

ΤΑΣΟΣ ΣΤΑΜΠΟΥΛΟΓΛΟΥ

ΙΛΙΑΔΑ ΚΑΙ ΟΔΥΣΣΕΙΑ
Η ΒΙΒΛΟΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ
Ιστορία, Σχόλια, Παραινέσεις

Σέρρες 2023

Του ίδιου:

«ΣΕ ΜΙΑ ΣΤΑΛΛΑ ΒΡΟΧΗΣ»	ποίηση (εξαντλημένο)
«ΠΡΟΣΚΛΗΤΗΡΙΟ»	ποίηση (εξαντλημένο)
«ΤΟ ΣΤΕΡΝΟ ΚΑΤΑΦΥΓΙΟ»	ποίηση 2005
«ΔΟΚΙΜΙΑ»	99 μικρά κείμενα για την τέχνη 2011
«ΠΑΝΤΟΣ ΚΑΙΡΟΥ»	ποίηση 2019

Τάσος Σταμπούλογλου

Γ. Ζλάτκου 3, Σέρρες

Τηλ. 23210 24575

Κιν. 6977 249506

ISBN

Είναι απολύτως ΕΛΕΥΘΕΡΗ η αναδημοσίευση, αναμετάδοση, απαγγελία κλπ. των κειμένων μου, αρκεί να αναγράφεται η πηγή.

Δεν ισχύει ο αγγλικός όρος COPYRIGHT

*Στην ταπεινή κι Αγία μάνα μου
τη Μικρασιάτισσα κυρα-Σοφία*

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Με την Ιλιάδα και την Οδύσσεια μπαίνουμε στον μαγικό και αστραφτερό κόσμο των μύθων και των παλιών παραδόσεων. Ο Όμηρος αποτελεί σταθμό στην παγκόσμια ιστορία του πολιτισμού. Δεν είναι τυχαία τα εγκώμια που του απευθύνουν οι αιώνες.

Ίσως πολλοί αναρωτηθούν: «Τί μας χρειάζεται ακόμη ένα βιβλίο για τον Όμηρο; Τί καινούργιο θα μπορέσει να μας πει;». Και η απορία τους θα είναι απόλυτα δικαιολογημένη. Στη διάρκεια των δύομιση χιλιάδων χρόνων, από τη στιγμή που έγιναν γνωστά τα αθάνατα αυτά έπη, η Ιλιάδα και η Οδύσσεια, έχουν γραφτεί άπειρα.

Υπολογίζεται ότι, μόνο τα τελευταία διακόσια χρόνια, είναι γνωστοί πάνω από δύο χιλιάδες τίτλοι βιβλίων με θέμα τον Όμηρο. Χώρα χιλιάδες χιλιάδων άρθρα, κριτικές και δοκίμια κάθε είδους για το ίδιο θέμα. Και γράφονται ακόμη. Είναι γνωστή η ρήση, πως για τον Όμηρο ξοδεύτηκε περισσότερη μελάνη από το αίμα που χύθηκε στον πόλεμο της Τροίας.

Αυτό σημαίνει ότι τα ομηρικά κείμενα συνεχίζουν τη μακραίωνη πορεία τους και ζουν μέχρι σήμερα μέσα στις κοινωνίες και τους πολιτισμούς. Εξακολουθούν να γοητεύουν και να επηρεάζουν τη λογοτεχνία, την τέχνη γενικά και τον φιλοσοφικό στοχασμό.

Ναι. Στην αυγή του Δυτικού πολιτισμού, σε μια μακρινή εποχή, σ' έναν τόπο που τον φιλούν τα κύματα του Αιγαίου, συγγράφηκε ένα έργο αριστουργηματικό, πέρα από κάθε σύγκριση για την εποχή του. Ένα έργο που το σκιάζει η μνήμη ενός μακρινού παρελθόντος και αιωρείται μεταξύ θρύλου και ιστορίας.

Απουσιάζουν οι ενδείξεις ότι οι Έλληνες παίρνουν στα σοβαρά τα κείμενα του Ομήρου. Στο μυαλό τους η Ιλιάδα και η Οδύσσεια είναι παλιά παραμύθια για παιδιά. Θα ήταν ωραίο οι Έλληνες να μελετούν τον Όμηρο, όχι σαν απλό αφηγητή, μα σαν πηγή γνώσης. Θα μάθαιναν ένα σωρό πράγματα που δεν γνώριζαν και θ' αγαπούσαν τα ομηρικά έπη, γιατί θα τα έβλεπαν σαν μνημεία ενός παλαιού λαού. Κείμενα που αντικαθρεφτίζουν την κοινωνική του οργάνωση και δείχνουν εικόνες της καθημερινής ζωής σε μια πολύ μακρινή εποχή. Θα μάθαιναν γιατί τα ποιήματα αυτά έγιναν στα χρόνια τα παλιά το εθνικό έπος των Ελλήνων.

Όλοι γνωρίζουμε ότι οι ομηρικές αφηγήσεις είναι στη μεγάλη τους πλειοψηφία μύθοι και πανάρχαιες παραδόσεις και συνήθως δεν τρέφουμε μεγάλη εκτίμηση γι' αυτά. Είναι καλό να μη βγάζουμε εύκολα συμπεράσματα. Οι περισσότεροι μύθοι στην πραγματικότητα, είναι μικρές ή μεγάλες παραμορφώσεις ιστορικών αληθειών.

Τα έπη αυτά αποτελούν ένα είδος ιερής γραφής, είναι πανάρχαια κείμενα κατακλυσμένα με νοήματα και προβλήματα που απασχολούσαν και απασχολούν ακόμη τον άνθρωπο. Η Ιλιάδα και η Οδύσσεια είναι η Αγία Γραφή της φυλής μας.

Αυτό το βιβλίο δεν έχει σκοπό τη συστηματική ανάλυση των ομηρικών ποιημάτων. Την έχουν κάνει και την κάνουν εδώ και 2.500 χρόνια πνευματικοί άνθρωποι και σοφοί κάθε είδους. Θα κάνουμε απλά λίγα σχόλια για τις γνώμες που κατά καιρούς διατυπώθηκαν πάνω στο «Ομηρικό Ζήτημα». Οι όποιες διαφωνίες μας για μερικές από αυτές καθόλου δεν σημαίνει ότι το δίκαιο είναι με το μέρος μας. Αυτό εσύ θα το κρίνεις αναγνώστη.

Ακουμπάω πάνω στ' αθάνατα κείμενα πάντα με την ελπίδα να μεταδώσω λίγη από τη μαγεία και τη συγκίνηση που μου προσέφεραν στον μέσο αναγνώστη. Γιατί σ' αυτόν, κυρίως, απευθύνομαι. Τον αγράμματο και τον ανίδεο δεν τον ενδιαφέρουν όλα αυ-

τά. Και στον σπουδαγμένο ή ειδικό θα του φανούν φτωχά, γιατί αυτός ξέρει περισσότερα.

Πολλοί αξιόλογοι καθηγητές της αρχαίας ελληνικής φιλολογίας, στα πανεπιστήμια της Ευρώπης και της Αμερικής, ασχολήθηκαν και ασχολούνται με το «Ομηρικό Ζήτημα». Το ίδιο και σπουδαίοι συγγραφείς και διανοούμενοι. Πολλές φορές θ' αναφερθούμε στη γνώμη και τη σοφία τους, παραθέτοντας αποσπάσματα από τα κείμενά τους.

Σίγουρα με το φτωχό μου κείμενο δεν προσπαθώ να εκθέσω καρπούς πρωτοτυπίας. Το έχω υποστηρίξει και σε άλλο μου βιβλίο: Αυτό που είναι γνωστό, μπορεί ν' αναλυθεί περισσότερο και ιδωμένο κάτω από ένα καινούργιο πρίσμα να μας φανερώσει κρυμμένες αλήθειες.

Έλα λοιπόν μαζί μου αναγνώστη να κάνουμε ένα ταξίδι στο παρελθόν, μέσα από τις παλαιότερες ιστορίες που έχουν διασωθεί, την Ιλιάδα και την Οδύσσεια. Να δούμε πώς είναι δυνατόν, ένα δημιούργημα μιας εποχής τόσο μακρινής να είναι ΤΟΣΟ οικείο. Ν' ακούσουμε τον παππού Όμηρο να μιλάει για πόλεμο και ειρήνη, για ζωή και θάνατο, για δυστυχία και πόνο, για το μεγαλύτερο θαύμα του σύμπαντος, τη ΖΩΗ.

Οι αρχαίοι Έλληνες δίδασκαν στα παιδιά τους τον Όμηρο. Γι' αυτούς η Ιλιάδα και η Οδύσσεια ήταν η Αγία τους Γραφή. Μια πραγματική ΒΙΒΛΟΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ.

ΚΑΤΙ ΣΑΝ ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Πρέπει να έχουμε στο νου μας, σα γνώση και σαν επίγνω-
ση, το γεγονός ότι η τέχνη δεν είναι ένα απομονωμένο
φαινόμενο της ζωής. Είναι και αυτή μέρος της εξέλιξης του πολι-
τισμού και δεμένη άρρηκτα με την ιστορία του ανθρώπου.

Προτού μιλήσουμε αναλυτικά για τα δύο μεγάλα έργα του Ο-
μήρου, την Ιλιάδα και την Οδύσεια, θα ήταν καλό να υπενθυμί-
σουμε ότι οι πιο πολλοί προσπαθούν να πλησιάσουν τα παμπά-
λαια αυτά κείμενα, με κανόνες και όρους σημερινούς. Δεν πρέπει
να ξεχνάμε ότι μας χωρίζει ένα τεράστιο χρονολογικό τεκτονικό
χάσμα (και όχι μόνο) από τις παλιές εκείνες εποχές και τις θρυ-
λούμενες ιστορίες.

Ο άνθρωπος υπάρχει πάνω στη γη εδώ και ένα εκατομμύριο
χρόνια. Και τι έκανε στο μεγάλο αυτό χρονικό διάστημα; Πώς δεν
έκανε. Από την αγριότητα πέρασε στη βαρβαρότητα κι από εκεί,
με κοπιαστικά βήματα, προς τον πολιτισμό.

Ο κόσμος της Ιλιάδας είναι ένας κόσμος που προϋπήρξε, δεν
είναι ο κόσμος του Ομήρου. Είναι ένα αντικαθρέφτισμα της ύστε-
ρης εποχής του χαλκού (1400-1100 π.Χ.), μια ηρωική θα λέγαμε
εποχή. Κάτι σαν την εποχή των ιπποτών του μεσαίωνα. Τον χωρί-
ζει από τον Όμηρο ένα διάστημα τετρακοσίων περίπου χρόνων.
Αυτόν τον κόσμο προσπάθησε ν' αναστήσει ο Όμηρος στην Ιλιά-
δα του.

Πουθενά ο Όμηρος δεν εξυμνεί τον πόλεμο. Περιγράφει με
φρικιαστικές λεπτομέρειες τους σκοτωμούς, την απόγνωση και τα
δράματα που δημιουργεί, για να μας κάνει να τον μισήσουμε. Δεν
κάνει κήρυγμα. Εκθέτει τα γεγονότα κι αφήνει σε μας να βγάλου-
με τα συμπεράσματά μας.

Στο κάτω-κάτω σ' αυτό εξελιχθήκαμε: Είμαστε επιρρεπείς στη βία. Οι πρόγονοί μας ήταν κυνηγοί και φονιάδες. Ναι, κάναμε βήματα προς τον πολιτισμό, όμως το ένστικτο του πρωτόγονου κτήνους κοιμάται μέσα στο D.N.A. μας.

Αντίθετα με τον κόσμο της Ιλιάδας, η Οδύσσεια είναι πιο κοντά στην εποχή μέσα στην οποία έζησε ο ποιητής, δεύτερο μισό του 8^{ου} αιώνα π.Χ. Είναι ένα έργο «μεταπολέμου» θα έλεγα, όπου η ανδρεία στα πεδία των μαχών δίνει τη θέση της στο σθένος για τη ζωή. Στο πείσμα και τη θέληση του ανθρώπου να υπερνικήσει τα εμπόδια και να επιβιώσει. Χωρίς αυτό να σημαίνει ότι γι' αυτό χρειάζεται λιγότερη ανδρεία.

Βασικό νόημα της Οδύσσειας είναι η νίκη της λογικής και της καρτερικότητας του κεντρικού ήρωα. Αυτή είναι η πνευματική συγκρότηση της Οδύσσειας. Κι ακόμα η μεταμόρφωση του αρχέγονου παραμυθιού σε έπος, σε λογοτεχνική δηλαδή δημιουργία.

Αν στην Ιλιάδα υπάρχουν, έστω και λίγα, ιστορικά στοιχεία που επιβεβαιώθηκαν με τις ανασκαφές του Ερρίκου Σλήμαν, η Οδύσσεια είναι καθαρά ποιητική επινόηση του Ομήρου.

Η Ιλιάδα είναι διαποτισμένη από τη διάθεση αναδρομής, ριζωμένη όμως στον πόνο και τη δυστυχία που προκαλεί ο πόλεμος της Τροίας. Αγκαλιάζει και αναπολεί ένα προγενέστερο και τραχύτερο παρελθόν περισσότερο τραγικό και ηρωικό.

Η Οδύσσεια είναι δίδυμη και ζευγάρι της, είναι ύμνος στις ηρωικές περιπέτειες και στον αγώνα για την επιβίωση. Στρέφει το βλέμμα προς το μέλλον: Ταξίδια, εμπόριο, αποικισμός. Είναι διαρκώς ελεύθερη. Ταξιδεύει από τόπο σε τόπο, από θάλασσα σε θάλασσα, από πολιτισμό σε πολιτισμό.

Τα έπη του Ομήρου είναι έργα που τροφοδότησαν περισσότερο από οποιοδήποτε άλλο τη φαντασία του Δυτικού κόσμου για πάνω από δύομιση χιλιάδες χρόνια. Μόνο η Βίβλος μπορεί να τα συναγωνιστεί ή να τα ξεπεράσει.

Στην πραγματικότητα ο πόλεμος της Τροίας ήταν ένα γεγονός ήσσονος σημασίας, αν σκεφτεί κανείς ότι πρόκειται για την πολιορκία και την κατάληψη μιας οχυρής πόλης. Ο θρύλος διατήρησε στη μνήμη των ανθρώπων μεγεθυμένα τα γεγονότα, για να έρθει η ποίηση με τις υπερβολές της (κύριό της γνώρισμα) να κάνει τον πόλεμο αυτό γνωστό στα πέρατα του κόσμου.

Οι λαϊκοί μύθοι, τα τραγούδια, οι κάθε μορφής παραδόσεις γύρω από τον θρυλούμενο πόλεμο, με χίλιες δύο παραλλαγές, έφτασαν μέχρι τον 8^ο π.Χ. αιώνα κυρίως στην Ιωνία. Εκεί όπου έζησε ο Όμηρος.

Ο δακτυλικός εξάμετρος στίχος υπήρχε, δεν τον ανακάλυψε ο Όμηρος. Η ποίηση υπήρχε, δεν την ανακάλυψε ο Όμηρος. Σίγουρα πριν από αυτόν ο ποιητικός λόγος είχε διανύσει αρκετή απόσταση. Ο Όμηρος τον τελειοποίησε. Ήταν η κορύφωση μιας τέχνης, της επικής ποίησης, που είχε μακρινό παρελθόν.

Θέλοντας να τονίσει ότι ο όποιος ποιητής είναι μέρος του λαού του, και πως και ο λαός αυτός δικαιούται μερίδιο της δόξας του, ο Τζιανμπατίστα Βίκο γράφει: «Η ποιητική σοφία δεν ανήκει μόνο σε κάποιον ποιητή, αλλά σε έναν λαό. Και τα έργα του Ομήρου δεν πρέπει να έχουν πατρότητα, με την συνηθισμένη σημασία της λέξης. Συγγραφέας τους είναι ο νους του ελληνικού λαού».

ΤΙ ΕΪΠΑΝ ΓΙΑ ΤΟΝ ΌΜΗΡΟ

«Δεν είναι δύσκολο να μάθουμε τον Όμηρο, τον ηγεμόνα των ποιητών, αφού υπήρξε η πηγή για όλους τους ποιητές».

Μπατίστα Γκουαρίνο

«Όμηρος, ο καλύτερος και περισσότερο εμπνευσμένος μεταξύ των ποιητών».

Σωκράτης

«Το ομηρικό έπος και όλη η μυθολογία, νά ποια είναι η κυριότερη κληρονομιά που οι Έλληνες κληροδότησαν από τη βαρβαρότητα στον πολιτισμό».

Φρειδερίκος Ένγκελς

«Ο Όμηρος είναι η υπέρτατη ποιητική αναφορά, πρότυπο του τεχνίτη, το παράδειγμα του οποίου πρέπει ν' ακολουθούν εκείνοι οι οποίοι προσβλέπουν στην υψηλή τέχνη».

Αριστοτέλης

«Μόνο ο Όμηρος από όλους τους αοιδούς αναδείχτηκε στη λαϊκή φαντασία ως κάποιος ο οποίος τελειοποίησε την τέχνη του σε τέτοιο βαθμό, που τα έπη του έγιναν το «άριστον μέτρο» το οποίο δε θα ξεπερνούταν ποτέ».

Αλμπέρτο Μαγκουέλ

«Αν η Ευρώπη είχε θεωρήσει τον Όμηρο και όχι τη Βίβλο σαν αγία γραφή της, ολόκληρη η ιστορία θα είχε εξελιχθεί διαφορετικά και καλύτερα».

Βόλφγκανγκ Γκαίτε

«Η Ιλιάδα και η Οδύσσεια είναι από τα σπουδαιότερα μνημεία του Δυτικού πολιτισμού. Ο Όμηρος δεν είναι έλληνας είναι το φως που λάμπει στον κόσμο».

Άνταμ Νίκολσον

«Από τους μεγάλους συγγραφείς του παρελθόντος απίστευτα λίγοι μας έδωσαν όλη την αλήθεια. Ο όμηρος είναι ένας από αυτούς τους λίγους.»

Χάξλεϊ

«Ο Όμηρος υπήρξε ίσως, όπως ο Χριστός, μια θεία ενσάρκωση που κατέβηκε στη γη».

Φιοντόρ Ντοστογιέφσκι

«Ο Όμηρος ήταν η πηγή που πότισε όλους τους κατοπινούς συγγραφείς. Η βρυσομάνα των θεμάτων και του ύφους, ο πατέρας όλης της μεταγενέστερης γραμματείας».

Ρίτσαρντ Χούντερ

«Ο Όμηρος ήταν πρωτεργάτης, φωτεινό παράδειγμα μεγαλοφυΐας, πρωτοπόρος, ο μεγάλος πατέρας της ποίησης».

Τίμοθι Ουέμπ

«Το ανάστημα του Ομήρου στη δυτική λογοτεχνία απλώς κατάφεραν να το πλησιάσουν ο Βιργίλιος κι ο Πλάτων. Είναι ο υπέρτερος αοιδός».

Ρόμπερτ Φόουλερ

«Ο Όμηρος είναι μεγάλος κι αθάνατος γιατί αγκάλισε ολόκληρη τη ζωή της εποχής του».

Δημήτρης Φωτιάδης

«Η ποίηση του Ομήρου είναι ηρωική, είναι γεμάτη δράση, λαμπερή σαν ημέρα και δυνατή σαν ποτάμι. Με τη δύναμη του πνεύματος διεισδύει σε όλες τις σχέσεις της κοινωνικής ζωής».

Ουίλιαμ Χάτζιτ

«Οφείλουμε να παραδεχτούμε ότι ο Όμηρος ως ποιητής ξεπερνά τον Σαίξπηρ στην αλήθεια, την αρμονία, το διαχρονικό μεγαλείο, την ικανοποιητική πληρότητα των εικόνων».

Πέρσι Μπις Σέλεϊ

«Ηρώας και κτίστης της ευρωπαϊκής λογοτεχνίας είναι ο Όμηρος».

Έρνς Ρόμπερτ Κούρτιους

«Η ΙΛΙΑΔΑ είναι ένα μνημείο. Η συγκίνηση που προσφέρει θα διαρκέσει μέχρι την αιωνιότητα και θα φτάσει μέχρι τον τελευταίο απόγονο των τελευταίων απογόνων μας».

Αλεσάντρο Μπαρίσσο

ΤΡΕΙΣ ΜΙΚΡΕΣ ΑΛΗΘΙΝΕΣ ΙΣΤΟΡΙΕΣ

1. Το 1990 το Υπουργείο Πολιτισμού της Κολομβίας (ύστερα από πολυετή εμφύλιο πόλεμο) δημιούργησε ένα σύστημα μεταφερόμενων βιβλιοθηκών, για να πάει βιβλία στους κατοίκους απόμακρων αγροτικών περιοχών. Σ' ένα πληθυσμό όπου ο αναλφαβητισμός ξεπερνούσε τα τρία τέταρτα των κατοίκων.

Μεταφέρθηκαν βιβλία ακόμη και με άλογα και μουλάρια στις παρυφές της ζούγκλας και στη σιέρα. Σε κάθε αποστολή υπήρχε κι ένας υπεύθυνος.

Άφηναν τα βιβλία για αρκετές εβδομάδες σε κάποιο σχολείο ή μαγαζί με την εντολή να διαβάζονται δημόσια σε συγκεντρώσεις από τους δασκάλους ή όσους γνώριζαν γράμματα. Μετά από καιρό έπαιρναν τα βιβλία για να τα πάνε σε άλλο χωριό.

Τα περισσότερα βιβλία ήταν αγροτικά εγχειρίδια, συλλογές από πατρών ρούχων, βιβλία με συμβουλές υγιεινής, μαγειρικής, κλπ. Λίγα βιβλία για ιστορία και λογοτεχνία, συνήθως από αυτά που δώριζαν οι εθελοντές.

Σύμφωνα με μια βιβλιοθηκάρια (τα βιβλία επιστρέφονταν πάντα με κατάλογο) σε κάποια παράδοση ένα βιβλίο δεν επιστρέφτηκε. Από έλεγχο η βιβλιοθηκάρια διαπίστωσε με έκπληξη, ότι το βιβλίο που έλειπε ήταν η ΙΛΙΑΔΑ του Ομήρου σε ισπανική μετάφραση.

Οι κάτοικοι αρνήθηκαν να το επιστρέψουν. Αποφάσισε να τους το δωρίσει, αλλά τους ρώτησε γιατί ήθελαν να κρατήσουν το συγκεκριμένο βιβλίο.

Εξήγησαν ότι η ιστορία του Ομήρου αντανakλούσε τη δική τους: μιλούσε για μια σπαρασσόμενη από τον πόλεμο χώρα, για διχασμούς, και συμφορές, που ποτέ δεν ξέρουν με ακρίβεια γιατί γίνονται οι μάχες, για ανείπωτες συμφορές και σκοτωμούς, που

δεν γνωρίζουν γιατί οι θεοί είναι με τον ένα ή τον άλλο αντίπαλο, που δεν ξέρουν πότε θα τελειώσει η συμφορά των πολέμων. Πώς δεν υπάρχει διαφορά ανάμεσα στα θύματα και τους νικητές, αφού όλοι είναι βουτηγμένοι στη δυστυχία. Ακόμη ότι τους παρηγορεί στο τέλος του βιβλίου η μεγάλη συμφιλίωση.

Ποιος θα το φανταζόταν; Ο Όμηρος ύστερα από δύο χιλιάδες επτακόσια χρόνια έφτασε στις ζούγκλες της Νότιας Αμερικής.

2. Τον Σεπτέμβριο του 2005 και επί τρία βράδια, σχεδόν 3.000 άνθρωποι, γέμισαν το μεγαλύτερο θέατρο στο Αουντιτόριουμ της Ρώμης, για ν' ακούσουν τη δραματοποιημένη ανάγνωση της Ιλιάδας. Την είχε εκδώσει τον προηγούμενο χρόνο ο βραβευμένος Ιταλός συγγραφέας Αλεσάντρο Μπαρίκο, ο οποίος έδωσε στους ποικίλους χαρακτήρες του έπους χώρο και φωνή για να ιστορίσουν την πολιορκία της Τροίας.

Σε ένα υστερόγραφο στο δημοσιευμένο κείμενο ο Μπαρίκο μεταξύ άλλων γράφει: «... για να το πω καθαρά, εννοώ ότι η Ιλιάδα είναι μια ιστορία πολέμου. Συντέθηκε με τόσο αξιομνημόνευτο τρόπο που θα διαρκέσει μέχρι την αιωνιότητα και θα φτάσει μέχρι τον τελευταίο απόγονο των τελευταίων απογόνων μας, τραγουδώντας ακόμη τη σοβαρή ομορφιά και την αθεράπευτη συγκίνηση που ήταν άλλοτε ο πόλεμος και θα είναι πάντα .... Η Ιλιάδα είναι ένα μνημείο στον πόλεμο».

Πώς σας φαίνονται όλα αυτά; Τρεις χιλιάδες θεατές σε τρία βράδια στο μεγαλύτερο θέατρο της Ρώμης; Όχι για να δουν Άμλετ ή ν' ακούσουν Τραβιάτα, μα για κάτι που δε φανταζόμασταν ότι μπορεί να συμβεί. Ένα τεράστιο πλήθος να συνωστιάζεται στο θέατρο για ν' ακούσει δραματοποιημένη την Ιλιάδα. Ν' ακούσει τα λόγια που βάζει στο στόμα των ηρώων του ο Όμηρος. Μετά από 2.700 χρόνια. Μοιάζει με θαύμα.

3. Σε μια ενδιαφέρουσα πρόσφατη (2020) έρευνα του B.B.C. με θέμα την ανάδειξη της πρώτης μεταξύ 100 ιστοριών που διαμόρφωσαν την παγκόσμια κουλτούρα και επηρέασαν τη λογοτεχνία, κορυφαία αναδείχτηκε η Οδύσσεια του Ομήρου. Η εξαιρετική της απήχηση επιβεβαιώθηκε εμφαντικά με την πρωτιά που κατέκτησε.

Η έρευνα βασίστηκε στις κρίσεις 108 ειδικών από διάφορες χώρες, κυρίως του δυτικού κόσμου. Ως εκ τούτου το εγχείρημα ανακαλεί το σύνολο των έργων που θεωρούνταν τα πλέον αξιόλογα στον δυτικό κόσμο.

Κανένας από τους 108 κριτές του B.B.C. δεν είναι Έλληνας. Αυτό έχει τη σημασία του. Δίνει μεγαλύτερο κύρος στην έρευνα. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η Οδύσσεια είναι μια συναρπαστική ιστορία και συμπεριλαμβάνεται στα πιο πολυδιαβασμένα βιβλία ασκώντας διαχρονικά τεράστια επίδραση στη λογοτεχνία και όχι μόνο.

ΤΙ ΕΙΝΑΙ ΤΟ ΕΠΟΣ

(ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΜΝΗΜΗ ΚΑΙ ΠΡΙΝ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ)

Αφού θέμα του βιβλίου μας είναι, ν' ασχοληθούμε και να σχολιάσουμε τα πιο παλιά και σπουδαία έπη που έφτασαν ως εμάς, την Ιλιάδα και την Οδύσσεια του Ομήρου, καλό θα είναι να πούμε δυο λόγια για το ποιητικό αυτό είδος. Το έπος.

Με αυτόν τον όρο αποκαλούμε τα πολύστιχα ποιήματα αφηγηματικού χαρακτήρα. Το κύριο δηλαδή εξωτερικό τους χαρακτηριστικό είναι η μεγάλη κειμενική τους έκταση. Το εσωτερικό τους γνώρισμα είναι ότι ανήκουν στον έμμετρο αφηγηματικό είδος του λόγου.

Το έπος και γενικά ο ποιητικός λόγος γεννήθηκε, όπως συμβαίνει πάντα στη ζωή, από μια αναγκαιότητα. Κι αυτή η αναγκαιότητα ήταν να συγκρατηθούν και να μη σβήσουν από τη συλλογική μνήμη γεγονότα και επεισόδια του παρελθόντος. Μια συναισθηματική πότερο παρά αντικειμενική αναπαράσταση επεισοδίων και δράσεων. Μέσα στις συναισθηματικές αυτές αφηγήσεις, όπου υμνούνται θεοί και ήρωες της φυλής, υπάρχουν πάντα και ψήγματα αληθινής ιστορίας.

Εύλογα θα ρωτήσει κανείς. Γιατί να είναι ποιητικός ο αφηγηματικός λόγος; Η απάντηση θέλει μακρά ανάλυση. Και δεν είναι μέρος της κύριας θεματογραφίας μας.

Θ' απαντήσουμε ωστόσο με λίγα λόγια: 1) Σε όλο τον αρχαίο κόσμο ο επίσημος λόγος ήταν έμμετρος. 2) Η ποίηση δεν είχε αναγνωστικό κοινό. Ερχόταν σ' επαφή με το κοινό ακουστικά. Δεν υπήρχε δυνατότητα πολλών αντιγράφων. 3) Ο έμμετρος λόγος συγκρατείται ευκολότερα στη μνήμη. Γι' αυτό τον προτιμούσαν οι αοιδοί.

Οι αοιδοί απάγγελαν αποσπάσματα από τα έπη στις συγκεντρώσεις, όπως περίπου απαγγέλουν οι σημερινοί ιερείς το ευαγγέλιο στις εκκλησίες. Υπήρχαν και αποσπάσματα που τα τραγουδούσαν με τη συνοδεία μουσικού οργάνου. Λύρας ή αυλού.

Με την ευκαιρία να πούμε δυο λόγια για τους αοιδούς. Στη μακρινή εκείνη εποχή ήταν πρόσωπα σεβαστά και πολλοί από αυτούς ήταν και μέλη του ιερατείου. Ο κόσμος πίστευε ότι το «αιδεΐν» είναι χάρισμα των Μουσών. Σίγουρα ήταν άνθρωποι με ξεχωριστές ικανότητες που τους ξεχώριζαν από το πλήθος.

Έπρεπε να μπορούν να γοητεύουν και να μαγεύουν τον κόσμο στις συγκεντρώσεις με τη φωνή και το ταλέντο τους. Στην ικανότητα του επικού αοιδού περιλαμβάνονται όλα τα στοιχεία της τέχνης του: η γλώσσα του έπους που δεν είναι η καθομιλουμένη, το στιχουργικό μέτρο, οι μεταπτώσεις της φωνής, οι σύντομες ή λεπτομερείς παρομοιώσεις, τα στερεότυπα επίθετα, η τέχνη του χαρακτηρισμού των ηρώων κλπ.

Πάνω απ' όλα, πρώτ' απ' όλα, ο αοιδός έπρεπε να έχει γερή μνήμη. Έπρεπε ν' αποστηθίσει μεγάλα αποσπάσματα από διαφορετικά έπη για να μπορεί ανάλογα με την περίπτωση να τ' απαγγέλει. Ο Φήμιος στην Πέμπτη ραψωδία της Οδύσσειας απαγγέλει το τραγούδι για την επιστροφή των Αχαιών από την Τροία ως αργά το βράδυ. Αυτό βέβαια είναι ποιητική υπερβολή.

Η ανθρώπινη μνήμη, όσο μεγάλο εύρος και να έχει, δεν μπορεί να συγκρατήσει απεριόριστο αριθμό επεισοδίων. Οι αοιδοί μαθαίνουν αποσπάσματα από τα έπη. Όχι ολόκληρα τα έπη. Η Ιλιάδα και η Οδύσεια έχουν 28.000 στίχους και χίλια περίπου κύρια ονόματα και τοποθεσίες. Μπορεί κανείς να τα' αποστηθίσει;

Για την ελληνική λογοτεχνία το έπος είναι το πρώτο είδος του έντεχνου λόγου. Ξεκίνησε σαν λαϊκή δημιουργία γύρω στο 1000 π.Χ. για να εξελιχθεί, συνεχώς βελτιούμενο, και σε προσωπική δημιουργία. Η παράδοση διέσωσε αρκετά ονόματα επών, αλλά δυστυχώς μόνο λίγα έφτασαν ακέραια ως εμάς: Τα ηρωικά έπη

«Ιλιάς» και «Οδύσσεια» του Ομήρου και δύο έργα του Ησίοδου, «Έργα και Ημέραι» και «Θεογονία». Τα τελευταία αυτά ανήκουν στην κατηγορία του λεγόμενου διδακτικού έπους.

Σίγουρα για τη δημιουργία και τη λειτουργία του έπους έπρεπε να προϋπάρξει και κάποια κοινωνική εξέλιξη αξιόλογη. Είναι φανερό πως για να γίνουν τέτοιες έκτασης δημιουργίες χρειάζονταν πολλές γνώσεις, ταλέντο και κάποιο πνευματικό επίπεδο.

Πριν από την εμφάνιση και τη χρήση της γραφής, οι ιστορίες άλλαζαν, μεταβάλλονταν, συμπληρώνονταν με το πέρασμα των καιρών. Η γραφή δεν μπόρεσε βέβαια να εξαλείψει τελείως τις μεταβολές και τις αλλοιώσεις, όμως τις περιόρισε σε μεγάλο βαθμό.

Ο Όμηρος θεωρείται μεγάλος και για το γεγονός ότι δεν προσάρμοσε τις παλιές ιστορίες στα γούστα του καιρού του. Δεν έκρυψε τις αγριότητες και τις βαρβαρότητες του παρελθόντος. Θέλησε να είναι αληθινός και όχι ευχάριστος.

Είναι απελευθερωμένος από τα δεσμά του χρόνου που του επιτρέπει να ιστορεί γεγονότα που συνέβησαν πριν από αιώνες. Όπως λέει ο Άνταμ Νίκολσον «αντικρίζοντας την ωκεάνια απεραντοσύνη του παρελθόντος».

Το έπος δεν είναι φυσικά μόνο ένα μνημείο αναμνήσεων. Δεν αποτελεί απλά την καταγραφή μύθων και ιστοριών που κατόρθωσαν να περισώσουν οι άνθρωποι, καθώς η ανθρώπινη μνήμη διαρκεί μόνο τρεις γενιές. Κάνοντας αναφορές στο ομιχλώδες παρελθόν, σημειώνει την πορεία του ανθρώπου προς τον πολιτισμό, μέσα από μύριες κακοτοπιές.

Όπως είναι φυσικό, το έπος δεν υπήρξε αποκλειστικό ελληνικό φαινόμενο. Πολλοί λαοί, σε κάποιο χρόνο της πολιτιστικής τους εξέλιξης, δημιούργησαν έπη μικρά ή μεγαλύτερα, άξια ή λιγότερο άξια. Να αναφέρουμε τις Ρωσικές Μπιλίνες, τα Μογγολικά έπη, τα Νοτιοσλαβικά επικά τραγούδια, τα Γερμανικά τραγούδια του Νιμπελούγκεν κλπ.

«Πάντα ρεΐ» είπε ο Ηράκλειτος, τα πάντα μεταβάλλονται κι αλλάζουν. Το έπος αφού έκανε τον φυσιολογικό του κύκλο άρχισε σιγά – σιγά να παρακμάζει. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι το είδος αυτό του λόγου μετεξελίχτηκε. Από το ποιητικό έπος περάσαμε σταδιακά στην πεζή αφήγηση. Γεννήθηκε το μυθιστόρημα. Κι αυτό πολυσέλιδο μ' εκτεταμένη πλοκή και πολλαπλά επεισόδια. Μεγάλες μυθιστορηματικές συνθέσεις, όπως το «Πόλεμος και Ειρήνη» του Λ. Τολστόι, ή «Οι Άθλιοι» του Βίκτωρα Ουγκώ, κράτησαν το επίθετο «επικό» θυμίζοντας το έπος.

Στην νεότερη ελληνική λογοτεχνία, μετά τον δέκατο μ.Χ. αιώνα, έχουμε μερικά επικά δημιουργήματα, αλλά όχι μεγάλων αξιώσεων, αν εξαιρέσουμε το έπος του Διγενή Ακρίτα και τον «Ερωτόκριτο» του Βιτσέντζου Κορνάρου.

Έχουν διασωθεί και πέντε μακροσκελή ποιητικά κείμενα από την εποχή της Φραγκοκρατίας (13^{ος} - 15^{ος} αιώνας) με δεκαπεντασύλλαβο στίχο και σε γλώσσα πιο λαϊκή. Οι συγγραφείς τους είναι άγνωστοι. Θυμίζουν ιπποτικές ιστορίες με κύριο θέμα τον έρωτα.

Τέλος, πρέπει να ονομάσουμε έπος, το κολοσσιαίο σε μέγεθος έργο του Νίκου Καζαντζάκη, τη νέα «Οδύσσεια» που θεωρείται το μεγαλύτερο ποίημα της λευκής φυλής. 33.333 δεκαεφτασύλλαβοι στίχοι και ένα τεράστιο ορυχείο λέξεων της δημοτικής μας γλώσσας. Οι σύγχρονοι κριτικοί το ονομάζουν φιλοσοφικό έπος.

ΥΠΗΡΞΕ Ο ΟΜΗΡΟΣ;

Οι αοιδοί στην αρχαιότητα, επειδή ο Όμηρος προκαλούσε τον θαυμασμό, όταν τους καλούσαν να απαγγείλουν αποσπάσματα από την Ιλιάδα ή την Οδύσσεια, έλεγαν στο κοινό: «θας απαγγείλω ιστορίες από τα έργα του Ομήρου». Νομίζω, πως μια τέτοια κάθε φορά αναφορά βοήθησε να διασωθεί το όνομά του.

Όλη η αρχαιότητα πίστευε πως δημιουργός των επών ήταν ο Όμηρος. Άσχετα αν τα κείμενά του άρεσαν ή όχι. Ήταν, θα λέγαμε, πρόσωπο κοινής αποδοχής. Δεν λείπουν, φυσικά, οι εξαιρέσεις.

Είναι πολλοί, μέχρι και σήμερα, που αμφισβητούν την ύπαρξή του. Το πρώτο πράγμα που τους βάζει σε αμφιβολία είναι το γεγονός ότι δεν μπορούν να πιστέψουν, πως ένας άνθρωπος σε μια τόσο παλιά εποχή, είχε τη γνώση, την ευφυΐα και το ταλέντο να δημιουργήσει ένα τόσο μεγάλο έργο. Για το λόγο αυτό υποστηρίζουν την άποψη της συλλογικής δημιουργίας.

Τί ήθελαν ν' αποδείξουν οι αρνητές της ύπαρξης του Ομήρου; Ψάχνοντας ψεγάδια και ατέλειες, παραλήψεις ή επαναλήψεις στα κείμενα; Τα ποιήματα αυτά έχουν ζωή 2700 χρόνων. Είναι φυσικά να έχουν τραύματα. Διορθώσεις και μικροεπεμβάσεις. 2100 χρόνια μεταδίδονταν με χειρόγραφα αντίγραφα από γενιά σε γενιά. Ναι, έχουν τραύματα και μικροατέλειες. Δεν παύουν όμως να είναι έργα κολοσσοί. Έργα του μεγάλου Ομήρου.

Ο μεγάλος τρούλος της Αγίας Σοφίας στην Κωνσταντινούπολη κατέρρευσε δυο φορές από σεισμό. Έγιναν μετατροπές και διορθώσεις από τους αρχιτέκτονες για να στηριχθεί καλύτερα. Ποιος όμως έχτισε τον θαυμάσιο αυτό ναό; Δύο ονόματα που έμειναν αθάνατα στην ιστορία: Ισίδωρος και Ανθέμιος.

Το όνομα του Ομήρου που έχει διασωθεί δεν είναι το μόνο από τους αρχαίους ποιητές. Έχουν φτάσει ως εμάς ονόματα πάμπολλα, προ-ομηρικά ή μετά-ομηρικά, ποιητών που δυστυχώς, ψήγματα μόνο από το έργο τους έχει διασωθεί.

Την εποχή που γράφθηκαν τα ομηρικά έπη, εθιμικά δεν επιτρέπονταν ακόμη η προσωπική και ονομαστική προβολή του ποιητή μέσα στο έργο του. Πρόκειται, όπως λέει ο Δ. Μαρωνίτης, για «Τυπολογική απαγόρευση, η οποία αίρεται για πρώτη φορά στη “Θεογονία” του Ησίοδου, λίγα μόλις χρόνια μετά τη σύνθεση της Οδύσσειας. Στα μεταγενέστερα μάλιστα έργα του Ησίοδου εμπλέκονται και αυτοβιογραφικά στοιχεία του ποιητή».

Στα ομηρικά έπη το όνομα του ποιητή παραμένει στη σκιά. Εδώ ο ποιητής κατά κάποιο τρόπο υποβαθμίζεται, καθώς η μούσα υπαγορεύει το ποίημά του. Τυπικά, αυτός είναι αναμεταδότης.

Πολλοί συγγραφείς παρουσιάζουν τον Όμηρο σαν έναν κακόμοιρο αοιδό που ζητιανεύει γυρνώντας από τόπο σε τόπο. Δεν είναι αλήθεια. Οι αοιδοί και οι ραψωδοί στην αρχαιότητα έχαιραν μεγάλης εκτίμησης. Τους σέβονταν όπως τους μάντεις και τους ιερείς. Αν παραδεχτούμε ότι ήταν ξεχωριστός, δηλαδή ταλαντούχος, καλύτερος από πολλούς άλλους, θα πει πως ήταν περιζήτητος στα παλάτια και στ’ αρχοντικά.

Ακόμη και σήμερα ένας καλός τραγουδιστής ή οργανοπαίχτης, που τραγουδάει και παίζει στους γάμους και στα λαϊκά πανηγύρια, δεν είναι ζητιάνος. Είναι ένας επαγγελματίας καλλιτέχνης, που ζει από τη δουλειά του.

Ισχυρίζονται ότι Δημοτικά - λαϊκά τραγούδια ή μικρότερα ποιήματα διαφόρων ποιητών και διαφόρων εποχών και τόπων συνενώθηκαν για να γίνει η Ιλιάδα και η Οδύσσεια. Ας σοβαρευτούμε. Πώς έγινε η εκπληκτική οργάνωση, συνέπεια και συνέχεια των κειμένων; Πώς γίνεται να έχει ενιαία γλώσσα ένα κείμενο που άλλα του κομμάτια γράφθηκαν σε άλλη εποχή, σε άλλο τόπο και άλλη γλωσσική διάλεκτο; (Ιωνική, Αιολική, Δωρική κλπ.).

Πολλοί εκκεντρικοί κι ευφάνταστοι, που αμφισβητούν τη ύπαρξη του Ομήρου, θέλουν να προβάλλουν τον εαυτό τους. Πιστεύουν ανοήτως, ότι η ανυπαρξία του θα τονίσει τη δική τους ύπαρξη. Ο Σάμουελ Μπάτλερ, ένας Βρετανός «ομηριστής» υποστήριξε ότι την Οδύσσεια την έγραψε γυναίκα. Από τρέλα άλλο τίποτα.

Άλλοι υποστηρίζουν πως στην αρχαιότητα δεν ήταν απαραίτητο το όνομα του δημιουργού να συνοδεύει το έργο του. Και αναρωτιούνται γιατί τα έπη είναι συνώνυμα με το όνομα του Ομήρου. Μα γιατί το έργο του ήταν κάτι εντελώς ξεχωριστό.

Για τον Αριστοτέλη η φιγούρα του Ομήρου που αναδύεται μέσα από τον θρύλο, είναι η φιγούρα ενός μορφωμένου και εμπνευσμένου ποιητή. Για τον Αριστοτέλη ο Όμηρος δεν ήταν αρχαίος αοιδός αλλά ο συγγραφέας καθιερωμένων κειμένων, ένας αριστοτέχνης που ήλεγχε πλήρως τη δημιουργία του. Τόσο η Ιλιάδα όσο και η Οδύσσεια ήταν παραδειγματικά και στέρεα έργα. Για το λόγο αυτό δεν μπορεί να είναι κείμενα που υπόκεινται στα λάθη της μνήμης ή στην ατελή τεχνική των αοιδών.

Ατελείωτες διαφωνίες υπήρχαν στην αρχαιότητα για την πατρίδα του ποιητή και για την εποχή που έζησε και έδρασε. Για τα ζητήματα αυτά οι αρχαίες πηγές είναι θολές και αντιφατικές. Άλλοι θέλουν τον Όμηρο Αιολικής καταγωγής, άλλοι Ιωνικής. Άλλοι Ελλαδίτη, νησιώτη ή Μικρασιάτη. Και ούτε ξέρουμε τα πραγματικά ονόματα των γονιών του.

Αναφέρονται πολλά. Για τον πατέρα του: Απόλλων, Τηλέμαχος, Μαίων, Μίλητας, Δαμαγόρας κ.ά.

Για τη μητέρα του: Κρηθίδα, Μήτις, Φημίστη, Χιρναφώ, Καλλιόπη, Πολυκάστη, Κλημένη, Εύμητη κ.ά.

Ολόκληρος ο αρχαίος κόσμος είχε σαν δεδομένη την ύπαρξη της προσωπικότητας αυτού του ποιητή. Οι Έλληνες τον θεωρούσαν σαν εθνικό τους ποιητή και δάσκαλο πολλών γενεών. Ωστόσο

οι αρχαίοι δεν ήξεραν ούτε πότε ακριβώς έζησε, ούτε τον τόπο της καταγωγής του.

Στο Βυζαντινό λεξικό του Σουίδα διαβάζουμε, πως όλες οι ελληνικές πόλεις διεκδικούσαν τον Όμηρο, ακόμα και ξένες χώρες.

Ο αρχαίος συγγραφέας Πλούταρχος στο έργο του «Περί του βίου και της ποιήσεως του Ομήρου» λέει τα εξής: «Ο Πίνδαρος έλεγε ότι είναι Χίος που έζησε στη Σμύρνη, Ο Αντίμαχος Κολοφώνιο, ο Αριστοτέλης Ιήτην, ο ιστορικός Έφορος Κυμαίο, ο Αρίσταρχος και ο Διονύσιος ο Θραξ Αθηναίος». Μερικοί άλλοι ότι ήταν Σαλαμίνιος, Αργεΐος ή Κυπραίος. Ένα γνωστό επίγραμμα που διασώθηκε γράφει:

«Επτά πόλεις μάνανται σοφὴν διαρίζαν Ομήρου: Σμύρνη, Χίος, Κολοφών, Ιθάκη, Πύλος, Άργος, Αθήναι».

Όλες αυτές οι παραδόσεις δημιουργήθηκαν και διαδόθηκαν πολλά χρόνια μετά τον θάνατο του ποιητή, όταν η ομηρική ποίηση είχε επιβληθεί και καθιερωθεί σε όλον τον ελληνικό κόσμο. Για τοπικιστικούς ή πολιτικούς λόγους (Αθήνα - Πεισίστρατος) η κάθε πολιτεία ήθελε για δικό της τον Όμηρο.

Υπάρχουν εννιά βιογραφίες του Ομήρου, οι οποίες όμως δεν είναι καθόλου αξιόπιστες. Γράφτηκαν αιώνες μετά το θάνατό της μεγάλης αυτής προσωπικότητας. Αν κάτι γράφτηκε για τη ζωή του νωρίτερα, δυστυχώς δεν έφτασε μέχρις εμάς.

Υπήρξαν και υπάρχουν πολλοί αρνητές του Ομήρου. Πριν από τον Βολφ, στα 1750, ο Γάλλος συγγραφέας Γκιστάβ Φλομπέρ σ' ένα λεξικό στερεοτύπων στη λέξη ΟΜΗΡΟΣ έγραψε: «Δεν υπήρξε ποτέ». Πώς έβγαλε αυτό το συμπέρασμα; Κανείς από τους εκατοντάδες συγγραφείς της αρχαιότητας, Έλληνες και Ρωμαίους, δεν αρνήθηκε την ύπαρξή του. Άσχετα αν άρεσαν το έργο του ή όχι.

Για τους αρνητές αυτού του είδους ο Α. Χούσμαν είπε το εξής: «Όσον αφορά το καθήκον μιας φιλολογικής κριτικής η γνώση είναι καλή, η μέθοδος είναι καλή, αλλά πέρα από όλα τα άλλα ένα

πράγμα είναι αναγκαίο. Και αυτό είναι να κουβαλάς πάνω στους ώμους σου κεφάλι και όχι κολοκύθα και στο κεφάλι σου να έχεις εγκέφαλο και όχι πουτίγκα».

Και συμπληρώνω. Με τα πυροτεχνήματα δεν φεύγει το σκοτάδι. Το ότι δεν υπάρχουν αξιόπιστα στοιχεία για τη ζωή του Ομήρου καθόλου δε σημαίνει ότι δεν υπήρξε. Υπάρχουν εκατοντάδες αποσπασματικά έργα της αρχαιότητας που δε γνωρίζουμε τους συγγραφείς τους, όπως και χιλιάδες συνθέσεις και τραγούδια των πρόσφατων εκατό χρόνων που δεν ξέρουμε τους δημιουργούς.

Στο κάτω-κάτω τι έχει σημασία; Ο Β. Ουγκώ ή «Οι Άθλιοι», ο Θερβάντες ή ο «Δον Κιχώτης», ο Σαίξπηρ ή ο «Άμλετ», ο Όμηρος ή η «Ιλιάδα»; Ο συγγραφέας ή το έργο;

Λένε πως η βιογραφία ενός βιβλίου δεν είναι η βιογραφία του ανθρώπου που το έγραψε. Κι όμως 2.500 χρόνια ψάχνουνε όλοι να μάθουν πληροφορίες για τη ζωή του συγγραφέα. Ενδιαφέρονται περισσότερο γι' αυτό παρά για το έργο του. Σε όσους αρέσει και σε όσους δεν αρέσει, μία είναι η αλήθεια: Όμηρος είναι η Ιλιάδα και η Οδύσσεια. Εκεί είναι η ψυχή και το πνεύμα του.

Ο Άλμπιν Λέσκυ αναφέρει πως στον 11^ο συμπληρωματικό τόμο μιας έκδοσης που αφιερώνεται στον Όμηρο υπάρχουν μόνο έξι σελίδες για τη βιογραφία του ποιητή, ενώ η ανάλυση του έργου του διεκδικεί πάνω από εκατόν πενήντα. Η δυσαναλογία αυτή δεν πρέπει να μας παραξενεύσει, γιατί ο μελετητής της λογοτεχνίας δίνει περισσότερη σημαία στο έργο τέχνης και λιγότερη στην προσωπική ζωή του δημιουργού.

Σίγουρα οι αιιοδοί και αργότερα οι ραψωδοί έπρεπε να ξέρουν για τη ζωή του Ομήρου, ώστε να μπορούν να ικανοποιήσουν την περιέργεια του κοινού για το πρόσωπο που τόσο αγαπούσαν το έργο του.

Η αρχαιότερη μαρτυρία για τον Όμηρο είναι από τον ποιητή Καλίνο. Ο ποιητής αυτός ξέρουμε πως έζησε γύρω στο 660 π.Χ. Αυτό σημαίνει ότι στα χρόνια του ήταν γνωστός ο Όμηρος. Λίγο

αργότερα ο Αρχίλοχος κάνει λόγο πως ο Όμηρος είναι ο ποιητής του «Μαργίτη».

Μια άλλη μαρτυρία είναι του Συμωνίδη (όχι του Κείου) από την Αμοργό, που έζησε γύρω στο 630 π.Χ. και ονομάζει τον ποιητή Χίο, μνημονεύοντας ένα στίχο της Ιλιάδας.

Όλος ο αρχαίος κόσμος είχε το όνομα του Ομήρου στα χείλη του, όλοι ήθελαν να τον έχουν συντοπίτη. Και όμως ύστερα από 2500 χρόνια, πολλοί καθηγητές, διανοούμενοι και συγγραφείς αμφισβητούν την ύπαρξή του. «Αιδώς Αργείοι».

ΗΤΑΝ ΤΥΦΛΟΣ Ο ΟΜΗΡΟΣ;

Η παράδοση και ο θρύλος παρέδωσαν στους αιώνες τον ονομαζόμενο «πατέρα της ποίησης», τον μεγάλο και ανεπανάληπτο Όμηρο, τυφλό. Η παράδοση και ο θρύλος, όχι η αληθινή ιστορία. Υπάρχει αβυσσαλέα διαφορά.

Δυστυχώς, η δύναμη του θρύλου και της παράδοσης είναι μεγάλη. Αν αυτό που υποστηρίζουν ριζώσει μέσα μας σαν γνώση, δύσκολα εξαλείφεται. Πάμπολλα είναι τα παραδείγματα στην ιστορία. Είναι σαν τις προκαταλήψεις. Η αλήθεια βρίσκεται πολύ μακριά. Αν δεν υπάρχει και σκοπιμότητα που την κρύβει.

Κανένας λογικός άνθρωπος δεν μπορεί να πιστέψει, διαβάζοντας τον Όμηρο, ότι τα σπουδαία αυτά κείμενα γράφηκαν από τυφλό. Πώς θα μπορούσε ένας τυφλός να έχει γνώση τόσων λεπτομερειών της φύσης και της καθημερινής ζωής; Θα το διαπιστώσει κανείς διαβάζοντας μερικούς επιλεγμένους στίχους που θα ακολουθήσουν στο τέλος του Κεφαλαίου αυτού, σε μετάφραση Καζαντζάκη - Κακριδή.

Η Ιλιάδα και η Οδύσσεια έχουν περίπου 28.000 στίχους στο ρυθμό του δακτυλικού εξάμετρου. Ένα μέτρο δύσκολο και απαιτητικό, καθώς για να διατηρηθεί ο ρυθμός σταθερός ο στίχος έπρεπε ν' ακολουθεί αυστηρούς κανόνες.

Ο στίχος απαιτούσε προχωρημένη γνώση της γλώσσας, πολύ δουλειά και έμπνευση. Να είναι μέρος ενός ομοιογενούς και συγκροτημένου όλου. Και εύλογα γεννιέται το ερώτημα: Μπορούσαν αυτά να γίνουν χωρίς τη χρήση της γραφής; Και από ένα ποιητή τυφλό;

Είναι σίγουρο ότι ο Όμηρος δεν ήταν τυφλός όταν συνέθεσε τα έπη του. Ίσως τυφλώθηκε αργότερα από κάποια ασθένεια των ματιών, από τα γεράματα ή κάποιο ατύχημα. Το πιθανότερο είναι ο

θρύλος να τον παρουσιάζει τυφλό, καθώς ήταν αιιδός, δηλαδή τραγουδιστής και το επάγγελμα αυτό το υπηρετούσαν συνήθως τυφλοί, μην μπορώντας να κάνουν άλλο επάγγελμα.

Σε ένα του δοκίμιο, ο ομηριστής Αδάμης Ευθύμιος γράφει, πως είναι διαπιστωμένο ότι η άποψη της τυφλότητας προήλθε από μια αναφορά του Θουκυδίδη, που αποδίδει λανθασμένα στον Όμηρο τον «Ύμνο στον Δήλιο Απόλλωνα», όπου εκεί αναφέρεται ότι ο δημιουργός του ύμνου είναι τυφλός. (Ο ύμνος αυτός είναι μεταγενέστερος του Ομήρου). Ίσως έπαιξε ρόλο στη δημιουργία του μύθου της τυφλότητας και ο αιιδός Δημόδοκος που περιγράφεται στην Οδύσσεια τυφλός.

Ο ιστορικός και συγγραφέας Γιάννης Κορδάτος υποστηρίζει στα «Νέα Προλεγόμενα στον Όμηρο» ότι τον ποιητή τον τύφλωσε το ιερατείο γιατί κακολόγησε τους θεούς και κοινοποίησε τα αρχεία τους, όντας και ο ίδιος μέλος του ιερατείου, στη νέα αλφαβητική γραφή.

Με πολλά επιχειρήματα προσπαθεί ο συγγραφέας να μας πείσει ότι το παλιό ιερατείο κρατούσε απόρρητα, όχι μόνο θεογονικά αλλά και ιστορικά αρχεία από την παλιά αρχαϊκή ακόμα εποχή. Εδώ ο Κορδάτος υπαινίσσεται πως ο Όμηρος, γνωρίζοντας το περιεχόμενο των αρχείων, οικειοποιήθηκε κατά κάποιον τρόπο την ιστορία των τρωικών

Δηλαδή τί έγραφαν τα περίφημα αρχεία. Ότι η πανστρατιά των Αχαιών κατά της Τροίας έγινε για τα μάτια μιας γυναίκας; Ότι έλαβαν μέρος χίλια τόσα καράβια από εκατόν πενήντα πόλεις ονομαστικά, με τους αρχηγούς των στρατευμάτων; Ήταν γραμμένη στα αρχεία διακόσια (200) και πλέον διάλογοι που αναφέρονται στην Ιλιάδα και την Οδύσσεια, χίλια και πλέον κύρια ονόματα και τοπωνύμια;

Εδώ υπάρχουν υπερβολές αδικαιολόγητες. Αν οι ιερείς κρατούσαν αρχεία και κατέγραφαν και τα ιστορικά γεγονότα, από τα Τρωικά μέχρι τον Όμηρο μεσολαβούν 400 χρόνια περίπου (1160-

760 π.Χ.). Για την περίοδο αυτή έπρεπε να γεμίσουν πέντε βιβλιοθήκες. Πώς διαφυλάχθηκαν αυτά τα αρχεία, όταν στο τεράστιο αυτό χρονικό διάστημα έγιναν στις χώρες γύρω από το Αιγαίο τρομερές αναστατώσεις και αλλαγές; Πόλεμοι, καταστροφές, μετακινήσεις πληθυσμών, φυσικές - γεωλογικές επιδράσεις, αποικισμοί κλπ. Σε ποια γραφή ήταν γραμμένα τα αρχεία;

Μέχρι να καθιερωθεί η νέα φωνητική (αλφαβητική) γραφή, γύρω στον 9^ο αιώνα, είχε προηγηθεί η λεγόμενη Α! και Β! γραμμική γραφή. Πινακίδες με τη γραμμική Α! βρέθηκαν στις ανασκαφές της Κνωσού και της Φαιστού στην Κρήτη. Χιλιάδες πινακίδες με τη γραμμική γραφή Β! βρέθηκαν στις Μυκήνες και την Πύλο. Υποστηρίζεται ότι είναι εξέλιξη και βελτίωση της Α!. Πριν από τις γραφές αυτές υπήρχε η ιερατική - εικονογραφική.

Μετά την καταστροφή των διοικητικών κέντρων (ανακτόρων) από άγνωστες αιτίες στην Κρήτη και την Πελοπόννησο γύρω στο 1200-1100 π.Χ. , οι γραφές αυτές ξεχάστηκαν. Για τριακόσια και πλέον χρόνια ο ελληνικός κόσμος έμεινε στο σκοτάδι. Η περίοδος αυτή ονομάστηκε «Ελληνικός Μεσαίωνας».

Το 1952, ύστερα από 3000 χρόνια, η γραμμική γραφή Β! αποκρυπτογραφήθηκε από τον Άγγλο αρχιτέκτονα Βέρντις με βοηθό τον γλωσσολόγο Τσάνγοινκ. Ξεκινώντας από τη σωστή σκέψη πως η γλώσσα των πινακίδων έπρεπε να είναι ελληνική, μπόρεσαν οι δύο Άγγλοι να διαβάσουν πολλές από τις πινακίδες της Πύλου (όλες στη γραμμική Β!) που είχε ανακαλύψει το 1939 ο Σουηδός αρχαιολόγος Μπλένγκεν.

Το τραγικό της ιστορίας είναι ότι ο Βέρντις σκοτώθηκε σε τροχαίο δύο χρόνια αργότερα (1954) σε ηλικία 37 χρόνων, προτού προλάβει να ολοκληρώσει πλήρως τις μελέτες του.

Με την ανάγνωση των πινακίδων της Πύλου έγινε γνωστό πως η γραφή χρησιμοποιούταν τότε για ολότελα πραχτικές ανάγκες. Όλες οι πινακίδες που μπόρεσαν να διαβαστούν μιλάνε για χωράφια, μισθώσεις, διανομές, κοπάδια, ιερείς και ιέρειες, προσφορές

στους θεούς, καταγραφή φόρων κλπ. Με άλλα λόγια αρχείο περιουσιακών στοιχείων των ανακτόρων, που καθώς αυξάνονταν δεν μπορούσαν να κρατηθούν στη μνήμη.

Με την παλαιά αυτή γραφή δεν μπορούσε να καταγραφεί κανένα μεγάλο κατανοητό κείμενο. Ούτε αρχεία θεολογικά, ούτε αρχεία ιστορικά (και μάλιστα από την αρχαϊκή κιόλας εποχή).

Κανένα κείμενο, μιας έστω και αμυδρής λογοτεχνικής ποιότητας, δε σώζεται με αυτό το συλλαβικό αλφάβητο, που είχε 87 δυσανάγνωστα στοιχεία. Με αυτή τη γραφή δεν μπορούσε ν' αποδοθεί κανενός είδους λογοτεχνικό ή άλλου είδους εκτεταμένο κείμενο. Όταν τα Μυκηναϊκά ανάκτορα καταστράφηκαν, κάθε μνήμη της γραφής αυτής χάθηκε.

Για τη λογοτεχνία της εποχής από τον 8^ο αιώνα (φοινικική γραφή) έως το τέλος της ακμής του αρχαίου ελληνικού κόσμου υπάρχει αρκετός πλούτος έργων. Και σωζόμενο υλικό και πληροφορίες για το πολύ μεγαλύτερο σώμα της, που τώρα είναι χαμένο.

Μα είναι παραδεχτό, ότι πριν από τον Όμηρο τα Τρωικά ήταν γνωστά στο κοινό, ή από προηγούμενες γραφές ή από παραδόσεις και τραγούδια. Το μαρτυρούν πολλές πηγές. Δεν είναι τυχαίο ότι ο Όμηρος δεν εξιστορεί τον τρωικό πόλεμο σαν χρονικό. Ξεκινάει την Ιλιάδα χωρίς κανένα πρόλογο. Τα βασικά πρόσωπα των επών ήταν οικεία. Δεν ήταν ανάγκη ο ποιητής να καταφύγει σε κανενός είδους αρχεία.

Είναι γνωστό ότι ο Κορδάτος ήταν βαθύς γνώστης της αρχαίας ελληνικής γραμματείας. Πολλά από όσα υποστηρίζει στα «Προλεγόμενα στον Όμηρο» είναι τεκμηριωμένα και σωστά. Έχει όμως μια παράξενη εμμονή. Με τα περίφημα αρχεία που κρατούσε το ιερατείο. Τα κρυφά και απόρρητα. Θεογονικά και ιστορικά. Και για πιο λόγο το ιερατείο να τα κρατάει μυστικά. Για να στηρίξει την άποψή του επικαλείται αποσπάσματα από πάμπολλους αρχαίους συγγραφείς, υιοθετώντας τις απόψεις τους (πολλές φο-

ρές αντικρουόμενες) αν και οι συγγραφείς αυτοί έζησαν πεντακόσια ή και περισσότερα χρόνια μετά τα γεγονότα που περιγράφουν.

Για τα τρωικά δεν έγραψε μονάχα ο Όμηρος. Έγραψαν πιθανώς μερικοί πριν από αυτόν, άλλοι μαζί μ' αυτόν και πάμπολλοι μετά από αυτόν, στους αιώνες που ακολούθησαν. Διαβάζουμε στο βιβλίο του Αλμπέρτο Μαγκουέλ για τον Όμηρο: «Σύμφωνα με τον φιλόλογο ιστορικό Πρόκλο, που έγραψε πιθανόν τον 2^ο μ.Χ. αιώνα, υπήρχε μια ομάδα επικών ποιημάτων γνωστών ως “Επικός κύκλος”».

Είχαν γραφτεί την εποχή του Ομήρου ή νωρίτερα και από τα οποία ο ίδιος ο Όμηρος μπορεί να είχε αντλήσει μέρος του υλικού του. Από τα έξη που πραγματεύονταν τον τρωικό πόλεμο διασώζονται μόνο μερικές παραθέσεις, αλλά οι τίτλοι και τα περιεχόμενα τους διασώθηκαν στο περιθώριο ενός χειρόγραφου της Ιλιάδας το οποίο βρίσκεται τώρα στη Βενετία.

Το μεγαλύτερο έπος είναι τα «ΚΥΠΡΙΑ» που αφηγούνται τα γεγονότα πριν από την Ιλιάδα, αρχίζοντας από την υπόσχεση της Αφροδίτης στον Πάρι για τον έρωτα της Ελένης, σαν ανταμοιβή, αν την ανακήρυσσε την ωραιότερη θεά. Η «ΑΙΘΙΟΠΙΣ» συνεχίζει από την ταφή του Έκτορα στο τέλος της Ιλιάδας μέχρι τον θάνατο του Αχιλλέα και τη διαμάχη μεταξύ Αίαντα – Οδυσσέα για την πανοπλία του. Η «ΜΙΚΡΗ ΗΛΙΑΣ» συνεχίζει την είσοδο του Δούρειου Ίππου στην Τροία.

Η αφήγηση συνεχίζει στο «ΙΛΙΟΥ ΠΕΡΣΙΣ» που καταγράφει την πτώση της πόλης και τελειώνει με τη θυσία της Πολυξένης στον τάφο του Αχιλλέα και την αναχώρηση της ελλήνων για τα σπίτια τους.

Τέλος οι «ΝΟΣΤΟΙ» (σε πέντε βιβλία) παρακολουθούν την μοίρα των νικητών κατά την επιστροφή. Το ταξίδι του Μενέλαου στην Αίγυπτο, το τέλος του Αγαμέμνονα που δολοφονείται από την Κλυταιμνήστρα και τον Αίγισθο, το θάνατο του Αίαντα και το μακρύ ταξίδι της επιστροφής του Νεοπτόλεμου.

Όλοι αυτοί οι ποιητές των επών που αναφέραμε, αντέγραψαν τα κείμενά τους από τα ιερατικά αρχεία; Και πόσους από αυτούς τιμώρησε με τύφλωση το ιερατείο; Ας είμαστε σοβαροί. Κανένα αρχείο δεν μπορούσε να καταγράψει τόσες και τόσες διαφορούμενες ιστορίες. Γιατί να το κάνει το ιερατείο; Αυτούς τους ενδιέφεραν τα θεογονικά. Όχι τα ιστορικά.

Ο Δημήτρης Φωτιάδης, γνωστός ιστορικός και συγγραφέας, στο έξοχο βιβλίο του «Ζωή και Τέχνη», «σελ. 167 κατωσέλιδο» γράφει γι' αυτές τις εμμονές του Κορδάτου: «Χρειάζεται να κάνω τούτη εδώ τη διευκρίνιση: Η προσφορά του φίλου Κορδάτου στις ιστορικές μελέτες στον τόπο μιας στέκεται ανεχτίμητη. Αυτό όμως δε θα πει πως πρέπει να συμφωνούμε μ' όλες τις απόψεις του. Πιστεύω, όπως και ο ίδιος θα το παραδέχεται, πως κάτι τέτοιο θάταν άρνηση της έρευνας».

Στην δωδεκάτομη «Ιστορία του Ελληνικού Έθνους» της Εκδοτικής Αθηνών, τόμος Α σελ. 282, διαβάζουμε: «Κατά μία παραλλαγή του μύθου, που δε μνημονεύεται στην Ιλιάδα, οι Αχαιοί πλέοντας προς την Τροία αποβιβάστηκαν κατά λάθος στις ακτές της Μυσίας. Εκεί βασίλευε ο γιος του Ηρακλή Τήλεφος που επιχείρησε να τους αποκρούσει και τραυματίστηκε από το Αχιλλέα.

Το επόμενο πρωί όμως οι Αχαιοί διαπίστωσαν το λάθος τους και ανακάλυψαν ότι ο Τήλεφος ήταν όχι μόνο συμπατριώτης τους, αλλά και συγγενής των επίσης Ηρακλειδών ηγεμόνων της Δωδεκανήσου Τληπόλεμου, Φειδίππου και Άντιφου.

Έσπευσαν λοιπόν να συμφιλιωθούν μαζί του και να περιποιηθούν το τραύμα του. Εκείνος τους αιφνιδίασε και τους υπέδειξε τον δρόμο προς την Τροία. Έμεινε όμως ουδέτερος στη διένεξή τους με τον Πρίαμο». Ο μύθος αυτός ήταν καταχωρημένος στα ιερατικά αρχεία;

Η Ιλιάδα και η Οδύσσεια είναι δημιουργίες ενός προικισμένου ποιητή. Επαγγελματίες αιδοί και ραψωδοί συνδύαζαν επιλεγμένα αποσπάσματα από τα έπη, αποστήθιζαν τμήματα του κληρονομη-

μένου κειμένου. Σύμφωνα με την περίπτωση, διέθεταν τις υπηρεσίες τους στα παλάτια, στ' αρχοντικό, στα δείπνα και τις συναντήσεις.

Τα κείμενα του Ομήρου χρησιμοποιούνταν και σαν σχολικό εγχειρίδιο για αιώνες, ακόμη και την εποχή της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας από τους Λατίνους.

Όπως υποσχεθήκαμε στην αρχή του κεφαλαίου αυτού, θα παραθέσουμε μερικούς στίχους επιλεγμένους από την Ιλιάδα, για να υπερασπιστούμε την άποψη ότι ο Όμηρος δεν μπορούσε να είναι τυφλός όταν έγραφε τα έπη του. Η ποιότητα και η πιστότητα των περιγραφών δεν αφήνουν περιθώρια για την άρνηση της ορατότητάς του.

Πιστεύω με πάθος ότι οι περιγραφές, οι εικόνες, οι παρομοιώσεις κλπ. που τόσο ρεαλιστικά συνοδεύουν το κύριο αφήγημα, δεν είναι δυνατό να αποτελούν ενοράσεις ενός τυφλού. Οι τρεις πρώτοι στίχοι που παρατίθενται, περιγράφουν, το θάνατο του Γοργυθίωνα, ενός από τα παιδιά του Πριάμου:

*«Κι ως γέρνει δίπλα το κεφάλι της στον κήπο η παπαρούνα,
που την εβάρυνε η ανοιξιάτικη δροσιά για κι ο καρπός της,
και το κεφάλι του όμοια απόγειρε, βαρύ απ' το κράνος, δίπλα».*

Ραψ. Θ' 306-308

Γέρασα διαβάζοντας ποίηση. Δεν έτυχε να με εντυπωσιάσει μια παρομοίωση τόσο συγκλονιστική. Πρώτα δύο στίχοι λυρικοί και ο τρίτος που τελειώνει με θάνατο. Μια παπαρούνα που γέρνει δίπλα το κεφάλι της από το βάρος της πρωινής δροσιάς. Όχι μόνο ένας τυφλός δεν μπορεί να ξέρει πως είναι η παπαρούνα, αλλά και χιλιάδες άλλοι που ζουν στις πόλεις.

Το δεύτερο παράδειγμα, ένα απόσπασμα από έξι στίχους, που περιγράφει με ανεπανάληπτο τρόπο τον καλπασμό και τα παιχνιδίσματα ενός ελεύθερου αλόγου:

*«Πώς ξάφνου το άτι, που ξαπόστασε και χόρτασε κριθάρι
μες στο παχνί του, σπάει τα χάμουρα και πιλαλάει στο κάμπο*

*ποδοβολώντας, τι να λούζεται του αρέσει στο ποτάμι,
καμαρωτό, και το κεφάλι του κρατάει ψηλά, κι οι χήτες
πίσω στις πλάτες του ανεμίζονται, κι αυτό αντριγιά γεμάτο
το φέρνουν γρήγορα τα γόνατα στις γνώριμες βοσκές του».*

Ραψ. Ο' 263-268

Οι στίχοι αυτοί, γραμμένοι πριν από 2750 χρόνια μου θυμίζουν τα παιδικά μου χρόνια στο χωριό. Μπορεί ένας τυφλός να φανταστεί αυτή τη σκηνή; Να τρέχει το άτι χαρούμενο στον κάμπο, να τσαλαβουτάει στο ποτάμι και ν' ανεμίζει στις πλάτες του η χαίτη!

Ας κάνει ο αναγνώστης μου υπομονή και να διαβάσει άλλο ένα παράδειγμα, λίγους ακόμα στίχους από το αθάνατο κείμενο. Μία ακόμα εικόνα, καθαρή σαν κρύσταλλο, δροσερή, ρεαλιστική.
*«Κι όπως ο αγέρας παίρνει τ' άχερο μες στ' αγιασμένα αλώνια,
σύντας λιχνίζουν, και στο φύσημα του ανέμου ξεχωρίζει
η ξανθή Δήμητρα από τ' άχερο το στάρι, και λευκαίνει
η άχνη τη γης, όπου στοιβάζεται· το ίδιο κι οι Αργίτες άσπροι
από τη σκόνη ως πάνω βρέθηκαν, που ασκόναν κάτωθέ τους
ψηλά ως τον ουρανό το χάλκινο τα πόδια των αλόγων».*

Ραψ. Ε' 499-505

Ο αγέρας στ' αλώνια παίρνει το άχερο και η σκόνη λευκαίνει τα χόρτα γύρω. Αν ο ποιητής δεν είδε τη δράση αυτή, μπορούσε να τη φανταστεί;

Τί γνώμη έχεις αναγνώστη μου; Είμαι βέβαιος πως συμερίζεσαι κι εσύ τη γνώμη, ότι ο Όμηρος δε ήταν τυφλός όταν έγραφε τα έπη του. Και όχι μόνο αυτό. Έβλεπε με ορθάνοιχτα μάτια τη ζωή γύρω του. Την ανθρώπινη δραστηριότητα και τη φύση.

Οι στίχοι που παραθέσαμε είναι από τη μετάφραση Ν. Καζαντζάκη - Ι. Κακριδή. Η καλύτερη μέχρι σήμερα μετάφραση του αρχαίου κειμένου στη Δημοτική μας γλώσσα.

ΤΟ «ΟΜΗΡΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ» ΚΑΙ Ο ΦΡΙΝΤΡΙΧ ΒΟΛΦ

Ο διαβόητος Γερμανός καθηγητής Φρίντριχ Βόλφ (1759-1824) με τα «Προλεγόμενα στον Όμηρο» που δημοσίευσε σε νεαρή ηλικία το 1795, δημιούργησε μεγάλη αναταραχή στους φιλολογικούς κύκλους της εποχής του. Οι ιδέες και οι απόψεις του για τα ομηρικά έπη συζητήθηκαν για εκατόν πενήντα και πλέον έτη.

Δημοσιεύτηκαν εκατοντάδες άρθρα και κριτικές. Ο Όμηρος ήταν στην επικαιρότητα σε όλα τα πανεπιστήμια της Ευρώπης. Δημιουργήθηκε αυτό που ονομάστηκε «Ομηρικό Ζήτημα».

Ο Βολφ αμφισβήτησε σαν ορθές τις αποφάσεις των Αλεξανδρινών επιμελητών. Δεν παραδεχόταν την ύπαρξη ενός ποιητή που συνέγραψε την Ιλιάδα και την Οδύσσεια. Θεωρούσε ότι τα κείμενα αυτά, όπως τα γνώριζαν όλοι τους, ήταν ένα σύνολο ύστερων αλλοιωμένων και αναξιόπιστων ιστοριών τα οποία συνενώθηκαν σε ένα ποίημα, όμως οι ρίζες του ανάγονται σε δημιουργίες άλλων αοιδών.

Πίστευε ότι τα κείμενα διατηρήθηκαν με την προφορική παράδοση, αφού την εποχή αυτή, 8^{ος} αιώνας π.Χ. οι Έλληνες δεν είχαν γραφή. Άρα, κατά τη γνώμη του απληροφόρητου καθηγητή δε πρέπει να υπήρξε και Όμηρος. Όλη η αρχαιότητα δεν αμφέβαλε για την ύπαρξή του. Και έπρεπε να έρθει μετά από 2300 χρόνια ένας Γερμανός να αμφισβητήσει τον ύπαρξη του ποιητή και το έργο των Αλεξανδρινών επιμελητών.

Υποστήριξε πως έργα που αποδίδουμε στον Όμηρο είναι καρπός πολύχρονης εξέλιξης στην οποία έπαιξαν ρόλο πολλοί ποιητές και ραψωδοί. Οτι ο Όμηρος δεν ήταν ο δημιουργός των επών αλλά πως αυτά ήταν το τελικό προϊόν μιας πολύχρονης διαδικασίας.

Δηλαδή κύριε καθηγητά για να καταλάβουμε. Τα έργα δημιουργήθηκαν όπως δημιουργεί η φύση τους σταλακτίτες. Μόρια ασβεστίου που συγκολλημένα δημιουργούν με το πέρασμα χιλιάδων χρόνων στις σπηλιές σχηματισμούς που μοιάζουν με κρεμάμενες στήλες. Ναι, αλλά τα μόρια αυτά είναι αυστηρά όμοια μεταξύ τους. Πώς γίνεται ένα έργο που δημιουργήθηκε από εκατό ή παραπάνω ποιητές και ραψωδούς σε διαφορετικές εποχές, σε διαφορετικούς τόπους, σε διαφορετικές διαλέκτους, να έχει ίδια γλώσσα, ίδιο ύφος ίδιο μετρικό στίχο, ίδια τεχνική δομή;

Ο μεγάλος Γκαίτε, που είχε γνωρίσει τον Βολφ, έγραψε στον Φρίντιχ Σίλερ, ότι συμπάθησε τον άνδρα στον ίδιο βαθμό που αντιπάθησε το βιβλίο του.

Είναι καλό να γνωρίζουμε ότι ο κύριος αυτός διορίστηκε καθηγητής φιλοσοφίας και παιδαγωγικής στα 24 του, σε μια άσημη πόλη της Γερμανίας, το Χάλε, λόγω απουσίας άλλων υποψηφίων για τη θέση αυτή. Μια προηγούμενη μελέτη του για τα Ομηρικά έπη επικρίθηκε από τον μεγάλο Γερμανό ποιητή Ερρίκο Χάινε.

Σαν απάντηση για το αν είχαν ή δεν είχαν γραφή οι Έλληνες, θα αφιερώσουμε ξεχωριστό Κεφάλαιο. Νομίζω θα ενδιαφέρει πολλούς να μάθουν λίγα πράγματα για την ιστορία της ελληνικής γραφής.

Σε όσους υποστηρίζουν (σαν τον Βολφ) την άποψη ότι τα έπη μεταδίδονταν για αιώνες από γενιά σε γενιά προφορικά από τους αοιδούς, έχω να παρατηρήσω τα εξής: Μέσα στον ωκεανό των στίχων του ο Όμηρος (15.693 η Ιλιάδα και 12.110 η Οδύσεια) αναφέρει ένα τεράστιο πλήθος κύριων ονομάτων. Θεοί, θεότητες, ήρωες, βασιλείς, νεράιδες, γυναίκες, απλοί στρατιώτες και από τα δύο στρατόπεδα, ακόμη και ονόματα δούλων και βοσκών αποτελούν ατελείωτο κατάλογο. Διαβάζοντας τα αθάνατα κείμενα έχω εντοπίσει, κατά προσέγγιση, 744 κύρια ονόματα. 597 στην Ιλιάδα και 147 στην Οδύσεια (χωρίς αυτά που αναφέρονται και την Ιλιάδα).

Θα πρέπει εδώ να τονίσουμε ότι στα δύο έπη αναφέρονται και 324 περίπου τοπωνύμια. Ονόματα πόλεων, βουνών, ποταμών, νησιών, λαών κλπ. Μερικοί υποστηρίζουν ότι δεν υπήρξε κανένας Όμηρος. Και ότι τα έπη ήταν προφορική και ομαδική δημιουργία και διατηρήθηκαν έτσι από τους αοιδούς μέχρι τον 6^ο αιώνα, όταν διαδόθηκε η γραφή και καταγράφηκαν από τον Πεισίστρατο.

Φυσικά η αλήθεια βρίσκεται αλλού. Οι Έλληνες είχαν γραφή αιώνες νωρίτερα. Το πιθανότερο είναι οι αοιδοί να αποστηθίζανε τμήματα από τα ήδη καταγεγραμμένα κείμενα του Ομήρου και τα απαγγέλανε ή τα τραγουδούσαν. Γιατί αλλιώς γεννάται το ερώτημα: οι αοιδοί ήξεραν μόνο τα τρωικά; Όχι άλλα έπη; «Αργοναυτικά», «Θηβαϊκά», «Αιθιοπικά» και άλλα;

Τώρα πώς μπορούσε ένας αγράμματος αοιδός να αποστηθίσει 28.000 στίχους μόνο από την Ιλιάδα και την Οδύσεια, είναι άλλου παππά ευαγγέλιο. Θα τα πούμε αυτά στη συνέχεια.

Είναι βεβαιωμένο, ότι οι Ίωνες της Μικράς Ασίας (Μίλητος) πήραν από τους Φοίνικες το φωνητικό αλφάβητο γύρω στο 900-850 π.Χ. αν όχι νωρίτερα. Πολλοί «σοφοί» της Ευρώπης, ελληνιστές και μη, επηρεασμένοι από τις θεωρίες του Βολφ (Λάχμαν κλπ.) υποστήριξαν πως με τη στοματική παράδοση τα έπη έφτασαν ως το 600 π.Χ. κι άρχισαν να καταγράφονται. Γιατί τόση καθυστέρηση αφού η γραφή είχε αρχίσει να διαδίδεται από το 850 π.Χ.;

Ο Γερμανός αρχαιολόγος Δαίρπφελντ υποστήριξε με επιχειρήματα πως τα ομηρικά έπη ήταν εξ αρχής καταγεγραμμένα. Άρα δεν καταγράφηκαν αργότερα.

Στους πολλούς συγγραφείς και διανοούμενους που δεν συμφώνησαν με τις θεωρίες του Βολφ είναι και ο σπουδαίος Βέλγος συγγραφέας Έρβιν Λαθς. Στο δίτομο έργο του «Παγκόσμια Ιστορία της Λογοτεχνίας» σελ. 40, γράφει: «Σήμερα όμως όλοι έχουν εγκαταλείψει τις ριζοσπαστικές αυτές απόψεις».

Παραδεχόμαστε βέβαια πως πολύ πριν από τον Όμηρο, υπήρχαν πολλά σύντομα έπη, αναφερόμενα στα διάφορα επεισόδια του πολέμου της Τροίας και της επιστροφής των ηρώων, που πήραν μέρος σ' αυτόν, στην πατρίδα τους. Πέρασαν πολλές γενιές ώσπου κάποιος ποιητής, εκλέγοντας ένα θέμα από όλες αυτές τις αφηγήσεις, το διάνθισε και το διαμόρφωσε σ' ένα ενιαίο μεγάλο έπος».

Η παράδοση αναφέρει το όνομα του Σπαρτιάτη νομοθέτη Λυκούργου σαν κομιστή των ποιημάτων του Ομήρου από την Ιωνία στην Ελλάδα. Για τον Λυκούργο ο Πλούταρχος στη σχετική βιογραφία του γράφει (Κεφ. 4) ότι πήρε τα ποιήματα του Ομήρου από τους απογόνους του ραψωδού Κρεώφυλου από τον νησί Σάμος.

Ευθύς μετά την Αναγέννηση, τον 16^ο και 17^ο αιώνα αρχίζουν στην Ευρώπη οι λογοτεχνικές έριδες. Ειδικά στην Ιταλία και τη Γαλλία, ο αγώνας οφείλεται στην προσπάθεια μιας μερίδας διανοουμένων που ήταν εχθροί των αρχαίων συγγραφέων, να επιβάλουν τις απόψεις τους.

Φυσικά ο Όμηρος ήταν στο επίκεντρο των συζητήσεων. Το 1715 ο Γάλλος Τερρασσόν δημοσίευσε ένα κείμενο «Διατριβή περί της Ιλιάδας» όπου αρνείται την αξία του έπους. Είχε τη φήμη μεγάλου μαθηματικού και πράγματι στο κείμενό του διαφαίνεται ένας οξύτατος κριτικός νους, που δεν μπορεί όμως να κατανοήσει έστω και ελάχιστα την ουσία της ποίησης.

Πολύ πιο μπροστά από τον Βολφ, ο Ιούλιος Σκάλιγκερ, αρνήθηκε κάθε καλλιτεχνική αξία στην Ιλιάδα και στην Οδύσσεια. Τουλάχιστον δεν αρνήθηκε την ύπαρξη του Ομήρου. Ένας άλλος Γερμανός, ο Φ. Σχίγκελ υποστήριξε πως το όνομα Όμηρος είναι περιληπτικό όλης της ελληνικής επικής ποίησης. Κι έρχεται ο Φρίντριχ Βολφ με τα «Προλεγόμενα στον Όμηρο» να υποστηρίξει ότι ποτέ δεν υπήρξε κανένας Όμηρος, γιατί οι Έλληνες τον όγδοο αιώνα π.Χ. δεν είχαν γραφή.

Δημιουργήθηκε μεγάλος θόρυβος στους πανεπιστημιακούς χώρους και όχι μόνο. Πολλοί εντυπωσιάστηκαν από τις θεωρίες του αλλά υπήρξαν και άλλοι που τις θεώρησαν ατεκμηρίωτες και τις απέρριψαν. Ο πρώτος που βγήκε να πολεμήσει τη θεωρία του Βολφ ήταν ο ελληνιστής καθηγητής Χέυνε. Επίσης ο ελληνιστής ποιητής και μεταφραστής της Ιλιάδας και της Οδύσσειας Ιωάννης Boss.

Αυτός που με μια μεγάλη μελέτη το 1830 αντιτάχθηκε στις θεωρίες του Βολφ ήταν ο Γ. Χέρμαν. Αγωνίστηκε να αποδείξει ότι η γραφή ήταν γνωστή στην Ελλάδα σε πολύ παλαιότερα χρόνια. Πως οι Έλληνες χρησιμοποιούσαν από τότε σαν γραφική ύλη ξύλινες πλάκες, επεξεργασμένα δέρματα και πάπυρο, που έφεραν οι Φοίνικες έμποροι. Υποστήριξε πως η γραφή ήταν γνωστή εκατό χρόνια πριν από την έναρξη των Ολυμπιακών αγώνων (776 π.Χ.) και ότι οι νόμοι του Λυκούργου δεν παραδόθηκαν με τη στοματική παράδοση αλλά ήταν γραμμένοι.

Υπήρξαν πολλοί που υποστήριζαν τη θεωρία του Βολφ. Σχετικοί και άσχετοι. Αυτοί που μελέτησαν τις «γραφές» κι αυτοί που δεν τις ψηλάφησαν.

Διαβάστε τώρα παρακάτω τα εξής πολύ σοβαρά: 1) Δύο σπουδαίοι ελληνιστές ο Βιλαμόβιτς – Μέλεντορφ (Ομηρικές Έρευνες σελ. 400) και ο Γ. Φίνσλερ (Ομηρικά σελ. 495) κατηγορούν με βαριούς χαρακτηρισμούς τον Βολφ ότι είχε διαβάσει τις μελέτες του Γάλλου αββά Ομπινιάκ καθώς και τους Βούντ και Χέρντερ για το ίδιο ζήτημα. Και όμως το έκρυψε και προσποιήθηκε πως εργάστηκε πρωτότυπα και με αυτοτέλεια. Ανέφερε μόνο τον μισέλληνα Εβραίο Ιώσηπο που υποστήριξε ότι οι Έλληνες πολύ αργά απέκτησαν γραφή.

2) Στο μνημειώδες τρίτομο έργο «Ιστορία της Ελληνικής Λογοτεχνίας» της Ακαδημίας Επιστημών της πρώην Ε.Σ.Σ.Δ. τόμος πρώτος σελ. 192 διαβάζουμε: «Ο Βολφ εκτός από τη διαπίστωσή του για την ανακολουθία των Ομηρικών ποιημάτων – διαπίστωση

όχι πρωτότυπη αλλά παρμένη από άλλους – διατύπωσε τη γνώμη ότι η σύνταξη του Πεισίστρατου ήταν η πρώτη συνένωση των ποιημάτων σ' ένα σύνολο. ΕΞΑΠΑΤΗΣΕ ΟΜΩΣ ΟΛΟ ΣΧΕΔΟΝ ΤΟ ΔΕΚΑΤΟ ΕΝΑΤΟ ΑΙΩΝΑ ΜΕ ΤΗ ΔΙΑΒΕΒΑΙΩΣΗ ΟΤΙ ΕΤΣΙ ΑΝΤΙΛΑΜΒΑΝΟΝΤΑΝ ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΚΑΙ ΟΛΗ Η ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ. ΑΥΤΟ ΗΤΑΝ ΟΛΟΤΕΛΑ ΛΑΘΕΜΕΝΟ, ΓΙΑΤΙ Η ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ ΔΕΝ ΑΜΦΕΒΑΛΛΕ ΟΤΙ ΕΝΑΣ ΗΤΑΝ Ο ΠΟΙΗΤΗΣ».

Στο λεξικό ΉΛΙΟΣ, στον ξεχωριστό τόμο «Αρχαίο Ελληνικό Πνεύμα» στη σελ. 47 διαβάζουμε.

«Ο Ασκληπιάδης αναφέρει πως η πληροφορία για τη συλλογή και εκκαθάριση των διασπαρμένων ομηρικών επών από τον Πεισίστρατο, παραδόθηκε σε μας από τον Ρωμαίο Κικέρωνα. Αυτός ο σπουδαίος ρήτορας και φιλόσοφος εγκωμίασε την εργασία που προσέφερε ο Αθηναίος τύραννος. Η είδηση αυτή καθόλου δε σημαίνει ότι τα ποιήματα του Ομήρου δεν είχαν προ του Πεισίστρατου καταγραφεί».

ΕΛΛΗΝΕΣ ΚΑΙ ΓΡΑΦΗ

Μία από τις σπουδαιότερες επινοήσεις του ανθρώπου είναι σίγουρα η γραφή, που αποτελεί την ζωντανή έκφραση της ανθρώπινης σκέψης. Χάρη σ' αυτήν μπορούμε ν' ατενίζουμε εικόνες από την ιστορία του παρελθόντος και να εκφράσουμε σκέψεις και απόψεις για το μέλλον. Να παρακολουθήσουμε τον αγώνα του πρωτόγονου προς τον πολιτισμό και τα όνειρα που κάνει για το αύριο.

Ιστορικά γεγονότα, τραγούδια, παρακαταθήκες, ακόμη και παραμύθια δεν μπορούν να διατηρηθούν αναλλοίωτα για πολύ καιρό με τον προφορικό λόγο. Υφίστανται μεταβολή ή λησμονούνται. Για το λόγο αυτό ο άνθρωπος έπρεπε να βρει ένα μέσο με το οποίο θα μπορούσε να συγκρατήσει ότι αγαθά του πολιτισμού είχε κληρονομήσει από το παρελθόν και σύγχρονα να το μεταδώσει στις επόμενες γενιές.

Το μέσο αυτό του το προσέφερε η γραφή. Αυτή είναι ο κυριότερος φορέας του πολιτισμού. Με αυτήν μπορούμε να επικοινωνήσουμε με τα μεγαλύτερα πνεύματα του παρελθόντος ή να γνωρίσουμε την κοινωνική ζωή λαών πριν από χιλιάδες χρόνια.

Είναι γεγονός ότι η γραφή είναι ο κυριότερος φορέας του πολιτισμού. Δε νοείται ανώτερος πολιτισμός χωρίς τη γνώση της γραφής. Δυστυχώς ακόμη και σήμερα, στον εικοστό πρώτο αιώνα, από τις έξι και πλέον χιλιάδες γλώσσες που μιλιούνται στον πλανήτη, μόνο οι 78 έχουν γραφή. Έχει ειπωθεί ότι η γραφή ενός λαού έχει μεγαλύτερη αντοχή από τη γλώσσα του.

Αν τα λάβουμε όλα αυτά υπ' όψη θα εννοήσουμε γιατί όλοι οι λαοί της γης θεωρούν τη γραφή σαν κάτι τόσο σπουδαίο, που η επινοήσή της να θεωρείται εξωανθρώπινη. Οι πρωτόγονοι λαοί θεωρούν τη γραφή τόσο θαυμάσια τέχνη, που μόνο η θεϊκή σοφία

ήταν δυνατό να εφεύρει. Της αποδίδουν μαγικές ικανότητες γιατί μπορεί να ακούει «τη φωνή των απόντων».

Γράφει ο καθηγητής Αντώνης Σιγάλας: «Αλλ’ όχι μόνον πρωτόγονοι, αλλά και πολιτισμένοι εθεώρουν και θεωρούν την γραφήν έργον υπερανθρώπων ή ημιθέων. Ο Πλάτων π.χ. νομίζει ότι “την αιωνίως ομιλούσαν φωνήν”, όπως ονομάζει την γραφήν πρέπει να εφεύρε κάποιος θεός ή ημιθεος»... Ακόμη εις το τέλος του δεκάτου ογδόου αιώνας συνεζητείτο σοβαρά υπό επιστημόνων η επί της Αγίας Γραφής στηριζόμενη γνώμη, ότι δήθεν «ο Μωσής εδιδάχθη την τέχνην της γραφής απ’ αυτόν τον Θεόν».

Σήμερα γνωρίζουμε ότι η γραφή δεν εφευρέθηκε από κανέναν θεό ή ημίθεο. Ούτε από κάποιο σοφό ή μεγάλη προσωπικότητα. Είναι προϊόν πολύχρονης συλλογικής και πολύμοχθης προσπάθειας του ανθρώπου. Είναι ζωντανός οργανισμός που υπόκειται συν τω χρόνω σε μεταβολές. Η σημερινή γραφή είναι προϊόν μακράς εξέλιξης. Γεννήθηκε ολίγο κατ’ ολίγο για να τελειοποιηθεί στο πέρασμα των χιλιετηρίδων. Ολίγο κατ’ ολίγο έγινε από γραφή εικόνων και σχημάτων, γραφή γραμμάτων.

Η ιστορία της γραφής και των συναφών προβλημάτων απασχόλησε την έρευνα για πολλά πάρα πολλά χρόνια. Η έρευνα αυτή πλουτίστηκε από τα σπουδαία ευρήματα των ανασκαφών του δέκατου όγδοου και του δέκατου ένατου αιώνα. Επίσης από την ανακάλυψη παλαιών επιγραφών και πατύρων.

Τα αρχαιότερα γνωστά συστήματα γραφής οι πρώτες απόπειρες, από ότι γνωρίζουμε ξεκίνησαν το 4000 π.Χ. από τους σημιτικούς λαούς της Αιγύπτου, της Μεσοποταμίας και αργότερα από την Κρήτη. Ξεκίνησε σαν εικονογραφική –ιδεογραφική για να εξελιχθεί με τον καιρό σε συλλαβογραφική και ύστερα από πορεία χιλιετηρίδων στην απλή αλφαβητική– φωνητική που χρησιμοποιούμε σήμερα.

Είπαμε νομίζω πολλά σαν πρόλογο. Δεν έχω σκοπό να γράψω την ιστορία της γραφής. Δεν έχω ούτε τη γνώση ούτε την ικανό-

τητα να το κάνω. Σκοπός μου είναι να αποδείξω, με όσα στοιχεία θα παραθέσω πιο κάτω, ότι οι Έλληνες είχαν γραφή πολύ νωρίτερα από τον 8^ο π.Χ. αιώνα, εποχή που έζησε ο Όμηρος. Κάτι που αμφισβήτησε ο περιώνυμος Γερμανός Βολφ.

Ο άνθρωπος αυτός ισχυρίστηκε ότι οι Έλληνες τον 8^ο π.Χ. αιώνα δεν είχαν γραφή, άρα δεν υπήρξε ποτέ κανένας Όμηρος.

Το βιβλίο του δημιούργησε θόρυβο και πολλοί άνθρωποι των γραμμάτων επηρεάστηκαν από αυτό, ακόμη και μεγάλα ονόματα. Η επιστήμη της αρχαιολογίας και η σοβαρή μελέτη όλου του υλικού που αφορά το ζήτημα της γραφής στην Ελλάδα, διέψευσαν τον Βολφ.

Έγινε γνωστό, από ευρήματα των ανασκαφών στην Κρήτη και την Πελοπόννησο, ότι η γραφή ήταν σε χρήση στον ελλαδικό χώρο από πολύ νωρίς. Ο σπουδαιότερος Άγγλος αρχαιολόγος Α. Έβανς, που με τις ανασκαφές του το 1894 έφερε στο φως της ιστορίας τον ξεχασμένο πολιτισμό της Κνωσού και της Φαιστού, ανακάλυψε και κάτι συγκλονιστικά σπουδαίο. Ξεθάβοντας τα ερείπια παλιών ανακτόρων βρήκε εκατοντάδες πήλινα πλακίδια με άγνωστη γραφή.

Ταξινομώντας τις πινακίδες αυτές ο Έβανς διέκρινε δύο είδη γραφής. Ιερογλυφική ή γραφή εικόνων και γραμμική. Υπολογίστηκε ότι η πρώτη χρησιμοποιήθηκε μέχρι το 1600 π.Χ. Η δεύτερη, η γραμμική που είναι πιο εξελιγμένη, χρησιμοποιήθηκε από το 1600 έως το 1200.

Το 1939 ο Σουηδός αρχαιολόγος Μπλέγκεν, στις ανασκαφές που έκανε στην Πύλο στο υποτιθέμενο ανάκτορο του Νέστορα, βρήκε και αυτός χίλιες και πλέον πήλινες πινακίδες με μια άγνωστη γραμμική γραφή. Ονομάστηκε «γραμμική γραφή Β΄» σε αντίθεση με τη γραφή της Κρήτης που ονομάστηκε «γραμμική Α΄». Η γραμμική Β΄ που λέγεται και μυκηναϊκή χρησιμοποιήθηκε από το 1580 έως το 1200 π.Χ. Είναι η γραφή που αποκρυπτογρά-

φησε, όπως αναφέραμε και αλλού, ο Άγγλος αρχιτέκτονας Βίντρις το 1952.

Μετά την καταστροφή των διοικητικών κέντρων (ανακτόρων) στην Κρήτη και την Πελοπόννησο, μετά το 1200 π.Χ. οι γραφές αυτές έπαψαν να χρησιμοποιούνται και λησμονήθηκαν. Άρχισε αυτό που ονομάστηκε «ελληνικός μεσαίωνας» και κράτησε πάνω από τριακόσια χρόνια, μέχρι τον ένατο αιώνα.

Όταν πολλούς αιώνες αργότερα οι Έλληνες έμαθαν πάλι να γράφουν, το έκαναν προσαρμόζοντας μια γραφή που προορίζονταν για μια ξένη γλώσσα στη δική τους. Η γραφή αυτή την οποία δανείστηκαν ήταν ένα βόρειο σημιτικό – φοινικικό σύστημα που χρησιμοποιούνταν στη Συρία. Μια παρόμοια θα λέγαμε προσαρμογή είχε γίνει αιώνες νωρίτερα. Η γραμμική γραφή Α΄ της Κρήτης αντικαταστάθηκε στις Μυκήνες και την Πύλο γύρω στο 1450 από την πιο βελτιωμένη γραμμική Β΄.

Η προσαρμογή αυτή δεν είχε θεαματικά αποτελέσματα. Η γραφή αυτή δεν ήταν κατάλληλη για καταγραφή λογοτεχνίας. Οι Έλληνες τελειοποίησαν το πρωτότυπο της φοινικικής γραφής προσθέτοντας τα φωνήεντα που δεν είχε κι έτσι δημιούργησαν το πρώτο γνήσιο αλφάβητο. Αυτή τη φορά η προσαρμογή είχε καταπληκτική επιτυχία. Αυτό το σύστημα γραφής εξαιτίας της οικονομίας και της σαφήνείας του, έγινε ένα λαϊκό μέσο επικοινωνίας.

ΤΟ ΦΟΙΝΙΚΙΚΟ ΑΛΦΑΒΗΤΟ

Το Φοινικικό αλφάβητο έφτασε στον ελληνικό κόσμο πιθανότατα τον 9^ο αιώνα π.Χ. ή λίγο νωρίτερα, από τα ανεπτυγμένα εμπορικά λιμάνια της Εγγύς Ανατολής. Με ποιο τρόπο δε γνωρίζουμε. Αυτό που είναι βέβαιο είναι το γεγονός ότι υπήρχε ισχυρό ρεύμα επικοινωνίας μεταξύ ναυτικών λαών της ανατολής και του Αιγαίου. Όλοι δάνειζαν και δανείζονταν.

Ήταν η εποχή που ο τεχνικός πολιτισμός προχωρούσε με μεγάλα βήματα. Η τέχνη της ναυπηγικής, η επεξεργασία των μετάλλων, η υφαντουργία, οι κατασκευές, η παραγωγή και συντήρηση κρασιού και τροφών, η κεραμική, ήταν σε άνθιση. Όλα αυτά βοήθησαν να γίνει ο κόσμος καλύτερος.

Ο τεχνικός πολιτισμός ναι, έκανε άλματα. Η μεγάλης σημασίας όμως επανάσταση έγινε με την επινόηση και τη διάδοση της φωνητικής (φοινικικής) γραφής. Στην ουσία επανάσταση διπλή. Πρώτα γιατί το φοινικικό αλφάβητο ήταν απλό και προσιτό, και δεύτερο, σε αντίθεση με τις προηγούμενες σύνθετες γραφές, δεν περιορίστηκε στους γραφείς των ανακτόρων και του ιερατείου.

Οι Έλληνες σύντομα προσάρμοσαν τη νέα γραφή στις δικές τους γλωσσικές ανάγκες, προσθέτοντας φωνήεντα και τα σύμφωνα φ, χ, ψ. Η γραφή στον ελληνικό κόσμο διαδόθηκε ελεύθερα, χωρίς περιορισμούς.

Σίγουρα υπήρξαν διαφοροποιήσεις, μικρές ή μεγάλες, στη γραφή αυτή στις διάφορες γεωγραφικές περιοχές ώσπου στο τέλος, ύστερα από διεργασίες χρόνων, επεκράτησε η Ιωνική γραφή της Μιλήτου. Σε αυτήν την ιστορική περίοδο γεννήθηκε και έζησε ο Όμηρος. Σε αυτή την περίοδο γεννήθηκε η Ιλιάδα και η Οδύσεια.

Ο Βέλγος συγγραφέας Έρβιν Λαθς στην «Παγκόσμια Ιστορία της Λογοτεχνίας», τόμος Α΄ σελίδα 41 γράφει: «... Άλλωστε οι Έλληνες είχαν στη διάθεσή τους μια γραφή πολύ πριν καταγραφούν τα έπη του Ομήρου. Είχαν δανεισθεί, ένα αλφάβητο από τους Φοίνικες. Μετέπλασαν τα αρχικά σήματα, τα συμπλήρωσαν προσθέτοντας φωνήεντα και δημιούργησαν τον κλασικό τύπο των γραμμάτων τους».

Μετά την καταστροφή των Μυκηνών και των Μυκηναϊκών κέντρων γύρω στο 1200 π.Χ. η κυριαρχία στη θάλασσα πέρασε στα χέρια των Φοινίκων. Αυτοί αποτελούσαν μια βορειοσημιτική φυλή στα παράλια της Μεσογείου στην πάνω Συρία. Ήταν γνωστός ναυτικός λαός και είχε διαρκή επικοινωνία με τους Έλληνες.

Είχαν ιδρύσει εμπορικούς σταθμούς στην Κύπρο και στα νησιά του Αιγαίου, Κρήτη, Ρόδο, Θήρα, Μήλο κλπ. (Να μη ξεχάσουμε ότι η Καρχηδόνα που απείλησε στους ιστορικούς χρόνους τη Ρώμη με αρχηγό τον ξακουστό Αννίβα, ήταν αποικία των Φοινίκων).

Από τις πολυτελείς αυτές επαφές οι Φοίνικες μετάδωσαν στους Έλληνες γνώσεις για τη ναυτιλία, το εμπόριο, την υφαντουργία και διάφορα στοιχεία πολιτισμού. Δεν ήταν λοιπόν δύσκολο να παραδεχτούμε ότι από αυτούς παρέλαβαν οι Έλληνες την εξελεγμένη φωνητική γραφή και φυσικά την επεξεργάστηκαν, τη συμπλήρωσαν και την τελειοποίησαν.

Δεν γνωρίζουμε με ακρίβεια το χρόνο παραλαβής. Και σίγουρα δεν παρελήφθη στον ίδιο χρόνο σε όλα τα σημεία του ελληνισμού. Ούτε ήταν ίδιες οι προσαρμογές και αλλαγές. Πέρασαν αιώνες για να καθιερωθεί μια ενιαία γραφή. Κι αυτή στο τέλος ήταν η Ιωνική γραφή της Μιλήτου, που ανταγωνίστηκε για πολλά χρόνια αυτήν της Χαλκίδας.

Η Μίλητος, που τα χρόνια εκείνα (9^{ος} αιώνας π.Χ.) ήταν πνευματικό και εμπορικό κέντρο της Ιωνίας, είχε ένα πλεονέκτημα έναντι των άλλων ελληνικών πόλεων. Είχε μια αποικία στην Άνω Αίγυπτο, κοντά στις εκβολές του Νείλου, τη Ναύκρατη και μπο-

ρούσε να προμηθεύεται εύκολα και φτηνά τον πάπυρο, υλικό απαραίτητο για τη γραφή.

Οι παλαιότερες ελληνικές επιγραφές με τη νέα γραφή ανήκουν στον 8^ο αιώνα π.Χ. Η γραφή τους είναι πολύ επεξεργασμένη, πράγμα που σημαίνει ότι έχει περάσει πολύς χρόνος μετά την παραλαβή. Υπολογίστηκε ότι η παραλαβή από τους φοίνικες έγινε τον 9^ο αιώνα π.Χ. ή και λίγο νωρίτερα.

Ο καθηγητής Α. Σιγάλας γράφει: «Η ιστορία όλων εν γένει των λαών της γης διδάσκει, ότι μία οιοδήποτε γραφή ή έχει εξελιχθεί εκ τινός πρωτογόνου γραφής εικόνων ή έχει παραληφθεί μέχρι ενός σημείου έτοιμη εκ τινός άλλου λαού. Η ελληνική αλφαβητική γραφή είναι δανεισμένη από τους Φοίνικες».

Ο καθηγητής έχει δίκαιο. Αν όπως πιστεύεται η γραφή ξεκίνησε από την αρχαία Αίγυπτο την τέταρτη π.Χ. χιλιετία, την πήραν λίγο αργότερα οι γειτονικοί σημιτικοί λαοί Ασσύριοι και Βαβυλώνιοι. Από αυτούς οι Εβραίοι και οι Φοίνικες. Από τους Φοίνικες οι Έλληνες. Από τους Έλληνες οι Λατίνοι (Ρωμαίοι) και από αυτούς η Ευρώπη. Ο κάθε λαός προσέφερε μυαλό και δουλειά για να φτάσει η γραφή στη σημερινή της τελειότητα.

Για όσους αμφιβάλουν ακόμα για τη στενή συγγένεια της ελληνικής και της φοινικικής γραφής, το αποδεικνύουν τα εξής:

α) Η μορφή των γραμμάτων η οποία στις παλαιότερες ελληνικές επιγραφές του όγδοου και του έβδομου π.Χ. αιώνα είναι σχεδόν η αυτή με τις σημιτικές επιγραφές του δέκατου και του ένατου αιώνα π.Χ.

β) Η διεύθυνση της γραφής η οποία στις παλαιότερες ελληνικές επιγραφές βαίνει, όπως και στις σημιτικές φοινικικές γραφές από τα δεξιά προς τα αριστερά.

γ) Η διάταξη των γραμμάτων του ελληνικού αλφαβήτου η οποία αντιστοιχεί προς τη διάταξη του φοινικικού.

Πέρα από τα παραπάνω κάτι ακόμη που αποδεικνύει τη συγγένεια που έχουν τα δυο αλφάβητα είναι και τα ονόματα των γραμμ

μάτων. Λίγες μόνο τροποποιήσεις έκαναν οι Έλληνες στην προφορά των γραμμάτων. Για παράδειγμα τα σημερινά άλεφ, βέτ, γίμελ, δάλετ κλπ. χάριν ευφωνίας έγιναν άλφα, βήτα, γάμα, δέλτα, κλπ.

Νομίζω πως δεν χρειάζονται οι μαρτυρίες των αρχαίων συγγραφέων, όπως ο Ηρόδοτος, ο Θουκυδίδης, ο Πausανίας κλπ. που υποστηρίζουν στα κείμενά τους πως η φωνητική γραφή των Ελλήνων έχει καταγωγή φοινικική. Να πούμε εδώ ότι οι ολυμπιακοί αγώνες καθιερώθηκαν το 776 π.Χ. Ήταν αρχή να καταγράφονται τα ονόματα των ολυμπιονικών σε καταλόγους. Και όπως γράφει ο Πλούταρχος οι διατάξεις της ολυμπιακής εκχειρίας ήταν γραμμένες πάνω σε δίσκο που λεγόταν Δίσκος του Ιφίτου. Άρα η δημοτική γραφή είχε διαδοθεί.

Δεν έπρεπε να τα ξέρει αυτά ο αξιότιμος καθηγητής Φρίντριχ Βολφ, που σήκωσε τόση σκόνη όταν υποστήριξε ότι οι Έλληνες δεν είχαν γραφή τον 8^ο αιώνα και συνεπώς δεν υπήρξε κανένας Όμηρος;

Να τονίσουμε εδώ ότι από τον 9^ο αιώνα και προς εδώ, χάρη στους Φοίνικες και τους Έλληνες συνέβη ένα κοσμοϊστορικό γεγονός μεγάλης σημασίας. Το αποκλειστικό προνόμιο του ιερατείου για τη χρήση της γραφής καταργήθηκε. Το γεγονός αυτό είχε συγκλονιστικές συνέπειες για τον πολιτισμό. Οι ποιητές, οι φιλόσοφοι, οι ιστορικοί και οι διανοούμενοι κάθε είδους είχαν στα χέρια τους μια τρομερή δυνατότητα να εκφραστούν. Ένα όπλο για να καταπολεμήσουν το σκοτάδι και την άγνοια.

Θα ήταν πιστεύω παράλειψη να μην αναφερθούμε και στο τεράστιο ρόλο που έπαιξαν για την γνώση και την κατανόηση του αρχαίου κόσμου η ελληνική κεραμική και η αγγειογραφία.

Στα χιλιάδες ζωγραφισμένα ελληνικά αγγεία που βρέθηκαν στις ανασκαφές και που γεμίζουν τις βιτρίνες των μεγάλων μουσείων της Ευρώπης και της Αμερικής, αναπαρασταίνονται σκηνές από όλη την κοινωνική δραστηριότητα της εποχής: ενδυμασίες,

θηρσκευτικά και λαϊκά έθιμα, πολεμικές σκηνές, γεωργικές ασχολίες, απεικονίσεις θεών και ηρώων.

Στο μουσείο της Μυκόνου εκτίθεται ένα αρχαϊκό πιθάρι του 7^{ου} π.Χ. αιώνα, που έχει στο πλευρό μια ανάγλυφη παράσταση. Φαίνεται ένας τεράστιος έγχρωμος Δούρειος Ίππος με τροχούς στα τέσσερα πόδια και Έλληνες πολεμιστές να προβάλλουν από μέσα. Μπροστά μας είναι ζωντανή μια σκηνή από την Οδύσσεια. Διασώθηκαν ονόματα περίφημων αγγειογράφων όπως ο Σωτάδης, ο Ακεστορίδης, ο Σωσίας κ.ά.

Η συνήθεια των Ελλήνων αγγειογράφων να συνοδεύουν με μικρά επεξηγηματικά κείμενα της παραστάσεις που ζωγράφιζαν, βοήθησε πολύ και τους γραφολόγους. Για του λόγου το αληθές θα αναφέρουμε δυο χαρακτηριστικές περιπτώσεις.

Η παλαιότερη αττική επιγραφή βρέθηκε το 1871 στο Δίπυλο κοντά στον Κεραμικό των Αθηνών. Σε θραύσματα αγγείου του όγδοου π.Χ. αιώνα η φωνητική αυτή γραφή, όπως η φοινικική, διαβάζονταν από δεξιά προς τα αριστερά.

Στις ενεπίγραφες μαρτυρίες για την αλφαβητική γραφή των Ελλήνων κοντά στο εύρημα του Κεραμικού (Δίπυλο) έχουμε άλλες τρεις σπουδαίες ανακαλύψεις:

Στο Φαγιούμ της Αιγύπτου βρέθηκε διπρόσωπη πινακίδα με ελληνική αλφαβητική γραφή. Μια πρόσφατη ανακάλυψη έγινε στο έσχατο όριο της ελληνικής εξάπλωσης, στη θέση της Ολιβίας στη Ρωσική πλευρά του Εύξεινου Πόντου. Στη διάλεκτο της Μιλήτου βρέθηκε λεπτό έλασμα αργύρου με γράμματα της κοινής γραφής. Ακολουθεί το σπουδαίο εύρημα στις Πιθηκούσες, στο νησί Ίσκια της Ν. Ιταλίας, απέναντι από τη Νάπολη. Όλες αυτές οι γραφές ανήκουν στον 8^ο αιώνα. Για την ανακάλυψη της Ίσκιας να πούμε λίγα λόγια παραπάνω.

Μεγάλης σημασίας επιγραφή βρέθηκε στο νησί Ίσκια της Ιταλίας, την Πιθηκούσα. Στον τάφο ενός νέου άνδρα που πέθανε, όπως υπολογίστηκε γύρω στο 725 π.Χ. βρέθηκαν πλούσια κτερί-

σματα όπως ζεύγος από ευβοϊκούς κρατήρες, στολίδια, μικρά βαζάκια λαδιού κ.ά.

Ο σπουδαιότερος όμως θησαυρός που στην αρχή έμοιαζε ασήμαντος, ήταν ένα σπασμένο και επιδιορθωμένο κρασοπότηρο από τη Ρόδο. Γκρίζο - καφέ με μαύρη διακόσμηση. Στη βάση του ποτηριού χαμηλά ήταν χαραγμένοι τρεις στίχοι στα ελληνικά, Ο δεύτερος και ο τρίτος σε άσπογο ομηρικό εξάμετρο. Χάρην αστεϊσμού έγραφε: «Είναι του Νέστορα η κούπα». Και σε ελεύθερη μετάφραση η δυο στίχοι: «Όποιος πιεί από την κούπα αυτή, ο πόθος του για την υπέροχη στεφανωμένη Αφροδίτη θα τον κατακλίσει αμέσως».

Τι συγκλονιστικό συμβαίνει εδώ; Στην Ιλιάδα γίνεται περιγραφή της κούπας του Νέστορα. Πώς το ήξεραν στην Ίσκια της Ιταλίας; Φαίνεται πως ο Όμηρος είχε αρχίσει να φυσάει σαν τον Ζέφυρο τη δροσιά του στα πέρατα του ελληνισμού.

(Τι να σου κάνω καθηγητή μου; Όσα υποστήριξες για τον Όμηρο και την ελληνική γραφή φάνηκαν αβάσιμα. Το κακό είναι πως πολλοί υιοθέτησαν τις ατεκμηρίωτες θεωρίες σου. Η ιστορία είναι άτεγκτη και σκληρή. Από ένα σπασμένο αγγείο που βρέθηκε στη μακρινή Ίσκια της Ιταλίας αποδείχτηκαν δυο πράγματα, και γραφή είχαν οι Έλληνες τον 8^ο αιώνα και γνώριζαν τον Όμηρο).

Από τον 6^ο π.Χ. αιώνα η γραφή είχε γίνει κοινό αγαθό σε όλον σχεδόν τον αρχαίο κόσμο. Κάθε είδους επιγραφές σώζονται σε πέτρες, αγγεία, εργαλεία, όπλα κλπ. Επίσης νομικοί κώδικες, κατάλογοι και αναθήματα.

ΠΟΙΑ ΕΠΟΧΗ ΓΡΑΦΗΚΑΝ ΤΑ ΕΠΗ

Από την αρχαία ελληνική γραμματεία, από ένα τεράστιο όγκο έργων, διασώθηκαν ελάχιστες ολοκληρωμένες δημιουργίες, και ψήγματα μόνο από χιλιάδες έργα που χάθηκαν. Τα αποσάθρωσε της λησμονιάς ο άνεμος. Πολλές φορές μαθαίνουμε για την ύπαρξη τους από έμμεσες μαρτυρίες.

Τα παλαιότερα ολοκληρωμένα έργα που έφτασαν ως τις μέρες μας είναι η Ιλιάδα και η Οδύσσεια του Ομήρου. Είναι δημιουργήματα, όπως πιστεύεται, του όγδοου π.Χ. αιώνα. Σε μια εποχή που αρχίζει η ελληνική αναγέννηση, μετά από αιώνες σκότους και παρακμής που ακολούθησε την εξαφάνιση του Αιγαιακού πολιτισμού (έκρηξη ηφαιστείου Θήρας) και την καταστροφή των ανακτορικών πολιτισμών της Κρήτης (Κνωσός, Φαιστός) και της ηπειρωτικής Ελλάδας (Μυκήνες, Τίρυνθα, Πύλος).

Για την εποχή αυτή ο Άγγλος συγγραφέας Άνταμ Νίκολσον γράφει: «Ο όγδοος αιώνας έγινε μάρτυρας μιας εκτεταμένης αναγέννησης. Ο πληθυσμός της ηπειρωτικής και της νησιωτικής Ελλάδας άρχισε να αυξάνεται. Ο ρυθμός ζωής επιταχύνθηκε ... Αποικίες, εμπόριο, βελτιωμένα πλοία, νομίσματα, ναοί, πόλεις, πανελλήνιοι αγώνες στην Ολυμπία (οι πρώτοι το 776).

Η τελειοποίηση της γραφής, η τέχνη της απεικόνισης της ανθρώπινης μορφής πάνω σε αγγεία περιμετρικά, οι πρώτες κινήσεις στην κατεύθυνση των πόλεων κρατών... Ο Όμηρος σύμφωνα με τη θεώρηση αυτή ήταν γέννημα μιας νέας δυναμικής, πολιτικά καινοτόμας και πολιτισμικά πλουσιότατης στιγμής στην Ελληνική ιστορία. Ο ΟΜΗΡΟΣ ΗΤΑΝ Ο ΠΟΙΗΤΗΣ ΜΙΑΣ ΕΞΑΡΣΗΣ».

Σε τι οφείλεται αυτή, η έξαρση, αυτό το ορμητικό κύμα προς την πρόοδο και τον πολιτισμό; Οι ιδεαλιστές θα το ονόμαζαν θαύμα. Όμως στις ιστορικές και τις κοινωνικοπολιτικές διεργασί-

ες το θαύμα απουσιάζει. Τα πάντα εξελίσσονται σύμφωνα με τα αίτια και τα αιτιατά που παρουσιάζονται στον δεδομένο χρόνο και τόπο. Αυτό συνέβη στον ελληνικό χώρο.

Όπως όλοι γνωρίζουμε, ο πολιτισμός ξεκίνησε από τις χώρες της Ανατολικής Μεσογείου, Αίγυπτο, Ασσυρία, Μεσοποταμιά κλπ. Για αιώνες πολλούς στη Μεσόγειο τα πάντα δανείζονταν και μοιράζονταν. Οι γειτονικοί λαοί αλληλοεπηρεάζονταν. Έπαιρναν και έδιναν. Γνώσεις για τη διοίκηση, την κατασκευή εργαλείων, την ναυσιπλοΐα, την κεραμική, την αστρονομία, την κατεργασία των μετάλλων, την υφαντουργία και τις διάφορες μεθόδους της γραφής.

Οι Έλληνες σαν λαός γειτονικός και συνάμα θαλασσινός, ήρθαν σε επαφή με τους πολιτισμούς αυτούς με δύο τρόπους. Πρώτα με τη ναυσιπλοΐα και αργότερα με τον αποικισμό.

Χωρίς τις βάσεις που έβαλαν η Ελλάδα και η Ρώμη, η σύγχρονη Ευρώπη δεν θα υπήρχε. Τα πάντα, λοιπόν δανείζονταν και μοιράζονταν. Οι πολιτισμοί πέρασαν από την ανατολική Μεσόγειο στην Ελλάδα, από αυτή στη Ρώμη και στη συνέχεια στην Ευρώπη. Αν ρωτήσετε ποιο ήταν το σπουδαιότερο πολιτιστικό αγαθό που πήραν οι Έλληνες από την επαφή τους με τους λαούς που προαναφέραμε, η σωστή απάντηση θα ήταν: Το φωνητικό αλφάβητο που πήραμε από τους Φοίνικες.

Είναι παράξενο που ομηριστές και φιλόλογοι όπως ο Μπέτε, ο Φίνσλερ και ο Βιλαμόβιτς – Μέλλεντορφ ισχυρίζονται αβασάνιστα ότι τα Ομηρικά έπη γράφηκαν μετά το 700 π.Χ. γύρω στο 650. Ο πρώτος μάλιστα ισχυρίζεται ότι προηγείται του Ομήρου ο Ησίοδος και άρα, η Ιλιάδα και η Οδύσσεια πήραν την τελική τους μορφή γύρω στο 600.

Απορίας άξιο. Το 550 ο Πεισίστρατος, με μια επιτροπή 70 σοφών με αρχηγό τον Ονομάκρητο, έμασε όλα τα σκόρπια χειρόγραφα των επών και τα αποκατέστησε. Δεν νομίζω σε 50 χρόνια

να είχαν τόσο πολύ αλλοιωθεί. Ασφαλώς τα χειρόγραφα ήταν πολύ παλαιότερα.

Ο ακριβής προσδιορισμός του χρόνου γραφής των ομηρικών επών δεν είναι δυνατός. Υπολογίζεται κατά προσέγγιση. Δεν μπορεί όμως να είναι μετά το 750 π.Χ. και για έναν ακόμη σημαντικό λόγο. Μετά τη χρονολογία αυτή στην αγγειογραφία εμφανίζονται σκηνές από την Ιλιάδα και την Οδύσσεια, ή γραφές (όπως στο ποτήρι από την Ίσκια της Ιταλίας) που αναφέρονται σε επεισόδια των επών.

Να λάβουμε υπ' όψη και τον χρόνο που χρειάστηκε από τη γραφή μέχρι τη διάδοση και γνώση των ποιημάτων. Γενικά παραδεχτός χρόνος γραφής είναι από το 800 έως το 750 π.Χ.

ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΕΣ

Εφεύγοντας λίγο από το κύριο θέμα του βιβλίου μας, ας δούμε ποιοι ήταν οι Αχαιοί, Δαναοί και Αργείοι που αναφέρονται από τον Όμηρο στα έπη του. Στον πρόλογο της δωδεκάτομης «Ιστορίας του Ελληνικού Έθνους» της «Εκδοτικής Αθηνών Α.Ε.» διαβάζουμε: «Κανένας λαός δεν έχει να αντλήσει από την ιστορία του τόση δύναμη, τόσα διδάγματα και τόση υπερηφάνεια, όσο ο ελληνικός. Αλλά και κανένας λαός δεν διαθέτει τόσα λίγα μέσα για να γνωρίσει το μακραίωνα και πολυκύμαντο παρελθόν του».

Δύο πράγματα συμβαίνουν. Ή οι Έλληνες δε διαβάζουν για να μάθουν, ή οι δάσκαλοι και οι καθηγητές, μας διδάσκουν μόνο την ανιαρή επίπεδη ιστορία για να γίνονται ευχάριστοι. Η φυλή μας δεν έχει να επιδείξει μόνο θριάμβους. Έχει και τραγικές συμπεριφορές και ήττες. Είναι σωστό να βλέπουμε το παρελθόν ανεπηρέαστοι, με ψυχρό βλέμμα και ανοιχτό μυαλό.

Η λέξη «Ελλάδα» για πρώτη φορά αναφέρεται από τον Όμηρο στην Ιλιάδα. Ραψωδία Β΄ 682-685 και 478. Αναφέρεται σαν τόπος που κατοικούσαν οι Μυρμιδόνες και ήταν πατρίδα του Αχιλλέα. Μνημονεύεται ότι ήταν η περιοχή Φαρσάλων. Ο ερευνητής Θανάσης Καρατόλιας υποστηρίζει πως η Φθία είναι τα σημερινά Φάρσαλα.

Το όνομα «Ελλάδα», «Έλληνες» καθιερώθηκε μετά τα τρωικά, πρώτα στην Θεσσαλία και μετέπειτα στην υπόλοιπη χώρα. Ακόμη και στη Νότιο Ιταλία και Σικελία που μετά τους αποικισμούς οι χώρες αυτές ονομάστηκαν «Μεγάλη Ελλάδα».

Η λέξη «Γραικός» στην οποία στηρίζονται οι αντίστοιχες λέξεις των Ευρωπαϊκών γλωσσών για τους Έλληνες, προέρχεται από μια φυλή της Ηπείρου μετά την κατάκτηση της από τους Ρω-

μαίους. Η σύγχρονη ονομασία των Ελλήνων και της Ελλάδας είναι: Grec, Grece, Grecia.

Η Ιλιάδα του Ομήρου δεν είναι φυσικά ιστορία. Κάποιο μακρινό ιστορικό υπόβαθρο υπάρχει βέβαια κάτω από τους μύθους, τους θρύλους, τη φαντασία του ποιητή και τις ομίχλες του χρόνου. Είναι εξ' άλλου παραδεχτό, πως όλοι οι λαοί που βρίσκονται μακριά από μια ορισμένη βαθμίδα του πολιτισμού, θεωρούν τη μυθολογία σαν πραγματική τους ιστορία.

Οι Έλληνες, μετά την εποχή του Ομήρου, θεωρούσαν τον Τρωικό πόλεμο σαν ένα από τα πρώτα επεισόδια της ιστορίας τους. Αν και στην Ιλιάδα αποκαλούνταν Αργείοι, Δαναοί ή Αχαιοί, είχαν συναίσθηση της κοινής τους καταγωγής.

Ο Θουκυδίδης θεωρούσε ότι πρώτη φορά οι Έλληνες πολέμησαν μαζί σα λαός στον πόλεμο της Τροίας. Στο Α' βιβλίο της ιστορίας του Πελοποννησιακού πολέμου γράφει τα εξής: «Πριν από τα τρωικά, τίποτε δεν επιχείρησε από κοινού η Ελλάς. Νομίζω μάλιστα ότι το όνομα αυτό δεν είχε δοθεί ακόμη εις όλη τη χώρα».

Έχει πια καθιερωθεί η ιδέα ότι οι Αχαιοί, που ανήκαν σε ινδοευρωπαϊκό φύλο, γύρω στο 2.000 π.Χ. κατέβηκαν από βορρά στο νότιο τμήμα της Βαλκανικής χερσονήσου, στη χώρα που αργότερα ονομάστηκε Ελλάδα.

Το περίεργο είναι, όπως υποστηρίζεται, ότι η κάθοδος αυτή πραγματοποιήθηκε από την πιο δύσβατη περιοχή, δηλαδή μέσω Αλβανίας και Πίνδου. Γιατί όχι μέσω της κοιλάδας του Αξιού ή των στενών του Στρυμώνα;

Ήταν, λοιπόν οι Αχαιοί ινδοευρωπαίοι. Και ποιον λαό εξαιρούν οι ιστορικοί; Ποιος λαός της Ευρώπης δεν ανήκει κατ' αυτούς σε κάποιο ινδοευρωπαϊκό φύλο; Δηλαδή όλοι οι λαοί της Ευρώπης ήρθαν από τις στέπες της Ανατολής και τις Ινδίες; Φαίνεται πως η Ευρώπη αποτελούσε κενό χώρο και όπως (σύμφωνα με τη φυσική) η φύση απεχθάνεται το κενό, ήρθαν σαν πλημμυρί-

δα να τον γεμίσουν ο Ασιάτες. Εδώ υπάρχει μια επιστημονική ασάφεια.

Η θεωρία της καθόδου των Αχαιών από βορρά παρουσιάζει κενά. Δεν έχει βεβαιωμένες αποδείξεις. Έχει όμως καθιερωθεί σαν ιστορική αλήθεια. Ακριβώς σαν τη θεωρία που υποστηρίζει ότι οι πρώτοι κάτοικοι της Αμερικανικής ηπείρου πέρασαν από την Ασία στην Αλάσκα και από εκεί προς νότο, από τον Βερίγγειο Πορθμό. Το πώς ο ξυπόλυτος άνθρωπος κάτω από πολικές θερμοκρασίες διένυσε πέντε χιλιάδες χιλιόμετρα παγωμένων εκτάσεων δεν το εξετάζει κανείς. Πώς άντεξαν; Τί έτρωγαν;

Η θεωρία που υποστηρίχτηκε από μερικούς ιστορικούς και χώρα από τον Γιάννη Κορδάτο, ότι οι Έλληνες (Αχαιοί) ήρθαν στην Ελλάδα (Πελοπόννησο) από τη Μικρασία, περνώντας από τα νησιά του Αιγαίου, παρά τα σοβαρά της επιχειρήματα, δεν μπόρεσε να επικρατήσει.

Ένα από τα επιχειρήματα αυτά είναι τα Χετταϊκά αρχεία που βρέθηκαν στο Μπουγάζκιόι της Καππαδοκίας. Τα αποκρυπτογράφησε ο Τσέχος γλωσσολόγος Β. Χρόσνυ.

Στα αρχεία αυτά αναφέρονται πολλές φορές οι Αχιγιάβα, που οι ιστορικοί τους ταύτισαν με τους Αχαιούς. Η επιφύλαξη είναι ότι τα αρχεία αυτά χρονολογούνται γύρω στο 1350 π.Χ. Τι εννοούν οι αρνητές της θεωρίας του Κορδάτου και των συν αυτώ; Ότι οι Αχαιοί κατέβηκαν από το Βορρά στη Βαλκανική και πήγαν εν συνέχεια στην Καππαδοκία;

Στην κριτική του για όσα υποστηρίζει ο Κορδάτος, ο Δήμος Βερενίκης γράφει: «Ο Ι. Κορδάτος δεν δέχεται τη γνώμη που επικρατεί, πως οι Αχαιοί κατέβηκαν από τη Βόρεια Βαλκανική. Ούτε αρχαιολογικά ευρήματα, ούτε αρχαίες πηγές υπάρχουν που να στηρίζουν τη γνώμη αυτή. Οι πρώτοι πολιτισμοί αναπτύχθηκαν στην Ανατολική Μεσόγειο και οι Αχαιοί πέρασαν στη Βόρεια Μικρασία και από τα νησιά του Αιγαίου πέρασαν στην Πελοπόννησο».

Ο Κ. Άμαντος (Μεγάλη Ελλην. Εγκυκλ. Τόμος 10 σελ. 433) υποστηρίζει πως οι πρώτοι Έλληνες που έφτασαν εδώ δεν ήταν οι Αχαιοί αλλά οι Ίωνες. Ήταν και οι πρώτοι που ήρθαν σ' επαφή με τους Πέρσες και τους άλλους λαούς της Ασίας και γι' αυτό οι Τούρκοι ακόμη και σήμερα ονομάζουν τους Έλληνες Γιονάν.

Να δανειστούμε λίγα λόγια από την «Ιστορία της Ελληνικής Λογοτεχνίας» της Ακαδημίας της Ρωσίας τόμος Ι σελ. 21-22, σχετικά με την αποικιστική κίνηση των Ελλήνων: «Η αποικιστική κίνηση των αρχαίων Ελλήνων πέρα από τα όρια της Ελλάδας, έπαιξε τεράστιο ρόλο την εποχή εκείνη που οι Έλληνες αποτελούσαν πια ένα σταθερό εθνικό σχηματισμό με καθορισμένα χαρακτηριστικά στη γλώσσα, στα ήθη, στη θρησκεία κλπ.

Η κίνηση αυτή προετοίμασε το έδαφος για την πολιτιστική ηγεμονία του Ελληνικού στοιχείου σε όλη τη Μεσόγειο και χρησίμευσε σαν αφετηρία για την πιο πέρα ανάπτυξη του ευρωπαϊκού πολιτισμού αρχίζοντας από τη Ρώμη».

Ως εδώ είναι όλα ομαλά και κατανοητά. Για προσέξτε όμως καλύτερα τις παρακάτω γραμμές. Αυτές σηκώνουν πολύ συζήτηση: «Αλλά τις ρίζες αυτής της κίνησης πρέπει να τις αναζητήσουμε σε πολύ μακρινή εποχή. Ίσως στο 14^ο αιώνα ή στο 13^ο αιώνα π.Χ. όταν ξεμοναχιασμένες ληστρικές ομάδες Αχαιών εξακολούθουσαν να διατηρούν την επαφή με την πατρίδα τους και μετά την εγκατάστασή τους μακριά απ' αυτή. Η επαφή αυτή επέτρεπε τον ερχομό και νέων αποίκων από την Ελλάδα κι αυτό ίσως έγινε στην Κύπρο και στην Παμφυλία ...».

Τι σημαίνουν τα παραπάνω; Είναι φανερό ότι ο συγγραφέας του άρθρου συμφωνεί με τις απόψεις του Ι. Κορδάτου: Οι Αχαιοί ήρθαν από τη Μικρασία.

Δεν το θεωρώ απίθανο, γεωγραφικές, φυλετικές, κοινωνικές, ιστορικές και οικονομικές διεργασίες να διαμόρφωσαν συνθήκες ώστε να ομαδοποιηθεί από μικρότερες φυλετικές οντότητες ένας

πληθυσμός με συγγενική γλώσσα, που με τον καιρό εξελίχτηκε στην ελληνική.

Αν έτσι έχουν τα πράγματα, ίσως εξηγείται το γεγονός ότι οι κάτοικοι της Βόρειας Ελλάδας, Ήπειρος, Μακεδονία, Θράκη δεν ισχυρίστηκαν ποτέ ότι είναι Αχαιοί ή έχουν κανενός είδους συγγένεια μ' αυτούς.

Όσο και να φαίνεται λογική η θεωρία του Κορδάτου, τελικά δεν υιοθετήθηκε, δεν έγινε αποδεκτή. Υπάρχουν και μερικοί που απορρίπτουν και τις δύο θεωρίες. Την από Βορρά ή Μικρασία κάθοδο των Αχαιών. Υποστηρίζουν πως καμιά κάθοδος πληθυσμών σε τέτοια μεγάλη κλίμακα δεν υπήρξε.

Η χώρα αυτή αποδεδειγμένα κατοικείται από το 6000 π.Χ. αδιάλειπτα. Στις ανασκαφές που έγιναν σε πολλά σημεία του ελληνικού χώρου με προϊστορικό ενδιαφέρον (σπήλαια Πετραλώνων Χαλκιδικής και Φράγχι στην Ερμιονίδα, στη Μαγούλα Βόλου, στις Βόρειες Σποράδες, στις όχθες του Πηνειού, στον παλαιολιθικό οικισμό του Σέσκλου στη Θεσσαλία, στη Νικομήδεια της Μακεδονίας κλπ.) βρέθηκαν αντικείμενα που αποδεικνύουν την ανθρώπινη παρουσία: σκελετοί, εργαλεία, κατασκευές, ειδώλια κλπ. Για τη χρονολόγησή τους χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος C.14 (ραδιενεργός άνθρακας). Βρέθηκε ότι η ηλικία τους ξεπερνούσε τα 5.000 χρόνια π.Χ.

Μεταξύ των ευρημάτων υπάρχουν και 2000 περίπου απανθρακωμένοι σπόροι σιταριού, που σημαίνει ότι οι μακρινοί εκείνοι κάτοικοι της ελληνικής γης ήξεραν να το καλλιεργούν. Σίγουρα θεωρείται σαν μια πολύ σπουδαία ανακάλυψη.

Ο φιλέλληνας συγγραφέας Α. Νίκολσον γράφει: «Οι αναμνήσεις του ελληνικού κόσμου διατηρήθηκαν από τους Έλληνες, αρχικά μέσα από τη συνείδηση, πως δεν ήταν ένας λαός, αλλά ένα σύνολο οικογενειών και των ηγετών τους, που μιλούσαν μια γλώσσα παρόμοια αλλά ποτέ την ίδια ακριβώς. Ο Όμηρος βλέπει τους Έλληνες σαν ένα σμήνος από μέλισσες, δυναμικό, διερευνη-

τικό, επιθετικό, που σφύζει από τις ανάγκες και τις επιθυμίες των μελών του, αλλά δεν είναι ποτέ μια απόλυτα ομογενής μάζα.

Δεν πρόκειται για τον στρατό ενός και μόνου έθνους (εννοεί φυλής). Είναι όπως λέει ο Νέστορας στον Αγαμέμνονα, διαφορετικές φυλές και ομάδες οι οποίες πρέπει να οργανωθούν φατρία τη φατρία, πληθυσμό τον πληθυσμό υπακούοντας στους ηγέτες τους, ελάχιστα ενοποιημένοι, αρνητικοί στη συνολική κυριαρχία ενός βασιλιά».

Τώρα, τι σχέση έχουν όλα αυτά με την κάθοδο των Αχαιών από το Βορρά, είναι βέβαια άλλου παπά ευαγγέλιο. Ας μιλήσουν οι πανεπιστημιακοί μας δάσκαλοι.

Ο μεγάλος Θουκυδίδης, στον πρόλογο της ιστορίας του Πελοποννησιακού πολέμου, γράφει τα εξής: «Τις φυλές από πού προήλθαν οι Έλληνες δεν μπορούμε να τις θεωρούμε σαν κάτι το σταθερό. Πρόβαλλαν και διαλύονταν, διασταυρώνονταν και ανακατεύονταν, συνενώνονταν προσωρινά σε συμμαχίες, μετανάστευαν από περιοχή σε περιοχή και συγχωνεύονταν με τον αρχικό πληθυσμό της χώρας όπου έφταναν».

Όπως βλέπετε ο μεγάλος ιστορικός δε μιλάει για κάθοδο των Αχαιών από Βορρά. Δεν υπάρχει καμιά λογική εξήγηση για τον λόγο αυτής της υποτιθέμενης καθόδου σε μια χώρα ορεινή και άγονη. Οι λιγοστές κοιλάδες και πεδιάδες της τα χρόνια εκείνα ήταν έλη και υδρόβια δάση. Ποιο ήταν το δέλεαρ; Γιατί να εγκαταλείψουν τις απέραντες πεδιάδες της Ευρασίας για να έρθουν στην άκρη της Βαλκανικής Χερσονήσου;

Γιατί ν' αφήσουν έναν απέραντο ωκεανό εύφορης γης και βοσκοτόπων μήκους 8.000 χιλιομέτρων και πλάτους 2.000; Από μια παράξενη συγκυρία και ιδιοτροπία της φύσης οι εκτάσεις αυτές δεν ήταν σκεπασμένες από αδιαπέραστα δάση. Δεν υπήρχε ζούγκλα. Εκατομμύρια εκατομμυρίων θηλαστικά κάθε είδους έβοσκαν στ' ατελείωτα λιβάδια. Που σημαίνει άφθονο κυνήγι και τροφή. Τί ήρθαν να κάνουν στα κακοτράχαλα Βαλκάνια; Και να

βεβαιώνουν οι ιστορικοί ότι οι Ασιάτες Αχαιοί κατέβηκαν στον ελληνικό χώρο από την Αλβανία!

Ο συγγραφέας και εκδότης της γνωστής εγκυκλοπαίδειας «Η-ΛΙΟΣ» Ιωάννης Δ. Πασσάς, στον πρόλογο του ξεχωριστού τόμου «Αρχαίο Ελληνικό Πνεύμα» στη σελίδα 2 γράφει: «... οι απόψεις αυτά και κυρίως οι ισχυρισμοί της καταγωγής της ελληνικής φυλής από Ινδοευρωπαίους κλπ. έχουν αρχίσει από τινος να διερευνώνται με μεγαλύτεραν προσοχήν, διότι και η αναπτυχθείσα εν τω μεταξύ ιστορία της εξέλιξης του ανθρώπου ... δεν είναι δυνατόν να δικαιολογήσουν αυτάς τας παλαιάς ασυστάτους και αναποδείχτους θεωρίας ... τόσον οι Μυκηναίοι όσον και οι Κρήτες ήσαν Έλληνες και όχι Ινδοευρωπαίοι ή Σκύθαι που κατήλθον από τον Βορρά για να ... εκπολιτίσουν τους Έλληνας».

Ξανατέθηκε το εύλογο ερώτημα: Τι σημάδια άφησαν στο πέραςμά τους για την Ελλάδα; Μνημειακά, ταφικά κ.ά.; Ο λαγός αφήνει περισσότερα σημάδια διασχίζοντας ένα λιβάδι. Μερικοί θα ισχυριστούν ότι τα όποια ίχνη τα εξαφάνισε ο χρόνος. Χωρίς ίχνη πώς γνωρίζουμε προς τα πού κατευθύνθηκε η αγέλη;

Υπάρχει ένας κλάδος της επιστήμης που λέγεται «συγκριτική γλωσσολογία». Ξέρετε τι αποφάνθηκαν οι σοφοί καθηγητάδες που την υπηρέτησαν; Ότι οι κυριότερες γλώσσες της Ευρώπης, Σλαβικά, Γερμανικά, Αρμενικά, Γαλλικά, Αγγλικά, Ελληνικά κλπ. ανήκουν στην ίδια ομάδα των Ινδοευρωπαϊκών γλωσσών. Δηλαδή είναι συγγενικές, Ήμαρτον θεέ μου. Συγγενική η ελληνική με τη γερμανική. Το κελάηδημα του αηδονιού με τους κρωγμούς του κόρακα!

Τα τελευταία χρόνια πολλοί επιστήμονες αμφισβητούν αυτήν τη γενική θεωρία. Είναι πολλοί αυτοί που μελετούν και επεξεργάζονται μια καινούργια θεωρία που την ονομάζουν «αποϊνδοευρωπαϊσμό». Είναι ένας όρος δύσκολος στην προφορά. Σημαίνει αποχαρακτηρισμό, ανεξαρτητοποίηση των γλωσσών της Ευρώπης.

Δεν είναι σωβινισμός αν πούμε εδώ αυτό που υποστηρίζουν όλοι οι σοβαροί γλωσσολόγοι στον κόσμο. Η ελληνική γλώσσα είναι μια από τις τελειότερες στον πλανήτη, αν δεν είναι η τελειότερη. Ο Ρωμαίος φιλόσοφος Κικέρων είχε πει: «Αν μιλούσαν οι θεοί, σίγουρα θα μιλούσαν ελληνικά».

Αυτό καθόλου δε σημαίνει ότι οι Έλληνες, σα λαός, είναι ευφύστεροι από άλλους. Δεν υπάρχουν λαοί έξυπνοι και λιγότερο έξυπνοι. Οι συγκυρίες καθορίζουν την πρόοδο ή την στασιμότητα. Συνθήκες γεωλογικές, κλιματικές, ιστορικές, οικονομικές, κοινωνιολογικές κλπ. Πρέπει να γνωρίζουμε ότι η εξέλιξη δε έγινε παντού στον ίδιο χρόνο και με τον ίδιο ρυθμό. Ούτε οι ανθρώπινες ομάδες ακολούθησαν τον ίδιο δρόμο στον εξελικτικό τους ανέβασμα.

Χτυπητό παράδειγμα για τα παραπάνω αποτελούν οι γηγενείς κάτοικοι της Αυστραλίας. Οι Αμορίγοι δεν είχαν ξεπεράσει το στάδιο της νομαδικής ζωής του κυνηγού – συλλέκτη, όταν αποβιβάστηκαν εκεί το 1600 οι άποικοι Ευρωπαίοι. Δεν είχαν μόνιμη κατοικία, δε γνώριζαν την καλλιέργεια της γης, δεν είχαν εξημερώσει ζώα.

Ας έρθουμε όμως, στα δικά μας. Είναι διαπιστωμένο ότι στις ευρωπαϊκές γλώσσες σήμερα υπάρχουν πενήντα χιλιάδες λέξεις που έχουν ελληνική ρίζα.

Δε θα ήταν άδικο οι γλώσσες αυτές αντί να λέγονται ινδοευρωπαϊκές, να ονομαστούν ελληνοευρωπαϊκές. Και να μη ξεχνάει η χριστιανική Ευρώπη, ότι τα ευαγγέλια γράφηκαν στην ελληνική γλώσσα.

Μια σπουδαία γαλλίδα ελληνίστρια, η Ζακλίν Ντε Ρομιγί είχε πει: «Αν η Ελλάδα μας ζητούσε πίσω όλες τις λέξεις της που έχουμε δανειστεί, ο δυτικός πολιτισμός θα κατέρρευε».

Η Ρομιγί ήταν καθηγήτρια της επιγραφικής και της φιλολογίας και ακαδημαϊκός. Οι πλούσιες εργασίες της περιέχουν όλη την

αρχαία ελληνική γραμματεία. Μετάφρασε στα γαλλικά τον Θουκυδίδη. Έφυγε από τη ζωή το 2010.

Πριν από πολλά χρόνια ο Κ. Ο. Μίλερ θεωρούσε ότι απορρίπτοντας κανείς τους μύθους και τους θρύλους σαν κάτι άχρηστο για την επιστήμη, είναι σα να κόβει τις ρίζες της εσωτερικής ιστορίας του ελληνικού λαού.

Η αστική ακαδημαϊκή επιστήμη του 19^{ου} αιώνα παραμέρισε ολότελα τη μυθολογία σαν πηγή της ιστορίας. Οι μαρτυρίες του Ομηρικού έπους, ακόμη και μετά τις ανασκαφές και τα ευρήματα του Ερρίκου Σλήμαν 1870-1880 στην Τροία, στις Μυκήνες και αλλού, χρησιμοποιήθηκαν με πολλές επιφυλάξεις. Το ίδιο και η ανάδειξη του Μινωικού πολιτισμού από τον Έβανς μετά από 25 χρόνια στην Κρήτη και του Μαρινάτου στη Θήρα.

Οι πολιτισμοί αυτοί εξετάζονταν εντελώς ανεξάρτητα από τον πολιτισμό της λεγόμενης κλασικής περιόδου στην Ελλάδα, που άρχισε τον 8^ο - 7^ο αιώνα π.Χ. Ολόκληρη η σειρά από επιστήμονες -ανάμεσά τους και μεγάλα ονόματα- προσπάθησαν να μας πείσουν ότι οι πολιτισμοί αυτοί καμιά δεν είχαν σχέση με τη μεταγενέστερη ιστορία της Ελλάδος. Αυτοί ανήκαν στην «αρχαϊκή περίοδο» και δεν είχαν επίσης καμιά φυλετική ή γλωσσική συγγένεια μεταξύ τους. Κατ' αυτούς η μετέπειτα λάμψη της «κλασικής Ελλάδας» οφείλεται σε ιστορικό θαύμα.

Τις τέτοιες αντιλήψεις ο Φρ. Έγκελς τις χαρακτηρίζει σαν προϊόντα «καθαρής επινόησης και ποιητικής δημιουργίας», άξιες μόνο για τους ιδεώπληκτους ιστορικούς, που τους χαρακτηρίζει «επιστήμονες του γραφείου».

Στον εικοστό αιώνα, φωτεινά και προοδευτικά μυαλά προσπάθησαν –όχι πάντα με επιτυχία– να μας πείσουν ότι οι πολιτισμοί εξελίσσονται με αργές διεργασίες και διαδικασίες. Δανείζεται ο ένας από τον άλλο, σμίγουν, χωρίζουν, αλληλοσυμπληρώνονται. Το σήμερα ακουμπάει στο χτες, το αύριο θ' ακουμπήσει στο σήμερα. Δεν υπάρχει παρθενογένεση. Η συνέχεια είναι ολοφάνερη.

Δε γνωρίζω τι συμβαίνει στους άλλους λαούς, είναι όμως αναμφίβολα πλέον αποδεκτό, ότι η ελληνική μυθολογία έχει στενή σχέση με την επιστήμη και την ιστορία. Και όσο περνάει ο καιρός και σωρεύονται νέα στοιχεία από την αρχαιολογία, τη γλωσσολογία, την κοινωνιολογία κλπ. η πιθανότητα γίνεται βεβαιότητα.

Μύθος ήταν η Τροία και οι Μυκήνες πριν από τον Σλήμαν. Μύθος ο Μινωικός πολιτισμός πριν από τον Έβανς. Πόλεις και πολιτιστικά κέντρα που στους μύθους αναφέρονται σα φάροι φωτεινοί, στους ιστορικούς χρόνους χάνουν τη σημασία τους. Παρακμάζουν από κοινωνικά αίτια, από πολέμους, μεταναστεύσεις, σεισμούς κλπ. Η ανάμνησή τους στη λαϊκή φαντασία υπερτονίζεται και μέσα στην ομίχλη των καιρών γίνεται θρύλος.

Σε πολλές από τις πόλεις και τα πολιτιστικά κέντρα που αναφέρονται στους μύθους -πιο σωστά στα ερείπια και τα υπολείμματα- έγιναν εκτεταμένες ανασκαφές. Εκτός από τις Μυκήνες, στην Τίρυνθα, τον Βοιωτικό Ορχομενό, την Πύλο, την Θεσσαλική Ιωλκό, Θήβα, Καλυδώνα κλπ. Όλα τα ευρήματα των ανασκαφών εξετάστηκαν από επιστήμονες διαφόρων ειδικοτήτων με πολύ προσοχή και σε πολύ χρόνο.

Βασικό συμπέρασμα: τα πιο παλιά «Μυκηναϊκά» στρώματα εφάπτονται άμεσα με τα υπολείμματα του υλικού πολιτισμού που θεωρούνται ελληνικά, της λεγόμενης «γεωμετρικής εποχής» 10^ο – 8^ο αιώνα π.Χ. Και κάτι πάρα πολύ σπουδαίο. Οι πήλινες πινακίδες που βρέθηκαν στ' ανάκτορα της Πύλου με τη γραμμική γραφή Β' κι έγινε η μερική τους ανάγνωση από τους Βίρτις και Τσάγουικ, ήταν γραμμένες στην ελληνική γλώσσα.

Θέλω να κάνω για λίγο το συνήγορο του διαβόλου. Να θέσω ένα ερώτημα μεγάλης σημασίας: Οι λαοί που ανάπτυξαν τους πολιτισμούς του Αιγαίου, της Κρήτης, και των Μυκηνών ήταν Ινδοευρωπαίοι; Έχουν καμιά σχέση με αυτούς που αργότερα ονομάστηκαν Έλληνες; Ξέρουμε ότι ο Αιγαιακός πολιτισμός καταστράφηκε γύρω στο 1.500 π.Χ. από την τρομερή έκρηξη του η-

φαιστείου της Θήρας. Οι άλλοι δυο άντεξαν μέχρι το 1200 – 1100 π.Χ.

Στο ερώτημα αυτό θέλουμε μια καθαρή απάντηση. Όχι ναι μεν, αλλά και μισόλογα. Γ' ακούτε προφασίοι;

Και μια παρατήρηση: Στην καταπληκτική δωδεκάτομη έκδοση της «ιστορίας του Ελληνικού Έθνους» της εκδοτικής Αθηνών, δεν έπεσε στην αντίληψή μου καμιά κάθοδος Αχαιών από Βορρά. Λέτε να ξεθώριασε πια αυτή η θεωρία;

ΧΩΡΙΖΟΝΤΕΣ, ΕΝΩΤΙΚΟΙ ΚΑΙ ΑΝΑΛΥΤΙΚΟΙ

Κατά τους χρόνους που οι αλεξανδρινοί γραμματικοί (φιλόλογοι) ασχολούνταν συστηματικά με τα ομηρικά έπη, υπήρξαν από μερικούς αμφιβολίες, αν τα ποιητικά έργα, η Ιλιάδα και η Οδύσσεια, ήταν έργα του ίδιου συγγραφέα. Γνωστά είναι τα ονόματα δύο μόνο κριτικών που υποστήριζαν ότι άλλος συνέταξε την Ιλιάδα και άλλος την Οδύσσεια. Αυτά ήταν του Ξένωνος και του Ελλάνικου.

Οι δύο αυτοί γραμματικοί για να υποστηρίξουν την άποψή τους ισχυρίζονταν ότι άλλο ύφος έχει η Ιλιάδα και άλλο η Οδύσσεια. Ότι το ύφος της Ιλιάδας δεν είναι τόσο ευγενές όσο της Οδύσσειας. Μα αυτό ήταν φυσικό. Το ένα έργο έχει πολεμική δράση και το άλλο είναι μεταπολεμικό. Τους δύο αυτούς «χωρίζοντες» και τους οπαδούς των αντιμέτωπισε επιτυχώς ο Αρίσταρχος.

Οι απόψεις των «χωριζόντων» καμιά σοβαρή επίδραση δεν είχαν στην ακλόνητη πεποίθηση των αρχαίων ότι τα δύο έπη ήταν δημιουργήματα του Ομήρου.

Ακούστε τι γράφει για την «Οδύσσεια» ένας διαπρεπής ομηριστής, ο Φέλιξ Τζάκομσον: «Η εξέταση της δομής του έπους αποδεικνύει ότι έχουμε να κάνουμε όχι μόνο με μια ενιαία ποιητική προσωπικότητα, αλλά και με μια τόσο ενιαία σκέψη. Ωστε δικαιούμαστε να προγράψουμε με βεβαιότητα σ' αυτόν τον ποιητή του κόσμου των ιδεών, από άποψη θέματος και διατύπωσης, τη δημιουργία των δύο επών. Βέβαια η εξάρτηση της Οδύσσειας από την Ιλιάδα είναι προφανής».

Και ρωτάω εγώ ο αφελής αναγνώστης των επών: Μπορεί πραγματικά να πιστέψει κανείς ότι ο Όμηρος, που περιέγραψε τον δεκαετή πόλεμο των Αχαιών, θα άφηνε άλλον να περιγράψει το

τέλος του; (Είναι γνωστό ότι η Ιλιάδα δεν τελειώνει με την πτώση της Τροίας, αυτή περιγράφεται στην Οδύσσεια).

Σύμφωνα με την Κέισι Ντονέ, καθηγήτρια στο πανεπιστήμιο του Χιούστον, όσο πιο πίσω πηγαίνουμε στο χρόνο, τόσο πιο πολύμορφο, πιο «άγριο» γίνεται το κείμενο του Ομήρου.

Οι «ενωτικοί», όσοι με στοιχεία υπερασπίζονταν την άποψη ότι τα δύο έπη είναι δημιουργίες του ίδιου ποιητή, στο τέλος, επέβαλαν εύκολα τα πιστεύω τους. Ήταν φανερό πως η Οδύσσεια είχε άμεση σχέση με την Ιλιάδα. Πως δεν μπορούσε να υπάρξει χωρίς αυτήν. Είχε την ίδια άψογη τεχνική οργάνωση, τα ίδια λεκτικά και γλωσσικά στοιχεία, τον ίδιο στιχουργικό ρυθμό.

Πολλοί κριτικοί και αναλυτές των ομηρικών κειμένων θέλοντας να υποστηρίξουν την άποψη ότι τα έπη αρχικά αποτελούνταν από μικρά και ανεξάρτητα τραγούδια και τα συνένωσαν οι ραψωδοί, ψάχνουν ψύλλους στ' άχυρα. Βρίσκουν μια λέξη μεταομηρική ή προομηρική στο κείμενο ή μια μικρή ασυνέπεια στη διήγηση και αποφαίνονται πως δεν υπήρξε κανένας Όμηρος. Πως τ' αριστουργήματα αυτά έγιναν στη διάρκεια των αιώνων, σαν τους σταλακτίτες, από κάποια φυσική διεργασία.

Πιστεύω πως στην τέτοια αντίληψη φταίει και η ερμηνεία της λέξης «ραψωδός» Πολλοί την παραλληλίζουν με τη λέξη «ράβω» δηλ. συνενώνω. Αν όμως ανοίξει κάποιος το μεγάλο ορθογραφικό και ερμηνευτικό λεξικό του Δημητράκου (σελ.1084) θα διαπιστώσει ότι «Ραψωδώ» σημαίνει και «απαγγέλλω - εγκωμιάζω».

Υπήρξαν και υπάρχουν διάφορες «σχολές» που έργο τους είναι να «διωλίσουν» τα ομηρικά κείμενα, να κάνουν χημική ανάλυση στη δομή και την ουσία τους. Στις σχολές αυτές ανήκουν και σπουδαίοι φιλόλογοι και ομηριστές. Αλλά και πολλοί αδαείς και άσχετοι. Και αυτοί υποστηρίζουν πως ανήκουν στους «αναλυτικούς ή τους «νεοαναλυτικούς».

Αν αρχίσουμε να αναλύουμε με επιμονή και λεπτομέρεια ένα αρχιτεκτονικό αριστούργημα (Παρθενώνας, Αγία Σοφία, Καθε-

δρικός Ναός του Μιλάνου, Ταζ Μαχάλ κλπ.) στο τέλος καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι τα μνημεία αυτά αποτελούνται από πέτρες, ξύλα, σίδερα, ασβέστη, κεραμίδια κλπ. Δηλαδή από ευτελή υλικά, Χρειάζεται η ανθρώπινη έμπνευση και διάνοια -συν επίπονη δουλειά και προσπάθεια- για να γίνουν έργα τέχνης.

Συνήθως, όσοι δεν μπορούν να οικοδομήσουν ασχολούνται με την αποδόμηση. Δεν έχουν τη μεγαλοψυχία να θαυμάσουν και να χαρούν ένα μεγάλο καλλιτεχνικό έργο. Όλοι αυτοί οι «αναλυτικοί» και «νεοαναλυτικοί» ισχυρίζονται ότι ερευνούν να βρουν την αλήθεια. Ποια αλήθεια; Να βρουν στοιχεία που να επιβεβαιώνουν την θεωρία τους, ότι τα έπη δεν είναι δημιουργία ενός ανθρώπου αλλά συρραφή ξεχωριστών τραγουδιών, διαφορετικών ανώνυμων αοιδών. Από διαφορετικούς τόπους, διαφορετικές διαλέκτους, διαφορετικές φυλές, σε διαφορετικούς χρόνους. Μα είναι δυνατόν;

Είχε δίκαιο ο μεγάλος Κολοκοτρώνης που έλεγε: «Ο κόσμος ρίχνει πέτρες στις καρυδιές που έχουν καρύδια». Δηλαδή σε όσους διαθέτουν πνευματικές ή άλλες ικανότητες και παράγουν καρπό, έργο. Ο τρισεγγάλος πάλι Βίκτωρ Ουγκώ έγραφε: «Τα στοιχεία της φύσης χτυπάνε με μανία τις πιο ψηλές κορφές. Και ο λαός είναι στοιχείο της φύσης».

Η αλήθεια είναι μία. Στις αρχές του 8^{ου} π.Χ. αιώνα γεννήθηκε στην Ιωνία ένα φωτεινό ποιητικό μυαλό. Αντλώντας στοιχεία από τις παλιές παραδόσεις, τα τραγούδια και τους θρύλους της εποχής του για τα Τρωικά, δημιούργησε ένα δικό του πνευματικό έργο, που έμελλε να μείνει αθάνατο στους αιώνες των αιώνων.

Σίγουρα, ο ωκεανός των στίχων δεν έφτασε στις γενεές που ακολούθησαν αναλλοίωτος. Τουλάχιστον μέχρι τους Αλεξανδρινούς. Κατά καιρούς προστέθηκαν, αλλοιώθηκαν ή αφαιρέθηκαν στίχοι, Από σκοπιμότητα ή όχι. Να μην ξεχνάμε ότι επί αιώνες, μέχρι την ανακάλυψη της τυπογραφίας, τα κείμενα αντιγράφονταν. Αντίγραφο από αντίγραφο. Σε τι υλικό; Αιγυπτιακό πάπυρο ή επεξεργασμένο δέρμα κατσίκας. Αν από ένα αντίγραφο λόγω

φθοράς, έλειπαν στίχοι ή από τον πρώτο αντιγραφέα ήταν δυσανάγνωστοι, συμπληρώνονταν με καινούργιους. Πράγμα που συνέβαινε συχνά.

Απέναντι στους αναλυτικούς που υποστήριζαν ότι τα έπη είναι συλλογή πολλών ποιημάτων, πολλών αιιδών και διαφορετικών, εποχών και τόπων, παρατάχθηκαν οι ενωτικοί. Αυτοί υποστήριζαν ότι ο προσεχτικός σχεδιασμός και η καλλιτεχνική αξία των ποιημάτων υποδείκνυε την ύπαρξη ενός σπουδαίου ποιητή σε κάποιο όψιμο στάδιο εξέλιξης του επικού λόγου. Οι παραπάνω ερευνητές (ενωτικοί) έκαναν πολλές έξοχες παρατηρήσεις για την τέχνη και την τεχνική της Ιλιάδας και της Οδύσσειας.

Η συντριπτική πλειοψηφία των ομηριστών συμφωνεί ότι ο δημιουργός των αθάνατων κειμένων δεν είναι ένας απλός συγκολλητής ή διασκευαστής μικρών τραγουδιών ή ποιημάτων που προϋπήρξαν, Όλοι οι μελετητές συμφωνούν πως ο Όμηρος υπήρξε ένας φάρος για τη σκοτεινή εκείνη εποχή, ένα άτομο με πολύπλευρο κι σπάνιο ταλέντο.

Ο ΜΕΓΑΛΟΣ ΟΜΗΡΟΣ

*«Δεν ξέρω αλήθεια πώς λεγόταν του παππού μου ο παπούς·
ξέρω ένα μακρινό μου πρόγονο που λεγόταν Όμηρος».*
Τ.Σ.

Όμηρος: «Ο πρώτος Ευρωπαίος ποιητής, τόσο απέραντης ολκής, ώστε το έργο του έγινε πρότυπο και υπόδειγμα για όλους τους μεταγενέστερους. Γιατί ο Όμηρος δεν είναι μονάχα πατέρας των Ελλήνων και των θεών τους, αλλά και πατέρας όλης της ευρωπαϊκής ποίησης ... Η Ιλιάδα και η Οδύσσεια αποτελούν την τέλεια εκδήλωση του λαϊκού έπους. Γι' αυτό τα έπη αυτά διαστέλλονται ως το σημείο να συμπεριλάβουν μια ολόκληρη απεικόνιση του κόσμου». Έρβιν Λαθς «Παγκόσμια Ιστορία της Λογοτεχνίας», σελ. 36-37.

Ο πολιτικός φιλόσοφος και συγγραφέας Ουίλιαμ Γκούτουν λέει, το 1808, τί ακριβώς ήταν ο Όμηρος: «Ο πατέρας της ποίησης, ο αρχαιότερος ιστορικός, αυτός που συγκέντρωσε και κατέγραψε όλες τις γνώσεις της εποχής του, ο πατέρας της συνεχόμενης αφήγησης, των λεκτικών εικόνων, του δραματικού ύφους, του δραματικού διαλόγου, της πλοκής που έχει αρχή, μέση και τέλος».

Ο Όμηρος δεν ήταν κανένας μυθικός ραψωδός, όπως οι γιοι του Απόλλωνα, ο Ορφέας και ο Λίνος. Υπήρξε πρόσωπο υπαρκτό, που με τον άμεσο δημιουργικό του λόγο, τηρώντας αυστηρά τους ποιητικούς νόμους, έδωσε στην ανθρωπότητα ένα έργο μεγάλης γάλης.

Ο Όμηρος, μέσα από ένα θαύμα, εξακολουθεί να επικοινωνεί από το ένα άκρο του ανθρώπινου πολιτισμού στο άλλο, ακόμη και σήμερα. Δε γνωρίζω πως γίνεται. Είναι πανταχού παρόν αλλά όχι ορατός. Από πολλούς θεωρείται ότι ο Όμηρος βρίσκεται στην αυγή του δυτικού πολιτισμού. Η θεωρία αυτή έχει στηρίγματα.

Διαβάζοντας τον Όμηρο ακούς και τους νεκρούς να μιλάνε. Νιώθεις πως στα κείμενα αυτά κρύβεται η αφτιασίδωτη αλήθεια. Ο ποιητής μιλάει με ευθύτητα και χωρίς περιστροφές για τα δράματα και το δεινά του πολέμου και για τη μοίρα του ανθρώπου σε μια μεταβατική εποχή, μεταξύ πολιτισμού και βαρβαρότητας. Η ομορφιά των κειμένων έγκειται στην απλότητά τους. Τίποτα δεν είναι αμφίσημο ή σκοτεινό.

Ο Όμηρος επί δυόμιση χιλιάδες χρόνια επηρέασε και ενέπνευσε όχι μόνο την ποίηση της Ευρώπης, αλλά και όλες τις μορφές της τέχνης. Ζωγραφική, γλυπτική, θέατρο, μουσική, κινηματογράφο, όπερα, τηλεόραση. Ακόμη κουκλοθέατρο, κόμιξ κλπ.

Η υψηλή ποιότητα των ποιημάτων δεν μας επιτρέπει να απομυθοποιήσουμε τον Όμηρο, θεωρώντας τον απλώς και μόνο έναν από τους πολλούς αοιδούς. Αυτό το άτομο έχει υπερβεί την παράδοση χάρη στη μεγαλοφυΐα του.

Ένας Έλληνας αποκάλεσε τον εαυτό του «Ηράκλειτο», χρησιμοποιώντας το όνομα του φιλοσόφου, συνέγραψε τον πρώτο αιώνα μ.Χ. μια σειρά σχόλια για τον Όμηρο με τίτλο «Όμηρικές Αλληγορίες». Η πρώτη από αυτές λέει: «Από πολύ μικρά τα παιδιά ανατρέφονται με τον Όμηρο και φασκιώνονται με τους στίχους του. Ποτίζουμε με αυτούς την ψυχή μας σαν να ήταν θρεπτικό γάλα. Ο Όμηρος στέκεται δίπλα στον καθένα από εμάς όταν μεγαλώνουμε και γινόμαστε βαθμιαία άνδρες.

Ανθίζει μαζί μας και μέχρι τα γεράματα δεν τον βαριόμαστε, γιατί μόλις τον παραμερίσουμε, ξανανιώθουμε δίψα γι' αυτόν. Μπορούμε να πούμε ότι Όμηρος και ζωή έχουν και οι δύο το ίδιο όριο».

Είναι παλιός ο μύθος ότι ο Όμηρος παραείναι καλός για να είναι προφορικός.

Ο ισχυρισμός ότι η επική ποίηση ξεκίνησε προφορικά είναι πέρα για πέρα σωστός. Ότι οι προφορικοί ποιητές μπορούν να

συνθέσουν κι εκτεταμένα έπη νομίζω, ότι είναι σωστό, αλλά σίγουρα πρέπει να υπάρχουν όρια. Όρια μεγέθους.

Η Ιλιάδα και η Οδύσσεια είναι ποιήματα τόσο μεγάλα, ώστε μπροστά μας έχουμε ένα νέο είδος. Είναι δύσκολο να απαγγελθούν από μνήμης. Η αλήθεια είναι μία. Να την αποδεχθούμε: Ο Όμηρος γαλουχήθηκε μέσα σε μια προφορική παράδοση, αλλά ξεπέρασε τα όριά της. Η γραφή του προσέφερε αυτή την ευκαιρία.

Τα ποιήματα αυτά καταγράφηκαν και γι' αυτό διασώθηκαν. Ίσως τραυματισμένα, ίσως κι αλλοιωμένα σε κάποια τους σημεία. Ποιος τα επινόησε και ποιος τα κατάγραψε; Το πίστευε όλη η αρχαιότητα: Ο Όμηρος.

Υπάρχουν βέβαια οι ατεκμηρίωτες απόψεις πολλών καλοθελητών, ότι τα ποιήματα αυτά καταγράφηκαν τον έκτο αιώνα π.Χ. από τον τύραννο Πεισίστρατο (550 π.Χ.) Μα ο Πεισίστρατος συμπλήρωσε και διόρθωσε υφιστάμενα κείμενα. Μπορεί να έγιναν μικρές προσθαφαιρέσεις, αλλά όχι ότι δεν υπήρχε κείμενο.

Το επιχείρημα ότι ο πάπυρος ήταν δυσεύρετος την εποχή του Ομήρου (750 π.Χ.) είναι πολύ ασθενές. Υπήρχε εμπορική οδός με τη Ναύκρατη, ελληνική αποικία κοντά στις εκβολές του Νείλου. Επίσης η βύβλος, η φοινικική πηγή παπύρου, που δάνεισε το όνομά της στην ελληνική γλώσσα «βιβλίον» και «Βίβλος».

Μετά τον Όμηρο και ο Ησίοδος έγραψε χιλιάδες στίχους. Είναι φανερό πως είχε διαδοθεί η γραφή (φοινικική) που συνετέλεσε στη διατήρηση των κειμένων. Οι υπέρμαχοι της προφορικής ποίησης δεν μπορούν να εξηγήσουν, γιατί δεν υπάρχουν καθόλου κείμενα από περιόδους παλαιότερες από τον Όμηρο.

Η λυτρωτική δύναμη της τέχνης είναι φανερή όταν κανείς έρχεται σ' επαφή με έργα μεγάλης πνοής. Μας χωρίζει χασοτική απόσταση από την εποχή του Ομήρου. Η εποχή του ήταν εντελώς διαφορετική. Μας χωρίζει απ' αυτήν ένα εξελικτικό και πολιτιστικό χάσμα. Και όμως τα ομηρικά έπη δεν παύουν να μας γοη-

τεύουν. Να μας διδάσκουν και να μας δίνουν παραδείγματα προς μίμηση ή προς αποφυγή.

Δεν είναι υποθέσεις. Έχουμε μπροστά μας τα κείμενα. Σίγουρα μέσα στον ωκεανό των στίχων υπάρχουν και λεπτομέρειες που δεν κατανοούμε. Αυτό καθόλου δε μειώνει την αξία τους. Αιώνες και αιώνες τα ποιήματα αυτά εξάπτουν τα συναισθήματά, διαφωτίζουν το νου, εξευγενίζουν το πνεύμα. Μιλούν για ζωή και θάνατο, για πόλεμο και ειρήνη, για τιμή και αγάπη. Η Ιλιάδα και ο Οδύσσεια αφηφούν τα δεσμά του χρόνου.

Ο Ρόμπερτ Φάουλερ, καθηγητής αρχαίας ελληνικής φιλολογίας στο πανεπιστήμιο του Μπρίστολ, υποστηρίζει: «Μία είναι η δοκιμασία στην οποία μπορούν να υποβληθούν τα έργα της τέχνης: Η αντοχή τους στο πέρασμα του χρόνου και η συνεχιζόμενη εκτίμηση που απολαμβάνουν. Ότι κατέχει η ανθρωπότητα επί μακρόν, το εξετάζει και το συγκρίνει συχνά.

Στα έργα του πνεύματος κανένα δεν μπορεί να θεωρηθεί άξιο, μέχρι να συγκριθεί με άλλα έργα του ίδιου είδους. Όπως ακριβώς στα έργα της φύσης. Κανείς δεν μπορεί δικαιολογημένα να χαρακτηρίσει ένα ποτάμι βαθύ, ή ένα βουνό ψηλό, χωρίς να γνωρίζει πολλά βουνά και πολλά ποτάμια».

Με ποιόν αρχαίο ποιητή, Έλληνα ή Λατίνο, μπορούμε να συγκρίνουμε τον Όμηρο; Ο παππούς μας είναι ασυναγώνιστος. Το έργο του έχει αυτό που λένε οι σοβαροί μελετητές του: την έκφραση «μη περεταίρω».

Ο Όμηρος δε φιλολογεί. Έχει πιο φιλόδοξους στόχους. Το θέμα του είναι πióτερο οι πράξεις των ανθρώπων και των θεών. Για τα λόγια τους έχει τα δικά του κριτήρια. Τα δικά του μέτρα και σταθμά. Ούτε στην Ιλιάδα ούτε, στην Οδύσσεια συναντάμε αναξιοπρεπή ή αισχρή γλώσσα σε αδικαιολόγητο βαθμό. Η ομηρική κοσμιότητα δεν έχει την ομοιότητά της στην Αινειάδα του Βιργιλίου. Ο Όμηρος δίνει βήμα στην ελεύθερη έκφραση του λόγου σε

μεγάλο αριθμό αντρών και γυναικών. Ακόμη και σε δούλους, βοσκούς και υπηρέτριες.

Υπάρχει ένα ερώτημα: Γιατί τα ποιήματα αυτά αγαπήθηκαν τόσο πολύ από τους Έλληνες; Μα γιατί μ' αυτά διαμορφώθηκε τελικά η κοινή ελληνική συνείδηση. Παρά τις φυλετικές ή γλωσσικές τους διαφορές -Αχαιοί, Ίωνες, Δωριείς κλπ.- εδραιώθηκε η πίστη της κοινής τους καταγωγής και της κοινής τους μοίρας.

Σχολιάζοντας την αγάπη του Ομήρου για τις ιστορίες και τους θρύλους του παρελθόντος, ο Ντάγκαν Μακ Ντόναλντ γράφει: «Ο Όμηρος υπήρξε ένας ποιητής ο οποίος λειτούργησε με ακρίβεια συντηρητή, αντιστεκόμενος στις αλλαγές που επέβαλε το πέρασμα του χρόνου, διαφυλάσσοντας λεπτομερώς την αρχαιότητα. Για αυτό το είδος ποιητή, οι ιστορίες ήταν ιερά κειμήλια μέσα στα οποία μπορούσαν να διαφυλαχτούν πολύτιμη σοφία και ανεκτίμητες αντιλήψεις, παρά τα προβλήματα του κόσμου και του χρόνου. Δηλαδή ένα ποίημα που αποτυπώνει τη μνήμη».

Ο Όμηρος δε μας παραδίδει ένα σύνολο υποδειγματικών παραδειγμάτων. Τα ποιήματα αυτά δεν είναι κηρύγματα. Δεν παρέχει κανενός είδους καθοδήγηση. Αυτός είναι ο πόλεμος, αυτές είναι οι συνέπειες. Αυτή είναι η φύση κι έτσι συμπεριφέρεται. Έτσι είναι η ζωή: πολιτισμός και βαρβαρότητα. Την όποια της αξία εσύ την καθορίζεις.

Ο Όμηρος, με τ' αθάνατα κείμενά του, είναι ένα φως, μία κραυγή που διαπερνά τρεις χιλιετίες.

ΓΙΑΤΙ ΕΓΙΝΕ ΤΟΣΟ ΝΩΡΙΣ ΔΙΑΣΗΜΟΣ

Εύλογο είναι το ερώτημα: Ποιά γνωρίσματα θα μπορούσαν να εξηγήσουν, γιατί ο Όμηρος έγινε τόσο νωρίς γνωστός και διάσημος; Η ίδια η ερώτηση έχει σα δεδομένο, ότι τα γνωρίσματα πρέπει να είναι πολλά. Επομένως η απάντηση στο ερώτημα δεν μπορεί να είναι σύντομη ή μονοσήμαντη.

Έχω τη γνώμη πως πρέπει να χωρίσουμε τα κείμενα σε τρεις παραμέτρους. Να εξετάσουμε, έστω σύντομα και περιληπτικά, τρία κεφάλαια: Μορφή, περιεχόμενο, κοινωνικές συνθήκες της εποχής.

1) **Μορφή.** Είναι νομίζω θεμιτό να πούμε λίγα λόγια παραπάνω για το θέμα της μορφής σε μια καλλιτεχνική δημιουργία γενικά, προτού εξετάσουμε το θέμα αυτό στο ποιητικό έργο του Ομήρου ειδικά. Αναφερόμενοι σ' αυτό θα μιλήσουμε για τον στίχο, την αφήγηση, τη λαϊκότητα και τη γλώσσα του κειμένου. Αυτά είναι τα κυριότερα στοιχεία που αποτελούν τη μορφή των δύο μεγάλων επών. Θα τα εξετάσουμε περιληπτικά. Κάτι σαν ανάλυση, επεξήγηση, διευκρίνιση, παρατήρηση.

Γνωρίζουμε πως κάθε καλλιτεχνική δημιουργία έχει δύο όψεις. Μορφή και περιεχόμενο. Υπάρχει ένα προαιώνιο ερώτημα: Ποιό από τα δύο έχει περισσότερη σημασία. Η μορφή ή το περιχυμένο; Πού βρίσκεται το «καλό» και το «ωραίο» σ' ένα έργο τέχνης;

Από τους στωικούς φιλοσόφους της αρχαιότητας μέχρι τον Καντ, ο φορμαλισμός (φόρμα – μορφή) και ο αντιφορμαλισμός είναι αντικείμενο μεγάλης διαμάχης. Ομηρικοί καυγάδες για ένα πρόβλημα απλό, σαν το αυγό του Κολόμβου: Μορφή και περιεχόμενο πρέπει ν' αποτελούν ένα «όλο», Οι ιδεαλιστές (Πλάτων – σύγχρονοι φορμαλιστές) θέλουν «καθαρή τέχνη» απαλλαγμένη

από κάθε είδους ωφελμιστική σκοπιμότητα. Τους ενδιαφέρει μόνο το ωραίο.

Σε καμιά περίπτωση η μορφή δεν μπορεί να θεωρηθεί σε δευτερεύων στοιχείο στην τέχνη. Η τέχνη δεν είναι τίποτε άλλο παρά μορφοποίηση μιας ιδέας. Η μορφοποίηση κάνει μια πνευματική σύλληψη να γίνει έργο τέχνης. Ο ρυθμός, η συμμετρία, η αρμονία, η ένταση, η υπερβολή, το πάθος, η νηφαλιότητα ή η εκρηκτική δράση και αντίδραση είναι στοιχεία απαραίτητα σε ένα έργο τέχνης.

Ο πανάρχαιος κανόνας για το αδιαχώριστο μορφής και περιεχομένου πρέπει να ισχύει σε κάθε περίπτωση. Η υπεράσπιση της μορφής σε καμιά περίπτωση δεν πρέπει να ερμηνευτεί σαν υποτίμηση της ουσίας. Πολλές φορές η παραμέληση της μορφής είναι η αποφυγή του μόχθου.

Είναι γνωστό ότι για να αποδώσεις μορφικά τέλεια την ιδέα σου, χρειάζεται μόχθος και επιμονή. Αυτόν τον μόχθο τον θεωρούν περιττό και δε θέλουν να τον υποστούν πολλοί δημιουργοί. Η τέχνη όμως δεν είναι μόνο σύλληψη, αλλά και εκτέλεση δια μέσου της πρακτικής εργασίας.

Πώς θα προσεγγίζαμε και θα θαυμάζαμε τα παγκόσμια αριστουργήματα του λόγου, της σμίλης ή της αρχιτεκτονικής; Τα κείμενα των τραγικών ποιητών, τον Ερμή του Πραξιτέλη, ή τον Παρθενώνα;

Ας ξαναγυρίσουμε στον παππού μας τον Όμηρο, για να δούμε γιατί έγινε τόσο νωρίς διάσημος. Να ψηλαφήσουμε τα γνωρίσματα που τον καθιέρωσαν ξεκινώντας από τη μορφή του έργου του, αναλύοντας τα στοιχεία που την αποτελούν.

Στίχος. Η Ιλιάδα και η Οδύσσεια έχουν μαζί, περίπου 28.000 στίχους. Χωρίς την υποβλητική ατμόσφαιρα που δημιουργούν στον άνθρωπο οι καλοδουλεμένοι αυτοί στίχοι θα ήταν αδύνατη η προσέγγιση και η αφομοίωση του περιεχομένου. Ο πολυσύλλαβος δακτυλικός εξάμετρος, με το φυσικό κυματισμό του, στα χέρια

του Ομήρου βρίσκει την τέλεια μορφή του. Είναι φανερό, πως δίχως καλό στίχο δεν μπορεί να υπάρξει καλή ποίηση.

Πώς θα ήταν δυνατό να φτάσει σε μας και να θαυμάζεται ακόμα ο Όμηρος, αν το έργο του ήταν μια άτεχνη παράθεση πολεμικών γεγονότων; Τι θα ήταν ο Παρθενώνας αν ήταν ένας άτεχνος χώρος λατρείας των Αθηναίων, χτισμένος με πλίνθους; Δεν είναι τυχαίο που όλη σχεδόν η αρχαία ποίηση επηρεάστηκε από τη χειρουργική τεχνική των δύο μεγάλων επών.

Αφήγηση. Πολλές επινοήσεις και τεχνικές χρειάστηκε να χρησιμοποιήσει ο Όμηρος για να κάνει το έργο του ζωντανό και λειτουργικό. Για ν' αποκτήσει αληθοφάνεια η αφήγηση, επικαλείται τη Μούσα. Αυτή τάχα τον ορμηλεύει και άρα δεν έχει για τα λεγόμενα καμιά ευθύνη. Γυρίζει το χρόνο μπρος – πίσω ανακαλώντας στη μνήμη γεγονότα και μύθους από το παρελθόν.

Είναι άλλωστε ομηρική η τεχνική, του να αποκαλύπτεις την πλοκή προτού ξεκινήσει η αφήγηση.

Οι ήρωές του κάνουν διαλόγους ή διηγούνται προσωπικές τους ιστορίες. Μια τεχνική που κρατάει αμείωτο το ενδιαφέρον του ακροατή ή του αναγνώστη, καθώς επιμηκύνεται ο χρόνος της δράσης. Διήγηση μέσα στη διήγηση.

Υπάρχει προφορική και γραπτή αφήγηση. Η προφορική αφήγηση εύκολα μπορεί να αλλοιωθεί, ενώ η γραπτή αντέχει περισσότερο στο χρόνο. Η ποιητική αφήγηση έδωσε πρόσθετο ρυθμικό και συγκινησιακό βάρος, καθώς ο Όμηρος επιμελήθηκε στο έπακρο τα εκφραστικά του μέσα. Μ' αυτά κατορθώνει να διεγείρει τη φαντασία των ακροατών του και να τους κάνει να πιστέψουν ότι βρίσκονται σε άλλο χρόνο και άλλο χώρο.

Να υπενθυμίσουμε εδώ, ότι ο αρχαϊκός όρος που συναντάμε στα ομηρικά έπη για τον παραδοσιακό αφηγητή είναι «αιιδός». Αυτός αφηγείται με τη συνδρομή της Μούσας. Οι αιιδοί που εμφανίζονται στο εσωτερικό των ομηρικών επών είναι πλασματικοί.

Οι καταπληκτικές περιγραφές των πολεμικών σκηνών, οι παρομοιώσεις, οι μεταφορές, η γνώση του για τη ζωή και τη φύση, η ένταση των δραματικών στιγμών και άλλοτε η λυρική αναπόληση των ειρηνικών ενασχολήσεων, κάνουν τα έπη να ξεχωρίζουν. Το κείμενο είναι ζωντανό. Μιλούνε όλοι. Ο ποιητής, οι ήρωες, οι θεοί. Ναι. Η αφήγηση είναι μια γοητεία.

Ο καθηγητής Δ. Ν. Μαρωνίτης στο βιβλίο «Αρχαϊκή Επική Ποίηση» (έκδοση της εφημ. «ΤΟ ΒΗΜΑ», σελ. 46), γράφει επεξηγώντας τους όρους «Αφήγηση» και «Διήγηση». «Η αφήγηση είναι σύνθετη λέξη από την πρόθεση «από» και το ρήμα «ηγούμαι», που σημαίνει «πηγαίνω» μπροστά οδηγώντας τους άλλους», ρόλος που ανατίθεται κάθε φορά στον περιστασιακό ή στο επαγγελματία αφηγητή. Πρόκειται επομένως για μεταφορά που προϋποθέτει ότι το αφήγημα μοιάζει με δρόμο και χρειάζεται έναν προπομπό ο οποίος να οδηγεί όσους τον παρακολουθούν ακούγοντας ...

Συχνά ο όρος «αφήγηση» αντικαθίσταται από τον όρο «διήγηση» όπου το πρώτο συνθετικό είναι τώρα η πρόθεση «διά». Η διαφορά ανάμεσα στις δύο προθέσεις διαφοροποιεί κάπως τους δύο όρους στο εξής σημείο. Η πρόθεση «από» της αφήγησης εντοπίζει περισσότερο το ξεκίνημα, την αφετηρία του αφηγηματικού λόγου, από την οποία εξαρτάται η πρόοδος του· ενώ η πρόθεση «διά» της διήγησης επιμένει κυρίως στη διαδρομή της αφήγησης, απαρχής μέχρι τέλους».

Λαϊκότητα. Όλα τα μεγάλα έργα έχουν και το στοιχείο της λαϊκότητας. Να προσέξουμε τη διαφορά. Άλλο λαϊκότητα και άλλο λαϊκισμός. Η λαϊκότητα είναι το σημύονι πάνω στο οποίο υφαίνεται κάθε άξιο προσοχής έργο, Η κοινωνική λειτουργία της τέχνης πραγματοποιείται μόνο στην περίπτωση που αυτή προσπαθεί να μη κοπούν οι γέφυρες με το κοινό. Η λαϊκότητα είναι εκείνη που δένει το έργο με την εποχή του. Μέσα σ' αυτά τα έργα πλάθονται και γονιμοποιούνται οι νέες ιδέες και οι καινούργιες αντιλήψεις.

Τι προσπαθεί να κάνει με το έργο του ο Όμηρος; Κοντά στα τόσα που μπορούμε να πούμε είναι και το γεγονός ότι προβάλλει την κοινωνική ηθική της εποχής του. Δεν ήθελε η ποίησή του να νανουρίζει το κοινό. Ωμά και ρεαλιστικά μιλάει για το χτες και το σήμερα. Για τον πόλεμο και τις συμφορές. Αλλά και τη νοσταλγία και την ελπίδα για μια ειρηνική ζωή.

Γλώσσα. Η γλώσσα των ομηρικών κειμένων είναι ένα μεγάλο μανωλειό, όπου φυλάσσονται λέξεις από διαφορετικές εποχές διαφορετικές διαλέκτους και πιθανό διαφορετικούς τόπους. Διασώθηκαν λέξεις και από την αρχαϊκή ακόμα εποχή μέχρι το 750 π.Χ. που αν δεν είχαν καταγραφεί θα τις είχε αποσθιώσει της λησμονιές ο άνεμος.

Βάση της γλώσσας των επών είναι η Ιωνική, περιέχει όμως και Αιολικούς τύπους. Οι λέξεις και η γλώσσα γενικά στον ελλαδικό και μικρασιατικό χώρο εξελίχθηκαν και διαμορφώθηκαν με το πέρασμα πρώτα από τον προφορικό λόγο. Ο Όμηρος και οι ποιητές πριν από αυτόν προσπάθησαν να επεξεργαστούν τις διάφορες διαλέκτους και να δημιουργήσουν μια ενιαία λογοτεχνική γλώσσα.

Ο τεράστιος πλούτος, ο αξετίμητος θησαυρός της ελληνική γλώσσας, πολλά χρωστάει στους δημιουργούς της μακρινής εκείνης εποχής. Χρησιμοποιώντας τη δυνατότητα που τους έδινε η καθιέρωση της νέας φωνητικής γραφής, (φοινικικής - αλφαβητικής) έθεσαν τα θεμέλια μιας γλώσσας που έμελλε ύστερα από διεργασίες αιώνων να γίνει η βασίλισσα των γλωσσών του κόσμου.

Ο Όμηρος φυσικά, δικαιούται το πρώτο βραβείο. Συνέλεξε χιλιάδες χιλιάδων λέξεις, τις επεξεργάστηκε, τις λείανε, τις έδωσε ύφος και λάμψη, επινόησε δικές του, ηχηρές, μουσικές πολυσύλλαβες.

Αυτά που είπε για τον Σαίξπηρ ο Τόμας Έλιοτ (Αγγλοαμερικανός ποιητής, βραβείο Νόμπελ 1948) ισχύουν και για τον Όμηρο: «Κανένας ποιητής δεν έκανε τόσα πολλά για να φτιάξει μια κοινή

γλώσσα ικανή να εκφράσει τις πιο λεπτές σκέψεις ή τις πιο ραφιναρισμένες αποχρώσεις συναισθήματος».

Οι αμφισβητίες, οι ρακοσυλλέκτες που δεν πίστευαν ότι τα έπη γράφηκαν από τον Όμηρο και ότι ήταν συρραφή παλαιών τραγουδιών, είχαν ένα, δυνατό κατά τη γνώμη τους, επιχείρημα: Υπήρχαν στα ομηρικά ποιήματα λέξεις άλλων εποχών ή τόπων. Και λοιπόν; Οι Έλληνες είχαν πολλές διαλέκτους και μακρά παρουσία και ιστορία στη Μεσόγειο και την Ιωνία. Και ήταν λαός κινητικός, θαλασσινός, ερχόταν σ' επαφή και με άλλους λαούς. Αν στον Όμηρο βρείτε μια λέξη με αιγυπτιακή ρίζα, αυτό θα σημαίνει ότι την Ιλιάδα την έγραψε κάποιος Αιγύπτιος; Καιρός είναι να σοβαρευτούμε.

Φυσικά η γλώσσα του Ομήρου δεν ήταν η καθομιλουμένη. Ο προφορικός λόγος σ' όλους τους λαούς και σε όλες τις εποχές δεν είναι απολύτως ίδιος με τον γραπτό. Στα ομηρικά έπη διατηρήθηκε όμως ο βασικός κορμός της λαλιάς μας. Και μετά τον Όμηρο σ' εκατοντάδες ποιητές και συγγραφείς της αρχαιότητας.

2) **Περιεχόμενο.** Ο μύθος και η πλοκή των ομηρικών κειμένων χαρακτηρίζονται από πληθώρα φανταστικών και αντικειμενικών γεγονότων. Σε όλων των ειδών τα λογοτεχνικά έργα ο δημιουργός είναι αυτός που θα επιλέξει τον τρόπο με τον οποίο θα πείσει τους ακροατές ή αναγνώστες του ότι αυτά που περιγράφει είναι αληθινά. Κανείς από τους ακροατές της εποχής του γράφτηκαν τα έπη δεν είχε την παραμικρή αμφιβολία για τα ιστορούμενα σ' αυτά. Μύθος και πραγματικότητα, φαντασία και αντικειμενικότητα ήταν αξεχώριστα.

Μορφή και περιεχόμενο είναι τα δύο θεμελιακά στοιχεία από τα οποία αποτελείται ένα έργο τέχνης. Για τη μορφή είπαμε αρκετά. Είναι θα λέγαμε η εξωτερική όψη ενός καλλιτεχνήματος. Να πούμε τώρα λίγα για το περιεχόμενο.

Στα λογοτεχνικά έργα ονομάζουμε περιεχόμενο συνήθως την ιστορία, δηλαδή την εξέλιξη ενός μύθου, πραγματικού ή φαντα-

στικού, την πλοκή και τη δράση και σύγχρονα, φανερά ή υπονοούμενα, τις ιδέες, τις έννοιες, τα συναισθήματα και τα μηνύματα που περιέχει το έργο.

Στις περιλήψεις των επών που αναφέραμε σε άλλα κεφάλαια προηγούμενα, είπαμε αρκετά για το μύθο και το περιεχόμενό τους. Μόνο πως δεν τονίσαμε την τεράστια επίδραση των ομηρικών κειμένων στη μοίρα των ελληνικών φύλων και στην παγκόσμια τέχνη. Από τους αρχαίους κλασικούς μέχρι τις μέρες μας. Δε μιλήσαμε για το περίεργο φαινόμενο ενός πολεμικού έργου, όπως είναι η Ιλιάδα, να υπερασπίζεται την ειρήνη. Πιστεύω πως θα έχουμε χρόνο και χώρο να επανέλθουμε.

Όσο για την Οδύσσεια, που σύγχρονα με την Ιλιάδα μας συκινεί και μας εντυπωσιάζει, αναφερθήκαμε περιληπτικά στα προηγούμενα. Σίγουρα κι εδώ θα χρειαστούν συμπληρώσεις. Ο μεγάλος Όμηρος θίγει με τον έργο του πολλά και πολυσήμαντα προβλήματα που απασχόλησαν την εποχή του. Και νομίζω όχι μονάχα την εποχή του. Η διαφορά του από άλλους δημιουργούς είναι ότι δεν κάνει κήρυγμα. Δε προτείνει λύσεις και δε διδάσκει «από καθ' έδρας». Δείχνει τις αδυναμίες και τις πληγές της ανθρώπινης κοινωνίας και μας προτρέπει ν' αγωνιστούμε για να τις εξαλείψουμε.

3) **Οι κοινωνικές συνθήκες**. Μετά την κατάρρευση και την εξαφάνιση των πρώιμων ανακτορικών πολιτισμών της Κρήτης (Κνωσός, Φαιστός) και της ηπειρωτικής Ελλάδας (Μυκήνες - Τίρυνθα) γύρω στο 1200-1100 π.Χ. η πολιτισμική στάθμη των χωρών που βρέχονται από το Αιγαίο έπεσε χαμηλά. Τα θαυμάσια εικαστικά και αρχιτεκτονικά έργα των πολιτισμών αυτών και η διοικητική τους οργάνωση άργησαν πολύ να επανέλθουν. Τραγικότερη απώλεια η γραφή, που παρά την ατέλειά της είχε αρχίσει να χρησιμοποιείται από το 1600 π.Χ. Αυτή χάθηκε. Λησμονήθηκε.

Για τρεις περίπου αιώνες δε φαίνεται να έγινε τίποτε το ξεχωριστό. Η περίοδος αυτή ονομάστηκε «ελληνικός μεσαίωνας». Γραφή από το 1200 έως το 900 ή το 850 δε φαίνεται να υπήρχε στην Ελλάδα. Η φοινικική γραφή που πρώτοι υιοθέτησαν οι Έλληνες διαδόθηκε κατά τον 9^ο ή 8^ο αιώνα.

Τι συνέβαινε όμως στον ελληνικό κόσμο την εποχή που γράφθηκαν τα ομηρικά έπη, στο δεύτερο μισό του 8^{ου} αιώνα; Θα μπορούσαμε να το πούμε με μια λέξη: Αναγέννηση. Η αν το προτιμάτε, κοσμογονία. Ο πληθυσμός της χώρας είχε αυξηθεί, οι διάφορες πόλεις - κράτη είχαν ισχυροποιηθεί, η αποικιστική κίνηση είχε κορυφωθεί. Τα παράλια της Μικρασίας και της κάτω Ιταλίας και Σικελίας είχαν γεμίσει με ελληνικές πόλεις. Είχε αρχίσει η ναυπήγηση μεγάλων πλοίων, η εξόρυξη και η τεχνική επεξεργασία των μετάλλων, το εμπόριο.

Σε μια τέτοια γόνιμη και ενδιαφέρουσα εποχή έζησε και δημιούργησε ο Όμηρος. Και η δημιουργία του αυτή, με όσες πληγές και τραύματα της προξένησε ο χρόνος, έφτασε μέχρι τις μέρες μας, για να μείνει εις τους αιώνες των αιώνων.

Πολύ νωρίς τα έπη αυτά αγαπήθηκαν από τους Έλληνες όπου γης. Για την αισθητική τους τελειότητα και το υψηλό φρόνημα. Ειδικά η Ιλιάδα ονομάστηκε από νωρίς «τραγουδί των Ελλήνων». Η τέτοια ονομασία δόθηκε στο έπος του Ομήρου πρώτα γιατί εξυμνεί και τραγουδά τα κατορθώματα των Ελλήνων στον πόλεμο της Τροίας και δεύτερο, γιατί για πρώτη φορά στην ιστορία της φυλής οι Έλληνες εμφανίζονται ενωμένοι σαν ένας λαός, με κοινή γλώσσα, κοινή θρησκεία, κοινές παραδόσεις και με τη συνείδηση της κοινής εθνικής καταγωγής.

ΑΠΟΥΣΙΑ ΤΟΥ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ ΣΤΟΙΧΕΙΟΥ

Τα ομηρικά ποιήματα είναι δημιουργήματα προσωπικής σκέψης, επηρεασμένα χωρίς αμφιβολία από τις λαϊκές παραδόσεις και δημιουργίες της εποχής του Ομήρου και πρωτύτερα. Το προσωπικό όμως εδώ δεν προβάλλεται σαν «εγώ» αλλά σαν υπονοούμενο. Δεν απομονώνεται από το σύνολο, δε γίνεται ατομικό.

Διαβάζοντας ή ακούγοντας την Ιλιάδα και την Οδύσεια δε μαθαίνουμε τίποτε για την ατομική ζωή του ποιητή που τα έφτιασε. Η πρόθεσή του δεν ήταν να προβάλλει τον εαυτό του, αλλά να ζωγραφίσει σε έξοχους μεγάλους πίνακες τη ζωή και τον κόσμο της εποχής του. Τις επιθυμίες και τα πιστεύω του τα λένε οι ήρωές του. Όσα διηγείται αυτός του τα προμηνύουν οι Μούσες.

Σε έναν κόσμο που δονείται από τους ηρωικούς αγώνες του ανθρώπου, όπου η ευτυχία και η τραγικότητα συνυπάρχουν, όπου η κατάρα του πολέμου αυτόματα γεννάει και την ελπίδα της ειρήνης, ο ποιητής δεν τοποθετεί τον εαυτό του στο επίκεντρο. Δεν είναι πρωταγωνιστής, δεν είναι ήρωας. Είναι αυτός που τραγουδάει τους ήρωες. Η μη προβολή του από την κεντρική σκηνή δεν φαίνεται να τον μειώνει. Αντίθετα, τον γεμίζει «υψηλοφροσύνη» η σκέψη ότι κατά κάποιο τρόπο είναι το στόμα του λαού.

Θα διαπιστώσουμε τη διαφορά αν τον συγκρίνουμε με τον Ησίοδο. Αυτός στο έπος του «Έργα και Ημέραι» αφηγείται προσωπικά του βιώματα. Ξεκινώντας από τις κτηματικές διαφορές που είχε με τον αδερφό του, περιγράφει τη δύσκολη αγροτική ζωή. Η εποχή του είναι εποχή κοινωνικών αναστατώσεων, Η πατριαρχική βασιλεία έχει πια καταρτηθεί και έχει αντικατασταθεί από την εξουσία των ευπατριδών γαιοκτημόνων. Η αγροτική τάξη είναι σε εξαθλίωση. Είναι ένα είδος προσωπικής διαμαρτυρίας.

Σε αντίθεση με τον Όμηρο, ο ποιητικός του ορίζοντας είναι περιορισμένος. Δεν εκφράζει το «όλον» αλλά την ατομική του περίπτωση. Δεν μπορεί να αντιληφθεί πως «τα σύννεφα πυκνώνουν καθώς ακούγονται οι απόμακρες βροντές που προμηνύουν την καταιγίδα που έρχεται». Την αλλαγή δηλαδή των κοινωνικών συνθηκών.

Χιλιάδες χρόνια τώρα οι διανοούμενοι ψάχνουν να βρουν τον Όμηρο. Τους ξεφεύγει σαν ίσκιος. Άλλοι απογοητευμένοι από το ψάξιμο δηλώνουν πως Όμηρος δεν υπήρξε. Μα δε το βλέπουν, δεν το καταλαβαίνουν; Ο Όμηρος είναι μπροστά στα μάτια μας. Σε κάθε σελίδα της Ιλιάδας και τις Οδύσσειας. Μοιράζει την ψυχή του στους ήρωες του έργου του. Σ' αυτούς που πολεμάνε ν' ανεβούνε ένα σκαλί ψηλότερα από το πεπρωμένο τους. Σ' αυτούς που παλεύουν με τα στοιχεία της φύσης και πολλές φορές και με τους ίδιους τους θεούς.

Ας πούμε και λίγα λόγια για την λυρική ποίηση, που ξεκίνησε σαν αντίθεση στην επική – ηρωική. Είναι σίγουρο ότι όλοι οι ποιητές δεν προέρχονται από τις λαϊκές τάξεις. Υπήρχαν και ποιητές από τα προνομιούχα στρώματα, τους ευπατρίδες κλπ. Όταν οι τάξεις αυτές κάτω από την πίεση των μαζών άρχισαν να χάνουν, ή κινδύνευαν να χάσουν τα προνόμιά τους, άρχισαν ν' αγωνιούν και πολλές φορές ν' απελπίζονται.

Η λυρική ποίηση από τέτοιους ποιητές ξεκίνησε. Οι τέτοιοι ποιητές άρχισαν να γράφουν για τα δικά τους προσωπικά πάθη, τις δικές του προσδοκίες κι αγάπες. Ήταν μια ποίηση της φυγής. Το αντικειμενικό στοιχείο έδωσε τη θέση του στο υποκειμενικό.

Λέμε πως έτσι ξεκίνησε. Δεν έμεινε έτσι για πάντα. Οι προοδευτικές δυνάμεις που θέλουν να σπρώχνουν την άμαξα της ιστορίας προς τα εμπρός, δεν έμειναν με σταυρωμένα χέρια. Πήραν από την τέτοια ποίηση ότι καλά στοιχεία διέθετε, κι αντιστρέφοντας τους όρους την έκαναν μαχητική και αισιόδοξη. Αξιοί ποιη-

τές την υπηρέτησαν. Σ' αυτούς η επική ποίηση έδωσε τη σκυτάλη.

ΤΟ ΜΕΓΕΘΟΣ ΤΩΝ ΕΠΩΝ

Έχει καθιερωθεί να πιστεύεται ότι η συμβατική αρχή των μαρτυρούμενων γεγονότων στην ελληνική ιστορία άρχιζε από τα τρωικά. Με την καταστροφή του Ιλίου. Αυτό σημαίνει, κατά προσέγγιση, μια ημερομηνία γύρω στο 1150 π.Χ.

Οι μύθοι, οι θρύλοι και το μακρινό αντιφάγγισμα ενός παλιού κόσμου ζωντανεύουν στις καταγραφές των δύο ομηρικών επών. Στην Ιλιάδα και την Οδύσσεια. Πριν από αυτά τα κείμενα δεν έχει τίποτε γραπτό διασωθεί. Έχει καθιερωθεί να λέγεται, πως η ιστορία αρχίζει από την στιγμή που εμφανίζεται η γραφή και υπάρχουν κατανοητά γραπτά κείμενα. Πίσω από αυτό υπάρχει ο απέραντος κόσμος της προϊστορίας.

Το τονίσαμε πολλές φορές και θα το πούμε άλλες τόσες. Ο Όμηρος δε γράφει ιστορία. Μα οι ιστορικοί και οι μελετητές του έργου του θα βρουν μέσα σ' αυτό άπειρα ιστορικά στοιχεία. Η Ιλιάδα αντικαθρεπτίζει έναν ηρωικό κόσμο που προϋπήρξε και η Οδύσσεια είναι επηρεασμένη από το μεγάλο κύμα του αποικισμού προς τη Δύση.

Μα μην είμαστε αφελείς. Ιστορία δε σημαίνει μόνο απαρίθμηση και αφήγηση πολεμικών γεγονότων. Μέσα στα έπη θα δούμε πώς ήταν οι κοινωνικές δομές της εποχής, θρησκεία, έθιμα, όπλα, εργαλεία, δοξασίες, πολεμικές τέχνες, πλοία, ταξίδια. Και αυτά είναι ιστορία.

Τα ομηρικά έργα είναι εντυπωσιακά σε μέγεθος. Τόσο η Ιλιάδα όσο και η Οδύσσεια αποτελούνται από χιλιάδες στίχους. Ο συγγραφέας Αλμπέρτο Μανγκουέλ στο βιβλίο του «Όμηρος: Ιλιάδα και Οδύσσεια» γράφει ένα κεφάλαιο με καταπληκτική διαύγεια για το μέγεθος των επών. Διαβάζουμε ένα απόσπασμα: «Μεταξύ των λογοτεχνικών έργων της αρχαίας Ελλάδας τα ομη-

ρικά έπη μπορεί να ήταν τα πρώτα που επωφελήθηκαν από τις δυνατότητες τις οποίες πρόσφερε η γραπτή γλώσσα: μεγαλύτερο μέγεθος, αφού η σύνθεση δεν χρειαζόταν πια να είναι αρκετά σύντομη, έτσι ώστε να μπορεί ο ποιητής να τη συγκρατήσει στη μνήμη του. Μεγαλύτερη συνοχή τόσο στην πλοκή, όσο και στους χαρακτήρες απ' ότι στην προφορική ποίηση. Μεγαλύτερη συνέχεια, αφού το γραπτό κείμενο επέτρεπε τις συγκρίσεις με προγενέστερα ή μεταγενέστερα κομμάτια της αφήγησης. Μεγαλύτερη αρμονία, αφού το μάτι μπορούσε να βοηθά τον νου ...

Πάνω απ' όλα το καταγραμμένο ποίημα έδινε μεγαλύτερη και πιο γενναϊόδωρη εμβέλεια στο έργο. Ο αποδέκτης του ποιήματος δεν χρειαζόταν πια να μοιράζεται τον χρόνο και τον χώρο του ποιητή ...».

Τα λέει πολύ όμορφα ο καλός αυτός συγγραφέας. Ότι δηλαδή η γραφή έγινε αιτία να δημιουργηθούν αυτά τα αριστουργηματικά έργα. Πότε; Τον 8^ο π.Χ. αιώνα. Αν υπήρξαν άλλα αρχαιότερα κείμενα δεν το γνωρίζουμε. Είναι όμως μια πιθανότητα.

Οι Ίωνες του 8^{ου} και του 7^{ου} αιώνα ήταν δραστήριοι και τολμηροί έμποροι. Έφταναν μέχρι τη δυτική πλευρά του δέλτα του Νείλου, σχεδόν μέχρι τον δεύτερο καταρράκτη. Έχτισαν και μια αποικία, τη Ναύκρατη και πολλά ονόματα των τολμηρών αυτών Ιώνων είναι χαραγμένα στον μηρό ενός κολοσσιαίου αγάλματος στο Αμπού Σιμπέλ της Αιγύπτου. Αυτοί πρώτα έφεραν στην Ελλάδα τη θαυμάσια επινόηση των κυλίνδρων παπύρου.

Αν, όπως είναι λογικό, ο Όμηρος έγραψε τα ποιήματά του την εποχή αυτή, τότε η έκτασή τους καθορίστηκε κατά μεγάλο βαθμό από το πόσο κείμενο χωρούσε ένας κύλινδρος παπύρου. Είναι πιθανό η διαίρεση της Ιλιάδας και της Οδύσσειας από τους Αλεξανδρινούς σε είκοσι τέσσερις ραψωδίες να ήταν συνέπεια αυτού του περιορισμού.

ΤΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΗΣ ΙΛΙΑΔΑΣ

Τα επεισόδια που αναφέρονται στην Ιλιάδα λαμβάνουν χώρα στο τέλος του δέκατου έτους του τρωικού πολέμου. Όσοι δεν έτυχε να διδαχτούν ή να διαβάσουν τα κείμενα, νομίζουν ότι το έπος περιγράφει έναν δεκαετή πόλεμο από την αρχή μέχρι το τέλος του. Σίγουρα τους έχει επηρεάσει το γεγονός ότι η Ιλιάδα αποκαλείται «το βιβλίο του πολέμου» και το μόνο που κάνει είναι να εξιστορεί τα κατορθώματα των ηρώων. Δηλαδή κάτι σαν ευχάριστο και εύπεπτο παραμύθι.

Μα αν ήταν έτσι τα πράγματα φίλοι μου, πώς γίνεται επί 2.500 χρόνια να απασχολεί η Ιλιάδα τη διανόηση της Ευρώπης και όχι μόνο; Και πώς γίνεται ο Όμηρος να θεωρείται αναντίλεκτα ο πατέρας της δυτικής λογοτεχνίας;

Η Ιλιάδα δεν αφηγείται ούτε την αρχή ούτε το τέλος του τρωικού πολέμου. Όπως προείπαμε τα επεισόδια αναφέρονται στο τέλος του δέκατου έτους του πολέμου. Το παράξενο είναι ότι τα επεισόδια διαρκούν μόνο 51 μέρες. Και το πιο εκπληκτικό είναι ότι οι μάχες που περιγράφονται είναι μόνο τεσσάρων ή πέντε ημερών! Οι υπόλοιπες 46 μέρες ή είναι κενές ή αναφέρονται σε δράσεις και επεισόδια εκτός μάχης.

Φυσικά ο Όμηρος δεν ξεχνάει τον δεκαετή πόλεμο, ακολουθεί όμως δική του μέθοδο για να τον εξιστορήσει. Με τη διήγηση μέσα στη διήγηση. Δεν αφηγείται μονάχα ο ποιητής. Αφηγούνται και άλλοι μέσα στην αφήγηση. Επεισόδια του δεκαετούς πολέμου ακούγονται από στόματα πρωταγωνιστών ή από τους διάφορους αοιδούς. Μόνο που τα γεγονότα δεν ακολουθούν χρονολογική σειρά. Μια μπρος και μια πίσω. Σύμφωνα με το σχέδιο που έχει καταστρώσει ο δημιουργός.

Αναφέροντας την περίληψη των περιεχομένων της Ιλιάδας, πρέπει πάντα να έχουμε κατά νου, ότι ο Όμηρος δε γράφει ιστορία. Το τονίζουμε αυτό πολλές φορές. Η Ιλιάδα είναι μια ποιητική δημιουργία. Σίγουρα μέσα στην ομίχλη των διηγήσεων και των θρύλων υπάρχουν και δυσδιάκριτα σημάδια ιστορίας. Και να μην είμαστε αφελείς. Ο πόλεμος της Τροίας δεν έγινε για τα μάτια καμιάς ωραίας Ελένης. Έχουμε κάθε λόγο να υποθέσουμε ότι στις παραδόσεις για τον τρωικό πόλεμο αντικαθρεφτίζονται πραγματικοί πόλεμοι που έγιναν για δύο κυρίως λόγους. Για την πρώιμη αποικιακή εξόρμηση για την κατάκτηση των μικρασιατικών ακτών της Αιολίας και πιθανόν για πειρατεία και αρπαγές (ραψ. Ζ').

Να υπενθυμίζουμε εδώ κάτι, που δεν είναι πολύ γνωστό. Το συντριπτικό βάρος και η λάμψη της Ιλιάδας άφησε στο μισοσκόταδο έναν προομηρικό μύθο. Σύμφωνα με την παράδοση το κάστρο της Τροίας είχε καταλειφθεί για πρώτη φορά πενήντα χρόνια νωρίτερα από τον Ηρακλή και τους συντρόφους του.

Ο μύθος έχει ως εξής: Όταν στη χώρα ήταν βασιλιάς ο Λαιομέδοντας, πατέρας του Πριάμου, ένας θαλασσινός δράκος σταλμένος από τον Ποσειδώνα αφάνιζε ανθρώπους και κτήματα του βασιλείου. Διαλάλησε λοιπόν, πως σε όποιον λύτρωνε τον τόπο από το τέρας θα χάριζε τις περιφημες αθάνατες φοράδες του, που είχε κληρονομήσει από τον παππού του. Περαιστικός από τα μέρη εκείνα ο Ηρακλής κατάφερε να εξοντώσει το θηρίο. Μάταια όμως περίμενε να πάρει την αμοιβή του. Ο Λαιομέδοντας αρνείται να του δώσει τα άλογα. Οργισμένος ο ήρωας φεύγει για να ξαναγυρίσει να πάρει εκδίκηση.

Με έξι μόνο καράβια ο Ηρακλής με λιγοστούς άνδρες και με κύριο σύντροφο τον Τελαμόνα, τον πατέρα του μεγάλου Αίαντα, κατορθώνει να πατήσει το κάστρο μέσα σε λίγες μόνο μέρες, να σκοτώσει τον Λαιομέδοντα και τους γιους του όλους, εκτός από τον Πρίαμο και να χαλάσει την πόλη.

Το κατόρθωμα αυτό του Ηρακλή περνάει φευγαλέα από την Ιλιάδα, καθώς ο γιος του Ηρακλή ο Τληπόλεμος θυμίζει στον Λύκιο Σαρπηδόνα την καταγωγή του, λίγο προτού χτυπηθούν στον κάμπο της Τροίας (Ε΄ 638κ):

*«Για τον τρανό ποτέ δε άκουσες τον Ηρακλή να λένε,
τον αντρειωμένο, λιονταρόκαρδο πατέρα μου ως τώρα;
Κάποτε εδώ του Λαιομέδοντα να πάρει τ' άτια εδιάβη,
κι είχε έξι μοναχά πλεούμενα και λιγοστούς συντρόφους·
το κάστρο ωστόσο το διαγούμισε κι ερήμωσε τις στρατές».*

Σίγουρα για το κατόρθωμα αυτό του Ηρακλή θα υπήρξαν αιδοί και ποιητές που τραγούδησαν την πτώση του κάστρου για πρώτη φορά. Και σίγουρα άξιζε να δοξαστεί περισσότερο. Όμως ένας ολιγοήμερος αγώνας με δύο μόνο ήρωες, τον Ηρακλή και τον Τελαμώννα και με λίγους συντρόφους δεν προσφέρονταν για μεγάλη δημιουργία, καθώς δεν είχε πολλές περιπέτειες.

Το επεισόδιο χάθηκε κάτω από τον τεράστιο όγκο της πανστρατιάς των Αχαιών με τους πολλούς βασιλιάδες. Και τους ήρωες, που δέκα ολόκληρα χρόνια μάχονταν για να κυριεύσουν το κάστρο. Εξάλλου το έχουμε ξαναπεί: Κάθε καινούργια μεγάλη δημιουργία, όπως η Ιλιάδα, θάβει την παλιά.

Κεντρικός μύθος της Ιλιάδας, όπως αναφέρεται στον πρώτο κίολας στίχο του έπους, είναι η μήνις, ο θυμός του Αχιλλέα. Στη ραψωδία Α΄ περιέχεται η φιλονικία ανάμεσα στον Αγαμέμνονα, αρχηγό του Αχαικού στρατού και βασιλιά των Μυκηνών και του Αχιλλέα αρχηγού του Θεσσαλικού στρατού των Μυρμιδόνων. Η αρχή των γεγονότων είναι η εξής:

Στο στρατόπεδο των Αχαιών επί εννέα μέρες πέφτει λοιμός. Τον στέλνει ο θεός Απόλλων γιατί μια έρειά του η Χρυσήδα είναι αιχμάλωτη του Αγαμέμνονα ο οποίος αρνείται να την απελευθερώσει, κακολογώντας μάλιστα τον Χρύση τον πατέρα της που του έφερε δώρα για να την ελευθερώσει. Γίνεται συνέλευση του

στρατού που αποφασίζει με προτροπή του Αχιλλέα να επιστραφεί η ιέρεια του Απόλλωνα στον πατέρα της.

Ο Αγαμέμνονας δέχεται αλλά παίρνει από τη σκηνή του Αχιλλέα την Βρισηίδα που ήταν δική του σκλάβα. Ο Αχιλλέας θιγμένος εξοργίζεται και αποσύρεται με τους Μυρμιδόνες του από τον πόλεμο. Πάνω στην οργή του κάνει ένα ασυγχώρητο ατόπημα. Στέλνει τη μητέρα του τη θεά Θέτιδα να παρακαλέσει τον Δία να χαρίσει τη νίκη στους Τρώες.

Όταν περνάμε στις ραψωδίες Β΄ και Γ΄ μας δημιουργείται η εντύπωση ότι ο τρωικός πόλεμος τώρα αρχίζει. Δίνεται ο περίφημος κατάλογος των Αχαϊκών πλοίων και η απαρίθμηση των δυνάμεων των Τρώων και των συμμάχων τους. Γίνεται η επιθεώρηση των αρχηγών του στρατού από τον Αγαμέμνονα. Δίνεται μια σύντομη μάχη, χωρίς νικητή μεταξύ Αχαιών και Τρώων.

Μεσολαβεί η ένορκη συμφωνία να γίνει μια μονομαχία ανάμεσα στο Μενέλαο και τον Πάρη – Αλέξανδρο για να λυθεί το θέμα της Ελένης και των θησαυρών. Οι Τρώες βλέποντας την υπεροχή του Μενέλαου παραβιάζουν τη συμφωνία βάζοντας τον Λύκειο Πάνδαρο να τοξεύσει τον Μενέλαο. Η θεά Αφροδίτη αρπάζει τον Πάρη και τον πηγαίνει στην Ελένη. Και η πόλεμος ξαναρχίζει.

Οι Έλληνες στην αρχή νικούν (ραψ. Δ΄, Ε΄). Ο Έκτορας πηγαίνει μέσα στην Τροία για να κάνει δέηση στην Αθηνά και αποχαιρετά τη γυναίκα του Ανδρομάχη. Η σκηνή αυτή είναι από τις δραματικότερες της Ιλιάδας.

Όταν ο Έκτορας ξαναγυρίζει στη μάχη, μονομαχεί με τον Αίαντα αλλά δεν νικάει κανείς. Την επόμενη μέρα γίνεται με συμφωνία των εμπόλεμων εκχειρία για να θάψουν τους νεκρούς. Στη συνέχεια οι Αχαιοί σκάβουν τάφο γύρω από το στρατόπεδό τους χτίζοντας κι ένα πρόχειρο τοίχος για να προστατεύσουν τα καράβια (Η). Την επόμενη γίνεται φοβερή μάχη. Οι Αχαιοί υποχωρούν και οι Τρώες είναι έτοιμοι να κάψουν τα καράβια (Θ). Ο Οδυσσέας, ο Αίας και ο Φοίνικας με εντολή του Αγαμέμνονα πάνε πρε-

σβεία στον Αχιλλέα και του ζητούν να επιστρέψει στη μάχη δηλώνοντας πως ο βασιλιάς θα του επιστρέψει τη σκλάβα και μάλιστα προσφέρεται να του δώσει την κόρη του για γυναίκα. Ο Αχιλλέας αρνείται πεισματικά (I).

Οδυσσέας και Διομήδης μπαίνουν νύχτα στο στρατόπεδο των Τρώων σκοτώνουν τον σύμμαχό τους Ρήσο και του παίρνουν τα περίφημα άλογα (K). Στην άγρια μάχη της επόμενης μέρας αριστεύει ο Αγαμέμνονας αλλά τραυματίζεται. Οι Αχαιοί υποχωρούν. Ο Τρώες γκρεμίζουν το τείχος και απειλούν να κάψουν τα πλοία (Λ, Μ, Ν, Ξ, Ο).

Ο Πάτροκλος, ο πιο στενός φίλος του Αχιλλέα, τον πείθει να του δώσει την πανοπλία του και να του επιτρέψει να βοηθήσει τους Αχαιούς με τους Μυρμιδόνες. Οι Τρώες νικούνται, όμως ο Έκτορας σκοτώνει τον Πάτροκλο (Π). Ακολουθεί γύρω από τον νεκρό ήρωα φοβερή μάχη που πρωταγωνιστεί ο γενναίος Αίας. (Ρ). Ο Έκτορας, παίρνει και φορεί τα όπλα του Αχιλλέα, ο οποίος μαθαίνει το θάνατό του Πάτροκλου . Βγαίνει από τη σκηνή του και ωρύεται δυνατά τρις φορές. Στο άκουσμα της φωνής του οι Τρώες υποχωρούν.

Ο Αχιλλέας μαθαίνει από τη Θέτιδα, τη μητέρα του, ότι αν σκοτώσει τον Έκτορα θα σκοτωθεί σύντομα και ο ίδιος. Αυτός δε διστάζει και θέλει να εκδικηθεί το θάνατο του φίλου, νιώθοντας ίσως και κάποια ενοχή που του δάνεισε τα όπλα του κι έγινε άθελά του αιτία να σκοτωθεί. Τη νύχτα ο Ήφαιστος του ετοιμάζει καινούργια πανοπλία (Σ).

Με πρωτοβουλία του Αχιλλέα συγκαλείται η συνέλευση του στρατού και με τη συνδρομή του Οδυσσέα γίνεται η συμφιλίωση Αχιλλέα – Αγαμέμνονα (Τ). Καθώς πλησιάζουμε στο δραματικό τέλος, ο Αχιλλέας ξαναμπαίνει στη μάχη και αριστεύοντας σκοτώνει την Έκτορα (Υ, Φ, Χ).

Γίνεται η ταφή του Πάτροκλου και ακολουθούν αγώνες στη μνήμη του (Ψ).

Και φτάνουμε στο δραματικότερο σημείο της Ιλιάδας, λίγο πριν πέσει η αυλαία. Ένα τέλος που θεωρείται από τα πιο απρόβλεπτα και πιο τραγικά της παγκόσμιας γραμματείας. Το σώμα του νεκρού Έκτορα βρίσκεται δώδεκα μέρες πεταμένο έξω από την σκηνή του Αχιλλέα. Τη νύχτα ο βασιλιάς Πρίαμος μ' ένα μόνο συνοδό του έρχεται στη σκηνή του Αχιλλέα, του φονιά του γιού του και ζητάει να πάρει το σώμα του και να το θάψει.

Ποιος το φανταζόταν, ο Αχιλλέας τον καλοδέχεται κλαίγοντας, θυμάμενος και τον δικό του γέρο πατέρα. Φιλεύει τον εχθρό του και δίνει εντολή να καθαρίσουν και ν' αρωματίσουν το νεκρό Έκτορα και να τον παραδώσουν στους δικούς του για ταφή. Επί ένδεκα μέρες οι Τρώες τιμούν τον ήρωά τους και τον καίνε στην πυρά. Θάβουν τα κόκκαλά του και πάνω του υψώνουν τύμβο (Ω). Πολλοί ρωτούν: είναι δυνατή μια τέτοια αλλαγή συμπεριφοράς; Ναι. Για τα ποιητικά πρόσωπα μπορεί.

Αφού όλος ο μύθος του έπους έχει σαν κεντρικό θέμα το θυμό του Αχιλλέα και τη φιλονικία του με τον Αγαμέμνονα γιατί ο ποιητής ονόμασε το έργο του «Ιλιάδα» και όχι, όπως θα περίμενε κανείς, «Αχιλλέως μήνις;». Είναι φανερό πως ο Όμηρος φιλοδόξησε να δώσει με τον τρόπο του περιληπτικά όλον τον δεκάχρονο αγώνα των Ελλήνων γύρω από το κάστρο του Ιλίου. Και πραγματικά το κατάφερε, μόνο που τα διάφορα περιστατικά του πολέμου δεν τα αφηγήθηκε με τη χρονολογική τους σειρά, αλλά παίρνοντας αφορμή από τη «μήνι» του Αχιλλέα.

Όπως είπαμε και πρωύτερα με διήγηση μέσα στη διήγηση, με αφήγηση μέσα στην αφήγηση όπου μιλούν πρωταγωνιστές και μη για γεγονότα που προηγήθηκαν όπως π.χ. η συγκέντρωση των Αχαιών στην Αυλίδα, η αναφορά στην ιστορία του Φιλοκτήτη στη Λήμνο, οι επιδρομές σε άλλες πόλεις της Τρωάδας ή νησιά του Αιγαίου. Και ενώ το έργο τελειώνει με την ταφή του Έκτορα, ο ποιητής έχει φροντίσει να μας κάνει βίωμα τον πρόωπο θάνατο του Αχιλλέα και την άλωση της Τροίας. Αυτός είναι ο μέγας Ό-

μηρος. Μιλάει για το σήμερα, μας θυμίζει το παρελθόν και ιχνη-
λατεί το μέλλον.

ΙΛΙΑΔΑ

Με το έπος της Ιλιάδας αρχίζει για την Ελλάδα η έντεχνη λογοτεχνία, που επίσης είναι και η πρώτη μεγάλη ποιητική δημιουργία στην Ευρώπη. Αυτή που έφτασε μέχρις εμάς. Αναμφίβολα προϋπήρξαν πολλές ακόμη ποιητικές δημιουργίες, μικρές και μεγαλύτερες, αλλά τίποτε από αυτές δε διασώθηκε. Απλά η Ιλιάδα ήταν η κορύφωση όλων των άλλων ποιητικών δημιουργιών που προηγήθηκαν. Στην Ιωνία και αλλού.

Ήταν μια ευτυχής συγκυρία. Στον κατάλληλο χρόνο και χώρο γεννήθηκε μια ποιητική μεγαλοφυΐα, ο Όμηρος. Στον κατάλληλο χώρο, την Ιωνία, που πρώτη υιοθέτησε το φωνητικό φοινικικό αλφάβητο, γύρω στον ένατο π.Χ. αιώνα. Στον κατάλληλο χρόνο, γύρω στο 800, όταν η γραφή αυτή είχε διαδοθεί και έδινε τη δυνατότητα στους ποιητές να συνθέσουν μεγάλα έργα. Χωρίς τη φωνητική - δημοτική γραφή δεν μπορούσε να συντεθεί καμιά Ιλιάδα.

Σε σύγκριση με την Οδύσσεια, ο κόσμος της Ιλιάδας είναι παλαιότερος, σκληρότερος και πιο πρωτόγονος. Η αίσθηση της τραγικότητας και του πόνου, μαζί με μια προσπάθεια του δημιουργού να αμβλύνει τις ακρότητες, είναι η κινητήρια δύναμη στην αφήγηση του μύθου στην Ιλιάδα.

Η ανάμνηση ενός ειρηνικού κόσμου κάνει ξανά και ξανά την εμφάνισή του στα κείμενα του Ομήρου, σαν αντιδιαστολή στις σκηνές πολέμου με τα βήσανα και τις οδύνες που τον συνοδεύουν. Στην Ιλιάδα ο πόλεμος καταλαμβάνει το παραγμένο προσκήνιο της Τροίας. Η Οδύσσεια κατακλύζεται από την βία και τη μαγία της θάλασσας. Και όμως η ειρήνη εξακολουθεί ν' αντιφεγγίζει βαθιά μέσα στο νου καθώς τον ξεπροβάλλει συχνά - πυκνά η ποίηση.

Στην Ιλιάδα υπάρχουν και θέματα διαφορετικού σκοπού και περιεχομένου. Αυτά μπορούν ν' ανιχνευτούν εύκολα. Η συνολική δράση όμως είναι περιορισμένη στο πολεμικό πεδίο. Αποφεύγεται η πλατιά εξάπλωση πολλών διαφορετικών θεμάτων.

Ο τρωικός πόλεμος και τα επακόλουθά του ήταν σε γενικές γραμμές γνωστός στους αρχαίους Έλληνες. Αποτελούσαν γνωστή ενοποιημένη ιστορία με ποικίλες παραλλαγές, σε ποικίλες φυλετικές ομάδες.

Τα ομηρικά έπη είναι δημιουργήματα του 8^{ου} π.Χ. αιώνα και ο κόσμος που περιγράφουν είναι η Ελλάδα δύο εποχών. Στην Ιλιάδα περιγράφεται ο αντικατοπτρισμός ενός ένδοξου παρελθόντος (1400 – 1100 π.Χ.) και στην Οδύσσεια η αποκαλούμενη «Ελληνική Αναγέννηση» που άρχισε γύρω στο 850 π.Χ. Στα προηγούμενα χρόνια ο ελληνικός πολιτισμός είχε συρρικνωθεί μετά την κατάρρευση των ανακτορικών πολιτισμών της Κρήτης (Μινωικός) και της ηπειρωτικής Ελλάδα (Μυκηναϊκός).

Το παρελθόν, βέβαια, δεν μπορεί να επαναληφθεί. Ο Όμηρος μας βοηθάει το παρελθόν αυτό να μη λησμονηθεί.

Πολλοί κριτικοί παρατήρησαν ότι η ομηρική ποίηση «παραείναι καλή» για να είναι λαϊκή – προφορική. Φυσικά η ποιότητα μπορεί να κριθεί ποικιλόμορφα, από το ύφος, το επίπεδο ξεχωριστών λέξεων, τη δομή και τη συνοχή της ύλης, τις χρησιμοποιούμενες εικόνες και παρομοιώσεις και για τη λεπτή αισθητική του έργου.

Σίγουρα ο Όμηρος ήρθε σ' επαφή με τη προφορική παράδοση της εποχής του, αλλά ξεπέρασε τα όριά της. Η καθιέρωση της απλής φωνητικής γραφής του έδωσε αυτή τη δυνατότητα. Ο καθηγητής του Πανεπιστημίου Μπρίστολ των Η.Π.Α. και συγγραφέας Ρόμπερτ Φόουλερ γράφει για την Ιλιάδα: «Η εξαιρετικά εκλεπτυσμένη φωνή της Ιλιάδας αφηγά τα δεσμά του χρόνου. Θεωρώ ότι τούτο το εκπληκτικό αριστούργημα, που δημιουργήθηκε λίγο πολύ πριν από 3.000 χρόνια, αυτός ο θεμέλιος λίθος της δυτικής λο-

γοτεχνίας, είναι με μια λέξη ένα θαύμα, ένα σοβαρό επιχείρημα υπέρ της θείας παρέμβασης στην ανθρώπινη ιστορία». Το τελευταίο είναι υπερβολή, τρόπος του λέγειν. Και σίγουρα ο θαυμασμός του για την Ιλιάδα δεν είναι αρχαιολατρεία.

Η επιβλητική και θαυμαστή αυτή σύνθεση είναι το μεγαλύτερο σωζόμενο έπος της αρχαιότητας. Αφηγείται επεισόδια λίγων ημερών από το τέλος σχεδόν του δεκαετούς τρωικού πολέμου. (51 ημέρες, τέσσερις μόνο μέρες μαχών).

Γύρω από το βασικό επεισόδιο της Ιλιάδας, που είναι η φιλονικία Αχιλλέα – Αγαμέμνονα, ξετυλίγονται –χωρίς χρονολογική σειρά– άπειρες δράσεις και φάσεις από το παρελθόν του πολύκροτου πολέμου. Παλιές παραδόσεις, μύθοι και θρύλοι.

Η βασική δομή συσκοτίζεται από παρεμβολές και αποσιωπήσεις. Αυτή η παλινδρομική κίνηση παρόν – παρελθόν και πολλές φορές νύξεις για το μέλλον (θάνατος Αχιλλέα - πτώση του κάστρου της Τροίας), θα δημιουργούσε (οδηγούσε), σ' ένα πραγματικό αφηγηματικό χάος. Χωρίς ένα καλά επεξεργασμένο σχέδιο του ποιητή, χωρίς ποιότητα έκφρασης, χωρίς υψηλό ύφος, χωρίς καλή γνώση της γλώσσας. Όλα αυτά τα διέθετε ο φωτισμένος Όμηρος και η αφήγηση από χαώδης έγινε μνημειώδης.

Πολλά λέχτηκαν και γράφτηκαν για την προφορική μετάδοση από γενιά σε γενιά της Ιλιάδας και της Οδύσσειας μέχρι την καταγραφή τους. Κανείς δεν μας λέει πότε και από ποιόν. Επιχειρηματίσαμε αρκετά σε προηγούμενα κεφάλαια για το θέμα αυτό. Ισχυριστήκαμε μεταξύ άλλων ότι τόσο μεγάλα κι εκτεταμένα κείμενα, με πάνω από χίλια κύρια ονόματα και τοπωνύμια, δεν μπορούν να συγκρατηθούν στη μνήμη.

Λένε πως η επανάληψη είναι βασικό στοιχείο της γνώσης. Ας τα ξαναπούμε λοιπόν. Έφτασαν ως τον Όμηρο προφορικές και γραπτές παραδόσεις, μύθοι, τραγούδια, μικρά ή μεγαλύτερα ποιήματα και κάθε είδους αναφορές και πληροφορίες για τα τρωικά. Ο ποιητικός λόγος είχε διανύσει αρκετό δρόμο.

Αοιδοί και ιερατείο γνώριζαν αρκετά ποιητικά κείμενα (ύμνους για θεούς ή επαινούς για βασιλείς και ήρωες) και τα τραγουδούσαν ή τα απαγγέλλαν. Από αυτό τα τεράστιο υλικό πήρε ο ποιητής ότι χρειάζονταν για το έργο του, το προσάρμοσε ή το τροποποίησε σύμφωνα με τις ανάγκες του, έβαλε να δουλέψει και τη δική του φαντασία και διορατικότητα και ... εγένετο το φως.

Η λογοτεχνική σύνθεση και η μεγαλοπρεπής αρχιτεκτονική των δυο μεγάλων ποιημάτων μαζί με τόσα άλλα προτερήματα οδηγούν στο συμπέρασμα ότι τα αριστουργήματα αυτά είναι έργο ενός μεγάλου ποιητή. Κι αυτός είναι ο Όμηρος.

Σε όλο τον αρχαίο ελληνικό κόσμο κανένας δεν αμφέβαλε για την ύπαρξή του. Και έρχονται ύστερα από 2.500 χρόνια ειδικοί και διανοούμενοι κάθε είδους κι επιπέδου να τον αμφισβητήσουν. Το φωνάζω δυνατά και πονάει το στέρνο μου: Μα ακόμα είναι εδώ. Ζωντανός κι αθάνατος εις τους αιώνας των αιώνων.

Όπως βεβαιώνεται και στα δύο έπη, στην εποχή του Ομήρου υπήρχαν και ποιητές και ακροατήρια, σίγουρα και νωρίτερα. Οι αοιδοί αποστήθιζαν κατά την προτίμησή τους μικρά ή μεγαλύτερα αποσπάσματα από έργα που είχαν στη διάθεσή τους και τα απαγγέλλαν κατά περίπτωση. Δεν υπήρξαν πολλοί Όμηροι, όπως ισχυρίστηκαν μερικοί (υπονοώντας ότι δεν ήταν ένας το ποιητής) αλλά πολλοί αοιδοί, που έπαιρναν περικοπές από τα έτοιμα έπη. Πολλές φορές τα διασκεύαζαν σύμφωνα με τον τόπο του ακροατηρίου τους. Φυσικά όχι μονάχα από τον Όμηρο.

Όταν με τον καιρό τα ομηρικά έπη έγιναν γνωστά και αγαπητά στον ελληνικό κόσμο, οι αοιδοί και οι ραψωδοί τα προτιμούσαν. Η προτίμηση αυτή στα ομηρικά έπη έγινε αιτία να λησμονηθούν και να χαθούν πολλές παλιές ποιητικές δημιουργίες, ομόθεμες με τα τρωικά ή ετερόθεμες.

Ο καθηγητής Ντόναλντ Λάτινερ, χαρακτήρισε την Ιλιάδα σαν πολύπλοκο και δυσερμήνευτο κολοσσό, που αναφέρεται σε παλαιότερους κανόνες για την τιμή, την ομορφιά και την αλήθεια.

Συνιστά στους νέους να δουν με άλλη ματιά το σοβαρό της θέμα, την πολυποίκιλη φύση αυτής της αφήγησης με τον αμίμητο ρυθμό και τα απaráμιλλα επεισόδια. Με τους χαρακτήρες και τις κοινωνικές και προσωπικές τους αξίες, που είναι σχεδόν ακατανόητες σήμερα.

Κατά έναν παράξενο λόγο, ο Όμηρος γνωρίζει την τοπογραφία της τρωικής περιοχής. Όχι μονάχα από τη μορφή του εδάφους, αλλά και από τις συνήθειες των ανέμων και της αεικίνητης θάλασσας. Μας πληροφορεί ότι από την παραλία της Τροίας φαίνεται η κορυφή του πιο ψηλού βουνού της Σαμοθράκης, το Σάος ή αλλιώς Φεγγάρι.

Ο Όμηρος έζησε στο δεύτερο μισό του 8^{ου} π.Χ. αιώνα. Με την Ιλιάδα του όμως ανατρέχει στο παρελθόν, κατακλυσμένος από μια αθεράπευτη νοσταλγία για έναν κόσμο απλό και ηρωικό που προϋπήρξε. Είναι ο κόσμος της ύστερης εποχής του χαλκού που συμπίπτει με τα τρωικά (1220 - 1100 π.Χ.). Η Ιλιάδα είναι διαποτισμένη από μια διάθεση αναδρομής.

Η Ιλιάδα κινείται σ' έναν κόσμο του παρελθόντος τραχύτερο, τραγικό και περισσότερο ηρωικό. Η Οδύσσεια κινούμενη στον χρόνο του παρόντος σηκώνει το βλέμμα και προς το αύριο. Οι εποχές αλλάζουν, οι κοινωνικές συνθήκες αλλάζουν και ο άνθρωπος είναι υποχρεωμένος να προσαρμοστεί σ' αυτές. Η Οδύσσεια βρίσκεται στην καρδιά της εποχής του αποικισμού, όταν το ελληνικό στοιχείο εξαπλώνεται σε όλη σχεδόν την Μεσόγειο. Ο Όμηρος ισορροπεί ανάμεσα σ' αυτό που χάθηκε και σ' αυτό του ανατέλλει.

Θαρρείς πως η Ιλιάδα ρίχνει μια θλιμμένη ματιά προς τα πίσω σ' ένα ένδοξο παρελθόν, προσπαθώντας να το κρατήσει στη μνήμη, προτού η χρόνος εξαφανίσει τα ίχνη του.

Ποιο είναι αυτό το στοιχείο στην Ιλιάδα που κάνει αυτό το σημαντικό έργο να γοητεύει εδώ και 2.500 χρόνια τους ανθρώπους; Γιατί μεταφράστηκε και αποδόθηκε από εκατοντάδες σημαντι-

κούς λογοτέχνες των σύγχρονων κοινωνιών και πολιτισμών; Διαβάστε τι γράφει ο Αλμπέρτο Μαγκουέλ: «Η δυναμική του έπους της Ιλιάδας πηγάζει από τη γοητεία που ασκεί το κείμενο στο κοινό του, με τις περιγραφικές σκηνές πολέμου και από τη γλυκιά απέχθεια που προκαλούν αυτές οι βίαιες σκηνές. Ο Όμηρος έχει κατανοήσει απολύτως τη σχέση της ανθρώπινης φύσης με τη βία και τη ροπή προς αυτήν».

Ναι αγαπητέ μου Μάγκουελ. Αυτό όμως είναι ένα μικρό μέρος της αλήθειας. Η οσμή του αίματος δεν μπορεί παρά να ερεθίζει τα πρωτόγονα ένστικτα, δεν μπορεί όμως να συγκινεί και να γοητεύει. Ο μεγάλος Όμηρος μιλάει για τη σκληρότητα του πολέμου, για το ρόλο που παίζουν στη ζωή οι αδυναμίες του ανθρώπου, τι σημαίνει να αγαπάς, να χάνεις, να γερνάς.

Ας διαβάσουμε και λίγες γραμμές από το βιβλίο του Άνταμ Νίκολσον «Γιατί ο Όμηρος έχει Σημασία» στο οπισθόφυλλο: «Μιλώντας για πατεράδες και γιούς, για άντρες και για γυναίκες, για την αναγκαιότητα της αγάπης και τη βιαιότητα των πολεμιστών, για την ειρήνη και τον πόλεμο, για τα νιάτα και τα γηρατειά, ο Όμηρος είναι η φωνή της Ευρώπης, σκοτεινή σαν τη μαυροδάφνη και λαμπερά ζωντανή όσο ποτέ».

Οι σπουδαιότερες μελέτες για την Ιλιάδα ανήκουν στη γονιμότερη εποχή της κλασικής φιλολογίας στη Γερμανία του δέκατου όγδοου και δέκατου ένατου αιώνα. Οι μελέτες αυτές, έξω από λίγες εξαιρέσεις, δεν έγιναν ευρύτερα γνωστές στη χώρα μας λόγω κυρίως του απρόσιτου της γερμανικής γλώσσας, η σπουδή της οποίας ήταν ανύπαρκτη στα πνευματικά μας ιδρύματα πριν από 100 χρόνια.

Η άγνοια κλασικών έργων της Γερμανικής Ομηρολογίας, η οποία έχει κατακτήσει από τον 19 ο αιώνα και εφεξής, θέση περίοπτη στις κλασικές σπουδές, είναι οδυνηρά αισθητή και στον αγγλόφωνο ακόμη κόσμο. Η Αγγλοσαξονική έρευνα για την αρχαία ελληνική λογοτεχνία άρχισε να αναπτύσσεται τα τελευταία

χρόνια στα μεγάλα πανεπιστήμια και τα κολέγια των Η.Π.Α., του Καναδά, του Ηνωμένου Βασιλείου και της Αυστραλίας.

Μέχρι την ανακάλυψη των ερειπίων της Τροίας στο λόφο Χι-σαρλίκ στη Μικρασιατική ακτή του βόρειου Αιγαίου από τον Ερρίκο Σλήμαν (1886) και της ανασκαφές στις Μυκήνες, Τίρυνθα και Πύλο, ελάχιστοι πίστευαν ότι η Ιλιάδα έχει οποιαδήποτε σχέση με την ιστορία. Όλοι πίστευαν ότι πρόκειται για μια ποιητική φαντασίωση, ότι ο κόσμος που περιγράφει δεν υπήρξε ποτέ.

Φυσικά ο Όμηρος δε γράφει ιστορία, όσο και αν τον γοητεύουν οι αντικαθρεπτισμοί ενός ένδοξου παρελθόντος. Δεν μπορούμε όμως να παραβλέψουμε πως ιστορικά στοιχεία υπάρχουν εν δυνάμει στις λεπτομέρειες και τις αλληγορίες του κειμένου. Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι και σ' ένα μύθο ή θρύλο μπορούν ν' ανακαλυφθούν τέτοια στοιχεία, όπως είναι η κοινωνική δομή, τα έθιμα και οι δοξασίες, οι λατρείες, τα όπλα, τα εργαλεία κλπ.

Με την Ιλιάδα του ο Όμηρος υμνεί τα κατορθώματα των Αχαιών στον πόλεμο της Τροίας. Αυτό φαίνεται φυσιολογικό και αυτονόητο, Σε ποιο λαό εξάλλου η ανδρεία δεν θεωρείται ύψιστη αρετή;

Η πρωτοτυπία όμως του μεγάλου δημιουργού, η θαρραλέα και ρεαλιστική προσέγγιση του πολέμου, βρίσκεται σ' ένα ξεχωριστό γεγονός: Τοποθετεί τον εαυτό του πάνω από τις αρετές τη φυλής του. Βλέπει με συμπάθεια και συμπόνια και τη θέση των αντιπάλων. Και αυτοί είναι ανδρείοι και αυτοί έχουν αρετές, είναι άνθρωποι σαν όλους τους άλλους. Αυτή η ανθρώπινη προσέγγιση γίνεται πρώτη φορά.

Ο Όμηρος δε χρησιμοποιεί ρητορική. Δεν μιλάει με έννοιες όπως οι φιλόσοφοι, αλλά με γεγονότα. Ωμά, ρεαλιστικά, σαν το αίμα που αχνίζει. Βρισκόμαστε στο τέλος του Μυκηναϊκού πολιτισμού, κατά το 1200 π.Χ. Η όποια αγριότητα ή βαρβαρότητα στη συμπεριφορά των ηρώων πρέπει να γίνει κατανοητή.

Ζούμε μέσα στην κόλαση ενός διαρκούς πολέμου. Μετά από τρεις χιλιάδες χρόνια η συμπεριφορά των εμπολέμων είναι λιγότερο βάρβαρη; Σκεφτείτε τους δύο παγκόσμιους πολέμους με τα εκατομμύρια των νεκρών και εκατοντάδες εκατοντάδων μικρότερους πολέμους. Κατακτητικούς, απελευθερωτικούς, φυλετικούς, αποικιακούς, θρησκευτικούς, οικονομικούς κλπ.

Στον πρώτο τόμο της «Ιστορίας του Πολιτισμού», που εξέδωσε το Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης, στις σελ. 175-176 διαβάζουμε: «Σ' όλο το σκοτεινό αιώνα διαμορφώνονταν η ελληνική γλώσσα και σ' αυτό βοήθησε το γεγονός, πως οι Έλληνες έμαθαν το φοινικικό αλφάβητο. Τον ένατο π.Χ. αιώνα εμφανίζεται ξαφνικά ο μεγαλύτερος Έλληνας ποιητής, ο Όμηρος. Αλλά ο Όμηρος δεν ήταν μόνο μια αρχή, ήταν κι ένα τέλος.

Ξεχασμένοι Αχαιοί βάρδοι είχαν τραγουδήσει «άσματα ηρωικά», που τα επεξεργάστηκαν περιπλανώμενοι αοιδοί. Ο Όμηρος λοιπόν, ένας Έλληνας από την Ιωνία, με το υλικό αυτό και την μεγαλοφυΐα του, έφτιαξε δύο μεγάλα ποιήματα με θέματα την πολιορκία της Τροίας και το γυρισμό του Οδυσσέα στην πατρίδα του. *«Οι διάφορες θεωρίες, που τόσον καιρό ήθελαν την Ιλιάδα φτιαγμένη από κουρέλια και μπαλώματα ξεπεράστηκαν πια και μπορούμε πάλι να δεχτούμε, πως ένα μεγάλο αθάνατο ποίημα γεννιέται από ένα μεγάλο ποιητή».*

Ο Όμηρος τραγούδησε μια περασμένη στον καιρό του εποχή και φυσικά το έργο του είναι επηρεασμένο από την εποχή που ζούσε ο ίδιος. Οι πιο συγκινητικές στιγμές, όπως ο χωρισμός το Έκτορα από την Ανδρομάχη και η εξαγορά του νεκρού Έκτορα από τον Πρίαμο, καθώς και πολλά υπέροχα αποσπάσματα και παρομοιώσεις είναι όλα δικά επινοήματα. Αυτός τελειοποίησε τον πιο ευγενικό ποιητικό ρυθμό που γνώρισε η ανθρωπότητα, τον τέλειο, μακρύ, ελληνικό εξάμετρο, που κυλάει τόσο αβίαστα.

Σε ανώτερο επίπεδο στέκουν τα διανοήματά του και μας δίνονται υψηλά παραδείγματα συμπεριφοράς στα ποιήματά του, που

φωτίζονται απ' την ακτινοβολία ενός νεκρού πολιτισμού, που μας περιγράφεται περισσότερο εξευγενισμένος, γιατί ο καιρός είχε εξαφανίσει τις βαρβαρότητές του, μα ίσως όχι ολότελα.

Το έπος, που εφευρέθηκε από την ανάγκη να διατηρηθούν στη μνήμη ηρωικά κατορθώματα, καταλαμβάνει κι ένα τρίτο χώρο. Λίγο πριν από την ιστορία. Είναι η επιθυμία να σμίξει το παρόν με το παρελθόν, αλλά σε μια προέκταση του δρόμου προς το μέλλον.

Στα δύομιση χιλιάδες χρόνια της ζωής των πολύπαθων ομηρικών κειμένων έγιναν αναλύσεις επί αναλύσεων. Του διηγηματικού και γλωσσικού υλικού, των κοινωνικών και ιστορικών στοιχείων τους. Έγινε προσπάθεια διαχωρισμού της υλικής και ηθικής πραγματικότητας της εποχής που περιγράφουν. Από το αρχέγονο γοητευτικό παραμύθι, μέχρι την τεχνική και αρχιτεκτονική σύλληψη και σχεδίαση του ιδιοφυούς συνθέτη τους.

Γιατί αμφιβάλετε Ιουδαίοι; Ο Όμηρος είναι πανταχού παρόν, πίσω από κάθε ήρωα, πίσω από κάθε μεγαλειώδη παρομοίωση, πίσω από κάθε στίχο της Ιλιάδας.

Αλλά ας σιγήσουν τα λιανοτούφεκα. Ν' ακούσουμε τι λένε για τον Όμηρο μερικά βαριά ονόματα της παγκόσμιας λογοτεχνίας.

Έγραψαν για τον Αλεξάντερ Πόουπ, που έκανε μια καταπληκτική μετάφραση της Ιλιάδας: «Το μέλημά του δεν ήταν ούτε η κυριολεκτική πιστότητα, ούτε η αρχαιολογική αλήθεια, αλλά μια γενναία προσπάθεια να – επινοήσει εκ νέου – αυτά που ο μεγαλύτερος ποιητής είχε επινοήσει για πρώτη φορά. Να πετύχει κάτι κοντά στην τελειότητα μέσω μιας καθιερωμένης λογοτεχνικής ορθότητας». Φυσικά ο Πόουπ δεν πίστευε, πως τον Όμηρος τον ενέπνευσε η Μούσα αλλά το δικό του δημιουργικό πνεύμα και «ότι ο Όμηρος πραγματοποίησε τη μεγαλύτερη επινόηση από οποιοδήποτε συγγραφέα».

Ο Μοντέν έδωσε την πρωτοκαθεδρία στον Όμηρο λόγω της ανυπολόγιστης δύναμης της επινόησής του. «Τίποτε δεν υπάρχει

τόσο πολύ στα χείλη των ανθρώπων», έγραψε ο Μοντέν, «όσο το όνομά του και το έργο του. Τίποτα δεν είναι τόσο γνωστό ή αποδεκτό όσο η Τροία, η Ελένη και οι πόλεμοί του – που μπορεί να μην έγιναν ποτέ σε πραγματικό έδαφος. Δίνουμε ακόμη στα παιδιά μας ονόματα τα οποία δημιούργησε ο Όμηρος πριν από τρεις χιλιάδες χρόνια, ποιος δεν ξέρει τον Έκτορα ή τον Αχιλλέα».

Πολύ κολακευτικά σχόλια για τον Όμηρο έγραψε κι ο συγγραφέας Αλμπέρτο Μάγκουελ «Μόνο ο Όμηρος από όλους τους αιδούς αναδείχθηκε στη λαϊκή φαντασία ως κάποιος, ο οποίος τελειοποίησε την τέχνη του σε τέτοιο βαθμό, που τα έπη του έγιναν το άριστο μέτρο, το ποίο δεν θα ξεπερνιόταν ποτέ».

Τον 6^ο π.Χ. αιώνα ο Όμηρος είχε γίνει όχι μόνο ο μεγαλύτερος ποιητής, αλλά επίσης ο δάσκαλος του οποίου η άποψη διαμόρφωνε ολόκληρη την αντίληψη των Ελλήνων για τον κόσμο, τόσο των θνητών όσο και των θεών ... Σ' αυτό τον αβέβαιο κόσμο, όπως καθιστούσε σαφές ο Όμηρος, οι άνθρωποι έπρεπε να στηρίζονται στα δικά τους μέσα και στη δική τους ευφυΐα και όχι στην αναξιόπιστη συμπεριφορά των θεών.

Ο Ντράγκαν Μακ Ντόναλντ πίστευε πως ο Όμηρος στην Ιλιάδα δεν περιγράφει την κατάσταση της εποχής που βίωνε. Λειτουργούσε, ισχυρίζεται, με ακρίβεια συντηρητή, αντιστεκόμενος στις αλλαγές που επέβαλε το πέρασμα του χρόνου, διαφυλάσσοντας λεπτομερώς την αρχαιότητα. Για τον Όμηρο οι ιστορίες ήταν ιερά κειμήλια, μέσα στα οποία μπορούσε να διαφυλαχτεί πολύτιμη σοφία και ανεκτίμητες αντιλήψεις και αυτό παρά τη μεταβλητότητα του κόσμου και του χρόνου.

Ένα ποίημα, η Ιλιάδα, αποτύπωνε τη μνήμη. Μια καταλυτική δημιουργία που αψηφούσε τον θάνατο.

Στον Όμηρο αυτή η αντίληψη του ρόλου της ποίησης εστιάζεται σε μια συγκεκριμένη φράση: «Κλέος άφθιτον». Κλέος στον Όμηρο σημαίνει ιστορία, φήμη, τιμή δόξα. Άφθιτον σημαίνει δίχως φθορά, δίχως θάνατο, αιώνιο, παντοτινό. Ανατρέχοντας στην

Ιλιάδα είναι σαν να ρίχνουμε μια νοσταλγική ματιά προς τα πίσω, σ' ένα ένδοξο παρελθόν το οποίο έχει χαθεί. Ο ποιητής προσπαθεί να σώσει αυτές τις παλιές ιστορίες, να διατηρήσει τα ονόματα και τις λέξεις του παρελθόντος. Η Ιλιάδα είναι η κληρονομημένη παράδοση στις πολλαπλές μορφές της, ζωντανή και μνημειώδης.

Θέλοντας να υποβαθμίσουν την αξία της Ιλιάδας, πολλοί κριτικοί και διανοούμενοι επισημαίνουν το γεγονός ότι αυτή μιλάει για πόλεμο, περιγράφοντας σκληρές βίας και αγριότητας. Μα ο πόλεμος συνυπάρχει με την ιστορία της ανθρωπότητας. Να προσποιηθούμε ότι δεν υπάρχει; Από την αταξική ακόμα κοινωνία όλη η ιστορία της ανθρωπότητας αποτελείται από μια ατελείωτη σειρά πολέμων. Από την αρχαϊκή εποχή μέχρι σήμερα. Πόλεμοι φυλετικοί, εδαφικοί, θρησκευτικοί, ιδεολογικοί κλπ. Δεν ανακάλυψε τον πόλεμο ο Όμηρος. Είναι η κατάρα που δώσανε οι θεοί στον άνθρωπο.

Όταν οι διοικητές στην Ιλιάδα ορίζουν στους άνδρες τους θέσεις μάχης, έχουν στο νου τους τέσσερα πράγματα.: Τάξη, ανδρεία, τιμή αυτοθυσία,. Ο Όμηρος συνδυάζει το ηρωικό με την ευθύτητα, το θάρρος με την περιπετειώδη διάθεση, την αμετακίνητη πίστη με τη δική του αλήθεια. Για τους Έλληνες τα ομηρικά έπη ήταν η προσωποποίηση του ηρωικού κόσμου.

Πολλοί θεωρούν ότι ο Όμηρος εκπροσωπεί έναν πολιτισμό που καθορίζει το μέλλον με όχημα την ποίηση, τα βαθύτερα σημεία της οποίας δεν είναι εντολές προσβάσιμα. Πρέπει όμως να γνωρίζουμε ότι η ποίηση δεν αποτελεί ένα εύπεπτο και ευχάριστο ανάγνωσμα για να περνάει η ώρα. Είναι κάτι παραπάνω. Αυτή εκφράζει την κοινωνική συνείδηση. Κάθε εποχής. Πίσω από την αστραφτερή περιγραφή των δράσεων και των αντιδράσεων, πίσω από τον εύηχο κυματισμό των στίχων και της άψογης αφήγησης του Ομήρου, κρύβεται η καταλυτική παρουσία της δυστυχίας,

Σχεδόν δέκα χρόνια πολέμου, νίκες και ήττες. Αίμα και θάνατος, κραυγές θριάμβου, αλλά και οδυρμοί και θρήνοι.

Στην περίπτωση της Ιλιάδας ο Όμηρος είχε ν' αντιμετωπίσει δύο πολύ σοβαρά προβλήματα. Γεωγραφικά και χρονικά. Γεωγραφικά γιατί όλη η δράση του έπυε εκτυλίσσεται σ' ένα μικρό χώρο της Τρωάδας, ανάμεσα στη θάλασσα και το κάστρο της Τροίας. Χρονικά, επίσης, είναι υποχρεωμένος να συμπυκνώσει τα επεισόδια του μύθου στη διάρκεια 51 ημερών και σε μάχες μόνο τεσσάρων ημερών.

Το να παραμένει και να πολεμάει επί δέκα χρόνια σε μια παραλία του Αιγαίου ένας τόσο μεγάλος στρατός για την κατάληψη ενός κάστρου, είναι βέβαια ιστορικός παραλογισμός. Η Ιλιάδα όμως είναι μια ποιητική δημιουργία και όχι πολεμικό χρονικό.

Πώς συμβαίνει τώρα μέσα σ' αυτές τις συνθήκες να γεννιέται ένα έργο που ξεπερνάει το σύνολο της εποχής του, με νοήματα και μηνύματα που μας αγγίζουν και σήμερα; Χρειάζεται φαντασία, ευφυΐα και ταλέντο. Κι αυτά τα διέθετε ο Όμηρος.

Αυτό το μεγάλο πολεμικό έπος, η Ιλιάδα, δεν είναι εθνικιστικό, όπως θα νόμιζε κανείς. Η αγριότητα και οι συμφορές του πολυδάκρυτου πολέμου είναι παραδείγματα προς αποφυγή. Η αγάπη για το «κλέος» δεν είναι μονάχα είδος των Αχαιών. Σε όλες τις εποχές, σε όλες τις φυλές και σε όλους τους πολέμους οι τολμηροί άνδρες επιζητούσαν αυτό το «κλέος».

Δεδομένης της ιταμής καταπάτησης της φιλοξενίας τους με την απαγωγή της Ελένης, οι Αχαιοί πίστευαν ότι στον πόλεμο αυτό έχουν το δίκαιο με το μέρος τους. Οι προτροπές του Αγαμέμνονα και των άλλων αρχηγών για εκδίκηση δίχως έλεος, χαρακτηρίστηκαν από πολλούς σαν υπερβολικές. Όσο υπερβολικές και αν είναι έμοιαζαν με τις προτροπές όλων των αρχηγών σε όλους τους πολέμους. Κανείς στις αιματηρές μάχες δεν προσφέρει λουλούδια στον αντίπαλο.

Ο Ντόναλντ Λάτινερ, καθηγητής ανθρωπιστικών σπουδών και κλασικής φιλολογίας στο πανεπιστήμιο του Οχάιο, είναι ένας από τους σπουδαιότερους μελετητές του Ομήρου. Σε μια εισαγωγική

του μελέτη, που δημοσιεύτηκε πρόσφατα, κάνει την εξής ρητορική ερώτηση: «Μπορεί άραγε το αρχαιότερο κείμενο της ευρωπαϊκής λογοτεχνίας (Ιλιάδα) να είναι και το σπουδαιότερο μέχρι σήμερα; Ένα έπος που ολοκληρώθηκε προτού η μελάνη και η γραφίδα εισαχθούν σε μια απολίτιστη ευρωπαϊκή ήπειρο;». Ο ίδιος αφήνει να εννοηθεί, με τη συνέχεια του κειμένου του, ότι αυτό συμβαίνει.

Γράφει, πως αυτό συνέβη μετά τη βίαιη κατάρρευση του πολιτισμού της εποχής του Χαλκού και των ένδοξων ακροπόλεων, που τρόπον τινά εξυμνείται από το ποίημα. Αυτή η αφήγηση και στοχασμός συνάμα, για τον θάνατο, την απώλεια και την ατομική αποφασιστικότητα έγινε και παραμένει θεμελιώδης για την λογοτεχνία της Μεσογείου, της Ευρώπης και της άλλης πλευράς του Ατλαντικού.

Όλοι μας, νέοι στα μαθητικά θρανία, διαβάσαμε και ακούσαμε τις θρυλούμενες ιστορίες του Ομήρου. Πρόχειρα, ελαφρά, σαν να ακούγαμε ένα μακρόσυρτο παραμύθι που μιλούσε για πόλεμο, για ηρωισμούς, για περιπέτειες στη θάλασσα κλπ. Όμως σίγουρα αυτός δεν είναι ο Όμηρος.

Σε τούτη την ηλεκτρονική τρίτη χιλιετία, λέει ο Λάτιμερ, όπου πολλοί ξεχνούν τους παλαιότερους κανόνες για την τιμή, την ομορφιά και την αλήθεια, υπάρχουν προσεκτικοί αναγνώστες που αντιμετωπίζουν με αγωνία τον πολύπλοκο, δυσερμήνευτο κολοσσό της Ιλιάδας. Παρακαλεί όσους ξαναδιαβάσουν τον Όμηρο να δουν με άλλη ματιά τον φοβερό του θέμα.

Ο Τζόρτζ Στρέινερ, καθηγητής συγκριτικής φιλολογίας στο πανεπιστήμιο της Γενεύης, υποστηρίζει ότι η Ιλιάδα και η Οδύσσεια που έχουμε στη διάθεσή μας προέρχεται από ένα είδος «μετάφρασης». Ο όρος αυτός σημαίνει επίσης «μεταφορά», «μετατροπή» ή «μεταμόρφωση». Πίσω από την Ιλιάδα υπάρχει πιθανώς μια αρχαϊκή προφορική παράδοση. Η μεταφορά στον γραπτό λό-

γο συνεπάγεται ένα είδος «μετατροπής». Άλλος είναι ο κόσμος των αρχαίων αυτών ιστοριών και άλλος ο κόσμος του συγγραφέα.

Οι παλιές παραδόσεις για τα τρωικά κυκλοφορούσαν στον αρχαίο ελληνικό κόσμο σε χίλιες δύο παραλλαγές και σε πάμπολλες διαλέκτους. Είναι προφανές ότι ήταν απαραίτητη μια διαδικασία γλωσσικής προσαρμογής κι ενός ενοποιημένου κειμένου. Τη δουλειά αυτή την έκανε ένας ιδιοφυής ποιητής και αυτός ήταν ο Όμηρος.

Ένας πολύχρονος πόλεμος ανάμεσα σε ανθρώπους που τους χωρίζει η θάλασσα, μοιάζει περίεργο ή και αλλόκοτο θέμα για να γραφεί ένα ποίημα. Είναι θαύμα η σύνθεση αυτού του έπους που μπόρεσε να εντυπωσιάσει και να εκπλήξει τον Σωκράτη και εμάς. Όλη η φρίκη του πολέμου με τις ασύλληπτες τραγωδίες και τους ατελείωτους σκοτωμούς –240 επώνυμοι νεκροί στο πεδίο της μάχης και πάρα πολλοί άλλοι που έπεσαν ανώνυμα– αποτελούν το στημόνι πάνω στο οποίο ο Όμηρος υφαίνει την πλοκή του έργου του.

Η πρωτοτυπία στην αφήγησή του είναι το γεγονός ότι η ιστορία του κινείται σε δύο παράλληλους κόσμους. Δίπλα στις άγριες σκηνές του πολέμου, τους σκοτωμούς και τα δάκρυα, πάντα υπάρχει μια εικόνα της καθημερινής ειρηνικής ζωής με μια παρομοίωση, ανάμνηση ή διήγηση.

Ο Όμηρος έχει σκοπό με την Ιλιάδα του να παρουσιάσει έναν κόσμο που γι' αυτόν είναι γοητευτικός, αλλά δυστυχώς ένας κόσμος του μακρινού παρελθόντος. Είναι ο κόσμος της ύστερης Εποχής του Χαλκού και της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου. Απέχει από τον κόσμο που έζησε ο ίδιος (750 π.Χ.) τετρακόσια και πλέον χρόνια. Αυτόν τον κόσμο θέλησε ν' αναστήσει με την Ιλιάδα. Φυσικά ήταν αναπόφευκτο να μην υπάρξουν και στοιχεία ζωής της εποχής του. Και είναι γεγονός πως όλες οι αξίες - υλικές, πνευματικές κοινωνικές και ηθικές υπάρχουν εν δυνάμει στο έργο

του. Ο Όμηρος δεν είναι φιλόσοφος. Εκθέτει τα γεγονότα επί του πεδίου. Εμείς θα βγάλουμε τα συμπεράσματα.

Κατηγορήθηκε ότι έκανε πρωταγωνιστή τον Αχιλλέα, έναν σκληρό και αδίστακτο πολεμιστή που ιδανικό του ήταν το «κλέος», η δόξα και η υστεροφημία. Και πως αυτό στον αρχαίο ελληνικό κόσμο έδινε την αίσθηση της προσωπολατρίας.

Ας είμαστε σοβαροί. Όλοι οι λαοί και όλες οι φυλές όπου γης έχουν σαν πρότυπα γενναίους αρχηγούς και πολεμιστές. Πάρτε σαν παράδειγμα τους πολέμαρχους της Εβραϊκής Βίβλου σαν τον Σαμψών.

Η υποδειγματική ευρυθμία στη σύνθεσή, η ιδιοφυΐα και το ποιητικό ένστικτο, προφύλαξαν τον Όμηρο από τη συγγραφή ενός πληκτικού χρονικού των γεγονότων.

Η ΙΔΙΟΤΥΠΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΘΕΡΣΙΤΗ

Στη ραψωδία Β΄, λίγο πριν τον κατάλογο των πλοίων, ιδιαίτερη σημασία έχει ο λόγος του απλού πολεμιστή Θερσίτη εναντίον του βασιλιά και αρχηγού του στρατού Αγαμέμνονα. Και ακούγεται στη συνέλευση των Αχαιών και τον ακούνε όλοι. Είναι πράγματι απορίας άξιο πώς ο λόγος αυτός, σχεδόν επαναστατικός για τα χρόνια εκείνα και σε συνθήκες πολέμου, έμεινε αλώβητος μέσα στο κείμενο της Ιλιάδας. Ακούστε τι λέει ο Θερσίτης απευθυνόμενος στο βασιλιά:

*«Υιέ του Ατρέα, τι πάλε σου 'λειψε και τι παραπονιέσαι;
Χαλκό γεμάτα τα καράβια σου και πλησμονή οι γυναίκες
οι διαλεχτές μες στα καλύβια σου, που εσένα πρώτα απ' όλους
οι Αργίτες δίνουμε, σαν πάρουμε κανένα κάστρο γύρα.
Μπας κι άλλο εσύ χρυσάφι ορέγεσαι, που κάποιος θα μας φέρει
από τους Τρώες τους αλογάρηδες για ζαγορά του γιού του,
που εγώ δεμένο εδώ τον έσυρα για απ' τους Αργίτες άλλος;
Μη και καμιά γυναίκα νιούτσικη, να σε κερνά τον πόθο
κι αλάργα μόνος να τη χαίρεσαι; Μ' αυτό σωστό δεν είναι,
να 'σαι ο ρηγάρχης και το ασκέρι σου σε συφορές να ρίχνεις.
Κιοτήδες, τιποτένιοι, Αργίτισσες! Τι Αργίτες πια δεν είστε!
Με τα καράβια πίσω ας γύρουμε στα σπίτια μας, κι αφήστε
τούτον στην Τροία τ'αρχοντομοίρια του να τα κλωσάει μονάχος,
να ιδεί, μας έχει αυτός στον πόλεμο, για δε μας έχει ανάγκη».*

Το όνομα του Θερσίτη αναφέρει στα έργα του ο Απολλόδωρος (177κ), ο Σοφοκλής στο έργο του «Φιλοκτήτης», το αναφέρουν και άλλοι συγγραφείς της αρχαιότητας. Ο Θερσίτης σύμφωνα με την «Αιθιοπίδα» παραγ. 54κ, ήταν αρχικά ένας αξιόλογος ήρωας από μεγάλο σόι. Είχε πάρει μέρος στο κυνήγι του Καλυδώνιου Κάπρου και αργότερα στην Τρωική εκστρατεία. Κι έρχεται η I-

λιάδα και μας παρουσιάζει έναν Θερσίτη αγνώριστο. Εκεί που στην πατρίδα του ανήκε στην τάξη των αρίστων, τώρα ρίχνεται περιφρονητικά μέσα στο ανώνυμο πλήθος.

Παρουσιάζεται άσχημος, θρασύς, πολυλογάς, γελοίος. Ένας караγκιόζης που προκαλεί το γέλιο. Και τον εξευτελίζει ακόμη περισσότερο ο Όμηρος, καθώς βάζει τον Οδυσσέα να τον ξυλοφορτώνει κι εκείνος φοβισμένος και χωρίς κουράγιο σκουπίζει τα δάκρυά του και ζαρώνει.

Η απόφαση του Ομήρου να γελοιοποιήσει τον Θερσίτη είχε μια φανερή σκοπιμότητα. Να σώσει πρώτα-πρώτα τη ζωή του. Γιατί αν δεν τον έπαιρναν στο χωρατό, η φρουρά του βασιλιά θα τον είχε συλλάβει και εξαφανίσει. Ποιος απλός στρατιώτης μπορεί μπροστά σε όλους να κακολογήσει τον βασιλιά; Και μάλιστα σε κατάσταση πολιορκίας, κατάσταση πολέμου; Αυτό που πιο πολύ ήθελε ο ποιητής ήταν να μείνει αλώβητος ο λόγος ο επικριτικός του Θερσίτη μέσα στο κείμενο της Ιλιάδας. Αυτό είναι ολοφάνερο. Ο σκοπός αγιάζει τα μέσα.

Αν ρωτήσουμε το κοινό τι απ' όλα θα προτιμούσε, να είχε μείνει καθαρός και άγνωστος ο Θερσίτης ή να σωθεί στην Ιλιάδα η δίκαιη κριτική του, τι νομίζετε ότι θα απαντούσε; Νομίζω πως θα ήταν σωστό να προτιμήσει τη δεύτερη περίπτωση. Σίγουρα είναι άδικο να γίνεται περίγελος ένας θαρραλέος άνθρωπος, που τολμά να σηκώσει φωνή σ' ένα βασιλιά. Όμως ο σύντομος λόγος του Θερσίτη -δεκατρείς όλοι κι όλοι στίχοι- δεν απευθύνεται μόνο στον Αγαμέμνονα, αλλά και στους ομοίους του, τους απλούς πολεμιστές. (Σήμερα θα λέγαμε στο λαό). Τους αποκαλεί δειλούς, γυναικούλες που δεν έχουν το θάρρος να σηκώσουν το κεφάλι. Τους προτρέπει να εγκαταλείψουν τον πόλεμο και τους άρχοντες και μπαίνοντας στα πλοία να γυρίσουν στην πατρίδα.

Είναι, θα λέγαμε, μία κοινωνική κριτική. Καλή είναι η δόξα και οι ηρωισμοί. Αυτό όμως δεν δικαιολογεί την κακή συμπεριφορά και τις αδικίες των αρχόντων απέναντι στους μη προνομιού-

χους. Και κάτι ακόμη. Στον καιρό που έζησε ο Όμηρος, όγδοος αιώνας π.Χ. οι κοινωνικές αναστατώσεις δεν είχαν τελειωμό. Στις περισσότερες ελληνικές πόλεις – κράτη είχε αρχίσει να καταργείται ο θεσμός της βασιλείας. Δεν αποκλείεται να έχει σχέση μ' αυτό το γεγονός η κριτική του Θερσίτη στον Αγαμέμνονα.

Δεν μπορώ να ξέρω, αν μερικοί στίχοι στην Οδύσσεια μπορούν να έχουν κάποια σχέση με την κριτική του Θερσίτη. Αυτός στην Ιλιάδα στρέφεται ενάντια στο βασιλιά και τους άρχοντες. Στην Οδύσσεια, ένας ταπεινός χοιροβοσκός, ο Φιλοίτιος, κάνει κριτική στον ίδιο τον Δία. Κριτική και παράπονο μαζί. Διαβάζουμε τους στίχους:

«Από τον Δία πιο σκληρός άλλος θεός δεν είναι.

*Γι' άντρες που εκείνος γέννησε σπλαχνιά καμιά δεν νοιώθει
μόνο σε φοβερά δεινά και βάσανα τους ρίχνει».*

(ραψωδία υ' 201-203)

Σκληροί και άδικοι θεοί, σκληροί κι άδικοι βασιλείς κι άρχοντες. Μήπως εδώ ο ποιητής υπαινίσσεται κάποια λαϊκή δυσαρέσκεια; Γιατί ούτε ο Θερσίτης ούτε ο Φιλοίτιος μιλούν για προσωπικά τους θέματα.

Η σωστή κατανόηση του Ομήρου σαν ποιητή εξακολουθεί ακόμη και σήμερα να σκοντάφτει στις υποκειμενικές απόψεις των σχολιαστών της παλιάς εποχής. Υπάρχουν ακόμη πνευματικοί άνθρωποι που συντάσσονται με τη γνώμη του γερμανού Κλοτς, που από πολύ νωρίς (1864) αφού πρώτα παινεύει υπερβολικά τον Όμηρο, τον παρατηρεί για τις κωμικές σκηνές του έπους – περίπτωση Θερσίτη– κ.ά., θεωρώντας ότι δεν αρμόζουν σ ένα σοβαρό έργο.

Μα η περίπτωση Θερσίτη δεν είναι κωμική. Αντίθετα είναι μια σκηνή άκρως δραματική. Οι τέτοιες ελαφρές εκτιμήσεις έδωσαν αφορμή στον σπουδαίο συγγραφέα Χέντερ να διατυπώσει τις τεκμηριωμένες θέσεις του πάνω στο θέμα αυτό. Θέσεις που και σήμερα ακόμα διατηρούν την αξία τους. Ο Χέντερ αποκρούει τις

απόψεις του Κλοτς για τον Θερσίτη. Υποστήριξε πως αυτός δεν είναι παρά «η φωνή του ελληνικού όχλου που πρέπει να παρέμβει σ' αυτό ακριβώς το σημείο του ποιήματος».

ΝΗΩΝ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ

Στη ραψωδία Β΄ της Ιλιάδας (στίχοι 487-769) υπάρχει ο μακρύς κατάλογος των πλοίων που έστειλαν οι διάφορες πόλεις στην εκστρατεία ενάντια στην Τροία. Ο αριθμός των πόλεων είναι υπερβολικά μεγάλος (υπολογίζεται γύρω στις 160).

Ατελείωτες γνώμες και διαφωνίες έχουν εκφραστεί, ακόμα και από τη μακρινή αρχαιότητα για την αυθεντικότητα και το χρόνο σύνταξης του καταλόγου αυτού. Πολλοί υποστηρίζουν ότι ο κατάλογος αυτός είναι εμβόλιμος, ότι δηλαδή δεν υπήρχε στο αρχικό κείμενο της Ιλιάδας. Άλλοι υποστηρίζουν το ακριβές αντίθετο. Ότι ο κατάλογος είναι προομηρικός γιατί πολλές από τις πόλεις που μνημονεύει δεν υπήρχαν πια μετά τον έβδομο αιώνα. Είχαν καταστραφεί ή εγκαταλειφτεί.

Να υπενθυμίσουμε εδώ, ότι στην αρχαιότητα υπήρχαν κατάλογοι με ποικίλο περιεχόμενο. Περίφημοι και πολύ γνωστοί κατάλογοι ήταν: Ο γενεαλογικός κατάλογος των βασιλέων και των εφόρων της Σπάρτης. Ο κατάλογος των βασιλέων της Αθήνας. Ο κατάλογος των ιερών του Ηραίου στο Άργος. Ο κατάλογος των νικητών στα διάφορα αθλήματα των ολυμπιακών αγώνων στην Ολυμπία κλπ.

Σε καμιά έμμετρη μετάφραση της Ιλιάδας από τους συγχρόνους Έλληνες ποιητές (Πολληλά, Εφταλιώτη, Σίδερη, Καζαντζάκη - Κακριδή), δεν υπάρχει «Νηών κατάλογος». Υπάρχει ένα ανυπέβλητο εμπόδιο στη μετρική των στίχων λόγω του τεράστιου αριθμού κύριων ονομάτων, πόλεων, τόπων κλπ. Τον κατάλογο αυτόν οι μεταφραστές ποιητές μας τον άφησαν απ' έξω. Αν κανείς θέλει να διαβάσει τον πλήρη κατάλογο, συνιστώ δύο πηγές: προσφυγή στο αρχαίο κείμενο της Ιλιάδας -πράγμα δύσκολο- ή

στον πρώτο τόμο της Ιστορίας του Ελληνικού Έθνους, της εκδοτικής Αθηνών σελ. 280-281.

Σύμφωνα με τον κατάλογο στην εκστρατεία έλαβαν μέρος 1.186 καράβια. Αριθμός υπερβολικά μεγάλος. Ως προς τον αριθμό των μαχητών που μετέφερε το καθένα, οι αρχαίοι συγγραφείς υπολογίζουν από 60 έως 100 άτομα. Αν λογαριάσουμε τον αριθμό των πλοίων με τον μέσο όρο των υπολογισμών των αρχαίων $1.186 \times 80 = 94.880$ άτομα. Αριθμός εξωπραγματικός, σύμφωνα με τους πληθυσμούς των πόλεων της εποχής εκείνης, Όλοι οι εμπόλεμοι σε όλους τους καιρούς, για λόγους εντυπωσιασμού και ψυχολογικούς, πολλαπλασιάζουν την πραγματική τους δύναμη. Αν σ' αυτό προσθέσουμε και τη φυσική τάση της ποίησης να εκφράζεται με υπερβολές, θα ήταν λογικό να υποστηρίξουμε ότι ο αριθμός των πλοίων και του στρατού που κίνησε για την Τροία, ήταν τουλάχιστον τέσσερις φορές μικρότερος.

Το ίδιο ισχύει και για το τρωικό στρατόπεδο. Ο αριθμός των συμμάχων είναι υπερβολικός. Πού χωρούσαν μέσα στο κάστρο τόσα στρατεύματα; Γιατί μόνο στον δέκατο χρόνο του πολέμου οι μάχες διεξάγονταν στην ανοιχτή πεδιάδα. Μα το τονίσαμε πολλές φορές. Η Ιλιάδα και η Οδύσσεια είναι ποιητικά δημιουργήματα. Μπορεί να περιέχουν μερικά ιστορικά στοιχεία, όμως δεν είναι ιστορία.

Στη ραψωδία Β' της Ιλιάδας αμέσως μετά τον κατάλογο των πλοίων, αναφέρονται οι λαοί που ήταν σύμμαχοι με την Τροία (στίχοι 816-877) και μνημονεύονται τα ονόματα των αρχηγών τους. Πρώτοι αναφέρονται οι κάτοικοι της Τρωάδας και ολόκληρης της περιοχής του Ελλήσποντου, με αρχηγούς τον Αινεία, τον Πάνδαρο, τον Άδρηστο, τον Άμφιο, τον Άσιο, τον Ιππόθοο και τον Πύλαιο. Ακολουθούν οι Θράκες υπό τον Ακάμαντα και τον Πείροο και οι Κίκονες με αρχηγό τον Εύφημο.

Φαίνεται λογικό οι πληθυσμοί της Μικρασίας και της Θράκης σαν πλησιέστεροι στην Τροία να συμάχησαν μαζί της. Εδώ ανα-

φέρονται και λαοί μακρινοί, όπως οι Παίονες από την κοιλάδα του Αξιού υπό τον Πυραίχημη, οι Φρύγες με αρχηγούς τον Φόρκυ και τον Ασκάνιο και οι μακρινοί Παφλαγόνες υπό τον Πυλαιμένη. Ακολουθούν πολλοί άλλοι λαοί, οι Αλιζώνες, οι Μυσσοί, οι Μαιόνες, οι Κάρες και οι Λύκειοι, με αρχηγούς τους ονομαστούς πολέμαρχους Σαρπηδόνα και Γλαύκο.

Η Ιλιάδα αρχίζει στα μέσα του δέκατου χρόνου του πολέμου. Κανονικά η παράθεση των δυνάμεων των εμπολέμων γίνεται λίγο προτού αρχίσει η αναμέτρηση. Ο μεγάλος Όμηρος έχει άλλη τεχνική. Ξεκινάει την αφήγηση με ένα επεισόδιο που συμβαίνει τον δέκατο χρόνο μεταξύ του Αγαμέμνονα και του Αχιλλέα (η περίφημη μήνις Αχιλλέως) και με τις έντεχνες αναδρομές του στο παρελθόν περιγράφει όλον τον πόλεμο.

ΤΑ ΠΛΟΙΑ

Δεν ξέρω τί σχέση είχε ο Όμηρος με τα πλοία. Αν ήταν θαλασσινός, ταξιδευτής ή απλά θαυμαστής. Ξέρω μόνο πως σε ολόκληρο το έργο του το πλοίο εμφανίζεται σε πάμπολλες σκηνές και περιγραφές. Με χίλια τόσα πλοία έγινε η εκστρατεία στην Τροία, στ' αραγμένα στην ακρογιαλιά πλοία βρίσκονταν η βάση εξόρμησης και άμυνας των Αχαιών. Πλοία προμήθευαν τροφές και εφόδια από τα γύρω νησιά το στρατό επί δέκα σχεδόν χρόνια. Με πλοία έγινε και ο νόστος των Αχαιών μετά την καταστροφή του κάστρου.

Όλη σχεδόν η Οδύσεια έχει σαν βασικό σκηνικό το πλοίο. Μ' αυτό θαλασσοδέρνεται ο Οδυσσέας, μ' αυτό γυρίζει στην Ιθάκη. Με πλοίο πηγαίνει ο Τηλέμαχος στην Πύλο και αλλού για να μάθει νέα για τον πατέρα του.

Και δεν είναι μόνο ο θαυμασμός και η αγάπη του για τα πλοία. Είναι και η γνώση που έχει για την κατασκευή και τα μέρη τους. Όταν οι θεοί ειδοποιούν την Καλυψώ ότι ο Οδυσσέας πρέπει να φύγει για την πατρίδα του, τον αποχωρίζει με θλίψη. Του προσφέρει τα απαραίτητα εργαλεία για να κατασκευάσει το πλεούμενο που θα τον πάει στο νησί του: Τσεκούρι, σκεπάρνι, τρυπάνια, σφήνες, σχοινιά, πανιά κλπ.

Ο ποιητής παρακολουθεί τις κατασκευές: Πλευρά, καταστρώματα, κουπαστές, κατάρτι, αντένα, πηδάλιο, ξάρτια και πανιά. Ξέρει και πως με τη βοήθεια των άστρων να χαράζει την πορεία του. Η Καλυψώ του έχει πει να κρατάει την Πούλια και τη Μεγάλη Άρκτο στο αριστερό του χέρι και να έχει τον Ωρίωνα στην απέναντι πλευρά.

Είναι σίγουρο πως ο ποιητής είχε δει στη ζωή του πολλά πλοία. Και πολλών ειδών. Τα περιγράφει με άλλο κάθε φορά επίθετο, με

ένα είδος θαυμασμού και αγάπης. Τα επίθετα αυτά τα μετάφρασαν στη δημοτική μας γλώσσα οι μεγάλοι εραστές των ομηρικών επών, ο Νίκος Καζαντζάκης και ο Ι. Θ. Κακριδής. Παραθέτω εδώ μερικά: Βαθιά, κυρτά, καλοκούβερτα, γρήγορα, καλοζυγισμένα, μελανόμορφα, καλοφτιαγμένα, δρεπανόγυρτα κλπ.

Όλη η ελληνική μυθολογία και ιστορία είναι άρρηκτα δεμένη με τη θάλασσα και τα πλοία: Αργοναυτική εκστρατεία με τον Ιάσωνα, Πηγαίμος και επιστροφή του Θησέα στην Κρήτη για την εξόντωση του Μινώταυρου, θαλασσοκρατία των Μυκηνών. Αποικισμός των παράλιων της Μικρασίας και της Κάτω Ιταλίας, Αθηναϊκός στόλος και ναυμαχία της Σαλαμίνας κλπ. μέχρι τις μέρες μας.

Τί είδους πλοία ήταν αυτά που περιγράφει ο Όμηρος; Πόσο μεγάλα και πόσο ικανά να ταξιδεύουν σ' ανοιχτές θάλασσες μεταφέροντας στρατό και εφόδια;

Από ότι γνωρίζουμε ήταν αρκετά βελτιωμένα σε σύγκριση με πλεούμενα παλαιότερων εποχών. Η ιστορία των πλοίων είναι πολύ παλιά και πολύ μεγάλη. Ολόκληρος ο Κυκλαδικός πολιτισμός δημιουργήθηκε χάρη στην επικοινωνία των νησιών με πλοία. Να μη λησμονούμε ότι ο πολιτισμός αυτός ήκμασε πολύ πριν από τα τρωικά. Υπήρχαν από πολύ νωρίτερα σκάφη στην Ανατολική Μεσόγειο. Πιθανά από Αίγυπτο και Φοινίκη. Ήταν κωπήλατα σκάφη με ίσια κάστρα χωρίς βύθισμα, που κινούνταν κατά μήκος των ακτών, ακατάλληλα να κινηθούν σ' ανοιχτή θάλασσα. Τέτοια σκάφη εμφανίστηκαν γύρω στο 2500 π.Χ.

Κρίνοντας από τα σύμβολα Μινωικών σφραγίδων που βρέθηκαν με τις ανασκαφές του Έβανς στην Κρήτη, τα πλοία είχαν αρκετά βελτιωθεί. Διέθεταν κυρτές ράχες και είχαν αρκετό βύθισμα. Η μεγάλη επανάσταση στην κατασκευή πλοίων έγινε γύρω στο 1900 π.Χ. Επινοήθηκε το ιστίο. Η κίνηση με τη βοήθεια του ανέμου. Τα πλοία έγιναν μεγαλύτερα, απέκτησαν πηδάλιο και κυρίως δεκαπλασίασαν την ταχύτητα πλεύσης. Την απόσταση των δέκα ή

είκοσι μιλίων την ημέρα με κουπιά ένα ιστιοφόρο μπορούσε να την καλύψει πέντε και δέκα φορές. Επίσης ένα ιστιοφόρο με ψηλό σκαρί μπορούσε ν' αντιμετωπίσει μεγαλύτερο κυματισμό.

Για να πάρουμε μια ιδέα για τα πλοία της εποχής που περιγράφει ο Όμηρος, θ' αναφερθώ σε δύο ναυάγια που ανακαλύφθηκαν πρόσφατα στο Αιγαίο.

Το 1982 ανοιχτά των ακτών της Μικρασίας, περίπου έξι μίλια νοτιοανατολικά του Κας, στη νοτιοδυτική Τουρκία, εντοπίστηκε τυχαία από ένα ντόπιο σφουγγαρά το ναυάγιο ενός πλοίου της εποχής του Χαλκού. Από ένα κομμάτι μισοκαμένου ξύλου που βρέθηκε στο ναυάγιο, με τη μέθοδο του ραδιενεργού άνθρακα 14, οι επιστήμονες προσδιόρισαν την ηλικία του πλοίου γύρω στο 1300 π.Χ.

Το περιεχόμενο φορτίο του ναυαγίου αυτού γέμισε ένα ολόκληρο μουσείο: Δέκα τόνοι χάλκινοι ράβδοι, ένας τόνος κασσίτερου, πολλοί ράβδοι γυαλιού, κομμάτια Αιγυπτιακού μαυρόξυλου –κάτι σαν έβενος– κελύφη από αυγά στρουθοκαμήλου, κοσμήματα, εργαλεία, λάδι ελιάς, πολύτιμα κύπελλα και κούπες, πολεμικό εξοπλισμό, χαυλιόδοντες ελεφάντων κλπ. Ο χαλκός προέρχονταν από την Κύπρο.

Στο Αιγαίο επίσης, μεταξύ του Βόλου και της Σκιάθου, ανακαλύφθηκε πρόσφατα ένα ναυάγιο σε μικρό σχετικά βάθος, 80 ή 90 μέτρων, που μετέφερε -δεν είναι υπερβολή- 2.500 περίπου αμφορείς. Είναι διασκορπισμένοι σ' έκταση πεντακοσίων μέτρων, μισοθαμμένοι από την άμμο του βυθού. Υπάρχουν σχέδια από την υπηρεσία Ενάλιων Αρχαιοτήτων ν' αξιοποιηθεί τουριστικά το ναυάγιο. Να γίνει επισκέψιμος ο χώρος μ' ένα κατάλληλα κατασκευασμένο υποβρύχιο σκάφος.

Υπολογίζεται ότι το ναυάγιο έγινε τον 8^ο π.Χ. αιώνα. Την ομηρική δηλαδή εποχή. Τα πλοία αυτά, σύμφωνα με το φορτίο που κουβαλούσαν, έπρεπε να ήταν αρκετά μεγάλα. Συμπεραίνουμε λοιπόν, ότι και τα πλοία που αναφέρονται από τον Όμηρο στον

«νηών κατάλογο» στη Β΄ ραψωδία της Ιλιάδας, ήταν ικανά να μεταφέρουν στρατό και εφόδια από όλα τα μέρη της Ελλάδας στην εκστρατεία κατά της Τροίας.

ΠΑΡΑΠΛΕΥΡΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ

Σε όσους άκουγαν ή διάβαζαν την Ιλιάδα, ένα γεγονός τους κινούσε την περιέργεια. Στη διάρκεια της δεκάχρονης εκστρατείας στην Τροία, πουθενά δε μνημονεύεται κανενός είδους επικοινωνία με την πατρίδα, την κυρίως Ελλάδα. Δεν έρχονταν καινούργιες ενισχύσεις, εφόδια, ειδήσεις; Δεν επέστρεφαν ανήμποροι και τραυματίες; Άκρα του τάφου σιωπή. Ποια είναι η εξήγηση; Μία και μοναδική

Ο Όμηρος ήθελε να πιστεύουν οι ακροατές και οι αναγνώστες του ότι η Τροία βρίσκεται πολύ μακριά. Αυτό κατά τη γνώμη του θα πρόσθετε μυστήριο και γοητεία στην αφήγησή του. Φευγαλέα μόνο, πάνω στο θυμό του ο Αχιλλέας λέει πως θα πάρει τα καράβια του και με ούριο άνεμο, σε τρία μερόνυχτα, θα φτάσει στην Φθία.

Από την Ιλιάδα και από διάφορες παραδόσεις μαθαίνουμε ότι εκτός από τις μάχες στο κύριο μέτωπο της Τροίας, υπήρχαν και παράπλευροι πόλεμοι των Αχαιών. Καθ' όλη τη διάρκεια της εκστρατείας, αφού είχαν κυριεύσει πολλές παράλιες πόλεις της Τρωάδας και τα νησιά Λέσβο και Τένεδο, ανεφοδιάζονταν από τη θάλασσα. Οι αρχηγοί τους επιχειρούσαν εκστρατείες στις γύρω κοντινές περιοχές καταλαμβάνοντας και λεηλατώντας μικρότερες πόλεις, όπως την Κίλλα και τις Κολώνες.

Ο μεγάλος Αίας, ο Τελαμώνιος, πέρασε στην ανατολική Θράκη και λέγεται πως ανάγκασε τον βασιλιά Πολυμνήστορα να πάψει να είναι σύμμαχος της Τροίας. Τόλμησε να πάει μέχρι τη Φρυγία, κατέστρεψε το βασίλειο του Τελεύτα και απήγαγε τη θυγατέρα του Τέκμησσα. Ο Αχιλλέας άρπαξε τις αγέλες του Αινεία από την Ίδη και κατέκτησε πολλές παράλιες πόλεις με τα πλοία

του. Επίσης 11 πόλεις στην ενδοχώρα, μεταξύ άλλων τη Θήβη και τη Λυρνησσό.

Επιβεβαιώνονται, κατά κάποιο τρόπο, πολλοί ιστορικοί που υποστήριζαν ότι η πτώση της Τροίας ήταν το τέλος πολύχρονων πολέμων των Αχαιών στις ακτές της βόρειας Μικρασίας.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΤΗΣ ΟΔΥΣΣΕΙΑΣ

Όπως ακριβώς συμβαίνει στην Ιλιάδα, το ίδιο και στην Οδύσσεια, ο ποιητής από τον πρώτο κιόλας στίχο, μας αποκαλύπτει το θέμα με το οποίο θα ασχοληθεί. Στην Ιλιάδα με τη μήνη του Αχιλλέα, εδώ με τις περιπλανήσεις και τις περιπέτειες του Οδυσσέα.

Μετά την επίκληση στη Μούσα, ο ποιητής αρχίζοντας την αφήγησή του τοποθετεί τον Οδυσσέα στο νησί Ωγυγία, προτελευταίο σταθμό των περιπλανήσεών του. Εκεί τον κρατά, παρά τη θέλησή του, η νύμφη Καλυψώ επτά ολόκληρα χρόνια. Εκτός από τον Ποσειδώνα που τον μισεί γιατί ο Οδυσσέας τύφλωσε το γιό του τον Πολύφημο, οι άλλοι θεοί τον συμπονοούν. Και μια μέρα που ο Ποσειδώνας έλειπε από τον Όλυμπο, η θεά Αθηνά αποσπά από τον Δία την υπόσχεση να ειδοποιηθεί η Καλυψώ, ότι πρέπει ν' αφήσει ελεύθερο τον Οδυσσέα.

Η ίδια θεά με τη μορφή θνητού έρχεται στην Ιθάκη και συμβουλεύει τον Τηλέμαχο, τον γιό του Οδυσσέα, να συγκαλέσει συνέλευση του λαού και να παραπονεθεί για τη διαγωγή των μνηστήρων της μητέρας του. Ο λαός της Ιθάκης φοβάται να τα βάλει με τους μνηστήρες οι οποίοι ανενόχλητοι σπαταλούν την περιουσία του Οδυσσέα.

Την ίδια νύχτα ο Τηλέμαχος ξεκινάει ταξίδι για την Πύλο και τη Σπάρτη μήπως μάθει κάτι για την τύχη του πατέρα του από τον Νέστορα και τον Μενέλαο. Προβάλλεται η μορφή της πιστής Πηνελόπης που αδιάκοπα θρηνεί τον άνδρα της.

Στην Πύλο τον υποδέχεται με χαρά ο Νέστορας αλλά δεν γνωρίζει τίποτα για την τύχη του πατέρα του. Την άλλη μέρα κινά για τη Σπάρτη. Ο Μενέλαος τον πληροφορεί πως έχει ακούσει φήμες, πως κάποια νύφη τον κρατά στο νησί της. Στην Ιθάκη οι μνηστή-

ρες μαθαίνουν για το ταξίδι του Τηλέμαχου κι αποφασίζουν να του στήσουν καρτέρι στο γυρισμό και να τον εξοντώσουν.

Ο Ερμής επισκέπτεται την Καλυψώ και της ανακοινώνει τη θέληση των θεών. Αυτή αναγκασμένη να υπακούσει βοηθάει τον Οδυσσέα να κατασκευάσει ένα πρόχειρο πλεούμενο μέσα σε τέσσερις μέρες. Ο ήρωας ταξιδεύει δεκαοχτώ μέρες. Ο Ποσειδώνας του καταστρέφει τη σχεδία. Κολυμπώντας δύο μερόνυχτα ο Οδυσσέας φτάνει στο νησί των Φαιάκων, τη Σχερία. Την άλλη μέρα τον βρίσκει η κόρη του βασιλιά Αλκίνοου, η Ναυσικά και τον οδηγεί στο παλάτι για φιλοξενία. Ο βασιλιάς τον υποδέχεται εγκάρδια και υπόσχεται να τον βοηθήσει να γυρίσει στον τόπο του.

Την επόμενη συνεχίζεται η φιλοξενία στον άγνωστο ναυαγό. Ο Αλκίνοος για να τον ευχαριστήσει βάζει τον αιιδό Δημόδοκο να αφηγηθεί κάποια ιστορία. Ο αιιδός αρχίζει από τα τρωικά. Τραγουδά τους άθλους των ηρώων και ξεχωριστά του Οδυσσέα, που με το τέχνασμά του κυρίεψαν οι Αχαιοί την Τροία. Ο Οδυσσέας κλαίει με λυγμούς. Στο παλάτι απορούν. Υποχρεώνεται να αποκαλύψει το όνομά του.

Η διήγηση του Οδυσσέα κρατάει πολύ ώρα. Από τους φιλολόγους ονομάστηκε «ο μεγάλος απόλογος» και καταλαμβάνει το ένα έκτο του συνολικού κειμένου της Οδύσσειας. Τέσσερις ολόκληρες ραψωδίες, ι, κ, λ, μ. Εξιστορεί τον νόστο των ηρώων όπου προέχει ο τραγικός θάνατος του Αγαμέμνονα. Διηγείται τα προσωπικά του βάσανα και τις παραμυθικές ιστορίες.

Με τη διήγησή του ο Οδυσσέας γοητεύει τους Φαίακες που του προσφέρουν δώρα και το ίδιο βράδυ τον επιβιβάζουν σ' ένα καράβι για να τον μεταφέρει στην πατρίδα του. Το άλλο πρωί οι ναύτες τον αποβιβάζουν κοιμισμένο σε μια έρημη ακρογιαλιά της Ιθάκης.

Όταν ξυπνάει ο Οδυσσέας βρίσκει τη θεά Αθηνά που τον μεταμορφώνει σε ζητιάνο και τον κατατοπίζει για τις καινούργιες περιπέτειες του τον περιμένουν. Τον συμβουλεύει να πάει στην

καλύβα του Εύμαιου, του πιστού χοιροβοσκού του, έξω από την πόλη. Ο Εύμαιος, φιλοξενεί τον άγνωστο ζητιάνο.

Ο Τηλέμαχος ξεκινά με το καράβι του από την Πύλο το ταξίδι της επιστροφής. Ο Οδυσσέας περνάει και δεύτερη μέρα στην καλύβα του Εύμαιου και προσπαθεί να δοκιμάσει την πίστη του δούλου του και να μάθει νέα για τους δικούς του. Ο Τηλέμαχος ξεφεύγει από την ενέδρα που του έχουν στήσει οι μνηστήρες και την ίδια μέρα πηγαίνει και αυτός στην καλύβα του Εύμαιου. Χαρούμενος ο δούλος πηγαίνει να ειδοποιήσει την Πηνελόπη ότι γύρισε ο γιός της. Ο Τηλέμαχος αναγνωρίζει τον πατέρα του.

Την άλλη μέρα ο Τηλέμαχος πάει στο παλάτι και λίγο αργότερα καλεσμένοι απ' αυτόν ο ζητιάνος Οδυσσέας και ο Εύμαιος. Με προτροπή της Αθηνάς η Πηνελόπη ανακοινώνει στους μνηστήρες ότι τώρα που ο γιος της μεγάλωσε και ο Οδυσσέας έχει χαθεί αποφάσισε να ξαναπαντρευτεί. Ζητάει απ' όλους δώρα και δηλώνει πως θα πάρει για άνδρα της όποιον μπορέσει να τεντώσει το τόξο του Οδυσσέα.

Η γριά Ευρύκλεια, η σκλάβα που τον είχε αναθρέψει, πλένοντας τα πόδια του τον αναγνωρίζει από ένα σημάδι που είχε στο μηρό. Εκείνος της λέει να σωπάσει.

Η νύχτα περνάει και αρχίζει ο αγώνας. Άδικα προσπαθούν οι μνηστήρες να τεντώσουν το τόξο. Στο τέλος το παίρνει με πονηριά ο Οδυσσέας, το τεντώνει και αρχίζει το φόνο. Τον παραστέκουν ο γιος του Τηλέμαχος και οι δούλοι του Εύμαιος και Φιλοίτιος που νωρίτερα είχαν αναγνωρίσει τον κύριό τους.

Ακολουθεί η αναγνώριση του Οδυσσέα από την Πηνελόπη. Το πρωί της άλλης μέρας η ήρωας πηγαίνει στο κτήμα και αναγνωρίζεται από τον πατέρα του Λαέρτη. Είναι το δραματικό τέλος της Οδύσσειας.

ΟΔΥΣΣΕΙΑ

*«Μην του κρατάς κακία πια του θυμωμένου Ποσειδώνα,
σκέψου Οδυσσέα, χωρίς αυτόν ρουτίνα θάτανε κι ο νόστος».*

T.Σ.

Η Οδύσσεια, το δεύτερο επικό αριστούργημα του Ομήρου που διασώθηκε, εξακολουθεί ακόμη και σήμερα να γοητεύει τον κόσμο. Συγκρινόμενο με την Ιλιάδα έχει μια βασική διαφορά και πολλές δευτερεύουσες ομοιότητες.

Η Οδύσσεια είναι έργο μεταπολεμικό, σε αντίθεση με την Ιλιάδα που η δράση της εξελίσσεται κυρίως στα πεδία των μαχών. Έχει σαν πυρηνικό της στοιχείο το κλέος, τη δόξα, την ανδρεία. Και στην Οδύσσεια χρειάζεται το σθένος και ο αγώνας, αλλά για να κερδηθεί η ζωή.

Στην Οδύσσεια πρέπει να περάσουν τέσσερις ραψωδίες ή 2.222 στίχοι για να κάνει την πρώτη του εμφάνιση ο πρωταγωνιστής του έπους Οδυσσέας. Οι πρώτες αυτές ραψωδίες αναφέρονται στο ταξίδι του Τηλέμαχου στη Σπάρτη και την Πύλο, σε αναζήτηση πληροφοριών για την τύχη του πατέρα του.

Και η πλοκή του μύθου της Οδύσσειας περιορίζεται σε λίγες μέρες, σαράντα, από τις οποίες μόνο δεκαεφτά έχουν κινητικότητα και δράση. Και όμως, όπως και στην Ιλιάδα, μέσα στον περιορισμένο αυτό χρόνο, περιγράφονται όλες οι περιπλανήσεις και οι δράσεις του Οδυσσέα, που κράτησαν δέκα ολόκληρα χρόνια.

Η γνωστή τακτική και ο σχεδιασμός του Ομήρου, να μην ακολουθεί χρονολογική σειρά των επεισοδίων, είναι και στο έπος αυτό παρούσα. Η αφήγηση γίνεται σε πρώτο και τρίτο πρόσωπο. Αφηγείται ο ποιητής και μέσα στην αφήγηση σε πρώτο πρόσωπο αφηγείται ο ήρωας. Το γνωστό ομηρικό στρατήγημα. Διήγηση μέσα στη διήγηση.

Ο Όμηρος περιγράφει μόνο τις τελευταίες περιπέτειες του ήρωα, από την αναχώρησή του από το νησί της Καλυψώς ως την επιστροφή, του στην Ιθάκη. Όλες τις προηγούμενες περιπλανήσεις του ο Οδυσσέας τις αφηγείται ο ίδιος στους Φαίακες, στο ανάκτορο του Αλκίνοο στη Σχερία. Αυτή η εναλλαγή της διήγησης από τρίτο σε πρώτο πρόσωπο, δίνει αληθοφάνεια στην πλοκή και είναι ευχάριστη στον ακροατή ή τον αναγνώστη.

Ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της Οδύσσειας, που αναπόφευκτα οφείλεται και στο θέμα, είναι η συχνή εναλλαγή του χώρου μέσα στον οποίο διαδραματίζεται η δράση. Αντίθετα με την Ιλιάδα, που ο χώρος δράσης είναι στατικός: Η Τροία. Στην Οδύσσεια ο σκηνικός χώρος συνέχεια αλλάζει. Ιθάκη, Πύλος, Σπάρτη, Όλυμπος, νησί των Φαίακων, ξανά Ιθάκη. Χώρια οι μυθικές χώρες τις οποίες περιγράφει ο ίδιος ο Οδυσσέας.

Όπως η Ιλιάδα, που πολύ νωρίς, έγινε το πρότυπο όλων των ηρωικών ποιημάτων, έτσι και η Οδύσσεια με τη σειρά της θεωρείται ο πρόγονος όλων των διηγήσεων που μιλούν για περιπέτειες και ταξίδια. Όπως στην Ιλιάδα έτσι και στην Οδύσσεια η σοφή διάταξη της δράσης είναι φανερή μέσα σε μια συμπαγή ενότητα. Και τα δύο έπη αρχίζουν λίγο πριν από το τέλος της δράσης. Η Ιλιάδα πριν από την πτώση της Τροίας και η Οδύσσεια πριν την επιστροφή του ήρωα στην Ιθάκη και την εξόντωση των μνηστήρων.

Ο Έρβιν Λαθς επισημαίνει ότι η ευτυχής συγκυρία της καταγωγής και της ιστορικής στιγμής, εφοδίασαν τον Όμηρο με μια γλώσσα κι ένα στίχο που ήταν το ίδιο κατάλληλα για να τον βοηθήσουν ν' ανυψώσει το έργο του ως την τελειότητα.

Η Ιωνική διάλεκτος της αρχαίας Ελληνικής με Αιολικές επιδράσεις απέκτησε, χάρη στον Όμηρο πανελλήνια αναγνώριση κι έγινε ένα μέσο καλλιέργειας του συναισθήματος ενότητας όλων των ελληνικών φύλων. Η δύναμη και η ευλυγισία της γλώσσας αυτής διευκόλυνε την ποιητική έκφραση. Με τις πολλές σύντομες

λέξεις έδινε ένα ρυθμό στη φράση, μια συνοχή και μια ελαστικότητα. Μπορεί να την παρομοιάσει κανείς με τα κύματα της θάλασσας με τον εναλλασσόμενο τους δυναμισμό.

Η Ιλιάδα και η Οδύσσεια είναι η έξαρση και η κορύφωση μιας ποιητικής τέχνης που υπήρχε από αιώνες.

Έχει ειπωθεί ότι η Οδύσσεια αντλεί πολλά στοιχεία από την λαϊκή παράδοση και από ομόθεμα ή ετερόθεμα παλαιότερα έπη ή αφηγήματα. Και σίγουρα η διαπίστωση αυτή είναι σωστή. Το ίδιο δεν ίσχυε και για την Ιλιάδα; Μα ο συγγραφέας παίρνει στοιχεία από τον ζωντανό του περίγυρο, ή αυτά του παρελθόντος, που έχουν μείνει στη μνήμη του λαού.

Η ανθρώπινη συμπεριφορά και ιστορία έχει συνέχεια. Τίποτα δεν ξεκινάει από το τίποτα. Αυτό δείχνουν και οι αφηγήσεις του Οδυσσέα, όταν δίνει τον τρόπο της επιστροφής των άλλων ηρώων του τρωικού πολέμου στις πατρίδες τους (του Αγαμέμνονα, του Νέστορα, του Μενέλαου, και άλλων). Ακόμα και τα παραμυθικά θέματα με Κύκλωπες, Λωτοφάγους, Λαιστρυγόνες, Σειρήνες κλπ. Είναι φανερό, πως σε γενικές γραμμές ήταν γνωστά στον κόσμο.

Κάποιοι ισχυρίζονται ότι υπήρχε μια παλιά προοδυσσειακή παράδοση (χωρίς ρητές μαρτυρίες) ότι το όνομα «Οδυσσεύς» είναι προελληνικό και πως το δόλο και τις λοιπές του ικανότητες τις κληρονόμησε από τον παππού του τον Αυτόλυκο.

Και τι πάει να πει αυτό; Εμείς έχουμε μπροστά μας έναν άνθρωπο όπως μας τον παρουσιάζει ο Όμηρος. Αυτόν αγαπάμε και θαυμάζουμε, αυτουνού τον αγώνα και την αγωνία για την επιβίωση παρακολουθούμε. Μπροστά μας είναι ο «πολύτροπος» Οδυσσεάς, ο πορθητής του κάστρου της Τροίας, που στο γυρισμό του για την Ιθάκη παθαίνει μύρια όσα από τον θυμωμένο Ποσειδώνα.

Όπως στην Ιλιάδα σχετικά με το θάνατο του Αχιλλέα και την πτώση της Τροίας, παρόμοια και στην Οδύσσεια προεξαγγέλλονται σε μια μαντεία οι μετέπειτα περιπέτειες του Οδυσσέα. Επιβεβαιώνεται κάτι προτού να συμβεί.

Είναι κι αυτό μια από τις τεχνικές επινοήσεις του Ομήρου, όπως είναι και το γεγονός, πως μεταπλάθοντας τα χαρακτηριστικά και τη συμπεριφορά του πρωταγωνιστή του, μας παρουσιάζει έναν Οδυσσέα πάσχοντα και αγωνιζόμενο να γλυτώσει τους συντρόφους του και τον εαυτό του. Θα τολμούσαμε να πούμε και μάρτυρα.

Ο ποιητής τοποθετεί τη δράση της Οδύσσειας στη Δυτική Μεσόγειο, σε αντίθεση με την Ιλιάδα που τα επεισόδια της περιγράφονται στην Ανατολική. Δεν ξέρω αν στην προτίμηση αυτή του Ομήρου έπαιξε κάποιο ρόλο η αποικιακή εξόρμηση των Ελλήνων για εγκατάσταση στην κάτω Ιταλία και Σικελία, κατά τον 8^ο π.Χ. αιώνα. Είναι πολύ πιθανό.

Προσέξτε τί καταπληκτική δομή έχει η Οδύσσεια. Ο ακροατής ή ο αναγνώστης, από τις εισαγωγικές ήδη σκηνές του έπους, γνωρίζει ότι ο Οδυσσέας ζει και ότι οι θεοί αποφάσισαν την επιστροφή του στην Ιθάκη. Τα πρόσωπα όμως που ενδιαφέρονται γι' αυτόν (Πηνελόπη, Τηλέμαχος, μνηστήρες κλπ.) είναι βέβαιοι ότι ο Οδυσσέας δεν βρίσκεται πλέον στη ζωή. Οι φιλολογικοί κριτικοί, μπροστά σ' ένα μεγάλο λογοτεχνικό έργο, είναι συνήθως φειδωλοί στον καλό λόγο. Προσπαθούν πάση θυσία να βρουν μειονεκτήματα στο μύθο, τη δομή ή στα εκφραστικά μέσα του κειμένου. Όμως καμιά κριτική δεν μπορεί να μειώσει τη λάμψη ενός έργου αν αυτό είναι πράγματι άξιο.

Δεν ήταν λίγοι αυτοί που υποστήριξαν ότι ήταν λάθος προσθήκη οι τέσσερις πρώτες ραψωδίες της Οδύσσειας, όπου πρωταγωνιστής είναι ο Τηλέμαχος.

Στις ραψωδίες αυτές ο γιος του ήρωα, με παρότρυνση της θεάς Αθηνάς, ξεκινάει ένα ταξίδι σε αναζήτηση του πατέρα του. Επισκέπτεται τους παλιούς συμμαχητές του στην Πύλο και τη Σπάρτη τον γερο-Νέστορα και τον Μενέλαο, με την ελπίδα να μάθει κάτι για την τύχη του πατέρα του.

Η «Τηλεμάχεια», έτσι αποκαλούνται οι τέσσερις πρώτες ραψωδίες της Οδύσσειας όπου πρωταγωνιστεί ο Τηλέμαχος, θεωρήθηκε περιττή αφού λείπει ο Οδυσσέας. Αυτός εμφανίζεται από τη ραψωδία ε και πέρα. Δεν θα θεωρούταν όμως παράλογο να μην αναφερθεί από τον Όμηρο καμιά αναζήτηση του αγνοούμενου από τους οικείους του; Δε θα τους αδικούσε; Και κάτι άλλο. Η παράταση του χρόνου επιστροφής δημιουργεί από μόνη της μια δραματική ένταση, που κρατάει ως το τέλος.

Λέμε ότι ο Οδυσσέας απουσιάζει από την «Τηλεμάχεια». Και όμως η σκιά και η ανάμνησή του είναι πανταχού παρούσα. Προτού εμφανιστεί αυτοπροσώπως στη σκηνή, προβάλλεται έμμεσα στη θύμηση των συγγενών, των γνωστών και των συντρόφων του στον πόλεμο της Τροίας. Με τον τρόπο αυτό ο ποιητής προσπαθεί να σκιαγραφήσει τη μορφή του Οδυσσέα. Να προσδιορίσει τα βασικά του χαρακτηριστικά στους μελλοντικούς ακροατές ή αναγνώστες του.

Η σκόπιμη καθυστέρηση και η αργή εξέλιξη της δράσης εξυπηρετούν το σχέδιο που έχει καταστρώσει ο Όμηρος. Παρότι ξεχωρίζει ο έντονος νόστος του Οδυσσέα, ο ποιητής προσπαθεί να καλύψει όσο γίνεται το κενό της εφτάχρονης παραμονής του με την Καλυψώ. Ο χρόνος αυτός δεν έχει κανένα αφηγηματικό ενδιαφέρον. Οι παρεμβάσεις και οι αναφορές για την επιστροφή άλλων ηρώων του πολέμου της Τροίας στην πατρίδα τους (ραψωδία γ', δ') και όσων συμβαίνουν στην Ιθάκη, στην Πύλο και τη Σπάρτη αυτό το σκοπό εξυπηρετούν.

Να γεμίσει κατά κάποιο τρόπο το κενό της επτάχρονης απουσίας του Οδυσσέα και να δώσει στον ακροατή ή τον αναγνώστη την ψευδαίσθηση ότι ο χρόνος αυτός ήταν πράγματι μεγάλος και βασανιστικός. Τα εφτά χρόνια που περνάει στην Ωρυγία ο Οδυσσέας, είναι μια από τις μεγάλες αποσιωπήσεις της Οδύσσειας.

Εντύπωση προκαλεί και το γεγονός της προβολής του ήθους των προσώπων μέσα στο έπος. Λέγεται πως πολλά από τα πρό-

σωπα αυτά είναι προομηρικά (εκτός από τον Οδυσσέα, την Πηνελόπη, τον Τηλέμαχο κ.ά.) και αναπλάστηκαν ή προσαρμόστηκαν στις απαιτήσεις που ποιητικού σχεδίου του συγγραφέα. Άλλες μορφές όπως της Ευρύκλειας, τη Ναυσικάς, του Εύμαιου κλπ. φαίνεται πως είναι πλάσματα αποκλειστικά δικά του.

Πρέπει εδώ να προσέξουμε μια λεπτομέρεια πολύ μεγάλης σημασίας. Στα πρόσωπα του χοιροβοσκού Έρμαιου, της γριάς Ευρύκλειας, της Ευρυνόμης και του Φοιλίτιου, ο Όμηρος προβάλλει την αρετή των ταπεινών ανθρώπων, καθώς σ' αυτό τον βοηθάει και το θέμα της ιστορίας του.

Απομακρύνεται, θα λέγαμε από τα ιδανικά της ηρωικής εποχής –Ιλιάδα– που ήθελε να μνημονεύονται αποκλειστικά τα κλέη των «Διογενών» βασιλέων και των αρχόντων.

Ας δούμε λίγο τί γράφει στον πρόλογο της Οδύσσειας ο Ι.Θ. Κακριδής, που τη μετέφρασε μαζί με το Νίκο Καζαντζάκη. Να σημειώσουμε εδώ, ότι οι δύο αυτοί άξιοι πνευματικοί άνθρωποι, μετέφρασαν πρώτα την Ιλιάδα δουλεύοντας και ξαναδουλεύοντας το αθάνατο κείμενο δεκατέσσερα ολόκληρα χρόνια «Διαφορετικός είναι ο αγέρας της Οδύσσειας γι' αυτόν που έρχεται από την Ιλιάδα. Στην Οδύσσεια, τον Τρωικό πόλεμο οι ήρωες δεν τον ζουν σαν καθημερινή οδυνηρή πραγματικότητα, τον ζουν σα θύμηση μόνο».

Οι μέθοδοι δόμησης της Οδύσσειας, η αρχιτεκτονική της ανάπτυξη και η ποικιλία των τρόπων αφήγησης, είναι φανερό, θυμίζουν το αρχικό της πρότυπο, την Ιλιάδα. Είναι επίσης πασιδηλο ότι πρόκειται για ένα άλλο είδος ποιήματος που εξυπηρετεί έναν διαφορετικό σκοπό. Διαβάζοντας την Οδύσσεια είναι φανερό ότι πρέπει να την κρίνουμε ανεξάρτητα και όχι σε σύγκριση με την Ιλιάδα.

Στο σημείο αυτό νομίζω πως θα ήταν χρήσιμο να δούμε σε τι διαφέρει ακόμη η Οδύσσεια από την Ιλιάδα. Σε ποια σημεία υ-

στερεί και σε ποια την αγγίζει ή την ξεπερνά. Το είπαμε εξ' άλλου. Πρόκειται για διαφορετικά είδη ποιήματος.

Η Ιλιάδα ζει και αναπνέει μέσα στην ένταση και την αποπνικτική ατμόσφαιρα του πολέμου. Παρά τις σημαντικές της παρεκβάσεις το ύφος του ποιήματος παραμένει αυστηρό, όπως θα ταίριαζε σε μια ηρωική εποχή. Θέλοντας να μετριάσει την αγριότητα του πολέμου και την οσμή του αίματος ο Όμηρος παραβάει συχνά πυκνά σκηνές ειρηνικής ζωής στις παρομοιώσεις ή τις θαυμαστές εικόνες που περιγράφει.

Το θέμα της Οδύσσειας αφορά μιαν άλλη εποχή. Εποχή μεταπολέμου κι ανήσυχης ειρήνης. Τα τρομερά γεγονότα του τρωικού πολέμου είναι πρόσφατα. Μερικοί από τους ήρωες αυτού του πολέμου μόλις έχουν επιστρέψει στην πατρίδα τους και μόνο ο Οδυσσεύς παραδέρνει ακόμα στις θάλασσες και στις στεριές.

Η γλώσσα, το ύφος και οι συμπεριφορές στην Οδύσεια είναι πιο εκλεπτυσμένες, πιο καλλιεργημένες. Θα μπορούσαμε να πούμε πιο πολιτισμένες. Το γεγονός αυτό έδωσε το επιχείρημα στους «χωρίζοντες» να υποστηρίξουν πως άλλος είναι ο ποιητής της Ιλιάδας και άλλος της Οδύσσειας. Τον ισχυρισμό αυτό τον απορρίψαμε σε προηγούμενα κεφάλαια. Όπως έγραψε για το θέμα αυτό κάποιος κριτικός: «Στον πόλεμο πάμε με εμβατήρια και στις χαρές με βιολιά».

Και στην Οδύσεια περιγράφονται μάχες και δράσεις πολεμικές, όπως είναι η άλωση της Τροίας με το τέχνασμα του Δούρειου Ίππου. Όμως ο αφηγητής ανακαλεί τις σκηνές αυτές από τη μνήμη. Είναι μακριά από τη φωτιά της κόλασης Είναι επόμενο η απόσταση αυτή να αμβλύνει λίγο τις γωνίες από τις φριχτές και σκληρές περιγραφές της Ιλιάδας.

Στην Οδύσεια δεν υπάρχει μαζική σύγκρουση. Η δράση ακολουθεί τα λίγα κύρια πρόσωπα μεθοδικά και στοχευμένα προς τον κύριο σκοπό. Την επιστροφή του ήρωα και την επιβολή της τάξης.

Αυτό είναι το κυρίως πιάτο. Κοντά σ' αυτό με ηρεμία, με πειστικότητα, με ανθρωπιά αναδεικνύονται αρετές και αξίες που δείχνουν υψηλό επίπεδο πολιτισμού. Η αισιόδοξη αντίληψη της ζωής, αγάπη και σεβασμός ανάμεσα σε άνδρες και γυναίκες, αφοσίωση από μέρους του γιου, της συζύγου ή των υπηρετών, φιλοξενία, η ανθρώπινη ευθύνη για τα τραγικά γεγονότα, η θεοσέβεια κλπ.

Οι υπαιγιμοί για το τί πρόκειται ν' ακολουθήσει ή τα μισόλογα που λένε οι μάντεις είναι γνωστή ομηρική τακτική. Εκθέτουμε τα γεγονότα πριν αυτά πραγματοποιηθούν. Όταν οι θεοί αποφασίζουν την απελευθέρωση του Οδυσσέα από το νησί της Καλυψώς, στέλνουν τον Ερμή να την πληροφορήσει ότι πρέπει ο Οδυσσέας να φύγει για την πατρίδα του. Άθελά της η νύμφη υποτάσσεται στη θέληση των θεών. Του εύχεται καλό ταξίδι και μεταξύ άλλων του λέει:

«Καλό ταξίδι να χαρείς, με το καλό ν' αράξεις.

*Μ' αν ήξερες τι πικραμούς κρύβει για σένα η μοίρα,
ως που να πας και να διαβείς, στην πατρική τη γή σου
θα ρίζωνες κοντά μου εδώ, για μένα θα γνοιαζόσουν
αθάνατος μεσ' στους θνητούς, κι ας λαχταράς περίσσια
μέρα και νύχτα ανέπανα, να ιδείς τη σύγκλινή σου».*

Τα λόγια της Καλυψώς είναι θα λέγαμε προφητικά. Γνωρίζει τα γεγονότα που θα ακολουθήσουν. Τους θαλασσοδαρμούς και τις αγωνίες του. Τα λόγια της είναι γεμάτα «από μια επίμονη και σχεδόν πολιτισμένη μελαγχολία» όπως γράφει ο καθηγητής S. Kirk.

Η Οδύσσεια σαν σύνολο δεν είναι, θα λέγαμε, ηρωικό ποίημα. Το επίθετο όμως αυτό είναι πολυσήμαντο. Τι σημαίνει «ήρωας» και «ηρωικός»; Μόνο η γενναία πράξη στον πόλεμο; Το να παλεύεις για την επιβίωσή ή την επιβολή της τάξης και της δικαιοσύνης δεν είναι πράξη ή δράση ηρωική; Ο περιορισμός του υψηλού ύφους και της σκληρής αρχαϊκής γλώσσας την διαφοροποιεί

ως ένα σημείο από την Ιλιάδα. Η Οδύσσεια έχει σημαντικές ιδιότητες που δεν τις έχει η Ιλιάδα. Ο χαμηλός λεκτικός τόνος εξυπηρετεί την πολύπλοκη αλλά προσεκτικά δομημένη υπόθεση.

Το ύφος αλλάζει όσο πλησιάζουμε στην τελική πράξη που είναι ο φόνος των μνηστήρων. Η οσμή του αίματος μολύνει τον αέρα. Μπαίνουμε ξανά στο κλίμα της Ιλιάδας.

Η Ιλιάδα έχει μια εγγενή αδυναμία. Η δράση της περιορίζεται σ' έναν ορισμένο τόπο και χώρο. Στην Τρωάδα, γύρω από το κάστρο του Ιλίου και τα πλοία των Αχαιών. Η Οδύσσεια έχει το πλεονέκτημα ποικίλων δράσεων σε διαφορετικούς τόπους και χώρους. Ο μύθος χρειαζόταν περισσότερη εφευρετικότητα, εμμονή στις λεπτομέρειες και ελιγμούς πιο σύνθετους από ότι στην Ιλιάδα.

Οι θεοί στην Οδύσσεια παρουσιάζονται ελαφρά διαφορετικοί στο χαρακτήρα απ' ότι στην Ιλιάδα. Έχουν πιο αυξημένη «κητική ευαισθησία» και οι επεμβάσεις τους στα ανθρώπινα λιγότερο εμφανείς. Ο μόνος Ιλιαδικός θεός είναι ο Ποσειδώνας που για λόγους προσωπικούς καταδιώκει τον Οδυσσέα.

Υπάρχει σταθερή και επαναλαμβανόμενη εναλλαγή φανταστικού – μυθικού στοιχείου και νατουραλισμού – ρεαλισμού από την άλλη. Ο συνδυασμός αυτός δίνει στο ποίημα μια δυναμική φυγής από την μονοτονία και αποτελεί σίγουρα μια πλεονεκτική ιδιότητα της Οδύσσειας.

Σε όλη μας τη μελέτη έρχεται και ξαναέρχεται το ερώτημα: πώς είναι δυνατό δύο μεγάλα περίπλοκα ποιήματα, η Ιλιάδα και η Οδύσσεια, να έχουν συντεθεί προφορικά χωρίς τη μεσολάβηση της γραφής; Αναφέραμε σε προηγούμενα κεφάλαια τις αντιρρήσεις μας για την προφορική σύνθεση των δύο επών. Σίγουρα υπήρχαν προομηρικά αφηγηματικά στοιχεία, που πολλά από αυτά δανείστηκε η Οδύσσεια. Είναι όμως άλλο πράγμα αυτό που ισχυρίζονται οι οπαδοί της προφορικής σύνθεσης. Ότι δηλαδή μικρά ανεξάρτητα ποιήματα, που κυκλοφορούσαν στο στόμα του λαού,

ενώθηκαν για να γίνουν τα έπη. Τραγούδια διαφορετικών εποχών, τόπων και διαλέκτων. Η αφέλεια στην ύψιστη εκδοχή της.

Με την βοήθεια της γραφής ο Όμηρος μπόρεσε να χτίσει δύο πελώριες κατασκευές, χρησιμοποιώντας σαν πρώτη ύλη το τεράστιο και ποικίλο παραδοσιακό υλικό –προφορικό ή γραφτό– που έφτασε μέχρις αυτόν. Κατασκευές με σχέδιο, με εσωτερική συνοχή μεταξύ των μερών, με σκοπούμενη ισορροπία μεταξύ τέρψης και διδαχής. Και όταν το θαύμα πήρε σάρκα και οστά, εκατοντάδες εκατοντάδων αοιδοί και ραψωδοί πήραν μικρά ή μεγάλα αποσπάσματα από τα αθάνατα κείμενα και τα διαλάλησαν σ’ όλον τον ελληνικό κόσμο.

Στην Οδύσσεια ο Όμηρος αποφεύγει προσεκτικά να επαναλαμβάνει μικρό ή μεγάλο μέρος της Ιλιάδας, σημαντική ή όχι δράση. Επεισόδια που φυσιολογικά έπρεπε να έχουν μπει στην Ιλιάδα (θάνατος του Αχιλλέα, άλωση του κάστρου, επιστροφή των ηρώων στην πατρίδα) ζωντανεύουν στην Οδύσσεια, θα μπορούσαμε να πούμε σαν ετερόθεμα, με τη μορφή της αφήγησης. Οι περιγραφές δεν είναι ζωντανές, ανακαλούνται από τη μνήμη του αφηγητή.

Είναι ευκαιρία να πούμε δύο λόγια για την ερμηνεία της λέξης «αφήγηση» και την διαφορά της από την «διήγηση». Αντιγράφω περιληπτικά ότι λέει ο καθηγητής Δ. Μαρωνίτης στο βιβλίο του «Αρχαϊκή Επική Ποίηση σελ. 47-48».

«Η αφήγηση είναι σύνθετη λέξη από την πρόθεση «από» και το ρήμα «ηγούμαι» –πηγαίνω μπροστά οδηγώντας τους άλλους– ρόλος που ανατίθεται κάθε φορά στον περιστατικό ή στον επαγγελματία αφηγητή. Πρόκειται επομένως για μεταφορά, που προϋποθέτει ότι το αφήγημα μοιάζει με δρόμο και χρειάζεται έναν προπομπό, ο οποίος να οδηγεί όσους το παρακολουθούν ακούγοντας ...

Συχνά ο όρος «αφήγηση» αντικαθίσταται από τον όρο «διήγηση», που το πρώτο συνθετικό είναι τώρα η πρόθεση «διά». Η δια-

φορά ανάμεσα στις δύο προθέσεις διαφοροποιεί κάπως τους δύο όρους στο εξής σημείο: Η πρόθεση «από» της αφήγησης εντοπίζει περισσότερο το ξεκίνημα, την αφετηρία του αφηγηματικού λόγου, από την οποία εξαρτάται η πρόοδος του· ενώ η πρόθεση «διά» της διήγησης επιμένει κυρίως στη διαδρομή της αφήγησης, απ' αρχής μέχρι τέλους ...».

Ο Όμηρος είχε γοητευτεί όταν ήταν νέος από τη λάμψη και το μεγαλείο μιας άλλης εποχής από την οποία τον χώριζαν αιώνες. Έφταναν όμως στ' αυτιά του θρύλοι και παραδόσεις μιας μυθικής εποχής, ενός κόσμου όπου οι Διογενείς βασιλιάδες και άρχοντες συναγωνίζονταν μεταξύ τους σε ηρωικές πράξεις και δράσεις, όπου η ύψιστη αρετή ήταν το κλέος. Η δόξα και η υστεροφημία. Αυτόν τον κόσμο ανάστησε την Ιλιάδα. Έναν κόσμο που ο θρύλος είχε πολλαπλασιάσει τη λάμψη του. Είναι η ύστερη εποχή του χαλκού 1400 - 1200 π.Χ.

Αντίθετα με την Ιλιάδα η Οδύσσεια κινείται μέσα στον χρόνο που υποτίθεται ότι έζησε ο Όμηρος. Δεύτερο μισό του 8^{ου} π.Χ. αιώνα. Στην διάρκεια των τεσσάρων αιώνων που μεσολάβησαν από τα τρωικά μέχρι την εποχή του ποιητή έγιναν τεκτονικές αλλαγές στον κόσμο της Μεσογείου και της Μ. Ανατολής.

Αυξήθηκαν οι επαφές μεταξύ γειτονικών λαών, άρχισε ο αποικισμός με τα γνωστά του επακόλουθα, ξεκίνησε το εμπόριο, βελτιώθηκαν τα πλοία και τα ταξίδια, αυξήθηκαν οι πληθυσμοί. Και το σπουδαιότερο για τους Έλληνες και τον κόσμο: Υιοθετήθηκε και διαδόθηκε η φωνητική φοινικική γραφή.

Πολλοί πιστεύουν ότι η Ιλιάδα είναι ένα πολύ παλιό ποίημα και πως η Οδύσσεια είναι πολύ νεότερο. Υπάρχει μια σύγχυση. Τα δύο ποιήματα πιθανό να τα χωρίζει μια γενιά. Οι «χωρίζοντες» παίρνοντας σαν αφορμή τη γλώσσα της Οδύσσειας που είναι πιο ήπια και λιγότερο αρχαϊκή βγάζουν το συμπέρασμα ότι άλλος είναι ο ποιητής της Ιλιάδας και άλλος της Οδύσσειας.

Είναι αλήθεια ότι ο Όμηρος στην Ιλιάδα χρησιμοποιεί μια γλώσσα πιο αυστηρή, μια γλώσσα που η παράδοση την ήθελε πιο σοβαρή γιατί αυτό ταίριαζε στην ηρωική ποίηση. Το λεξιλόγιο και η φρασεολογία δεν ήταν τόσο επιτηδευμένο όπως στην Οδύσσεια. Μα αυτό ήταν φυσικό γιατί άλλη ήταν η θεματογραφία της Ιλιάδας και άλλη της Οδύσσειας. Σ' αυτήν δε μιλούνε μονάχα οι ήρωες και οι θεότητες, μα και άνθρωποι κοινοί, από χοιροβοσκούς και γιδάρηδες μέχρι δούλοι και υπηρέτες. Η γλώσσα επομένως είναι θα λέγαμε πιο λαϊκή.

Στην Οδύσεια τονίζεται και ξανατονίζεται η φλογερή θέληση επιβίωσης του ήρωα. Υπομένει και παλεύει να ξαναβρεθεί στον οικείο τόπο που τον γέννησε, κοντά στην οικογένειά του και τους ανθρώπους που τον αγαπούν και τους αγαπάει. Το σώμα πολλές φορές λυγάζει μα η ψυχή δε λέει να υποκύψει.

Πριν από την τελική λύση γεμίζουνε τα φρένα και τα σπλάχνα του με δύο χαρούμενες αναχωρήσεις. Αναχώρηση από το νησί της Καλυψώς ύστερα από επτά χρόνια εξάρτισης από τη θεά, και αναχώρηση από τη φιλόξενη Σχερία, τη χώρα των Φαίακων.

Στη φύση και τη ζωή οι συγκυρίες γίνονται αιτία πολλές φορές για δράσεις και επιδράσεις που ευνοούν την εξέλιξη. Στον 8^ο αιώνα η αλφαβητική γραφή, κατά τα φαινόμενα, είχε σχεδόν τελειοποιηθεί και είχε αρχίσει η διάδοσή της στον ελληνικό κόσμο. Τη στιγμή αυτή -ευτυχής συγκυρία- στην Ιωνία είχε γεννηθεί μία δημιουργική ιδιοφυΐα, ο Όμηρος. Η γραφή και ο Όμηρος υπήρξαν πιθανώς παράλληλα προϊόντα. Το αποτέλεσμα; Δύο αθάνατα έργα. Η Ιλιάδα και η Οδύσεια.

Ένα από τα αφηγηματικά ευρήματα του Ομήρου είναι η παράλληλη προβολή δύο αντιθέσεων μέσα στο μύθο. Στην Ιλιάδα δίπλα στις φριχτές περιγραφές των μαχών, εικόνες και σκηνές ειρηνικές. Στην Οδύσεια, δίπλα στο τυχερό – άτυχο ήρωα, οι αφηγήσεις για τους δραματικούς θανάτους ή τους νόστους πολλών παλληκαριών. Το τραγικό όμως τέλος του βασιλιά Αγαμέμνονα,

που επιστρέφει νικητής από την Τροία, αλλά δολοφονείται από τον εραστή της γυναίκας του, επαναλαμβάνεται ξανά και ξανά στην Οδύσσεια.

Συνολικά το θέμα αυτό το αναφέρουν: ο Δίας (α 35-43), η Αθηνά (α 298-302), ο Νέστορας (γ 193-200, 301-312), ο Πρωτέας (δ 512-537), ο ίδιος ο Αγαμέμνονας στον Κάτω Κόσμο, όπως το αφηγείται ο Οδυσσεύς (λ 405-461), ο ίδιος ο Οδυσσεύς (ν 383-386), πάλι ο Αγαμέμνονας (ξ 191-202), ο οποίος καλοτυχίζει τον Οδυσσεύα που έχει ανθρώπους που τον αγαπούν και τον περιμένουν στην Ιθάκη. Τυχερός ο Οδυσσεύς, τραγικά άτυχος ο Αγαμέμνονας.

Στις χτυπητές αντιθέσεις θα πρέπει να θυμίσουμε δύο χώρες από τις οποίες πέρασε ο Οδυσσεύς και να τις συγκρίνουμε με την Ιθάκη. Πρώτα το μαγικό νησί της Καλυψώς, που θυμίζει επίγειο παράδεισο, γεμάτο αμπέλια και λουλουδότοπους. Και τη νύμφη να του υπόσχεται αθανασία Στη συνέχεια η χώρα των Φαιάκων, ωραιοποιημένη και ειρηνική. Και πρόταση να νυμφευθεί τη Ναυσικά. Ο Οδυσσεύς όμως δε λυγάζει στους πειρασμούς. Θέλει να γυρίσει στην κακοτράχαλη και φτωχή πατρίδα του;.

Και μόνο το γεγονός, υποστηρίζει ο Μάικ Σιλκ, ότι ο Οδυσσεύς προτιμά τη δική του Ιθάκη, παρά τις τόσο θελκτικές επιλογές, αρκεί για να επιβεβαιώσει με σαφήνεια τον ηθικό στόχο του Ομήρου. Ηθικό στόχο που όντως αντηχεί επί χιλιετίες στη δυτική λογοτεχνία.

Τί αντιθέσεις μας δημιουργεί αυτός ο Όμηρος! Στην «πολεμική» Ιλιάδα ο σκληρός και αδίστακτος εξολοθρευτής των Τρώων Αχιλλέας, στο τέλος του έπους, μεταμορφώνεται. Μαλακώνει, γίνεται πιο ανθρώπινος. Αντίθετα, στην πιο «πολιτισμένη» Οδύσσεια ο ήρωας σκληραίνει σε βαθμό που δεν μας είχε συνηθίσει. Σκοτώνει δίχως οίκτο τους μνηστήρες για να πάρει εκδίκηση. Στο τέλος της Ιλιάδας ο Αχιλλέας κατεβάζει την ένταση. Στο τέλος της Οδύσσειας ο Οδυσσεύς ξεπερνά τα ανθρώπινα όρια. Εκδίκη-

ση, εκδίκηση, εκδίκηση. Δυστυχώς ακόμα ο κόσμος πιστεύει ότι τα αντίποινα και η εκδίκηση είναι ένας τρόπος απονομής δικαιοσύνης.

Τα δύο αυτά ποιήματα είναι αδερφά, το καθένα όμως από αυτά εκφράζει διαφορετική αντίληψη για τη μοίρα του ανθρώπου και το προβλήματα της ζωής.

Η Ιλιάδα είναι ριζωμένη στον πόνο, στις τραγικές συνέπειες του πολέμου της Τροίας. Όπου τις δράσεις και τις αποφάσεις δεν τις παίρνουν μόνο οι άνθρωποι, αλλά και οι θεοί. Είναι κατά κάποιο τρόπο παγιδευμένη σ' έναν περιορισμένο τόπο και χώρο, όπου η τραγικότητα προβάλλει σαν πρωταγωνιστικό στοιχείο.

Η Οδύσσεια είναι σχεδόν πάντα ελεύθερη και διαρκώς εφευρετική. Η διαφορά φαίνεται και από τους πρωταγωνιστές. Τον Αχιλλέα και τον Οδυσσέα. Ο πρώτος επιδιώκει το κλέος ή τον τιμημένο θάνατο. Ο δεύτερος αγωνίζεται ενάντια στα στοιχεία της φύσης και τις αντιξοότητες κάθε είδους για την επιβίωση. Ο ένας αποτελεί μνημείο πείσματος και περηφάνιας και ο άλλος πολυμήχανος, καταφερτζής, στη συμπεριφορά του οποίου τίποτε δεν είναι δεδομένο.

Ο Οδυσσέας σε καμιά περίπτωση δεν είναι το θύμα. Ταλαιπωρείται και υποφέρει, όμως αντιστέκεται με σώμα και πνεύμα. Η αρετή του είναι η ευελιξία και το σθένος. Στα πολύ δύσκολα λυγίζει χωρίς να σπάσει και ύστερα επανέρχεται.

Υπάρχουν στην Ιλιάδα και την Οδύσσεια εκατοντάδες εκατοντάδων στίχοι που περιγράφουν με σχολαστική λεπτομέρεια, αντικείμενα, τοπία, και δράσεις. Σε στεριά και θάλασσα. Νησιά, καράβια, δάση και παλάτια. Πολλοί θεωρούν περιττές αυτές τις περιγραφές. Δεν έχουν δίκαιο. Αυτές εξυπηρετούν τρεις σκοπούς: 1) Η αφήγηση γίνεται πιο αληθοφανής. 2) Παρεμβάλλονται μεταξύ δύο συμβάντων για να έχει τον απαραίτητο χρόνο ο ακροατής να συλλάβει τη δράση. 3) Επιμηκύνει την αναμονή για το τέλος της ιστορίας ανεβάζοντας την ένταση.

Θα μπορούσαμε να πούμε ότι οι περιγραφές αυτές έχουν και μια σκοπιμότητα διδαχής. Να γνωρίσει ο ακροατής πράγματα που δεν του είναι γνωστά.

Ο Όμηρος είναι αυθεντία στα αφηγηματικά τεχνάσματα. Δεν είναι τυχαίο, ότι για χίλια χρόνια, Έλληνες και Ρωμαίοι ποιητές προσπάθησαν να τον μιμηθούν.

Ο Λογγίνος τον 1^{ου} αιώνα μ.Χ. είχε πει ότι η Οδύσσεια αποτελεί ένα επίλογο του τρωικού έπους της Ιλιάδας. Το ισχυρίστηκε αυτό επικαλούμενος τις αναμνήσεις του γέρου Νέστορα από τις μάχες του τρωικού πολέμου, όπως αυτές τις διηγείται στον γιο του Οδυσσέα, Τηλέμαχο. (ραψ. γ' 103-200).

Ο ΟΔΥΣΣΕΑΣ ΣΤΟΝ ΑΔΗ

Στα τόσα και τόσα λογοτεχνικά βιβλία που έχω διαβάσει δεν θυμάμαι κανένα ήρωα ή πρωταγωνιστή να έχει πάει στον άλλο κόσμο και να έχει γυρίσει. Και μάλιστα να αφηγείται όσα είδε και άκουσε. Αν υπάρχει κανείς, σίγουρα θα είναι μεταγενέστερος του Οδυσσέα. Αξίζει νομίζω να θυμηθούμε το φανταστικό αυτό ταξίδι στον Κάτω Κόσμο σε ελεύθερη απόδοση από τον συγγραφέα Άνταμ Νίκολσον, σε μετάφραση του Χρήστου Καψάλη.

Περιγράφοντας το ταξίδι αυτό ο Όμηρος δίνει πολλά μηνύματα και μαθήματα. Και για τους σύγχρονούς του και για τις γενιές που ακολουθούν. Και προ παντός τονίζει την αξία της ζωής, το μεγαλύτερο θαύμα του σύμπαντος.

«Όταν πρωτοδιάβασα την Οδύσσεια, καμία στιγμή δεν ήταν περισσότερο επιβλητική για μένα από την επίσκεψη του Οδυσσέα στον Κάτω Κόσμο. Τα εσωτερικά και εξωτερικά τοπία ήταν στενότερα συγκερασμένα σε σχέση με οτιδήποτε άλλο είχα διαβάσει στη ζωή μου. Το πλήρωμα του σπουδαίου Οδυσσέα, αποτελούμενο από ναύτες ταλαιπωρημένους από τον χρόνο και τις θάλασσες, βρισκόταν προηγουμένως στο νησί της Κίρκης, όμως τώρα κρύνουν και φοβούνται, καθώς στέκουν στα όρια του κόσμου. Η ακτή του Άδη είναι έρημη, σπαρμένη με ψηλές λεύκες και ιτιές.

Πλήθη νεκρών ξεπροβάλλουν για να σταθούν μπροστά στο πλήρωμα. Τα φαντάσματα, οι ψυχές, σέρνουν τα βήματά τους προς το μέρος τους· τα άκρα τους είναι «αδύναμα». Όλες οι εκδοχές του θανάτου κάνουν την εμφάνισή τους, οι ηλικιωμένοι που ταλαιπωρήθηκαν πρώτα πολύ, κοπέλες με τρυφερές καρδιές, νύφες και άγαμοι νέοι, καθώς και «οι μεγάλες στρατιές των νεκρών της μάχης καρφωμένοι από δόρατα χαλκά, πολεμιστές τυλιγμένοι

ακόμη στις πανοπλίες τους». Δεν μπορούν να μιλήσουν. Δε διαθέτουν τους χυμούς της ζωής που θα τους επέτρεπαν να μιλήσουν.

Για τους νεκρούς δεν υπάρχει άλλη επιλογή παρά ο Άδης. Εδώ δεν είναι κάποιος τόπος τιμωρίας, αλλά πολύ απλά το μέρος όπου καταλήγουν όλοι οι άνθρωποι, οσοδήποτε καλοί και άγιοι υπήρξαν, εδώ έρχονται, υποχρεωτικά. Κόλαση είναι η απουσία της ζωής, η απομάκρυνση από τον κόσμο της αγάπης και της ζεστασιάς, που είναι η καθοριστική δόξα της ζωής πάνω στη γη. Κόλαση είναι ο οίκος της απώλειας.

Η μια μετά την άλλη, οι ψυχές πλησιάζουν, ο φίλος του ο Ελπήνορας· ο Τειρεσίας· η μητέρα του. Ο Οδυσσέας λαχταρά να τους αγκαλιάσει όλους, όπως κάνει να τους αγγίξει, εκείνοι ξεγλιστρούν ανάμεσα από τα δάχτυλά του, σκορπίζουν σαν σκιές, χάνονται σαν όνειρα. Αέρας άπιαστος είναι μέσα στα χέρια του. Οι ψυχές είναι πολύ απλά άνθρωποι από τους οποίους οι ιδιότητες που καθορίζουν την ύπαρξη, την υλική τους παρουσία στον κόσμο, έχουν αφαιρεθεί.

Καθώς στέκεται εκεί ο Οδυσσέας, με τα δάκρυα να κυλούν στα μάγουλά του, βλέπει το φάντασμα του Αχιλλέα να έρχεται προς το μέρος του, του σπουδαιότερου όλων των πολεμιστών στην Τροία. Ο θρήνος αποτυπώνεται στο πρόσωπό του, οπότε ο Οδυσσέας επιχειρεί να τον παρηγορήσει. Ο Αχιλλέας απαντά ψυχρά και παθιασμένα: «Ας τα Οδυσσέα τρανέ, κι ο θάνατος δεν παίρνει παρηγοριά!». Καθώς μιλά ο νεκρός Αχιλλέας, ο κόσμος της αφεγγιάς απευθύνεται στον κόσμο του φωτός, της λάμψης, στον λαμπερό κόσμο από όπου έρχεται ο Οδυσσέας και από τον οποίο ο Αχιλλέας είναι οριστικά αποκλεισμένος.

Πρόκειται για μια από τις πλέον καθοριστικές στιγμές στα ομηρικά έπη, καθώς ο νεκρός ήρωας της Ιλιάδας απευθύνεται στον ζωντανό ήρωα της Οδύσσειας, η επιτομή του υπέρτατου και ασύγκριτου ηρωισμού, που έχει έρθει ήδη αντιμέτωπος με τη μοίρα του, μιλά από το επέκεινα με τον ζωντανό, κατεργάρη πολύτροπο

Οδυσσέα, η ζωή και μοίρα του οποίου έχουν ακόμη κάποια λαμπερή διαδρομή να διανύσουν. Ο θάνατος απευθύνεται στη ζωή, και τη ζηλεύει.

Ο Αχιλλέας είναι αυτός που εκφέρει τη σπουδαία, κεντρική τοποθέτηση των ποιημάτων. «Κάλλιο στη γης να ξενοδούλευα ξωμάχος, ρογιασμένος σε αφέντη που 'χασε τον κλήρο του κι είναι το βιος του λίγο, παρά ολονών εδώ των άψυχων νεκρών ο ρήγας να 'μια».

Η καθαρότητα του θανάτου δεν ασκεί την παραμικρή γοητεία στους Ομηρικούς Έλληνες. Ο κόσμος τους είναι ένας κόσμος όπου η απτή, υλική και κοινή πραγματικότητα, η πραγματικότητα της καρδιάς, είναι η μόνη που αξίζει να βιώνει ο άνθρωπος.

Αποδεικνύοντας ο Όμηρος τις ικανότητές του ως δραματουργού και τοπογράφου συναισθημάτων, βάζει τον Αχιλλέα να απευθυνθεί ξανά στον Οδυσσέα, καθώς οι δυο τους παραμένουν δακρυσμένοι, θέτοντάς του το ερώτημα που καίει στην καρδιά κάθε ψυχής στην κόλαση: «Μα πες μου τώρα την ιστορία», λέει ο Αχιλλέας. Αναφέρεται στον γιό του τον Νεοπτόλεμο, που το όνομά του σημαίνει Νέος Πόλεμος. Είχε ακολουθήσει άραγε τους Έλληνες στους πολέμους; Είχε πολεμήσει έτσι όπως θα περίμενε κανείς να πολεμήσει ο γιος του Αχιλλέα; Ήταν ένας νέος για τον οποίο θα μπορούσε να είναι περήφανος ο άντρας που τον γέννησε;

Ο Οδυσσέας κατακλυσμένος από την αγάπη και τον οίκτο για τον νεκρό ήρωα, του λέει όλα όσα γνωρίζει για την ομορφιά και το σθένος του Νεοπτόλεμου, την ψυχραιμία που επέδειξε ενώ περίμενε μαζί με τον Οδυσσέα μέσα στην κοιλιά του Δούρειου Ίππου, το ακλόνητο θάρρος του και, ίσως το σημαντικότερο, ότι ο νεαρός έκλεισε τον πόλεμο σώος, και μάλιστα αβλαβής, χωρίς να χτυπηθεί ποτέ από δόρυ ή ξίφος, ενώ άνοιξε πανιά για την πατρίδα, έχοντας πάρει μερίδιο από τα λάφυρα και «έπαθλο ευγενικό».

Ο Αχιλλέας δεν μπορεί να πει το παραμικρό, σε απάντηση όσων του μεταφέρει ο Οδυσσέας. Είναι αφόρητη η ένταση για ο-

ποιονδήποτε πατέρα, ακόμη και για τον σπουδαιότερο των ηρώων. Το μόνο που μπορεί να κάνει είναι να απομακρυνθεί διασχίζοντας εκείνη τη επιβλητική, μονόχρωμη κόλαση. Ο Αχιλλέας κατέχει τον γιο στη μνήμη του και ταυτόχρονα γνωρίζει πως δε θα μπορέσει να τον κάνει ποτέ ξανά δικό του. Ο Νεοπτόλεμος δεν βρίσκεται εδώ και ο Αχιλλέας δεν μπορεί να βρεθεί πουθενά αλλού. Εδώ, καθορισμένη από τον θάνατο, αποτυπώνεται η κεντρική οδύνη της εμπειρίας αυτής. Ο Οδυσσέας αφηγείται στο ακροατήριό του τι έκανε στη συνέχεια ο Αχιλλέας:

*«Έτσι μιλούσα του γοργόποδου τότε η ψυχή Αχιλλέα
με δρασκελιές μεγάλες κίνησε στο ασφοδελό λιβάδι
χαρούμενη να φεύγει, ως άκουσε για την αντρεία του γιου του».*

ΟΜΗΡΟΣ ΚΑΙ ΠΛΑΤΩΝ

Ο Πλάτωνας στην «Πολιτεία» του λέει ότι ο Όμηρος είναι ο μεγαλύτερος των τραγικών ποιητών. Προσέξτε τη διαφορά. Δεν λέει ο μεγαλύτερος ποιητής, αλλά ο μεγαλύτερος τραγικός ποιητής. Το λέει αυτό όχι για να επαινέσει τον ποιητή, αλλά να του κάνει κριτική για τους διαλόγους των ηρώων του.

Ο μεγάλος φιλόσοφος πίστευε πως ήταν απρέπεια και ασέβεια να παρουσιάζει ο Όμηρος τους ήρωες και τις ηρωίδες του μύθου να διαλέγονται μεταξύ τους. Κατ' αυτόν δεν έπρεπε να ομιλούν οι χαρακτήρες του έργου. Όλα έπρεπε να τα λέει ο αφηγητής. Θεωρούσε πως ήταν ανήθικο να εκφράζουν τα συναισθήματά τους ήρωες και θεοί.

Με αυτή, κυρίως, τη δικαιολογία εξόρισε τον Όμηρο και τους άλλους ποιητές από την ιδανική του πολιτεία. (Το πόσο ιδανική ήταν αποδεικνύεται από το γεγονός ότι εδώ και 2.500 χρόνια καείς δεν προσπάθησε να τον μιμηθεί).

Σε ολόκληρο τον ελληνικό κόσμο της αρχαιότητας ο Όμηρος ήταν, χωρίς σύγκριση, ο μεγαλύτερος ποιητής και το πιο σεβαστό πρόσωπο. Αοιδοί και ραψωδοί τραγουδούσαν τους στίχους της Ιλιάδας και της Οδύσσειας σ' όλες τις γωνιές του ελληνισμού. Τα ελληνόπουλα διδάσκονταν τα κείμενά του. Αυτό, φυσικά, δεν άρεσε στον φιλόσοφο. Θέλοντας να δείξει πως θα μπορούσε ο Όμηρος να αποφύγει την πλανερή γοητεία του προσωπικού λόγου ξανάγραψε μέρος της πρώτης ραψωδίας της Ιλιάδας σε αφηγηματική πρόζα. Π.χ. θα έπρεπε απλώς να είχε πει ότι ο ιερέας Χρύσης ήρθε στο αχαϊκό στρατόπεδο για να δώσει λύτρα για την κόρη του, λέγοντας τα όλα ο ίδιος ο Όμηρος και όχι μιλώντας σαν να είναι ο Χρύσης.

Δηλαδή ο Πλάτωνας διδάσκει πώς πρέπει να γράφεται η ποίηση. Μα ο ίδιος είχε αποτύχει, όταν ήταν νέος, να σταδιοδρομήσει σαν ποιητής, δοκιμάζοντας να γράψει τραγωδία.

Η στεγνή και ψυχρή αφήγηση των γεγονότων, ο μονότονος λόγος του όποιου αφηγητή θα καθιστούσε το κείμενο βαρετό. Με τεράστια λογοτεχνική απώλεια. Ο Όμηρος μας μεταφέρει μέσα στη δράση και μας καθιστά μάρτυρες μιας ζωντανής σκηνής. Και το σπουδαιότερο. Δίνει στην πλοκή της ιστορίας μια αληθοφάνεια που είναι απαραίτητη για τους ακροατές και τους αναγνώστες των ποιημάτων.

Με αφορμή την αντιπάθεια του Πλάτωνα για την τέχνη, είχα γράψει σε προηγούμενο βιβλίο μου ένα δοκίμιο, σαν κριτική για τις ιδέες και τις σχέσεις του μεγάλου φιλοσόφου σχετικά με την ποίηση και τις τέχνες γενικά. Θα ήθελα να διαβάσουμε, έστω αποσπασματικά, το δοκίμιο αυτό συμπληρωμένο λίγο περισσότερο για τις θέσεις και τις απόψεις του Πλάτωνα, όχι μόνο για την ποίηση αλλά για τη ζωή και το κοινωνικό γίγνεσθαι της εποχής του.

Μα, θα μου πείτε, εδώ μιλάμε για ποιητικό έργο του Ομήρου. Τι μας ενδιαφέρει η φιλοσοφία και ο Πλάτωνας; Μας ενδιαφέρει για δύο λόγους. Πρώτος, να εξηγήσουμε γιατί ο φιλόσοφος δεν ήθελε τον Όμηρο στην ιδανική του «Πολιτεία» και δεύτερος, να αντικρούσουμε τις ιδεαλιστικές του θέσεις πάνω στα σοβαρά προβλήματα της εποχής του.

Ο μεγαλοφυέστερος ιδεοκράτης που γέννησε η αρχαιότητα είναι, χωρίς αμφιβολία, ο Πλάτων. Ο πολυσυζητημένος αυτός φιλόσοφος, που θεωρείται πατέρας του ιδεαλισμού, ήταν πολέμιος της τέχνης. Την εξόρισε από την ιδανική του «Πολιτεία» με εκπλήσσοσα περιφρόνηση και δεν έτρεφε την παραμικρή εκτίμηση ούτε και γι' αυτόν τον Όμηρο. Μη μπορώντας όμως ν' αγνοήσει την αξία του ποιητή, βάζει στους «Διαλόγους» του τον Σωκράτη να λέει πως ο Όμηρος είναι ο μεγαλύτερος τεχνίτης της λογοτεχνίας.

Υποστηρίζει πως η τέχνη ανήκει στην περιοχή του αλόγιστου και μια και απευθύνεται στις αισθήσεις και αποβλέπει στην αισθητική ηδονή, διαφθείρει το πνεύμα αντί να το εξυψώνει.

Είχε την άποψη ότι από το ιδανικό του κράτος πρέπει να εκδιωχτούν οι τεχνίτες του ψεύδους, εκείνοι που δημιουργούν είδωλα, δηλαδή οι ποιητές και οι καλλιτέχνες. Αυτοί δεν έχουν καμιά θέση σε ένα καλά ρυθμισμένο κόσμο, αφού δεν προσφέρουν τίποτε το αληθινό. Βάζει τον Σωκράτη να υποστηρίζει στους ακροατές του, ότι η υψηλή τέχνη διαφθείρει. Ότι ο Όμηρος δεν ήταν παιδαγωγός και δεν ήξερε πώς να κάνει τους ανθρώπους καλύτερους, αφού δεν διέθετε καμιά πραγματική γνώση. Η σκιά όμως του Ομήρου είναι βαριά. Δεν μπορεί να τον αγνοήσει. Στους «Διαλόγους» του υπάρχουν –δεν είναι υπερβολή– 331 αναφορές στον Όμηρο και στα έργα του! (το αναφέρει ο Alberto Manguel στο βιβλίο του «Όμηρος, Ιλιάδα και Οδύσσεια» στη σελίδα 59).

Ο Πλάτωνας στα ταξίδια του στην Κάτω Ιταλία και Σικελία, γνώρισε και υιοθέτησε της θρησκοπολιτικές και φιλοσοφικές γνώμες του Παρμενίδη. Αυτός είχε γεννηθεί στην Ελέα της Κάτω Ιταλίας το 540 π.Χ. όπου έγραψε το φιλοσοφικό του έργο. Είναι μια επικριτική προσέγγιση των φυσικών φιλοσόφων της Ιωνίας και προ παντός του Ηράκλειτου.

Ιδεαλιστής και ουτοπιστής. «Αν παρατηρούμε είτε, τα πράγματα να ν' αλλάζουν γύρω μας, τούτο χρωσιέται στο ξεγέλασμα των αισθήσεών μας. Ο αληθινός κόσμος δεν είναι αυτός που βλέπουμε, μα εκείνος που την εικόνα του μπορούμε να σχηματίσουμε με το λογικό μας».

Άρες μάρες κουκουνάρες. Δεν μπορούσε να παραδεχτεί ότι όλα μεταβάλλονται. Στη ζωή, στη φύση στο σύμπαν. Δεν χρειάζεται να διαβάσεις βιβλία ή να σπουδάσεις. Ο μέγας και οξυδερκής Ηράκλειτος το είπε με δύο λέξεις: «Πάντα ρει». Όλα μεταβάλλονται κι αλλάζουν.

Στην Αθήνα ο Πλάτων ίδρυσε την περίφημη «Ακαδημία» όπου δίδασκε στους μαθητές του τις φιλοσοφικές του θέσεις. Έγραψε πολλά βιβλία με μια καταπληκτική διαχείριση της γλώσσας και άσπογη οργάνωση του υλικού των κειμένων.

Είναι απορίας άξιο πως ο Αριστοτέλης, οπαδός των φυσικών φιλοσόφων, ένας οπαδός του αντικειμενικού τρόπου σκέψης, υπήρξε –όπως έχει καθιερωθεί να πιστεύεται– μαθητής του επί είκοσι χρόνια! Μου φαίνεται υπερβολή. Η ιδεολογία του Πλάτωνα είναι τελείως αντίθετη με τις θέσεις του Σταγειρίτη. Σαν ν' αναμειγνύεις το ξύδι με το μέλι.

Στην κοινωνική ιεραρχία ο Πλάτων έβαζε τους ποιητές και τον Όμηρο σε κατώτερη μοίρα από τους χειροτέχνες. Την εποχή που η Ιλιάδα και ο Οδύσσεια ήταν πια στο στόμα του λαού. Που η Αθήνα φώτιζε τον κόσμο με τις τραγωδίες του Αισχύλου, του Σοφοκλή και του Ευριπίδη, που οι εικαστικές τέχνες ήταν στο απόγειο της τελειότητάς τους. Και πολύ σωστά πρότεινε ο ποιητής Κ. Βάρναλης: «Όταν κάνουν και οι καλλιτέχνες τη δική τους πολιτεία, ας διώξουνε κι αυτοί με τη σειρά τους από την «Καλλίπολη τους», τους υπερβατικούς φιλοσόφους σαν τον Πλάτωνα».

Ο ιδεαλισμός της διδασκαλίας του Πλάτωνα έχει τις ρίζες του στην αριστοκρατική αντίληψη της ζωής. Σε ολόκληρη την ελληνική γραμματεία δεν υπάρχει άλλος που να προασπίζει με τέτοιο πάθος τα πολιτικά ιδεώδη των ευγενών.

Ήθελε να εμπιστευτεί τον έλεγχο του κράτους σε μια πνευματική ελίτ που να ανήκει στην παλιά προνομιούχα ανώτερη τάξη. Ο κοινός λαός δεν πρέπει να έχει την παραμικρή αξίωση να πάρει μέρος στον έλεγχο αυτόν. Στην ιδανική του «Πολιτεία» διαιρούσε την κοινωνία σε τρεις τάξεις: Στην τάξη που κυβερνά, στην τάξη των στρατιωτών και στην τάξη των εμπόρων. Οι υπόλοιποι ήταν κυβερνώμενη μάζα. Δούλοι, μέτοικοι κλπ.

Είναι σκόπιμο να υπενθυμίσουμε εδώ ότι τριακόσια χρόνια πριν τον Πλάτωνα και την ουτοπική του Πολιτεία, ο μεγάλος Ο-

μηρος στα έπη του αναφέρει πως γίνονται στ' αρχαϊκά εκείνα χρόνια συνελεύσεις του λαού σε κρίσιμες περιόδους. (Στην Ιλιάδα σχετικά με την επιστροφή της Βρισηίδας στον πατέρα της – θυμηθείτε τον Θερσίτη- και στην Οδύσσεια τη συνέλευση για τους μνηστήρες όπου μίλησε ο Τηλέμαχος).

Βέβαια οι συνελεύσεις αυτές δεν είχαν καμιά ισχύ αφού πάντα σχεδόν αποφάσιζαν οι βασιλείς και οι άρχοντες, εξέφραζαν όμως την κοινή γνώμη, που σίγουρα έπαιζε κάποιο ρόλο. Ίσως αποτελούσαν το πρωτοκύτταρο της μετέπειτα δημοκρατίας.

Η εχθρότητα του Πλάτωνα για την τέχνη, εκφρασμένη σε όλα σχεδόν τα έργα, απορρέει από το γεγονός ότι αυτή ασχολείται με την εμπειρική πραγματικότητα την οποία προσπαθεί να εκφράσει με λόγο, ρυθμό ή πλαστική αναπαράσταση.

Σε ανάτυπο ενός παλιού βιβλίου που έπεσε στα χέρια μου (Νικολάου Λωρέντη: «Λεξικό των Αρχαίων Μυθολογικών και Ιστορικών Κυρίων Ονομάτων» που τυπώθηκε στη Βιέννη το 1837, σελ. 449), διαβάζω με έκπληξη ότι ο φιλόσοφος στα νιάτα του ασχολήθηκε με τη μουσική και την ποίηση. «Συνέγραψε διθυραμβικά, εν επικόν ποίημα καί τινάς τραγωδίας, τα οποία λέγεται ότι κατέκαυσε ύστερον ...».

Είναι πολύ πιθανό η αποτυχία του σαν ποιητή να τον πίκρανε τόσο, ώστε να τη μισήσει και να την αποβάλλει από την «Πολιτεία» του.

Δεν έχω σκοπό να κάνω διατριβή για τις φιλοσοφικές θέσεις του Πλάτωνα. Δεν έχω τη σχετική μόρφωση και παιδεία για να το κάνω. Ο κοινός νους που διαθέτω στέκεται ανήμπορος να εξηγήσει τις ιδεοληψίες του. Ένα παράδειγμα: «Τα πράγματα δεν είναι αυτά που αντιλαμβανόμαστε με τις αισθήσεις μας, μα βρίσκονται σ' έναν άλλον κόσμο, στον υπερουράνιο τόπο ...». Θέση τελείως αντίθετη με τους σοφιστές φιλοσόφους τους οποίους ειρωνεύονταν.

Στο εξαιρετο βιβλίο του «Ζωή και Τέχνη» ο ιστορικός συγγραφέας Δημήτρης Φωτιάδης, στη σελίδα 379 (στις υποσημειώσεις) γράφει κάτι σωστό και τολμώ να το υιοθετήσω: «Φυσικά οι σοφιστές δεν ήταν όπως μας τους παρουσίασε ο Πλάτων. Ο Πρωταγόρας, ο Πρόδικος, ο Γοργίας, ο Ιππίας και ένα σωρό άλλοι, που τους κοροϊδεύει ο Πλάτων, κοίταξαν ορθολογικά τα προβλήματα της ζωής και τον κόσμο μας. Από θεοκεντρικό, που τον ήθελαν οι ιδεαλιστές, τον έκαναν ανθρωποκεντρικό.

Έπαιξαν αναμφισβήτητα προοδευτικό ρόλο κι ως ένα σημείο η αίγλη της Αθήνας τον 5^ο αιώνα είναι και έργο δικό τους, όπως στάθηκαν οι κύριοι διαφωτιστές των δημοκρατικών ιδανικών. Ο σοφιστής Αρχιδάμας, για να φέρουμε ένα παράδειγμα, έλεγε πως «όλοι οι άνθρωποι είναι ίσοι και πως η φύση δεν έκανε κανέναν δούλο».

(Τετρακόσια χρόνια μετά, ο μεγάλος Ιησούς Χριστός δίδαξε πως όλοι οι άνθρωποι, πλούσιοι και φτωχοί, αφέντες και δούλοι είναι ίσοι απέναντι στον νόμο του Θεού).

«Δεν παραδεχόταν την εξελικτική πορεία της ανθρωπότητας που την είχαν αποδεχτεί τα έξοχα πνεύματα της εποχής του, από τον Θαλή ως τον Αισχύλο και τον Περικλή, από τον Δημόκριτο ως τον Ευριπίδη και τον Θουκυδίδη. Για τον Πλάτωνα η ανθρωπότητα όχι μόνο δεν εξελίσσεται και δεν προοδεύει, μα αντίθετα πηγαίνει προς το χειρότερο ...».

Ιδεαλισμός και θολούρα. Έφτασε στο σημείο να υποστηρίζει πως δεν υπάρχει αντικειμενική πραγματικότητα και πως ο κόσμος που βλέπουμε είναι ο αντικατοπτρισμός του πραγματικού που βρίσκεται στον υπερουράνιο τόπο, στο υπερπέραν.

Αισθάνομαι την ανάγκη να επικαλεστώ τον Όμηρο. Αυτός ο μέγας ποιητής, με τους 28.000 στίχους της Ιλιάδας και της Οδύσσειας, διδάσκει τι θα πει σαφήνεια. Δεν υπάρχει ούτε ένας στίχος που να μην είναι κατανοητός. Δεν τον ενδιαφέρει μόνο η αισθητική μα η ωμή αλήθεια των γεγονότων. Δεν προσπαθεί να σε καθο-

δηγήσει. Περιμένει τη δική σου αντίδραση στη δράση. Ο ποιητής δεν είναι Γκουρού. Δισύλλαβο

Ανάλογες στάθηκαν, φυσικά και οι πολιτικές πεποιθήσεις του αριστοκράτη Πλάτωνα. Στην ακμή της δημοκρατίας στην Αθήνα, υπερασπίζεται με λύσσα το καθεστώς της τυραννίας. Αντιπολιτεύεται τη δημοκρατική διακυβέρνηση του Περικλή και δε διστάζει για να μειώσει την αίγλη του, να ισχυριστεί στα γραφτά του ότι ο μέγας πολιτικός έτρωγε τάχα ξύλο από την γυναίκα του την Ασπασία. Κατηγόρησε τον Περικλή και για τον περίφημο επιτάφιο λόγο που εκφώνησε στη μνήμη των πρώτων νεκρών του Πελοποννησιακού πολέμου. (Τον λόγο αυτόν διέσωσε ο ιστορικός Θουκυδίδης). Ο λόγος; Γιατί ο Περικλής δεν έκανε θυσία και πουθενά δεν αναφέρθηκε στους θεούς.

Σε πείσμα του φιλοσόφου, ο λόγος αυτός έγινε παράδειγμα στους αιώνες για τη ρητορική, την αισθητική τελειότητα και τους αίνους για τη δημοκρατία. Ο Περικλής αφού υμνεί την γενναιότητα των νεκρών μαχητών, αναφέρεται με περηφάνια στο δημοκρατικό πολίτευμα της Αθήνας και υποστηρίζει πως χρέος της πολιτείας δεν είναι οι επικήδειοι λόγοι, αλλά η φροντίδα της για την περίθαλψη των γυναικών και των παιδιών των σκοτωμένων.

Για τους ιδεαλισμούς και τα ψέματά του ήταν αντίθετος και ο πρώην μαθητής του ο Αριστοτέλης. Σώθηκε μια φράση του που λέει πολλά: «Φίλος ο Πλάτων, φιλτέρα δ' αλήθεια».

Να θυμίσουμε ότι τρεις φορές ταξίδεψε καλεσμένος από τους τυράννους στη Σικελία και Κάτω Ιταλία και φιλοξενήθηκε για χρόνια στις αυλές τους. Ο Χαρμίδης, ένας από τους τριάκοντα τυράννους, ήταν θείος του, αδερφός της μητέρας του. Κι ο αιμοβόρος Κριτίας, αρχηγός των τριάκοντα, πρώτος του ξάδερφος. Η δημοκρατική Αθηναίων Πολιτεία, του ήταν μισητή. Πρότεινε μια ουτοπική δική του. Ποιος διανοήθηκε ποτέ να την πραγματοποιήσει; Μια πολιτεία χωρίς καλλιτέχνες, αριστοκρατική και στρατοκρατική;

Ο καθηγητής Τζάσπερ Γκρίφιν, του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης γράφει: «Η πρόθεση του Πλάτωνα να εκθρονίσει τον Όμηρο από την κεντρική θέση που κατείχε στην ελληνική ζωή και παιδεία δεν πέτυχε. Αυτός πίστευε ότι η ποίηση πρέπει να πάψει να αντιστρατεύεται την πλατωνική φιλοσοφία. Στην πραγματικότητα, το ομηρικό ύφος, ακριβώς γιατί παρεκκλίνει από την πλατωνική ορθότητα, επιτυγχάνει το λογοτεχνικό του μεγαλείο...».

Η ένσταση του Πλάτωνα αφορά, μεταξύ άλλων, το εύρος της ποικιλίας των ομηρικών χαρακτήρων. Δεν μιλούν μόνο θεοί και ήρωες, αλλά και γυναίκες, δούλοι και άνθρωποι που δεν αποτελούν παραδείγματα για τους καθωσπρέπει άντρες ...».

Η τέχνη γεννήθηκε πριν από τη φιλοσοφία, αφού και οι κυνηγοί κεφαλών έχουν και αυτοί τέχνη και θα υπάρχει όταν η φιλοσοφία, ισοπεδωμένη από την επιστήμη, θα έχει αλλάξει όνομα.

Υπάρχει εδώ κι ένα εύλογο ερώτημα: Πώς σώθηκε όλη σχεδόν η πνευματική παραγωγή του Πλάτωνα; Βιβλία και βιβλία; Ήταν τόσο αρεστά και κατανοητά ώστε ο κόσμος ζητούσε και κρατούσε τ' αντίγραφά τους; Γιατί δε σώθηκαν τα έργα αμέτρητων φιλοσόφων και διανοητών, που μόνο λίγες γραμμές από τα κείμενά τους γνωρίζουμε; Του Δημόκριτου, του Ηράκλειτου, του Πυθαγόρα, του Αναξιμένη, του Αναξαγόρα κ.ά. Από τις πάμπολλες τραγωδίες των τριών κορυφαίων μας τραγικών γλύτωσαν λίγες. Και δεν ξέρω αν είναι σύμπτωση που διασώθηκε σχεδόν όλο το ποιητικό έργο του επίσης αριστοκράτη και εχθρού της δημοκρατίας, του Θηβαίου ποιητή Πίνδαρου. Πολλοί ισχυρίζονται πως έχει σχέση με την ήττα της Αθήνας στον μεγάλο Πελοποννησιακό πόλεμο από τη Σπάρτη.

Ας σταθούμε όμως εδώ γιατί βλέπω πως μας πήρε το ποτάμι, μας πήρε ο ποταμός. Ας ξαναγυρίσουμε στον μεγάλο μας Όμηρο κι ας αφήσουμε τους ανά τον κόσμο ιδεαλιστές να λιβανίζουν το ίνδαλμά τους, τον Πλάτωνα. Ο ήλιος φέγγει στην άλλη πλευρά του λόφου.

ΟΙ ΗΘΙΚΕΣ ΑΞΙΕΣ ΣΤΑ ΟΜΗΡΙΚΑ ΕΠΗ

Είναι βέβαιο ότι ο Όμηρος φιλοδόξησε κάτι περισσότερο από το να προσφέρει στους ακροατές και τους αναγνώστες του ένα εύπεπτο κι ευχάριστο κείμενο. Θέλησε να δώσει στους ανθρώπους του καιρού του αλλά και τους μελλοντικούς ένα έργο που θα διαρκέσει. Θα ψυχαγωγήσει και θα διδάξει. Που θα δει κατάματα τα τρομερά προβλήματα της ζωής, τον πόλεμο, τη δυστυχία, τον πόνο του θανάτου, τον αγώνα για την επιβίωση.

Πουθενά ο μεγάλος αυτός δημιουργός δε θυσιάζει την αλήθεια για να γίνει ευχάριστος. Και το πιο σπουδαίο. Δε διδάσκει «από καθέδρας». Δε συμβουλεύει σε πρώτο πρόσωπο. Ποτέ δεν λέει πιο είναι το καλό και το κακό. Πιο είναι το ήθος και η αρετή των ηρώων του και ποια είναι η «ύβρις». Αυτός αφηγείται. Περιγράφει τις συμπεριφορές, τις δράσεις και τις σκέψεις τους. Αφήνει σε σένα ακροατή και αναγνώστη να κρίνεις και να συμπεραίνεις

Ο Latocz στο βιβλίο του «Όμηρος, ο θεμελιωτής της Ευρωπαϊκής Λογοτεχνίας» γράφει: «Η διαφορά ανάμεσα στον Όμηρο και σε μας, που γίνεται φανερή κυρίως στις εξωτερικές δομές εκμηδενίζεται μπροστά στα στοιχεία που έμειναν αναλλοίωτα. Αυτά είναι οι ανθρώπινες αξίες». Ο σύγχρονος ή μελλοντικός αναγνώστης του Ομήρου με τη δυναμική του ανάγνωση πρέπει ν' αναζητήσει αυτές τις αξίες. Ο Τσβετάν Τοντόροφ λέει πως «οι αξίες αυτές ενυπάρχουν στο έργο, αλλά δεν εμφανίζονται, παρά τη στιγμή που τις αναζητά κάποιος αναγνώστης».

Πριν προχωρήσουμε, πρέπει να δώσουμε μian απάντηση σ' ένα ερώτημα που ταλανίζει χρόνια τους θεωρητικούς της τέχνης. Έχει το δικαίωμα η τέχνη να διδάσκει; Έχει το δικαίωμα ο Όμηρος να μιλάει για ηθική και ανθρώπινες αξίες; Για τους αρνητές, τους οπαδούς της «καθαρής» τέχνης, που της αρνούνται τέτοιο

ρόλο, ο μεγάλος Αντώνιο Γκράμσι λέει: «Η τέχνη μπορεί να διδάξει, ακριβώς γιατί είναι τέχνη και όχι γιατί είναι τέχνη του διδάσκει».

Σ' ένα βιβλίο μου με δοκίμια, σε ανύποπτο χρόνο, έχω γράψει ένα σχετικό κείμενο με τίτλο «Τέχνη και Ηθική» και θα ήθελα περιληπτικά να το εκθέσω.

«Η ηθική, όντας αξία απαραίτητη για την επιβίωση και την κοινωνική ανάπτυξη, δεν μπορούσε να μην αποτελέσει συστατικό στοιχείο της τέχνης κάθε τόπου και χρόνου. Είναι αυτονόητο, ότι η λογική και η ηθική έβαλαν μια νέα τάξη στην ανθρώπινη συμπεριφορά μέσα στην κοινωνική ομάδα. Χαλιναγωγώντας το ανεξέλεγκτο ένστικτο, έφεραν μια ισορροπία και μια αρμονία στην συλλογική συμβίωση.

Η ηθική ποιότητα της τέχνης στάθηκε πάντα ο καθρέπτης της κοινωνικής ηθικής, σε τόπους και εποχές όπου ο άνθρωπος έκανε αποφασιστικά βήματα για το μέλλον και την πρόοδο. Η ηθική στάθηκε ένα από τα κύρια γνωρίσματα της τέχνης, Αντίθετα, σ' εποχές οπισθοδρόμησης, η τέχνη και η ηθική της υπόσταση γνώρισαν περιόδους εκφυλισμού.

Φυσικά εδώ μιλάμε για την ηθική με την πλατιά της έννοια. Την ηθική της κοινωνικής συμπεριφοράς. Η θρησκευτική ηθική στενεύει τον όρο και τον περιορίζει αποκλειστικά σ' ότι έχει σχέση με το θεό και το υπερπέραν.

Πολλοί αρνούνται στην τέχνη το δικαίωμα να διδάσκει και να νουθετεί. Να εμπνέει και να οδηγεί τον κοινωνικό άνθρωπο σε ανώτερες σφαίρες αξιών. Και αυτό με το επιχείρημα ότι για τη δουλειά αυτή υπάρχουν άλλοι, αρμοδιότεροι: Οι ρήτορες, οι κήρυκες, οι πολιτικοί, οι κοινωνιολόγοι, οι παιδαγωγοί, το ιερατείο. Γιατί αυτοί και όχι η τέχνη; Γιατί όχι, και αυτοί και η τέχνη. Τι τους φοβίζει;»

Τα ομηρικά έπη είναι το αρχαιότερο ευρωπαϊκό λογοτεχνικό κείμενο με το οποίο μπορούμε να σχηματίσουμε μια εικόνα για το

πώς ήταν η ζωή των ανθρώπων πριν και κατά τον 8^ο αιώνα π.Χ. Εποχή που πολλά στοιχεία δείχνουν ότι έζησε ο Όμηρος. Μέσα από τους μύθους, τις διηγήσεις, τις περιγραφές και τη δράση των προσώπων που αναφέρονται στα δύο έπη μπορούμε να διακρίνουμε, πάνω - κάτω, τις κοινωνικές δομές, τη στάθμη του πολιτισμού, τις θρησκευτικές πεποιθήσεις κλπ.

Για αιώνες πολλούς τα έπη αυτά ήταν πηγή γνώσεων κάθε μορφής. Πρακτικών, θεραπευτικών, φιλοσοφικών κλπ. Γι' αυτά θ' αναφερθούμε αργότερα. Στο κεφάλαιο αυτό μας ενδιαφέρει ν' αναζητήσουμε την προβολή των ανθρωπίνων αξιών όπως είναι η ηθική, η δικαιοσύνη, η φιλία, η οικογένεια κλπ.

Οι αξίες αυτές, παλιές αλλά και σύγχρονες, μπορούν πιστεύουμε να ευαισθητοποιήσουν τον σύγχρονο αναγνώστη να μη χάσει την ανθρωπιά του σε μια εποχή που όλα ευτελίζονται. Εύλογα θα ρωτήσει κάποιος «Σ' αυτά τα παμπάλαια κείμενα θ' αναζητήσουμε αυτές τις αξίες;» Ναι. Τα κείμενα είναι παμπάλαια. Η διαφορά ακόμα σε μας και τον Όμηρο βρίσκεται στα εξωτερικά γνωρίσματα. Οι αξίες έμειναν αναλλοίωτες. Ο κόσμος του Ομήρου αποθεώνει την τιμή και τη δημόσια εκτίμηση.

Η ομηρική λογοτεχνία ως έκφραση λόγου, ως ψυχαγωγία, ως μορφή και περιεχόμενο, με τις δράσεις των ηρώων της προσπαθεί να βγάλει την κοινωνία της πρώιμης εκείνης εποχής από τον μύθο. Αναζητώντας ν' ανακαλύψει την αλήθεια. Σηματοδοτεί την πορεία προς τα εμπρός με αξίες που θα μείνουν άφθαρτες και αναλλοίωτες.

Αναρίθμητα περιστατικά στην Ιλιάδα και την Οδύσσεια αναδεικνύουν αξίες ποικιλόμορφες: Θεοσέβεια, τιμή, δικαιοσύνη, φιλία, φιλοξενία, αιδώς, φιλοπατρία, οικογένεια, συζυγική πίστη, ανδρεία, ο σεβασμός στους νεκρούς, ιερότητα του ικέτη, αγώνας για την επιβίωση, η προβολή της ειρηνικής ζωής, η θέση της γυναίκας και τόσα άλλα.

Όπως τονίσαμε στην αρχή του άρθρου μας ο ποιητής αφηγείται ή βάζει άλλους ν' αφηγούνται αντ' αυτού. Δεν κάνει κήρυγμα, δεν προτρέπει, δεν προπαγανδίζει. Μιλούν οι πράξεις και οι δράσεις. Ν' αναφέρουμε μερικά χτυπητά παραδείγματα:

1. Ο Ι.Θ. Κακρυδής τονίζοντας την αρετή της ανθρωπιάς αναφέρεται στην τραγικότερη σκηνή της Ιλιάδας. Τη συμφιλιώση Αχιλλέα και Πρίαμου. Ο Όμηρος δεν απαρνιέται βέβαια την αρετή της παλικαριάς, κάθε άλλο. Την συμπληρώνει όμως με μια άλλη αρετή, την ανθρωπιά.

2. Στον διάλογο Έκτορα και Ανδρομάχης την ώρα που ο ήρωας ξεκινάει για τη μάχη. Εκεί αναδεικνύεται ο καλός πατέρας και σύζυγος καθώς ανησυχεί για το μέλλον τους αν χαθεί η πόλη.

3. Η συνάντηση Οδυσσέα Αχιλλέα στον Άδη. «Βασιλιάς είσαι και στον κάτω κόσμο», του λέει ο Οδυσσέας καθώς βλέπει τον φίλο του τριγυρισμένο από θαυμαστές. «Θα προτιμούσα να είμαι δούλος στον απάνω κόσμο σε αφεντικό με μικρό κλήρο παρά βασιλιάς στον Άδη», του απάντησε ο Αχιλλέας. Αγάπη για τη ζωή. Στην ίδια σκηνή, όταν πληροφορείται ότι ο γιος του Νεοπτόλεμος έδειξε ανδρεία στον πόλεμο και χαίρει εκτίμησης απ' όλους, η σκιά του Αχιλλέα απομακρύνεται χοροπηδώντας χαρούμενη.

4. Στην παραμονή του Οδυσσέα στο νησί των Φαίακων. Υποδειγματικό παράδειγμα φιλοξενίας και το όραμα μιας ειρηνικής κοινωνίας με τον ουτοπικό τρόπο ζωής. Παραλείψαμε στις ανθρωπιστικές αξίες να προσθέσουμε και την ευγένεια. Φεύγοντας ο Οδυσσέας από το νησί των Φαίακων, όπου τον φιλοξένησε ο βασιλιάς Αλκίνοος και η γυναίκα του Αρήτη, εύχεται στη βασίλισσα μακροβιότητα και καλά παιδιά και να την προστατεύουν οι θεοί.

5. Κεντρικό μύθο στην Ιλιάδα αποτελεί η παροιμιώδης φιλία του Αχιλλέα και του Πάτροκλου. Η φιλία αυτή επηρεάζει δραματικά το μύθο του έπους. Το παράδειγμα αυτής της φιλίας δεν είναι το μοναδικό. Ας θυμηθούμε τη σκηνή όπου περιγράφεται ένα ε-

πεισόδια των Γλαύκου και Διομήδη όπου οι ήρωες ανταλλάσσουν τις πανοπλίες σε ένδειξη φιλίας σε μια συναισθηματική στιγμή.

6. Στη γνωστή περιγραφή των σκηνών που απεικονίζονται στην ασπίδα του Αχιλλέα που κατασκεύασε ο Ήφαιστος, βλέπουμε σκηνές ενός ειρηνικού κόσμου σε αντίθεση με την πνιγηρή ατμόσφαιρα του τρωικού πολέμου. Είναι φανερό ότι ο ποιητής προτιμάει την ειρηνική ζωή των ξωμάχων σε αντίθεση με τον πόλεμο, γι' αυτό και τις προβάλλει.

7. Στην Οδύσσεια αναφέρονται τρεις ταπεινοί άνθρωποι, ο Εύμαιος, ο Φοινίτιος και η Ευρύκλεια, υπηρέτες στη δούλεψη του Οδυσσέα, που δείχνουν πίστη και αφοσίωση στο αφεντικό τους αποδοκιμάζοντας τους μνηστήρες που σπαταλούν το βιος του. Έσωσε τα ονόματά τους ο Όμηρος στους αιώνες των αιώνων.

Υπάρχουν στα έπη και πάμπολλα παραδείγματα προς αποφυγή. Γι' αυτά υπάρχει μία σημαδιακή λέξη: «Υβρις». Τέτοια είναι η συμπεριφορά του Πάρη που δεν σεβάστηκε τη φιλοξενία του Μενέλαου, τέτοια η συμπεριφορά του Αγαμέμνονα στον ιερέα Χρύση, τέτοια η συμπεριφορά του Αχιλλέα που άφησε άταφο το πτώμα του Έκτορα κ.ά.

Υστερα από 2.700 χρόνια, πολλές από τις παραινέσεις του Ομήρου για πάμπολλα και διαφορετικά θέματα δεν έχουν χάσει την αξία τους. Ακόμη και σήμερα π.χ. σε πολλές στρατιωτικές ακαδημίες του κόσμου διδάσκεται αυτό που περιγράφει ο Όμηρος για τους Αχαιούς πολεμιστές κατά τη διάρκεια της πολιορκίας της Τροίας.

Όπως αφήνει να εννοηθεί ο ποιητής «ένα επαγγελματικό ήθος» είχε αναπτυχθεί στην τάξη των Ελλήνων πολεμιστών, οι οποίοι αναγνώριζαν ότι οι ψύχραιμες τακτικές και η αφοσίωση στους συντρόφους έκαναν τους μαχητές καλύτερους, Έπρεπε να μελετούν τα σφάλματα του Αγαμέμνονα και το σθένος του Αχιλλέα. Την αποφασιστικότητα του Έκτορα, τη γεμάτη σύνεση εμπειρία του Νέστορα και τις πανούργες στρατηγικές του Οδυσσέα».

«Κάθε καλό βιβλίο», λέει ο Χάξλεϊ, «μας δίνει κομμάτια της αλήθειας. Δεν θα ήταν καλό βιβλίο αν δεν μας έδινε. Όμως όχι όλη την αλήθεια. Από τους μεγάλους συγγραφείς του παρελθόντος απίστευτα λίγοι μας έδωσαν όλη την αλήθεια. Ο Όμηρος είναι ένας από αυτούς τους λίγους».

Ο ΜΕΓΑΛΟΣ ΑΝΑΚΑΙΝΙΣΤΗΣ

Είναι φανερό πως πριν από τα έπη του Ομήρου υπήρχαν παλιές συνθέσεις με το ίδιο θέμα. Εξάλλου το δακτυλικό εξάμετρο στην ποίηση δεν επινοήθηκε από τον Όμηρο. Είναι σίγουρο πως για να φτάσει ο στίχος σε τέτοια τελειότητα έπρεπε να είχε προηγηθεί πολύχρονη επεξεργασία. Το ίδιο ισχύει και για το γλωσσικό όργανο.

Χωρίς αμφιβολία υπήρχαν παλιές συνθέσεις, παραδόσεις, θρύλοι, τραγούδια, ύμνοι σε διάφορες παραλλαγές και προσεγγίσεις. Ο απόηχος από όλα αυτά έφτανε μέχρι την εποχή του Ομήρου. Πρέπει να έχουμε υπ' όψη μας και κάτι άλλο. Γράφηκαν πολλά και μετά τη σύνθεση, των δύο επών και πολλοί μελετητές, παλιοί και νέοι υπέθεσαν ότι ανήκουν στην προομηρική παράδοση. Θέλει προσοχή για να τα ξεχωρίσουμε.

Ο Όμηρος δεν είναι μονάχα μεγάλος ποιητής και ασύγκριτος αφηγητής. Είναι σύγχρονα και μεγάλος ανακαινιστής των μύθων, των θρύλων και των παραδόσεων που έφτασαν μέχρις αυτόν, σαν αντίλαλος από ένα μακρινό κόσμο του παρελθόντος.

Αυτόν τον ένδοξο και λαμπερό κόσμο του Μυκηναϊκού πολιτισμού, με τους γενναίους βασιλιάδες και τους άρχοντες θέλησε ν' αναστήσει ο ποιητής, παίρνοντας από την παράδοση όσα στοιχεία του χρειαζόνταν, αλλοιώνοντάς τα πολλές φορές, προσθέτοντας τη δική του φαντασία και εκδοχή ή αποσιωπώντας δράσεις και πρόσωπα αυτής της παράδοσης.

Ο μεγάλος Νίκος Καζαντζάκης είχε κάποτε εξομολογηθεί «Ο συγγραφέας είναι σαν ένας μικρός θεός. Κάνει τους ήρωές του ότι θέλει. Ν' αγαπήσουν, να μισήσουν, να κλάψουν, να γελάσουν...». Η αλήθεια αυτή ταιριάζει γάντι στην περίπτωση του Ομήρου.

Έχει ειπωθεί πως η ελληνική μυθολογία αποτελεί όχι μόνο το οπλοστάσιο της ελληνικής τέχνης, αλλά και τη βάση της. Η Αιγυπτιακή π.χ. μυθολογία ποτέ δεν θα μπορούσε να αποτελέσει τη βάση ή το λίκνο τη ελληνικής τέχνης. Ο Ι. Βίκο υποστηρίζει ότι ο μύθοι είναι η βασική και πιο γνήσια έκφραση των πρώτων θρησκευτικών παραστάσεων και είναι ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΠΙΟ ΠΑΛΙΑΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΩΝ ΛΑΩΝ.

Το έχουμε πει πολλές φορές και ας το επαναλάβουμε και πάλι. Η Ιλιάδα και η Οδύσσεια είναι ποιητικές δημιουργίες, Βυζαίνουν όμως ενέργεια από το μύθο και την προϊστορία και πολλές φορές βρίσκονται στο κατώφλι της πρωτοϊστορίας. Γιατί θεωρούμε μεγάλο τον Όμηρο; Μα γιατί με το έργο του, με την ευφυΐα και το ταλέντο του ανάστησε έναν κόσμο που προϋπήρξε της εποχής του, με την λάμψη και τη γοητεία που την είχε περιβάλλει ο μύθος.

Μύθος και παράδοση λοιπόν. Βότσαλα και ψηφίδες ριγμένα στ' ακρογιάλια του Αιγαίου. Ιστορίες μικρές και μεγάλες, που άξιοι ή λιγότερο άξιοι αοιδοί και δημιουργοί προσπάθησαν να τις γλυτώσουν από τη λήθη. Κάθε καινούργια σύνθεση δεν μένει χωρίς συνέπειες. Αν η τέχνη του ποιητή της ήταν ανώτερη από όσους προηγήθηκαν ήταν φυσικό οι αοιδοί να πάρουν την καινούργια δημιουργία και να την τραγουδήσουν σε όλες τις γωνιές του ελληνικού κόσμου.

Στο σημείο αυτό θα ήθελα να προσέξετε τι γράφει σχετικά με το παραπάνω ο Ι.Θ. Κακριδής στο βιβλίο του «Το Μήνυμα του Ομήρου». (Και όταν μιλάμε για τον καθηγητή φιλολογίας και μέγιστο Έλληνα ομηρολόγο Ι. Θ. Κακριδή πρέπει να στεκόμαστε όρθιοι με σεβασμό. Πάνω από 60 χρόνια ασχολήθηκε με τον Όμηρο. Έγραψε βιβλία, εκατοντάδες άρθρα, διαλέξεις στα μεγαλύτερα πανεπιστήμια της Δύσης και μετάφρασε μαζί με τον Νίκο Καζαντζάκη την Ιλιάδα και την Οδύσσεια).

Γράφει λοιπόν ο καθηγητής: «Και οι παλιές συνθέσεις με το ίδιο θέμα; Αυτές ήταν της μοίρας τους να μουν στο περιθώριο και να πέσουν στην λησμονιά. Αντίθετα με τη σημερινή πράξη, όπου και ο πιο ανάξιος στιχοπλόκος μπορεί να χαρίσει στο έργο του την αθανασία τυπώνοντάς το. Στα παλιά εκείνα χρόνια η ποιητική δημιουργία είχε πολύ εφήμερο χαρακτήρα, εξόν αν με την ποιότητά της κατόρθωνε να επιζήσει στο στόμα των αιιδών και των ραψωδών. Τον ένατο αιώνα θα γίνει γνωστή η αλφαβητική γραφή για να βοηθήσει να κρατηθεί ότι άξιζε να κρατηθεί».

Στα ύστερα γεωμετρικά χρόνια κυκλοφορούν στον ελληνικό κόσμο πλήθος επικά τραγούδια, παλιά και νέα, έργα κάθε λογής ποιητών με ποικίλα ηρωικά θέματα. Την Αργοναυτική εκστρατεία, τον πόλεμο των βασιλιάδων στη Θήβα, τα κατορθώματα του Ηρακλή, τους πολέμους γύρω από το Ίλιο της Τρωάδας κλπ. Τραγούδια άλλα συντομότερα και άλλα διεξοδικότερα, άλλα μέτρια και άλλα αξιόλογα, όλα σ' ένα αγώνα θα λέγαμε ζωής και θανάτου, ποιο απ' όλα θα κρατιόταν στη θύμηση των ανθρώπων και θα κέρδιζε την αθανασία.

Και έρχεται η ευλογημένη ώρα και η Ιωνία γεννά τον Όμηρο και ο Όμηρος γράφει την Ιλιάδα· και η Ιλιάδα παραμερίζει όλη την προηγούμενη και τη σύγχρονή της επική δημιουργία τη σχετική με τον Τρωικό πόλεμο.

Παραμερίζει ως ένα βαθμό και την ετερόθεμη δημιουργία, τα έπη δηλαδή που είχαν άλλο ηρωικό θέμα, την Αργοναυτική εκστρατεία π.χ. Την παραμερίζει καθώς με την ποιότητά της συγκεκριμένη το ενδιαφέρον του ελληνικού κόσμου στον τρωικό πόλεμο, πάνω απ' όλα τα κατορθώματα της ηρωικής γενιάς των Ελλήνων. Αν όμως η ετερόθεμη επική παραγωγή παραμελήθηκε, η ομόθεμη ξεχάστηκε εντελώς ...

Τον τρωικό πόλεμο τον βλέπουμε σήμερα, τον έβλεπαν και οι Έλληνες των αρχαϊκών κιόλας χρόνων, με τα μάτια του Ομήρου. Από τη δραστηριότητα των Ιώνων κληρονομήσαμε δυο μονάχα

έπη, την Ιλιάδα και την Οδύσσεια· οι παλιές επιδόσεις τους έχουν χαθεί από πολύ νωρίς και μια για πάντα. Μπροστά στα μάτια μας υψώνεται ένα τείχος, τα δύο ομηρικά έπη που επικαλύπτουν ολόκληρη την επική παραγωγή».

Ωραίος ο μεγάλος Ι.Θ. Κακριδής. Απλός και κατανοητός. Και το πιο σπουδαίο, βάζει τα δάχτυλα επί των τύπων των ίλων. Μας προκαλεί να ερευνήσουμε πίσω από το τείχος. Να συμπεράνουμε, να φανταστούμε, να ξεχωρίσουμε τί από την παλιά παράδοση κράτησε ο ποιητής, τί αγνόησε και τί άλλαξε. Και προπαντός πια είναι η δική του επίνοια, η δική του δημιουργική προσθήκη.

Δουλειά δύσκολη. Να δοκιμάσουμε να βρούμε τι κρύβεται πίσω από το τείχος που σήκωσε ο Όμηρος με την Ιλιάδα και την Οδύσσεια. Να εντοπίσουμε στοιχεία της προομηρικής παράδοσης και δημιουργίας για να αποτιμήσουμε ύστερα τον ποιητή. Οι πληροφορίες για τον χαμένο επικό κύκλο και την παράδοση είναι λίγες, αποσπασματικές ή υπονοούμενες σε ψήγματα συγγραφέων της αρχαιότητας.

Ποιοι λοιπόν, ήταν οι νεοτερισμοί του Ομήρου; Γιατί θεωρείται ότι είναι ο μεγάλος ανακαινιστής των μύθων και των παραδόσεων που έφτασαν μέχρι αυτόν; Μα πρώτα-πρώτα το ανήκουστο μέχρι τότε. Να αναγνωρίζει αρετές στον αντίπαλο, στον εχθρό.

Αρετές γενναιότητας στο πεδίο της μάχης, σωφροσύνης εκτός πολέμου. Και αυτό, σίγουρα, για να δώσει μεγαλύτερη αξία στην τελική νίκη των Αχαιών. Δεύτερο. Όλοι οι προηγούμενοι, όλοι όσοι ασχολήθηκαν με τα τρωικά, από πατριωτική θα λέγαμε διάθεση, είχαν σαν δεδομένο ότι οι Αχαιοί προχωρούν από νίκη σε νίκη ως την τελική πτώση του κάστρου της Τροίας.

Αυτό όμως κατά την αντίληψη του Ομήρου δεν μπορούσε να προσφέρει κανενός είδους δραματική ένταση στο έπος. Για το λόγο αυτό επινόησε την προσωρινή αποχώρηση από τις μάχες του Αχιλλέα με αφορμή τη σύγκρουση με τον Αγαμέμνονα και πρόσκαιρη νίκη των Τρώων.

Το θέμα της οργής του Αχιλλέα στο δέκατο έτος της εκστρατείας δείχνει δεμένο με την παράδοση του τρωικού πολέμου. Η μήνις του ήρωα αποτελεί τον πυρήνα της Ιλιάδας, που γύρω του πλέκεται όλος ο μύθος και η δράση του κειμένου. Το γεγονός αυτό οδήγησε στα περασμένα χρόνια στο συμπέρασμα πως εδώ βρίσκεται ο σπόρος της αρχικής δημιουργίας, ότι δηλαδή η Ιλιάδα ξεκίνησε από ένα σύντομο αρχικά έπος με αποκλειστικό θέμα την οργή του Αχιλλέα.

Ο Κακριδής έχει τη γνώμη πως η μήνιδα αποτελεί πράγματι το κέντρο της Ιλιαδικής δράσης, το συμπέρασμα όμως για την παλαιότητα του θέματος του θυμού είναι κατά τη γνώμη του σφαλερρό. Πιστεύει πως η μήνιδα ανήκει στο νεότερο στρώμα του μύθου και πιο καθαρά, πως έχουμε να κάνουμε με νεωτερισμό του ίδιου του Ομήρου. Η προ-ομηρική παράδοση την αγνοούσε.

Σ' ένα παλιό έπος τα «Κύπρια», στο απόσπασμα 34 που διασώθηκε, αναφέρεται μια σφοδρή φιλονικία του Αχιλλέα με τον Αγαμέμνονα και τον Οδυσσέα στην αρχή της εκστρατείας, στην Τένεδο, πριν αρχίσει η πολιορκία της Τροίας. Και είναι ο Όμηρος που μετατόπισε το θέμα της φιλονικίας από την αρχή τη εκστρατείας στο τέλος του δέκατου χρόνου και της έδωσε τόσο βάρος.

Ο ίδιος ο καθηγητής υποστηρίζει πως η ανανεωτική τάση του Ομήρου βρήκε την έκφρασή της στη μεταβολή της δράσης και της συμπεριφοράς δύο κατά κύριο λόγο ηρωικών προσώπων από την πλευρά των Αχαιών, του Αχιλλέα και της Ελένης, και του Έκτορα από την πλευρά των Τρώων. Εγώ θα συμπλήρωνα και του Οδυσσέα και του Αγαμέμνονα. Θα προσπαθήσω να εξηγήσω γιατί.

Ποιός ήταν ο στόχος του Ομήρου με τους νεοτερισμούς του, την αλλαγή δηλαδή δράσης και προσωπικότητας των βασικών του ηρώων; Μα είναι φανερό. Ήθελε να τους απαλλάξει από τα ανομήματα που τους είχε επισυνάψει η παράδοση, να τους εξαγνίσει και να τους κάνει πρότυπα. Και το κατόρθωσε, Τα ονόματά τους

έγιναν αθάνατα όχι μονάχα στον ελληνικό κόσμο μα στον πλανήτη ολόκληρο.

Ας ξεκινήσουμε φωτίζοντας όσο γίνεται τα πρόσωπα των πέντε πρωταγωνιστών αρχίζοντας από τον Αγαμέμνονα που η περίπτωση του είναι πιο απλή. Τί σκιά βάραινε τη ζωή του βασιλιά – αρχιστράτηγου; Μια βαριά κι ασήκωτη. Άκουσε την προφητεία του μάντη Κάλχα πως για ν' αποπλεύσει ο στόλος των Αχαιών από την Αυλίδα όπου είχε ακινητοποιηθεί λόγω άπνοιας, έπρεπε να θυσιάσει την κόρη του Ιφιγένεια. Δέχτηκε το χρησμό να σφάξουν το κορίτσι του στο βωμό της Αρτέμιδας. Ευτυχώς η θεά την πήρε μ' ένα σύννεφο και στη θέση της άφησε ένα ελάφι. Το γεγονός αυτό δε το τονίζει ο ποιητής.

Στην αρχή της Ιλιάδας ο Αγαμέμνονας είναι σκληρός και αντιπαθής. Βρίζει τον Χρύση που ζητάει να πάρει με ξαγορά πίσω την κόρη του τη Χρυσήδα που την κρατά αιχμάλωτη. Κακομιλάει στον μάντη Κάλχα και φέρεται σκαιά στον Αχιλλέα. Στη συνέχεια ο Όμηρος τον παρουσιάζει διαλλακτικό, γενναίο στις μάχες όπου αριστεύει και στη θωριά του θεϊκό και μεγαλόπρεπο.

*«... κι ο Αγαμέμνονας στη μέση ο πρωταφέντης
ίδιος ο Δίας ο κεραυνόχαρος στην κεφαλή, στα μάτια·
στο σήθος Ποσειδώνας έμοιαζε, στη μέση σαν τον Άρη».*

Στο τέλος ο Όμηρος δίνει άφεση αμαρτιών και εξαγνισμό στο βασιλιά κι αρχιστράτηγο των Αχαιών, όταν τον βάζει ν' απολογηθεί στην Ιλιάδα (Γ 78-144). Στους στίχους αυτούς λέει (σ' ελεύθερη μετάφραση) τα εξής συνοπτικά: «Παραδέχομαι ότι άρπαξα από τον Αχιλλέα την Βρισηίδα που ήταν το γέρας του, αλλά στην πραγματικότητα δεν είναι δικό μου το φταιξιμο. Ο Δίας μου πήρε το μυαλό».

Αν πιστέψουμε στην παράδοση φαίνεται πως για πολλούς δεν ήταν εθελοντική η συμμετοχή στην εκστρατεία ενάντια στην Τροία. Ανάμεσα σ' αυτούς συγκαταλέγονται και τα ονόματα δύο πρωταγωνιστών του μύθου. Του Οδυσσέα και του Αχιλλέα. Ο

πρώτος κάνει τον τρελό στην Ιθάκη για ν' αποφύγει τη στράτευση και τον ξεμπροστιάζει ο Παλαμήδης και ο δεύτερος ντύνεται με γυναικεία ρούχα και κρύβεται ανάμεσα στις παρθένες στη νήσο Σκύρο για τον ίδιο λόγο και τον αποκαλύπτει ο Οδυσσέας.

Στην Ιλιάδα ο Οδυσσέας είναι κατακριτέος σε ένα μόνο επεισόδιο. Στη σκαιά συμπεριφορά του απέναντι στον κακόμοιρο τον Θερσίτη που τόλμησε ν' αντιμιλήσει στον Αγαμέμνονα.

Η παράδοση όμως τον φορτώνει μ' ένα ασυγχώρητο ατόπημα. Κατηγόρησε άδικα τον ήρωα Παλαμήδη για κατάσκοπο και όργανο του εχθρού για να τον εκτελέσουν οι Αχαιοί με λιθοβολισμό. Ποιος ήταν ο Παλαμήδης; Μια από τις πιο μεγάλες μορφές του αχαιικού στρατού στον πόλεμο της Τροίας.

Ήταν γενναίος, έξυπνος, πρόθυμος σε κάθε ανάγκη. Όλοι οι πολεμιστές τον τιμούσαν και μόνο ένας τον μισούσε θανάσιμα. Ο Οδυσσέας. Του κρατούσε κακία γιατί τον αποκάλυψε στην Ιθάκη όταν καμώθηκε τον τρελό. Ίσως ζήλεψε και το γεγονός πως τον τιμούσε όλος ο στρατός. Αυτό ο Όμηρος το αντιπαρέρχεται, γιατί, όπως είπαμε, ο ποιητής θέλει τους ήρωές του καθαρούς από ανομήματα.

Διαβάζοντας την Ιλιάδα δεν βρίσκουμε ούτε τον απόηχο από μια τόσο συγκλονιστική ιστορία. Δεν μνημονεύεται ούτε σ' ένα στίχο το όνομα του Παλαμήδη. Ο Κάρλ Ροντέρτ δικαιολογεί τη σιωπή του Ομήρου. Ισχυρίζεται ότι ούτε ο ήρωας ούτε τα πάθη του ήταν γνωστά στον ποιητή, γιατί ο μύθος αυτός πλάστηκε αργότερα.

Ο Φιλόστρατος που πρώτος ανέφερε την ιστορία αυτή, λέει πως πιθανόν ο Όμηρος να την ήξερε, αλλά παραμέρισε το γεγονός σκόπιμα γιατί ήθελε στο έργο του ο Οδυσσέας να είναι καθαρός, για να τον προβάλλει σαν πρότυπο.

Ο ίδιος συγγραφέας, ο Φιλόστρατος, λέει πως ο ποιητής αγνόησε και τη γυναίκα του Τήλεφου, του βασιλιά της Μυσίας, για το χατίρι της Ελένης. Λέει πως η βασίλισσα της Μυσίας ξεπερνούσε

σε ομορφιά την Ελένη, όσο η Ελένη ξεπερνούσε σε ομορφιά όλες τις Τρωαδίτισσες. Επί πλέον είχε πολεμήσει μαζί με άλλες γυναίκες της χώρας δίπλα στους άνδρες και σκοτώθηκε τη μέρα που οι Αχαιοί είχαν επιτεθεί στη Μυσία. Αυτή η επίθεση δεν αναφέρεται στην Ιλιάδα.

Μα το ξαναείπαμε. Ο συγγραφέας είναι ένας μικρός θεός. Ανασταίνει ή εξαφανίζει τους ήρωές του. Τους ανεβάζει στη φωτισμένη σκηνή ή τους κρατά στον ίσκιο. Έτσι μειώθηκε η δόξα του Αινεία για χάρη του Έκτορα και η δόξα του Αντίοχου, του γιου του Νέστορα, για το χατίρι του Πάτροκλου.

Έχουμε και την ιδιότυπη περίπτωση του Θερσίτη στη ραψωδία Β της Ιλιάδας. Του ταπεινού πολεμιστή που αντιμίλησε στον Αγαμέμνονα και περιγράφεται με ταπεινωτικά σχόλια στο κείμενο. Εδώ τα πράγματα είναι διαφορετικά. Υπάρχει από τον ποιητή άλλου είδους σκοπιμότητα. Θ' αναφερθούμε γι' αυτό σε ξεχωριστό κεφάλαιο.

Σε αντίθεση με τον Οδυσσέα ο Όμηρος δεν κρύβει την απρεπή συμπεριφορά του Αχιλλέα στην Ιλιάδα μέχρι την τελευταία ραψωδία, λίγο προτού πέσει η αυλαία. Τι είναι μέχρι τότε ο Αχιλλέας; Μια μηχανή θανάτου. Ένας Ράντοκοπ. Ένας κυκλοθυμικός ήρωας που ξέρει να σκοτώνει δίχως έλεος. Φιλονικεί με τον Αρχιστράτηγο βασιλιά Αγαμέμνονα (ο ίδιος δεν είναι) γιατί κακώς του πήρε μια σκλάβα. Είναι έτοιμος να τραβήξει το σπαθί του και να σκοτώσει τον αρχηγό αλλά του πιάνει το χέρι η Αθηνά. Εξάλλου υπήρχε ένας κώδικας συμπεριφοράς μέσα στο στρατόπεδο των Ελλήνων. Ο Σάντσεζ Γιανκόφσκι, που μελέτησε τη συμπεριφορά των πολεμιστών σε πλείστες εκστρατείες, υποστηρίζει πως δεν επιτρεπόταν η συμπλοκή με όπλα μεταξύ των στρατιωτών. Ήταν άγραφος νόμος.

Αποσύρει τους στρατιώτες του από τον πόλεμο και παρακαλάει τη μητέρα του, τη θεά Θέτιδα να πείσει τον Δία για να χάσουν

οι Αχαιοί τον πόλεμο. Κάνει επιδρομές στις γύρω από την Τροία πόλεις και πουλάει τους αιχμαλώτους στα νησιά.

Η Ιλιάδα αρχίζει με μια λέξη βαρυσήμαντη, πολυσήμαντη, μια λέξη κοφτερή σαν σπαθί και πικρή σαν δηλητήριο. «Μήνιν άοιδε θεά». Μήνις. Στη σύγχρονή μας γλώσσα ερμηνεύεται σαν άγριος θυμός, οργή, πάθος, παραφορά, μίσος, τρέλα, εκδίκηση, μανία, λύσσα. Από αυτά τα αισθήματα κυριαρχείται ο Αχιλλέας μετά τη φιλονικία του με τον Αγαμέμνονα. Η θιγήσα τιμή.

Πολλοί δεν μπορούν να καταλάβουν τον υπερβολικό θυμό του Αχιλλέα για την απώλεια μιας σκλάβας, όπως είναι η Βρισηίδα. Του την παίρνει ο αρχιστράτηγος Αγαμέμνων σε αντικατάσταση της Χρυσήδας, που με παρότρυνση του Αχιλλέα η συνέλευση του στρατού αποφάσισε να επιστρέψει στον ιερέα πατέρα της. Μπορεί να ήταν μια αντίδραση εκδίκησης του Αγαμέμνονα για τη στάση του Αχιλλέα στη συνέλευση.

Μερικοί ισχυρίζονται ότι η μήνις, η μέχρι παραφοράς οργή του Αχιλλέα δεν είναι δικαιολογημένη. Να πικραθεί για τη στάση του αρχηγού, ναι. Να στεναχωρηθεί, να λυπηθεί, ναι. Όχι όμως να πιάσει τη λαβή του σπαθιού του για να σκοτώσει τον αρχηγό, πράγμα που εμπόδισε η θεά Αθηνά, τραβώντας τον από τα μαλλιά.

Στην Ιλιάδα δηλώνεται πως είχε πολλές σκλάβες στο καλύβι του. Αιχμάλωτες από επιδρομές σε πολλές πόλεις της Τρωάδας. Εξάλλου ο Όμηρος δεν αφήνει το παραμικρό υπονοούμενο για κάποια ερωτική ή συναισθηματική σχέση του Αχιλλέα με τη σκλάβα Βρισηίδα.

Η έριδα γίνεται αγεφύρωτη, γιατί ο Αχιλλέας νοιώθει πως θίγεται η τιμή του. Αποσύρεται με τους Μυρμιδόνες του από τον πόλεμο και το θολωμένο του μυαλό τον οδηγεί στην «ύβρη», που μεταξύ άλλων σημαίνει απρέπεια. Παρακαλεί τη μητέρα του, τη θεά Θέτιδα να πείσει τον Δία να δώσει τη νίκη στους Τρώες. Υπερβολή. Απώλεια ψυχραιμίας. Ενέργεια μη αποδεκτή.

Εδώ υπάρχει και μια λεπτομέρεια που περνάει απαρατήρητη. Η υλική αξία μιας γυναίκας αιχμάλωτης. Μικρής ή μεγάλης. Η αξία της ιδιοκτησίας παίζει το ρόλο της. Η αιχμάλωτη μπορεί να πουληθεί, να ανταλλαγεί, ή να προσφέρει δουλειά στον ιδιοκτήτη της.

Ο Αχιλλέας δεν περιφρονεί την περιουσία σαν ένας ρομαντικός ήρωας μυθιστορήματος. Μια τέτοια σκέψη είναι τελείως ξένη στους αρχαίους ήρωες. Ο πολεμιστής της εποχής εκείνης (και όχι μόνο) έχει πάντα το νου του στη λεία. Στο μερίδιο από τα λάφυρα του πολέμου, που μετριέται με την τιμή του καθενός.

Στην προομηρική παράδοση ο Αχιλλέας ήταν για την παλληκαριά του ο πρώτος των Αχαιών. Σκότωνε τους πιο πολλούς Τρώες. Είναι κι αυτός θύμα της ηρωιστικής ιδεολογίας. Μου θυμίζει έναν στρατιώτη στην πολιορκία του Στάλινγκραντ, στον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Αν με βοηθάει η μνήμη μου λεγόταν Βασίλη Ζάιτσεφ. Ήταν ελεύθερος σκοπευτής. Τιμήθηκε σαν ήρωας στη Σοβιετική Ένωση, γιατί είχε πάνω από διακόσιες σαράντα επιτυχημένες σκοπεύσεις. Σκότωσε δηλαδή πάνω από διακόσιους γερμανούς στρατιώτες.

Στην Ιλιάδα ο Αχιλλέας έλαμπε καταστροφικά εντυπωσιακός. Ήταν ένα φλεγόμενο άστρο, μια φωτιά που σάρωνε το δάσος. Όπως γράφει ένας ξένος συγγραφέας «είναι καρφωμένος στην οργή, στην ανάγκη να εκπληρώσει το πεπρωμένο του, αμετακίνητος στο να πάρει εκδίκηση για τον θάνατο του Πάτροκλου».

Για δεκαεφτά ραψωδίες είναι άφαντος από τις μάχες και όταν ακόμα ο Αγαμέμνονας του στέλνει πρεσβεία τον Οδυσσέα, τον Αίαντα και τον παλιό του δάσκαλο τον Φοίνικα και του ζητάει να γυρίσει στον πόλεμο επιστρέφοντάς του τη Βρισηίδα και πρόθυμος ακόμη να του δώσει την κόρη για γυναίκα, αυτός αρνείται πεισματικά. Έπρεπε να σκοτωθεί ο αδελφικός του φίλος Πάτροκλος για να γυρίσει στη μάχη για να πάρει εκδίκηση. Ίσως νοιώθει και κάποια ενοχή για το θάνατο του Πάτροκλου.

Μπαίνει στη μάχη σαν άγριος σίφουνας με μάτια που πετούν φωτιές, με αφρούς να τρέχουν απ' το στόμα του. Σκοτώνει, σκοτώνει, σκοτώνει. Δίχως διάκριση, δίχως οίκτο. Και όταν ένας χτυπημένος Τρώας τον εκλιπαρεί να δώσει το σώμα του στους δικούς του για να το θάψουν, τον βρίζει με σκαίο τρόπο. Κυνηγεί και σκοτώνει τον Έκτορα. Τον σέρνει στα χώματα δεμένο πίσω από το άρμα του. Τον αφήνει άταφο επί ένδεκα ημέρες.

(Στην «Αιθιοπίδα» παράγρ. 54 λέγεται πως στο θυμό του σκότωσε τον Θερσίτη. Ο φόνος αυτός προκάλεσε μεγάλη αναταραχή στο στρατόπεδο των Αχαιών και με παρότρυνση του Οδυσσέα πήγε στη Λέσβο κι έκανε θυσία στους θεούς για να καθαρθεί).

Στους στίχους που ακολουθούν ο Όμηρος αποδεικνύεται μέγιστος δραματουργός. Τα πάντα σχετικά με την οργή του Αχιλλέα γίνονται τα πάνω κάτω. Ξαφνικά γίνεται το μεγάλο θαύμα. Αυτό το ανήμερο θηρίο, αυτός ο ανεύσπλαγγνος εκδικητής, όταν έρχεται στη σκηνή του ο Πρίαμος και τον εκλιπαρεί γονατιστός να πάρει το σώμα του γιού του και να το κηδέψει με τιμές, γίνεται άνθρωπος.

Ο μεγάλος Όμηρος δε θέλει να τον αφήσει αδικαίωτο. Σ' αυτόν οφείλει τη λάμψη και την αθανασία του ο Αχιλλέας. Αυτός που πάντα αγαπούσε τη δόξα πεθαίνει στη μάχη. Γι' αυτόν ο χρόνος νικήθηκε. Σε όλους τους τόπους του ελληνικού κόσμου οι αιδοί θα τραγουδούν τ' όνομά του. Μέχρι το τέλος του χρόνου, μέχρι την αιωνιότητα.

Για την Ελένη και τον Έκτορα, δυο από τα κεντρικά πρόσωπα της Ιλιάδας, διαβάζαμε τι γράφει ο αγαπημένος μας Ι.Θ. Κακριδής. «Η Ελένη. Το δίχως άλλο, μια από τις πιο ολοκληρωμένες μορφές της Ιλιάδας, κι ας παρουσιάζεται σε τρεις μόνο ραψωδίες της. Μια που είναι η αιτία του πολέμου, μαζί και το έπαθλό του, δεν μπορεί να μην κρατεί κεντρική θέση στο μύθο.

Αν με τη φαντασία μας αναπαραστήσουμε την εικόνα του πολιορκημένου κάστρου, η Ελένη θα βρεθεί στο κέντρο της, τριγυ-

ρισμένη από τρεις απανωτούς, όλο και πιο μεγάλους κύκλους. Ζωσμένη πρώτα από τη βασιλική οικογένεια της Τροίας μέσα στο παλάτι, λίγο πιο έξω από το λαό των πολιορκημένων Τρώων, και ακόμα πιο έξω, από τον όγκο του στρατού των πολιορκητών Αχαιών.

Η Ελένη η μετανιωμένη για το παλιό της παραστράτημα. Η χιλιοκατηγορημένη, που η καταλαλιά του κόσμου τη συνοδεύει μέσα στους αιώνες, που ακόμα και σήμερα ακούει να τη χαρακτηρίζουν ακόλαστη, εγωκεντρική, δόλια, γόησσα, ξελογιάστρα. Και όμως στην Ιλιάδα πώς η ντροπιασμένη αυτή γυναίκα προκαλεί το σεβασμό όλων των Τρώων και των Αχαιών κι ας εξακολουθεί να ζει στην παρανομία κι ας σκοτώνονται εκείνοι για το χατίρι της...

Από την παλιά παράδοση η Ελένη της Ιλιάδας έχει κληρονομήσει την άφατη ομορφιά της ... Η Ελένη της Ιλιάδας έχει ωστόσο ξεπεράσει το στάδιο της γυναίκας που για μόνη της αρετή έχει τη μεγάλη ομορφιά. Ο Όμηρος την προικίζει τώρα και μ' ένα πλούσιο ψυχισμό. Τώρα είναι το μέσα πλούτος που καθορίζει τη γοητεία της.

Μπροστά μας στέκει μια γυναίκα με έντονη προσωπικότητα, με αίσθηση ευθύνης με αρχοντιά, με αξιοπρέπεια, με διάκριση, με εξυπνάδα. Κάθε φορά που βλέπουμε ή ακούμε αυτή την Ελληνίσσα ανάμεσα στους Τρώες, είτε να υφαίνει στο σπίτι της και μέσα στο υφαντό της να ξομπλιάζει τους άθλους των αντρών που πολεμούσαν απ' αφορμή της είτε να ανεβαίνει στον πύργο και μιλώντας στον Πρίαμο να καταριέται την ώρα και τη στιγμή που την ξελόγιασε ο Πάρις και η Αφροδίτη. Κλαίει και στοχάζεται μπροστά στον Έκτορα την παράξενη μοίρα που της έγραφε ο Δίας: Να γίνει μαζί με τον εραστή της τραγούδι στις μελλούμενες γενιές.

«Άχαρη μοίρα ο Δίας μας έγραψε, χιλιοτραγουδισμένο

μέσ' τους ανθρώπους τους μελλούμενος να ζήσει τ' όνομά μας»

(ραψ. Ζ' 357κ).

Στην τελευταία ραψωδία μοιρολογεί τον κουνιάδο της και μαζί κλαίει για τη δικιά της ερηνιά, τώρα που χάθηκε εκείνος που με την αδερφική του αγάπη την στήριξε μέσα σ' έναν κόσμο που την αντιπαθούσε. Κάθε φορά που η Ελένη προβάλλει στην Ιλιάδα, έχουμε το αίσθημα πως το φως της σκηνης δυναμώνει.

«Είναι κι αυτή η Ελένη, που όπου φανερώνεται, γεμίζει ο κόσμος μελωδία» μου έγραψε ένας φίλος μόλις είχε σηκώσει το κεφάλι από το αθάνατο κείμενο.

Είναι αλήθεια δύσκολο να φανταστούμε σήμερα μιαν Ελένη χωρίς αυτό το μέσα πλούτος, καλό όμως είναι να μην ξεχνούμε πως; αυτό το πλούτος η Ελένη το χρωστάει στον Όμηρο. Ως την ώρα που ο ποιητής μας την ανάστησε στην Ιλιάδα, η Ελένη δεν δείχνει να ήταν παρά μια όμορφη δίχως ψυχή κούκλα».

Ο ίδιος λέει παρακάτω ότι πρέπει να διορθώσουμε ένα λάθος που κάνουμε. Μιλούμε για την Ελένη σαν να είχαμε να κάνουμε μ' ένα πραγματικό πρόσωπο που περπάτησε, πάνω στη γη αυτή. Λησμονούμε πως η Ελένη είναι ποιητικό πρόσωπο, παραδομένο στα χέρια του Ομήρου, να το μεταπλάσει όπως θέλει και να κατευθύνει τα έργα και τα λόγια του σύμφωνα με τις απαιτήσεις του ποιητικού σχεδίου.

Η Ελένη προφητεύει πως αυτή και ο Πάρης θα γίνουν αιδιδίμοι στις ερχόμενες γενεές των ανθρώπων και η προφητεία της βγαίνει αληθινή. Η ιστορία του παράνομου ζευγαριού θα γίνει πραγματικά τραγούδι από τον Όμηρο, που θα κάνει την ιστορία της αθάνατη μέσα στους αιώνες.

Ας διαβάσουμε τι γράφει για τον ήρωα των Τρώων: «Άλλη μεγάλη σύλληψη του Ομήρου στην Ιλιάδα είναι ο Έκτορας. Για τη δράση του στην προομηρική παράδοση δεν έχουμε καμιά πληροφορία. Είναι πιθανό ο όνομά του να βρισκόταν σε κάποιον κατάλογο των πενήντα γιών του Πριάμου. Τίποτε περισσότερο όμως, γιατί όλα δείχνουν πως είναι ο Όμηρος που πρώτος ύψωσε τον Έκτορα σε αρχηγό του Τρωικού στρατού και στον πιο αντρειωμέ-

νο από τους συντοπίτες του και τους συμμάχους του. Μια ηρωική μορφή που προστατεύει την Τροία.

Κυριαρχεί από την αρχή ως το τέλος της Ιλιάδας, ακόμα και όταν απουσιάζει από τη σκηνή, ακόμα και όταν είναι νεκρός. Μια μορφή τραγική, που πολεμάει με την επίγνωση πως ο αγώνας του είναι μάταιος. (Ζ 447κ) και όχι μόνο αυτό. Δίπλα στο φοβερό πολεμιστή βλέπουμε τον γιο, τον αδερφό, τον κουνιάδο και πάνω απ' όλα τον σύζυγο και τον πατέρα. Δίχως αμφιβολία, ο Έκτορας είναι η πιο ολοκληρωμένη αντρικία μορφή της Ιλιάδας».

Είχε δίκαιο ο Καζαντζάκης που έλεγε ότι ο συγγραφέας είναι σαν ένας μικρός θεός. Κάνει τους ήρωές του ότι θέλει.

ΠΕΙΣΙΣΤΡΑΤΟΣ

Για όσους δεν ασχολήθηκαν με την ιστορία της αρχαίας Αθήνας ή δεν την διδάχθηκαν στα σχολεία, το όνομα Πεισίστρατος δεν τους θυμίζει πολλά πράγματα. Το πολύ να γνωρίζουν ότι υπήρξε τύραννος των Αθηνών και περισυνέλεξε τα σκόρπια κείμενα του Ομήρου.

Ο Ηρόδοτος, ο Αριστοτέλης, ο Θουκυδίδης και ο Σουΐδας επαινούν με τα γραφτά τους τον προικισμένο αυτόν ηγέτη, σύγχρονο του Σόλωνος. Γιος του Ιπποκράτη και απόγονος παλιάς αριστοκρατικής οικογένειας η οποία πίστευε ότι κατάγεται από τον βασιλιά Κόδρο.

Ο Ηρόδοτος γράφει για τον άνδρα: «Γεννηθείς με έξοχα προτερήματα ψυχής, με μίαν έντονον και πειστικήν ευγλωττίαν και πλουτίσας το πνεύμα του με παντός είδους πολιτικών και στρατηγικών γνώσεων, ανεδείχθει ο πρώτος εν Αθήναις μετά τον Σόωνα, ικανός να αυξήσει την δόξαν και υπεροχήν των συμπολιτών του ... ελκίσας προς εαυτόν όλην την εύνοιαν και πίστην του λαού, εδιοίκησεν ειρηνικώς και με πολλήν πολιτικήν συνέπειαν τους Αθηναίους τριάκοντα τρεις χρόνους ...».

Είναι νομίζω σωστό να γνωρίσουμε τον άνδρα που συνέδεσε το όνομά του και με τη συλλογή και ανασύνταξη των σκόρπιων ομηρικών κειμένων. Αυτό που κυρίως μας ενδιαφέρει.

Κατηγορήθηκε, από αντιπάλους της Αθηναϊκής πολιτείας. Κυρίως, ότι έκανε προσθαφαιρέσεις στίχων στην Ιλιάδα και την Οδύσσεια για πολιτικούς λόγους. Προσπάθησε δηλαδή κοντολογίς, να προβληθεί περισσότερο η συμβολή και συμμετοχή των Ιώνων – άρα και των Αθηναίων – στον νικηφόρο πόλεμο των Ελλήνων στην Τροία.

Θα εξετάσουμε και την περίπτωση αυτή, αν και κατά πόσο αληθεύουν οι προσθέσεις και αφαιρέσεις στίχων από τα κείμενα του Ομήρου. Προκαταβολικά να πούμε εδώ, ότι πράγματι ο Πεισίστρατος επιδίωξε για πολλούς λόγους να κάνει γνωστά τα κείμενα. Θα προσπαθήσουμε να εξηγήσουμε τους λόγους.

Μετά την αποχώρηση του Σόλωνα από την Αθήνα, αφού πρώτα είχε θεσπίσει με νόμους τις μεταρρυθμίσεις του, η κοινωνική αναταραχή στην Αττική δε σταμάτησε.

Με τις μεταρρυθμίσεις του Σόλωνα δεν ήταν ευχαριστημένοι ούτε οι φτωχοί ούτε οι πλούσιοι γαιοκτήμονες. Οι πρώτοι παρά το δικαίωμα ψήφου που απέκτησαν, ήθελαν να γίνει ανακατανομή της γης. Οι δεύτεροι γιατί θεωρητικά τουλάχιστον, έχασαν το αποκλειστικό δικαίωμα οι κυβερνήσεις να προέρχονται από την τάξη τους.

Ο Πεισίστρατος, αν και αριστοκράτης, πήρε το μέρος των φτωχών και των μη προνομιούχων. Ήταν όλοι μικροκαλλιεργητές, βιοτέχνες, εργάτες γης, τεχνίτες, έμποροι. Μπήκε μπροστά τους σαν αρχηγός και κατέλαβε την εξουσία. Σε λίγο καιρό συγκέντρωσε όλες τις εξουσίες κι έγινε τύραννος. Οι περισσότεροι πλούσιοι ευπατρίδες, φοβούμενοι εκδίκηση, εγκατέλειψαν την Αθήνα. Ο Πεισίστρατος έκανε αυτό που δεν τόλμησε να κάνει ο Σόλων.

Ποιες στάθηκαν οι πιο σημαντικές του μεταρρυθμίσεις; 1) Απαλλοτρίωσε τα κτήματα των ευπατριδών που είχαν φύγει από την Αθήνα και τα μοίρασε στους αγρότες που δεν είχαν γη, δίνοντάς τους και ζώα. 2) Έδωσε δουλειά στους εργάτες εγκαινιάζοντας μια σειρά από δημόσια έργα. Ξεκίνησε να χτίζει τον μεγάλο πρεπο ναό του Ολυμπίου Διός, μα δεν πρόλαβε να τον αποτελειώσει. Εδώ υπάρχει ένα ρεκόρ για το βιβλίο Γκίνες. Συμπληρώθηκε μετά από 650 χρόνια από τον αυτοκράτορα Αδριανό. 3) Ελάττωσε στο μισό τους φόρους πάνω στη γεωργία και έδωσε δάνεια στους φτωχούς γεωργούς. 4) Έβαλε τις βάσεις της επεκτατι-

κής πολιτικής της Αθήνας. 5) Καθιέρωσε τον θεατρικό λόγο. 6) Σχημάτισε επιτροπή από εβδομήντα λόγιους υπό τον Ονομάκριτο και αποκατέστησε τα ομηρικά έπη, την Ιλιάδα και την Οδύσσεια.

Μια λεπτομέρεια για να δείξουμε την ευπρέπεια του ανδρός. 1) Ο Σόλων είχε επιστρέψει στην Αθήνα και κάθε μέρα στην αγορά έβγαζε λόγους εναντίων του. Έδωσε εντολή να μην τον πειράξει κανείς. 2) Σε μια περιοδεία του στην ύπαιθρο, στους πρόποδες του Υμηττού, βλέπει έναν ταλαίπωρο να σκάβει ένα κακοτράχαλο μέρος για να το κάνει χωράφι. «Τι μπορεί να φυτρώσει σ' αυτόν τον άγονο τόπο;» τον ρώτησε ο Πεισίστρατος. «Απελπισία και θλίψη, είπε ο ξωμάχος, μα και από αυτά πρέπει να δώσω το ένα δέκατο στην πόλη μου». Είπε στους συνοδούς του να κρατήσουν το όνομα του ταλαίπωρου ανθρώπου λέγοντάς του ότι δε θα πληρώνει φόρους για δέκα χρόνια. Φεύγοντας μονολογούσε: «Ο Πεισίστρατος είναι πρόπον να παίρνει φόρους από αυτούς που έχουν αγαθά και όχι από όσους έχουν φτώχεια και δυστυχία».

Πολλοί στην αρχαιότητα και αργότερα έγραψαν για την φροντίδα που ανέλαβε να καθαριστούν και να καταγραφούν τα Ομηρικά έπη. Μερικοί ισχυρίστηκαν ότι ήταν φιλόμουςος. Άλλοι έγραψαν πως τον επηρέασε ο γιος του Ιππίας που αγαπούσε πολύ τα γράμματα και ήταν μορφωμένος.

Όλους αυτούς τους διέφευγε το γεγονός ότι ένας πολιτικός και μάλιστα του αναστήματος του Πεισίστρατου, δεν κάνει κινήσεις που να μην έχουν κάποια πολιτική σκοπιμότητα.

Τα δύο έπη υποστήριζαν τη βασιλεία και χτυπούσαν τους ευπατρίδες. Το δεύτερο ενδιέφερε τον άνδρα. Και το σπουδαιότερο απ' όλα. Το ηρωικό πνεύμα που διαπερνούσε τα έπη του Ομήρου μπορούσε να επηρεάσει ευνοϊκά τους κατοίκους της Αττικής. Ο Πεισίστρατος είχε σκοπό η Αθήνα να κυριαρχήσει στη θάλασσα και να υποστηρίξει τον αποικισμό στο ανατολικό Αιγαίο και τη Θράκη.

Ας ξαναγυρίσουμε στο θέμα που μας ενδιαφέρει. Κατηγόρησαν τον Πεισίστρατο για νόθευση των κειμένων. Μα στα διακόσια τόσα χρόνια που μεσολάβησαν από την πρώτη γραφή τους εκατοντάδες τυχάρπαστοι, σχετικοί και άσχετοι αιδοί και ραψωδοί, πρόσθεταν ή αφαιρούσαν κατά βούληση στίχους ή τους αλλοίωναν.

Ο άνδρας αυτός σαν απόλυτος άρχοντας θα μπορούσε να αλλάξει το κείμενο – κατά το δοκούν. Αντ' αυτού όρισε επιτροπή από 72 λόγιους της εποχής να συλλέξουν τα σκόρπια κείμενα, να τα καθαρίσουν από άσκοπες προσθήκες και να επαναφέρουν στίχους που έλειπαν. Με τρόπο επιστημονικό. Λαμβάνοντας υπ' όψη την πλοκή, τη γλώσσα, το ύφος και τη μετρική του πρωτότυπου.

Μια αβασάνιστη κατηγορία για τον Πεισίστρατο υποστήριζε ότι, στον περίφημο κατάλογο των πλοίων στη ραψωδία Β της Ιλιάδας, πρόσθεσε το όνομα της Αθήνας που αρχικά δεν υπήρχε. Στον κατάλογο αυτόν ως γνωστόν αναφέρονται τα ονόματα των πόλεων που έστειλαν πλοία και στρατεύματα στην εκστρατεία ενάντια στην Τροία. Όποιος διαβάσει αυτόν τον κατάλογο θα πέσει από τα σύννεφα.

Στις μεταφράσεις του Ομήρου στη νεώτερή μας ποίηση (Α. Πολληλά, Α. Εφταλιώτη, Δ. Σιδέρη, Καζαντζάκη – Κακριδή), ο κατάλογος αυτός παραλείπεται γιατί περιέχει εκατοντάδες κύρια ονόματα που καθιστούν αδύνατη τη σύγχρονη μετρική. Σας λέω λοιπόν: Υπάρχουν 160 περίπου ονόματα πόλεων και κωμοπόλεων. Λείπει μόνο το όνομα του χωριού μου, η Άνω Βροντού. Ήταν δυνατό να μην υπήρχε η Αθήνα;

Η Ιλιάδα και η Οδύσσεια έχουν 28.000 στίχους. Αν κακώς, ο Πεισίστρατος άλλαξε δέκα και είκοσι στίχους ας τον συγχωρέσουμε. Στο κάτω-κάτω σ' αυτόν χρωστάμε το σώσιμο των επών. Σ' αυτόν και στους φωτισμένους γραμματικούς της Αλεξάνδρειας.

Τη σπουδαία μαρτυρία, που τράβηξε την προσοχή των επιστημόνων των νεότερων χρόνων, για μια επιτροπή σοφών που επεξεργάστηκε τα ποιήματα του Ομήρου με εντολή του Πεισίστρατου τη διέσωσαν πολλοί αρχαίοι συγγραφείς. Η πληροφορία αυτή με διάφορες μορφές έφτασε ως εμάς μέσω του Ρωμαίου Κικέρωνα, του Πausανία, του Αιλιανού, του Λιβάνιου και πολλών άλλων. Όλοι μιλάνε για επεξεργασία και αποκατάσταση των ποιημάτων και όχι για «συρραφή» διαφόρων τραγωδιών.

Σε μια από τις ανώνυμες βιογραφίες του Ομήρου παρατίθεται ένα επίγραμμα που ήταν γραμμένο στη βάση του ανδριάντα του Πεισίστρατου. Ο κυβερνήτης δεν παινεύοταν για την πολιτική του δράση αλλά για την ταχτοποίηση των Ομηρικών ποιημάτων. (Να θυμηθούμε και το επίγραμμα στον τάφο του Αισχύλου. Ο ποιητής δεν ήταν περήφανος για τις τραγωδίες που έγραψε, αλλά γιατί πολέμησε στον Μαραθώνα).

Στην «Ιστορία της Ελληνικής Λογοτεχνίας - τόμος i σελ. 180» της Ακαδημίας Επιστημών της πρώην Ε.Σ.Σ.Δ. διαβάζουμε: «Μάλλον από αυτό το επίγραμμα πρέπει να ξεκινήσουμε για να καθορίσουμε ποια ήταν η εργασία που είχε αναθέσει ο Πεισίστρατος στους σοφούς συνεργάτες του, τον Ονομάκριτο, τον Ζώπυρο από την Ηράκλεια και τον Ορφέα από τον Κρότωνα.

Ωστόσο, εδώ δεν μπορεί να γίνει λόγος για «δημιουργία» ποιημάτων από αυτή την επιτροπή, όπως ήθελαν να πιστέψουν οι νεότεροι επιστήμονες με επικεφαλής τον Φ.Α. Βολφ (πάλι αυτός ο καθηγητάκος) αλλά μόνο για «αποκατάστασή τους ή ανακαίνισή τους» όπως βγαίνει καθαρά από τον τελευταίο στίχο του επιγράμματος.

Κατηγόρησαν τον Πεισίστρατο πως για πολιτικούς λόγους, όταν με οδηγό τον Ονομάκριτο θέλησε να ανασυντάξει τα ομηρικά κείμενα και να τα απαλλάξει από κάθε είδους προσμίξεις και αλλαγές, πρόσθεσε και το όνομα των Αθηνών στον κατάλογο των πλοίων στην Ιλιάδα. Και πως η αναφορά των Αθηνών στον κατά-

λογο έθεσε αυτήν υποψήφια στο γνωστό επίγραμμα σαν πατρίδα του Ομήρου. Οι Αθηναίοι σαν απάντηση στις κατηγορίες απάντησαν ότι αυτοί ήσαν οι πρώτοι οικιστές της Σμύρνης και αφού εκεί πιθανότατα γεννήθηκε, τον θεωρούν δικό τους.

Η μαρτυρία του ιστορικού Διευχίδα (4^ο αιώνα π.Χ.) δείχνει ότι χειρόγραφα του Ομήρου υπήρχαν και πριν από τον Πεισίστρατο και η ιστορία της ελληνικής γραφής δεν το απορρίπτει αυτό...».

Ο Ηρόδοτος, ο Θουκυδίδης, ο Αριστοτέλης και γενικά πολλοί από τους συγγραφείς της αρχαιότητας μιλάνε με μισόλογα για το έργο αυτό του Πεισίστρατου. Η αιτία είναι αυτονόητη. Δεν ήθελαν να δώσουν εύσημα σ' έναν τύραννο μεσούσης της Δημοκρατίας στην Αθήνα.

ΟΜΗΡΟΣ ΚΑΙ ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΝΟΙ

Το έργο των Αλεξανδρινών γραμματικών, που καταπιάστηκαν με τη διόρθωση και αποκατάσταση των Ομηρικών επών, ήταν και δύσκολο και πολύχρονο. Όταν η Ιλιάδα και η Οδύσσεια απέκτησαν φήμη στον ελληνικό κόσμο, η κάθε φυλή και η κάθε πόλη, με πρώτους τους αιοδούς, προσπάθησε αντιγράφοντας το πρωτότυπο κείμενο να το προσαρμόσει στη δική του διάλεκτο, να προσθέσει ή να αφαιρέσει στίχους.

Υπήρχαν αντίγραφα «κατά πόλεις» και δεν ήταν λίγα. Σαν τέτοιες θεωρούντο: η Αργολική, η Χία, η Κρητική, η Κύπρια, η Σινωπική κ.ά. Υπήρχαν και οι εκδόσεις «κατά άνδρα» όπως γνωρίζουμε από διάφορα σχόλια συγγραφέων της εποχής όπως του Ευριπίδου του νεότερου και του Αντίμαχου του Κολοφώνιου. Είναι γνωστό επίσης ένα αντίγραφο της Ιλιάδας που έκανε δώρο ο Αριστοτέλης στον Μ. Αλέξανδρο.

Ήταν φυσικό, στα τριακόσια περίπου χρόνια που μεσολάβησαν από την αποκατάσταση του κειμένου από τον Πεισίστρατο, αυτά να υποστούν και πάλι νοθεύσεις και αλλοιώσεις. Δεν είχε ανακαλυφθεί η τυπογραφία και η διακίνηση κάθε κειμένου γινόταν με χειρόγραφα αντίγραφα. Οι Αλεξανδρινοί σοφοί και γραμματικοί προσέφεραν τεράστιο έργο στην αποκατάσταση της ποίησης του Ομήρου και όχι μόνο.

Οι παρεμβάσεις στα κλασικά κείμενα, οι διασκευές και παραλλαγές, ακόμα και στα κείμενα των τραγικών, ανάγκασαν τον Αθηναίο πολιτικό Λυκούργο να λάβει μέτρα. Εισήγαγε νόμο (τον 4^ο αιώνα π.Χ.) που απαγόρευε τις παρεμβάσεις. Ένα αντίγραφο κάθε έργου έπρεπε να κατατεθεί στο αρχείο της πόλης και ένας γραμματέας να είναι υπεύθυνος για τη μη παραποίηση των έργων.

Λέγεται, πως το αρχείο αυτό δανείστηκε ο Πτολεμαίος ο Ευεργέτης για να κάνει αντίγραφα για τη μεγάλη βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας.

Εάν παραδεχθούμε, όπως οι περισσότεροι πιστεύουν, ότι ο Όμηρος γεννήθηκε στη Σμύρνη, πρέπει να γνωρίζουμε ότι αρχικά η πόλη αυτή ήταν Αιολική και έγινε Ιωνική αργότερα. Δεν είναι λοιπόν καθόλου παράξενο που στο ομηρικό κείμενο απαντάμε λέξεις και από τις δύο διαλέκτους.

Δεν έχουν δίκαιο όσοι αναλύοντας τη γλώσσα των ποιημάτων θεωρούν τις αιολικές λέξεις παρείσακτες και ακόμη ελαφρά τη καρδιά οι αντιγραφείς παρανοούντες την αλήθεια αυτή, διέστρεψαν τις λέξεις δημιουργώντας τεράστια σύγχυση.

Ο Άνταμ Νίκολσον, που έγραψε πρόσφατα ένα ωραίο και πρωτότυπο βιβλίο για τον Όμηρο με τίτλο «Γιατί ο Όμηρος έχει Σημασία» σε κάποιο σημείο ισχυρίζεται ότι οι Αλεξανδρινοί γραμματικοί προσπάθησαν να κάνουν ένα ενιαίο κείμενο από τα πολλά που είχαν στη διάθεσή τους. Προσπάθησαν, λέει, να κάνουν έναν Όμηρο από τους πολλούς που υπήρχαν.

Μα είναι δυνατόν; Ένας σπουδαγμένος δημοσιογράφος και συγγραφέας να ισχυρίζεται κάτι τέτοιο! Δεν είχε υπ' όψη του ότι τα κείμενα αυτά είχαν πάρει την τελική τους σχεδόν μορφή απ' τους εβδομήντα σοφούς που είχε ορίσει ο Πεισίστρατος πριν από τριακόσια σχεδόν χρόνια;

Ναι, είχαν στα χέρια τους πολλά αντίγραφα, από πολλά μέρη με προσαρμογές πιθανόν σε μερικά γλωσσικά ιδιώματα, αλλαγές ή συμπλήρωση ορισμένων στίχων κλπ. αλλά όχι καινούργια κείμενα. Το αν προσπάθησαν οι Αλεξανδρινοί ν' αποκαταστήσουν μερικούς στίχους που ήταν φυσικό ν' αλλοιωθούν λίγο ή πολύ στο πέρασμα τόσων χρόνων, αυτό είναι άλλο πράγμα.

Η ύπαρξη πολλών αποσπασματικών κειμένων γύρω από τα τρωικά καθόλου δε σημαίνει ότι υπήρξαν πολλοί Όμηροι. Όμηρος υπήρξε ένας. Γιγαντιαίος δρυς. Από τα κλαδιά του ξυλεύουν πολ-

λοί. Πολλοί προσπάθησαν ν' αποδομήσουν τον Όμηρο. Ν' αρνηθούν την ύπαρξή του. Μα αυτός είναι ακόμα ζωντανός εδώ και 2.700 χρόνια. Έχει περάσει στην αθανασία.

Η συστηματική -επιστημονική θα λέγαμε- κριτική και ανάλυση των ομηρικών κειμένων αρχίζει περί το 300 π.Χ. στην Αλεξάνδρεια. Οι Πτολεμαίοι δεν κέρδισαν δόξα και υστεροφημία στα πεδία των μαχών. Η ιστορία τους τιμάει γιατί θέλησαν να κάνουν την πόλη τους κέντρο της παιδείας του ελληνικού κόσμου. Ο Πτολεμαίος Β' ο επονομαζόμενος Φιλάделφος, ίδρυσε στην Αλεξάνδρεια την περίφημη βιβλιοθήκη.

Όλη η ελληνική γραμματεία, φιλολογία, ποίηση, φιλοσοφία, αστρονομία, μαθηματικά, ρητορική, δραματική δημιουργία κλπ. συγκεντρώθηκε και τακτοποιήθηκε εκεί από λόγιους και άξιους βιβλιοφύλακες. Και πιο είναι το πιο σπουδαίο; Οι βιβλιοφύλακες αυτοί δεν περιορίστηκαν μόνο να κατατάζουν και ταξινομήσουν τα αρχαία βιβλία, αλλά προσπάθησαν να τα μελετήσουν, να τα αξιολογήσουν κι όσα κριθούν άξια, να μπορούν ν' αντιγραφούν και να διαδοθούν.

Με τη βιβλιοθήκη συνδέθηκε ένα ιδιαίτερα επιστημονικό ίδρυμα, το λεγόμενο Μουσείο, ένα είδος Ακαδημίας Επιστημών. Όσοι εργάζονταν στο ίδρυμα αυτό μπορούσαν να εκφράζουν απόψεις, όμως βασικός κανόνας ήταν τις απόψεις και τις γνώμες τους να τις τεκμηριώνουν.

Πρώτος επίσημος βιβλιοθηκάριος διορίστηκε το 285 π.Χ. ο Εφέσιος Ζηνόδοτος. Αυτός ανέλαβε τη συλλογή και τακτοποίηση της επικής και λυρικής ποίησης των Ελλήνων, δίνοντας ιδιαίτερη προσοχή στα έπη του Ομήρου. Αυτός θεωρείται ότι διαίρεσε την Ιλιάδα και την Οδύσσεια σε 24 βιβλία το καθένα σύμφωνα με τα στοιχεία του ελληνικού αλφαβήτου. Ονομάστηκαν ραψωδίες. Η κάθε ραψωδία της Ιλιάδας με κεφαλαία στοιχεία και της Οδύσσειας με μικρά. Η κάθε ραψωδία είχε και αρίθμηση των στίχων. Αυτό βοήθησε πολύ στον περιορισμό των παρεμβάσεων.

Λέγεται πως είχε μεγάλο αριθμό ομηρικών αντιγράφων. Τρόπος αξιολόγησής τους ήταν να πληρούν αυτά τρεις προϋποθέσεις: να είναι εξακριβωμένα με ακρίβεια ότι πρόκειται για ομηρικό κείμενο, απόλυτη ομαλότητα και ομοιότητα του επικού ύφους και τρίτο, συμφωνία του ποιητή με τον εαυτό του. (δηλ. σταθερότητα στις απόψεις του). Γενικά ότι θεωρούσε ότι μειώνει την αξία και το κύρος του ποιητή το διέγραφε. Πίστευε αδιασάλευτα ότι ο ίδιος ποιητής έγραψε την Ιλιάδα και την Οδύσσεια και σ' όλη του τη ζωή προσπάθησε να τα καθαρίσει από ξένα στοιχεία και να τα αποκαταστήσει. Ας τον θεωρήσουμε άξιο. Και πιο δίκαια πανάξι-

ο. Μαθητής του Ζηνόδοτου υπήρξε ο Ερατοσθένης, περισπούδαστος επιστήμων και αυτός. Συνέβαλε τα μέγιστα στην αποκατάσταση των επών, ακολουθώντας τις μεθόδους του Ζηνόδοτου. Προσπάθησε να κατανοήσει αισθητικά και ιστορικά τον Όμηρο. Κορόιδευε τον Καλλίμαχο και τους ομοίους του που προσπαθούσαν να προσδιορίσουν γεωγραφικά τους τύπους που αναφέρονται στην Οδύσσεια.

Τον Ερατοσθένη διαδέχτηκε ο Αριστοφάνης ο Βυζάντιος (257-180 π.Χ.). Το περίεργο είναι ότι στις δικές του εκδόσεις υπήρχαν στίχοι στην Ιλιάδα και την Οδύσσεια που δεν υπήρχαν σ' αυτές του Ζηνόδοτου. Δύο πράγματα πρέπει να συμβαίνουν. Ή οι στίχοι αυτοί παρελήφθησαν από αντίγραφα που δεν είχε δει ο Ζηνόδοτος, ή ο Αριστοφάνης παρέλαβε στίχους που τους είχε απορρίψει νωρίτερα ο Ζηνόδοτος.

Μαθητής του Αριστοφάνη υπήρξε ο Αρίσταρχος από τη Σαμοθράκη. Κοφτερό μυαλό κι αυτός (215-145 π.Χ.). Για τις εργασίες και τις μεθόδους του γνωρίζουμε περισσότερα από τους προηγούμενους βιβλιοθηκάρους, γιατί σώθηκαν αρκετά από τα σχόλια που κατά καιρούς εξέδιδε σε βιβλία.

Ο Αρίσταρχος μελέτησε συστηματικά τη γλώσσα του Ομήρου και έθεσε τις βάσεις της επιστημονικής γραμματικής. Δεν αρκέ-

στηκε όμως μόνο στη γλώσσα του ποιητή αλλά εξακρίβωσε και όλα τα μυθολογικά ή ιστορικά στοιχεία που αναφέρονται στα κείμενα. Έδειχνε μεγάλη ευλάβεια και προσοχή στα παραδοθέντα σ' αυτόν κείμενα και προσπάθησε να διασώσει ότι έπρεπε να διασωθεί.

Τα διασωθέντα αποσπάσματα των έργων του συνέλεξαν κατά τους χρόνους του Κικέρωνα και του Αυγούστου στη Ρώμη, δύο από τους μαθητές του, ο Αριστόνικος και ο Δίδυμος και τα εξέδωσαν σε ξεχωριστά βιβλία.

Και γεννιέται δικαιολογημένα η απορία. Αυτοί οι σοφοί άνθρωποι στην Αλεξάνδρεια (και όχι μόνο) που επί διακόσια χρόνια μελετούσαν και δούλευαν για ν' αποκαταστήσουν τα κείμενα των επών, αμφέβαλαν ποτέ για την ύπαρξη του Ομήρου; Ασφαλώς όχι. Και γιατί ύστερα από δύο χιλιάδες χρόνια βρίσκονται «σοφοί» που αμφισβητούν ότι πράγματι υπήρξε αυτός ο μέγας ποιητής; Αν δεν το πιστεύουν ας βάλουν τα δάχτυλα «επί τον τύπον των ήλων», την Ιλιάδα και την Οδύσσεια.

Σύγχρονα σχεδόν με την βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας (μισά 3^ο π.Χ. αιώνα) υπήρξε μεγάλη πνευματική κίνηση και στην Μικρασιατική Πέργαμο. Η νέα αυτή πνευματική εστία είχε τη δική της βιβλιοθήκη και όταν βιβλιοθηκάριος ανέλαβε ο Κράτης από την πόλη Μαλλού της Κιλικίας, ίδρυσε και δική της σχολή. Ο Κράτης με σθένος υποστήριξε, σε αντίθεση με τον Αριστοφάνη τον Βυζάντιο, ότι ο σκοπός του Ομήρου δεν ήταν η ποιητική απόλαυση, ή ψυχαγωγία, όσο η διδασκαλία.

Σχολιάζοντας τις εργασίες των Αλεξανδρινών γραμματικών, ο Κράτης, έβρισκε πως αυτές ήταν υπερβολικά αυστηρές, με γραμματικές εξετάσεις ακρίβειας. Έλεγε πως οι Αλεξανδρινοί εξέταζαν τα πάντα με κανόνες. Και φυσικά αυτά, όπως πιστεύουμε, δεν αποτελούν κανενός είδους μομφή.

Να θυμίσουμε εδώ ότι, όταν σε κάποια εποχή κρίσης υπήρξε μεγάλη και παρατεταμένη έλλειψη παπύρου στην Πέργαμο, επι-

νοήθηκε η χρήση επεξεργασίας δέρματος για γραφική ύλη. Η γραφή σε δέρμα από τότε ονομάστηκε Περγαμινή.

Επειδή από πολλούς αμφισβητήθηκε η συμβολή των Αλεξανδρινών γραμματικών στην εκκαθάριση των ομηρικών κειμένων και την αυστηρή τους κωδικοποίηση, θα αναφέρουμε εδώ μια σπουδαία ανακάλυψη: Το πρωινό της 21^{ης} Φεβρουαρίου του 1888, ο Άγγλος ερευνητής Γουίλιαμ Πέτρι, κάνοντας ανασκαφές στη νεκρόπολη της Χαουάρα, περιοχή του Φαγιούμ της Αιγύπτου, ανάσκαψε έναν γυναικείο τάφο.

Κάτω από το κεφάλι της νεκρής, αντί για μαξιλάρι, υπήρχε ένας μεγάλος κύλινδρος από πάπυρο. Τα πρώτα φύλλα ήταν μισοκατεστραμμένα. Με έκπληξη ο Πέτρι άρχισε να διαβάζει ομηρικούς στίχους με καθαρά ελληνικά γράμματα. Όταν οι συντηρητές στο Λονδίνο άνοιξαν με προσοχή τον κύλινδρο, διαπίστωσαν ότι περιείχε τις δύο πρώτες ραψωδίες της Ιλιάδας.

Αναφέραμε πιο πάνω για το Βυζαντινό χειρόγραφο του 10^{ου} αιώνα, του Venetus A. Μια πολύ σημαντική διαπίστωση. Οι στίχοι και στα δύο χειρόγραφα ήταν ίδιοι. Και είχαν απόσταση χιλίων χρόνων.

ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗ ΓΕΝΕΣΗ ΤΗΣ ΤΡΑΓΩΔΙΑΣ

Οι περισσότεροι από τους στίχους των ομηρικών επών αποτελούνται από τους λόγους και τους απολόγους των θεών και των ηρώων. Για παράδειγμα, από τους 15.690 στίχους της Ιλιάδας οι 7.018 αποτελούνται από τον ευθύ λόγο (άμεση ομιλία των προσώπων) και οι υπόλοιποι από τον αφηγητή ποιητή. Στην Οδύσσεια από τους 12.103 στίχους ευθύ λόγο αποτελούν 8.225 στίχοι. Οι λόγοι στα δύο έπη υπολογίζονται σε 203.

Η επισήμανση του Πλάτωνα -έστω και για λόγους επικριτικούς- ότι ο Όμηρος είναι ο μεγαλύτερος των τραγικών ποιητών, είναι πέρα για πέρα σωστή.

Έχουν γραφεί εκατοντάδες βιβλία και δοκίμια για τη γένεση της τραγωδίας, από Έλληνες και ξένους διανοούμενους. Για τη σκηνική - θεατρική παρουσίαση μυθικών, φανταστικών ή ιστορικών γεγονότων. Έχει υποστηριχτεί για τις απαρχές της τραγωδίας και της κωμωδίας, ότι αυτό οφείλεται στους Σάτυρους, τους Σειληνούς, τους μεταμφιεσμένους χορευτές κλπ.

Δεν είναι υπερβολή αν ισχυριστούμε ότι όλων αυτών των διεργασιών προηγείται και πάλι ο Όμηρος. Οι λόγοι του με την ποικιλία και την ζωντάνια, την αμεσότητα και την αληθοφάνεια, αποτελούν ξεχωριστό χαρακτηριστικό των ποιημάτων.

Σε άπειρες σκηνές των επών, ήρωες και ηρωίδες, θεοί και θεότητες του μύθου διαλέγονται. Και πώς ξεκίνησε η σκηνική τραγωδία; Με δύο πρόσωπα που συνδιαλέγονται. Αργότερα οι τραγικοί ποιητές αύξησαν τον αριθμό των ηθοποιών προσθέτοντας και τον χορό.

Ο Τζάσπερ Γκρίφιν, καθηγητής κλασικής φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης, γράφει: «Δίχως το παράδειγμα του Ομήρου η αττική τραγωδία δεν θα δημιουργούνταν ποτέ με τη

μορφή που τη γνωρίζουμε. Κάτι τέτοιο θα είχε σοβαρές επιπτώσεις σε όλα τα ευρωπαϊκά έμμετρα δράματα, συμπεριλαμβανομένου του Σαίξπηρ. Τα ομηρικά έπη ήταν αυτά που έδειξαν πώς επιτυγχάνεται η παρουσίαση σπουδαίων χαρακτήρων με ευγενή και βαρυσήμαντη δράση, οι οποίοι συνδιαλέγονται με αξιοσέβαστο και αυθεντικό τρόπο, που να πείθει την ανθρώπινη ψυχολογία».

Θα ήθελα εδώ να κάνω μια παρατήρηση: Οι αοιδοί και οι ραψωδοί, που απάγγελναν ή τραγουδούσαν αποσπάσματα από τα έπη μπροστά σε ακροατήρια, δεν αποτελούσαν κατά κάποιο τρόπο μια σκηνική παρουσία;

Οι αοιδοί και οι ραψωδοί δεν απάγγελναν τα ποιήματα με μονότονο τρόπο. Προσπαθούσαν να μιμηθούν τη φωνή θεών, ηρώων και γυναικών, πότε ανεβάζοντας τον τόνο της φωνής τους, πότε χαμηλώνοντας και με ανάλογες κινήσεις και μορφασμούς ανέβαζαν το ενδιαφέρον του κοινού. Ακόμα και μέσα στα ίδια τα έπη οι ακροατές ενός αοιδού συνεπαίρνονται από τη μαγεία της σκηνής.

Όπως προείπαμε, οι άμεσοι λόγοι (προσωπικές ομιλίες) στα έπη ξεπερνούν τους διακόσιους. Οι λόγοι αυτοί χαρακτηρίζονται από μεγάλη ποικιλία: φραστικές προκλήσεις στη μάχη, πολιτικές αγορευσεις και δημόσιες αντιλογίες, προτροπές σε στρατιώτες με πεσμένο ηθικό, ικεσίες για να προστατευτεί η ζωή κάποιου ανθρώπου, προσευχές προς τους θεούς, αναπολήσεις κλπ. κλπ.

Πέρα από τους λόγους, υπάρχουν στην Ιλιάδα και την Οδύσσεια άμετρες συγκλονιστικές σκηνές, που άνετα θα μπορούσαν ν' αποτελέσουν μέρος ή όλο μιας τραγικής παράστασης.

Θα μπορούσαμε ενδεικτικά ν' αναφέρουμε: Τη φιλονικία Αγαμέμνονα - Αχιλλέα στην αρχή της ραψωδίας Α' της Ιλιάδας, παρουσία του ιερέα Χρύση και της θεάς Αθηνάς. Την πρεσβεία με τους Οδυσσέα, Αίαντα και Φοίνικα στη σκηνή του Αχιλλέα, προκειμένου να τον πείσουν να γυρίσει στη μάχη. Ο περίφημος διάλογος Έκτορα και Ανδρομάχης, προτού ο ήρωας επιστρέψει πάλι στον πόλεμο. Και η δραματικότερη σκηνή στο τέλος της Ιλιάδας,

με την επίσκεψη του βασιλιά Πρίαμου στη σκηνή του Αχιλλέα για να πάρει το σώμα του γιου του, που μένει άταφο.

Η συνάντηση και η συμφιλίωση των δύο εμπολέμων, που μ' αυτό τελειώνει η Ιλιάδα, θεωρείται μια από τις τραγικότερες επινοήσεις στην παγκόσμια λογοτεχνία.

Ανάλογα παραδείγματα υπάρχουν και στην Οδύσσεια. Όπως είναι η επίσκεψη του Τηλέμαχου στην Πύλο και τη Σπάρτη, όπου συνομιλεί με τον Νέστορα, το Μενέλαο και την Ελένη για την τύχη του πατέρα του. Η Φιλοξενία του Οδυσσέα στο παλάτι του Αλκίνοου, όπου ο αοιδός Δημόδοκος τραγουδά τα κατορθώματα του ήρωα στην Τροία, προκαλώντας το κλάμα του Οδυσσέα. Την ατμόσφαιρα στο παλάτι του Οδυσσέα με τους μνηστήρες της Πηνελόπης, ν' ασχημονούν. Οι πολλές αναγνωρίσεις από Εύμαιο, Φιλοίτιο, Ευρύκλεια, Πηνελόπη, Λαέρτη και τέλος ο φόνος των μνηστήρων με τοξοβολία.

Ο Όμηρος σπάνια περιγράφει μιαν ακίνητη εικόνα. Του αρέσει η κίνηση και η δράση. Πιστεύει πως αυτό αυξάνει το ενδιαφέρον του ακροατή. Ντύνει πάντα τις περιγραφές του με μια υποτιθέμενη κίνηση. Προτιμάει τον άμεσο λόγο, όπου μιλούν οι ίδιοι οι ήρωές του. Έτσι υπογραμμίζεται το δραματικό στοιχείο. Τα έπη περιέχουν «εν σπέρματι», πολλά δράματα.

Εάν ο Όμηρος γεννιόταν δύο αιώνες αργότερα, σίγουρα θα μπορούσε να γίνει ένας από τους μεγαλύτερους θεατρικούς συγγραφείς. Ένας δεξιοτέχνης της σκηνικής τραγωδίας. Το πιστοποιούν άπειρες σκηνές στην Ιλιάδα και την Οδύσσεια. Δεν μπορούμε να τις σχολιάσουμε όλες. Έχουμε αναφέρει σε προηγούμενο κεφάλαιο πολλές από τις παρομοιώσεις του ποιητή. Πρωτότυπες, εντυπωσιακές, ρεαλιστικές.

Όλες αυτές οι παρομοιώσεις ωχριούν μπροστά στην πιο δυνατή σύγκριση ολόκληρου του έργου. Μετά το τραγούδι του Δημόδοκου για την άλωση της Τροίας, ο μεταμφιεσμένος και μη ανα-

γνωρίσιμος Οδυσσέας καταρρέει ανάμεσα στους Φαίακες οικοδεσπότες του. Είναι μια παρομοίωση και ωραία και πολυσήμαντη: *«Αυτά ετραγουδά ο πολυδόξαστος τραγουδιστής· ωστόσο έλιωνε εκείνος, και του μούσκευαν τα μάγουλα απ' τα δάκρυα. Πώς μια γυναίκα κλαίει τον άντρα της, πεσμένη πάνω του, που ομπρός στους άλλους και στο κάστρο του σκοτώθη, για να διώξει απ' τα παιδιά του και την πόλη του την ανελέητη μέρα· κι αυτή να σπαρταράει θωρώντας τον και να πεθαίνει ομπρός της σκούζει βαριά, χυμένη γύρα του· κι οι οχτροί με τα κοντάρια στην πλάτη και στους ώμους πίσωθε χτυπώντας τη στο δρόμο τη σπρώχνουν της σκλαβιάς, ασήκωτους καημούς και θλίψεις να 'χει κι από τον πόνο τον πικρότατο τα μάγουλά της λιώνουν, όμοια πικρά τα δάκρυα στάλαζαν απ' του Οδυσσέα τα μάτια».*

(Θ' 521-31)

Τι μας κάνει εδώ ο ποιητής! Μέσα σε ένδεκα στίχους, μας αφηγείται τρία δράματα και μας αφήνει να εννοήσουμε τρία διδάγματα. Δράμα 1. Ο Οδυσσέας μεταμφιεσμένος και μη αναγνωρίσιμος ακούει τον αιιδό Δημόδοκο να τραγουδάει τα κατορθώματά του στην Τροία και κλαίει ασυγκράτητα.

Η παρομοίωση αρνείται να τον αφήσει με οποιονδήποτε τρόπο να ξεφύγει από το τρωικό του παρελθόν. Τον φυλακίζει σε μια εικόνα, όπου είναι από τη μεριά των νικητών, αλλά τον υποχρεώνει να ξαναζήσει και τα αισθήματα από την πλευρά των ηττημένων. Δράμα 2. Ένας μαχητής πέφτει νεκρός υπερασπιζόμενος την πόλη του και τα παιδιά του. Τον πενθεί η γυναίκα του που τον αγκαλιάζει κλαίγοντάς γοερά. Δράμα τρίτο και πικρό. Την πονεμένη γυναίκα που είναι πεσμένη πάνω στον σκοτωμένο άνδρα της την χτυπούν στην πλάτη με τα κοντάρια τους οι εχθροί για να τη σύρουν σκλάβια σε ξένη γη.

Διδαχή 1. Το παρελθόν είναι ο ίσκιος που σε ακολουθεί σε όλη σου τη ζωή. Είναι δύσκολο να το απαρνηθείς. Και είναι πρόπον να μη σε νανουρίζουν μονάχα οι νίκες σου. Στη ζωή υπάρχουν και οι ηττημένοι.

Διδαχή 2. Ένα από τα μεγάλα προτερήματα του Ομήρου είναι και ο οίκτος που δείχνει για τον εχθρό που νικήθηκε. Κι αυτός έχει γενναίους άνδρες, κι αυτός πολεμάει για τιμή και διακρίσεις. Ο οίκτος μας δεν αφορά τον ταλαίπωρο Οδυσσέα μόνο. Πρέπει να είναι αμφίδρομος. Και για τον σκοτωμένο μαχητή και τη χήρα.

Διδαχή 3. Πάντοτε στη ζωή υπάρχουν τα χειρότερα. Δράμα η γυναίκα που έχασε τον άνδρα της. Τραγωδία που τη σέρνει ο εχθρός στην πικρότατη σκλαβιά.

Πώς είναι δυνατό να μη θαυμάσεις έναν τέτοιο μεγάλο ποιητή, που προκαλεί ταραχή και σεισμό στην καρδιά και το μυαλό σου με τις επινοήσεις και τις αφηγήσεις του;

Όλα τα παραπάνω φανερώνουν ότι ο δρόμος για το σκηνικό δράμα και την τραγωδία ήταν πάρα πολύ μακρύς. Και στην αφετηρία, μεταξύ και άλλων, ξεχωρίζει η σεβάσμια μορφή του Ομήρου.

ΟΙ ΜΕΓΑΛΕΣ ΑΠΟΣΙΩΠΗΣΕΙΣ

Στα δύο ομηρικά έπη υπάρχουν -σκοπίμα ή όχι- αρκετά κενά στην αφήγηση των δραματικών ιστοριών του τρωικού πολέμου και στη συνέχεια, του νόστου των ηρώων. Η Ιλιάδα τελειώνει με την κηδεία του Έκτορα και όχι με το τέλος του πολέμου. Η πτώση της Τροίας, με το τέχνασμα του Δούρειου Ίππου, μνημονεύεται στην Οδύσσεια με τις διηγήσεις του ήρωα στη Σχερία, στο ανάκτορο του βασιλιά Αλκίνοου.

Μια από τις μεγάλες αποσιωπήσεις του Ομήρου -μαζί με την εφτάχρονη, δίχως δραστηριότητα, παραμονή του Οδυσσέα στο νησί της Καλυψώς- είναι ο θάνατος του Αχιλλέα.

Στην Ιλιάδα υπάρχουν πολλές μαντείες και υπονοούμενα για τον επικείμενο θάνατο του ήρωα. Ο θάνατός του δεν περιγράφεται πουθενά, Προαναγγέλλεται, αλλά ουδέποτε επισυμβαίνει στο έπος, Ποιος σκότωσε τον Αχιλλέα και πότε; Κάτω από ποιες συνθήκες; Έπεσε μαχόμενος, όπως το επιθυμούσε ή βρήκε ταπεινό θάνατο;

Κάτι παράξενο συμβαίνει εδώ. Ο παντογνώστης Όμηρος περιγράφει θανάτους και θανάτους. Όχι μόνο βασιλιάδων και μεγάλων πρωταγωνιστών, αλλά και μικρότερων ηρώων και μαχητών. Πώς γίνεται να αγνοεί τον θάνατο του πρωταγωνιστή του; Να θυμίσουμε εδώ ότι στην Ιλιάδα ο Αχιλλέας απουσιάζει σε 17 ραψωδίες. Αποσύρεται από τις μάχες μετά τη φιλονικία του με τον Αγαμέμνονα και επιστρέφει στον πόλεμο μετά τον θάνατο του Πάτροκλου.

Στον πόλεμο της Τροίας -και όχι μόνο- οι ήρωες δοξάζονταν όταν σκότωναν σπουδαίους αντιπάλους. Για παράδειγμα ο Έκτορας σκοτώνει τον Πάτροκλο, ο Διομήδης τον βασιλιά των Θρακών Ρήσο, ο Μενέλαος τον βασιλιά των Παφλαγόνων Πολυμαίνη,

Στη σύγκρουση δε των δύο πρωταγωνιστών του πολέμου ο Αχιλλέας σκοτώνει τον Έκτορα.

Στη δραματική συνάντηση με τον βασιλιά Πρίαμο ο Αχιλλέας υπόσχεται να σταματήσει τον πόλεμο για 12 ημέρες, χρόνος που χρειάζεται για να τιμηθεί και τα ταφεί ο Έκτορας. Ο Πρίαμος του είπε πως αν χρειαστεί την δωδέκατη μέρα ξαναρχίζει ο πόλεμος. Η Ιλιάδα δεν αναφέρει αν ο πόλεμος συνεχίστηκε, αν σκοτώθηκε ο Αχιλλέας και από ποιόν.

Διαβάστε τι γράφει για το θέμα αυτό το Blogspot (Αρχαία Ελληνικά), «Ξαναβρίσκουμε τον Αχιλλέα, νεκρό πλέον, στον Άδη στη ραγωδιά λ . Εκεί συναντάται με τον Οδυσσέα που κατέβηκε στον κάτω κόσμο για να πάρει χρησμό από τον μάντη Τειρεσία, και έχουν μια συνομιλία. Ο Αχιλλέας φαίνεται να μη γνωρίζει το τέλος του πολέμου και ρωτάει εναγωνίως τον Οδυσσέα αν έχει μάθει κάτι για τον πατέρα του τον Πηλέα και για τον γιο του τον Νεοπτόλεμο που δεν είχε δει καθόλου κατά την διάρκεια του πολέμου, επειδή μεγάλωνε στη Σκύρο. Ο Οδυσσέας του λέει ότι δε γνωρίζει τίποτε για τον πατέρα του, αν ζει ή πέθανε, αλλά γνωρίζει πολλά για τον γιό του.

Λέει ότι ο ίδιος πήγε και τον έφερε από τη Σκύρο. Πολέμησε γενναία, ήταν ατρόμητος, μυαλωμένος και σκότωσε πολλούς Τρώες, ηγούμενος των Μυρμιδόνων. Μάλιστα είχε μπει στην κοιλιά του Δούρειου Ίππου μαζί με άλλα παλικάρια».

Άρα ο πόλεμος συνεχίστηκε μετά την ταφή του Έκτορος. Σ' αυτές τις μάχες κάπου σκοτώθηκε και ο Αχιλλέας. Πότε όμως; Από ποιον; Γιατί δεν ξέρουμε τι ακριβώς συνέβη στον μεγαλύτερο ήρωα του πολέμου; Κι ακόμη συμπεραίνουμε ότι ο Δούρειος Ίππος κατασκευάστηκε μετά τον θάνατο του Αχιλλέα, αφού με το στρατήγημα αυτό έπεσε η Τροία, ενώ ο Αχιλλέας δεν ζούσε, και δε γνωρίζει ότι ο γιος του ο Νεοπτόλεμος είχε μπει στην κοιλιά του ξύλινου αλόγου.

Επίσης ξαναβρίσκουμε νεκρό τον Αχιλλέα στη ραψωδία ω της Οδύσσειας να συνομιλεί με τον επίσης νεκρό Αγαμέμνονα που εσφάγει από τον Αίγιστο και την Κλυταιμνήστρα.

Ούτε εδώ μαθαίνουμε πως πέθανε ο Αχιλλέας και από ποιον σκοτώθηκε. Μαθαίνουμε μόνο πως ετάφη δια στόματος Αγαμέμνονος. Ότι του έγινε πολυτελέστατη κηδεία με όλες τις Μούσες παρούσες, με σπουδαίο τύμβο και πολλά κτερίσματα, όσα κανένας άλλος νεκρός βασιλιάς δεν είχε ποτέ του. Τον κλαίγανε 17 ημέρες και 17 νύχτες κι ήσαν εκεί όλοι οι αθάνατοι θεοί και όλοι οι θνητοί. Η μητέρα του έφερε χρυσό αμφορέα όπου περισυνέλεξε τα οστά του μετά την πυρά και τα έβαλε ανάκατα με αυτά του Πάτροκλου ... Ο τύμβος του ήταν μεγάλος και έβλεπε τον πλατύ Ελλήσποντο ... και καταλήγει ο Αγαμέμνων:

«Εσύ κι αν πέθανες δεν έχασες τ' όνομά σου. Πάντα Αχιλλέα η δόξα αθάνατη θα σε συνοδεύει στους ανθρώπους. Ενώ για μένα τί όφελος που ετοίμασα τον πόλεμο;»

Ωστόσο όλος ο κόσμος ομιλεί για την «Αχίλλειον πτέρναν», επιβεβαιώνοντας έτσι για μια ακόμη φορά, ότι γνωρίζουμε πολύ καλά όσα δεν είπε ο Όμηρος και αγνοούμε όσα είπε.

Προφανώς κάποιος παραμυθός της αρχαιότητας ορμώμενος από τον στίχο της Ιλιάδας (X 358) όπου ο θνήσκων Πάτροκλος λέει στον Αχιλλέα να προσέξει μήπως θυμώσουν οι θεοί και στείλουν τον Πάρη με τον Απόλλωνα και τον σκοτώσουν, συμπεραίνει ότι ο Αχιλλέας σκοτώθηκε από τον Πάρη που του κάρφωσε το «πάριον βέλος» στη φτέρνα του, χωρίς αυτό να αναφέρεται πουθενά στην Ιλιάδα ή στην Οδύσσεια.

Αυτό το παραμύθι περπάτησε στους αιώνες καθώς οι παραμυθάδες επινόησαν και τον μύθο ότι η Θέτις ήθελε να κάνει τον γιο της άτρωτο και αθάνατο και τον κράτησε πάνω από την ιερή φλόγα γι' αυτό το σκοπό, αφήνοντας τρωτό μόνο το σημείο της φτέρνας από όπου τον κρατούσε. Μα αν είχε συμβεί αυτό γιατί η θεά δεν ... άλλαζε χέρι ώστε το ιερό πυρ να αθανатоποιήσει και τη

φτέρνα; Για τόσο ανόητες περνούν τις θεές; Πέραν τούτου όπως είπαμε, κανείς θεός ή ήρωας δεν υποστηρίζει στα έπη ότι ο Αχιλλέας ήταν άτρωτος ή αθάνατος. Το αντίθετο μάλιστα.

Ο αρχαίος συγγραφέας Απολλόδωρος, μαθητής του Αρίσταρχου, γράφει ότι η μητέρα του Θέτις για να τον καταστήσει αθάνατο τον βούτηξε στα νερά της Στυγός. Υποστηρίζει ότι ο Αχιλλέας εφονεύθει δολίως από τον Πάρι στον ναό του Απόλλωνα, όταν εμνηστεύτο την Πολυξένη κόρη του βασιλιά Πριάμου. Άλλο παραμύθι και αυτό, «Αλλού βαράνε τα βιολιά και αλλού χορεύει η νύφη», λένε στο χωριό μου.

Φαίνεται λοιπόν ότι ο Όμηρος δεν ήθελε να πει πώς και από ποιον σκοτώθηκε ο Αχιλλέας. Ήταν ο ήρωάς του. Ίσως δεν ήθελε να μειώσει τη φήμη του. Στο κάτω – κάτω αυτός είναι ο δημιουργός. Θα τον κατηγορήσουμε γι' αυτό; Θυμηθείτε τη ρήση του μεγάλου Ν. Καζαντζάκη: «Ο συγγραφέας είναι ένας μικρός θεός. Κάνει τους ήρωές του ότι θέλει».

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙΒΙΩΣΗΣ

Η ελληνική και η ευρωπαϊκή λογοτεχνία αρχίζει από τον Όμηρο. Την Ιλιάδα και την Οδύσσεια. Πριν από αυτόν δεν σώθηκε κανενός είδους λογοτεχνικό (ή άλλο) κείμενο. Αυτό δεν σημαίνει ότι δεν προϋπήρξε. Απλά δεν διασώθηκε για ποικίλους πιθανούς λόγους, όπως ακατάλληλο γραφικό υλικό, δυσκολία παραγωγής αντιγράφων, πόλεμοι, μετακινήσεις πληθυσμών, ποιότητα και αξία των κειμένων ή αλλαγή στις προτιμήσεις του κοινού.

Είναι φανερό, πως η διάσωση των Ομηρικών κειμένων οφείλεται, κυρίως, στην καθολική αναγνώριση της μοναδικής τους αξίας στον κόσμο της εποχής, όταν αυτά άρχισαν να διαδίδονται σταδιακά στον ελληνισμό της Μεσογείου.

Η αναγνώριση αυτή έγινε αιτία να γίνουν περιζήτητα τα αντίγραφα των κειμένων από επαγγελματίες γραμματικούς, φυσικά επί αμοιβή. Άρχοντες, σοφοί, ποιητές, φιλόσοφοι, αιδοί και κάθε είδους καλλιεργημένοι άνθρωποι ήθελαν να έχουν ένα αντίγραφο.

Να υπενθυμίσουμε εδώ ότι υπήρξαν και άλλοι λόγοι που κράτησαν ζωντανά τα αριστουργηματικά αυτά ποιήματα. Να θυμίσουμε τον τύραννο της Αθήνας Πεισίστρατο (και τον γιο του Ιππία) που τον 6^ο αιώνα π.Χ. για λόγους πολιτικούς, επέβαλε τα δύο έπη να απαγγέλλονται δημόσια στα Παναθήναια, που γιορτάζονταν κάθε τέσσερα χρόνια.

Νωρίτερα είχε φροντίσει να κωδικοποιήσει τα σκόρπια κείμενα που είχαν αλλοιωθεί με το πέρασμα των χρόνων από διάφορους αιδούς ή αντιγραφείς, Για το σκοπό αυτό φρόντισε να μαζέψει εβδομήντα σοφούς υπό τον Ονομάκριτο που δούλεψαν καιρό για την αποκατάσταση των κειμένων.

Είναι γνωστό ότι το μεγαλύτερο μέρος της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας εξαφανίστηκε στο πέρασμα των αιώνων. Ακόμα και κατά τη διάρκεια της ίδιας της αρχαιότητας ή των μέσων χρόνων. Ένα μικρό μέρος αυτού του θησαυρού επανεμφανίστηκε τα τελευταία εκατό χρόνια κατά τη διάρκεια ανασκαφών από παπυρικά ή άλλα ευρήματα. Μεταξύ αυτών έργα του Μένανδρου, του Βακχυλίδη, του Καλλιμάχου και η «Αθηναίων Πολιτεία» του Αριστοτέλη.

Από το σωζόμενο κειμενικό υλικό αντλούμε άπειρες πληροφορίες για τα έργα και τις δημιουργίες που χάθηκαν ή ψήγματα μόνο από αυτά που διασώθηκαν. Πάντα έχουμε την ελπίδα ότι θα μεγαλώσουμε τον όγκο της αρχαίας ελληνικής γραμματείας με έργα θαμμένα και ξεχασμένα όπως συνέβη τους τελευταίους αιώνες.

Η απώλεια τόσων και τόσων κειμένων δεν εμπόδισε την αρχαία ελληνική λογοτεχνία να συνεχίσει να δημιουργεί. Δεν κινδύνευε να λησμονηθεί ή να καταστραφεί και όπως γράφει ο Β. Κνοχ «... γιατί η συνέχεια της κουλτούρας στην οποία βασιζόταν, ποτέ δεν αποκόπηκε και δεν υπήρχε εκτενής κατολίσθηση στη βαρβαρότητα».

Μπορούμε εύκολα να πούμε, πως η αρχαία ελληνική λογοτεχνία αρχίζει με τα δύο έπη του Ομήρου, την Ιλιάδα και την Οδύσσεια, καθώς κανέναν παλαιότερο κείμενο, ποιητικό ή πεζό, δε διασώθηκε. Η δυσκολία έγκειται στον καθορισμό ημερομηνίας λήξης της λογοτεχνίας αυτής. Κι αυτό συμβαίνει γιατί η λογοτεχνική δημιουργία στην ελληνική γλώσσα συνεχίστηκε για αιώνες αφού ο αρχαίος ελληνικός κόσμος είχε συρρικνωθεί και η εποχή του κλασικισμού είχε παρέλθει.

Είναι πολλοί αυτοί που υποστήριξαν ότι αυτό συνέπεσε με το τέλος της περιόδου της σταθερότητας του ελληνορωμαϊκού πολιτισμού, που συμπίπτει με τη λήξη του 3^{ου} αιώνα μ.Χ. Άρα, όταν μιλούμε για αρχαία ελληνική λογοτεχνία εννοούμε ένα χρονικό διάστημα χιλίων και πλέον ετών (750 π.Χ. - 300 μ.Χ.).

Θίξαμε και αλλού τα αίτια της απώλειας του μεγαλύτερου μέρους της αρχαίας ελληνικής γραμματείας. Ας τα επαναλάβουμε: Γραφή σε ευτελή και μη ανθεκτικά στο χρόνο υλικά, πάπυρο ή επεξεργασμένα δέρματα κασίκας, δυσκολία παραγωγής πολλών αντιγράφων, πόλεμοι, καταστροφές, μεταναστεύσεις. Και κάτι απόλυτα φυσιολογικό. Αν τα καινούργια έργα ήταν αρτιότερα από τα προηγούμενα, τα παλαιά υποβαθμίζονταν και ήταν εύκολο να χαθούν. Όπως συμβαίνει με τη φυσική επιλογή, επιβίωναν τα έργα που είχαν περισσότερα θετικά χαρακτηριστικά.

Σίγουρα η ιστορία της επιβίωσης αρχίζει με τη χρήση και τη διάδοση της απλουστευμένης φωνητικής (Φοινικικής) γραφής. Δεν υπήρχε άλλος τρόπος διατήρησης ενός εκτεταμένου σταθερού κειμένου.

Τα πολλά αντίγραφα ενός κειμένου, ποιητικού ή πεζού, ήταν ο σοβαρότερος παράγοντας για τη διάσωσή του. Δεν γνωρίζουμε πότε ακριβώς εισήχθηκε ο πάπυρος στην κυρίως Ελλάδα. Πιστεύεται ότι αυτό έγινε γύρω στο 750 π.Χ.

Οι Ίωνες της Μιλήτου έχοντας ιδρύσει μια αποικία στις εκβολές του ποταμού Νείλου, τη Ναύκρατη, γύρω στον ένατο αιώνα, είχαν ευκολότερη πρόσβαση στο σπουδαίο αυτό υλικό, τον πάπυρο. Κάποια σχέση υπάρχει σίγουρα με το γεγονός αυτό και την καταγραφή των επών από τον Όμηρο.

Η έστω και περιορισμένη (λόγω δυσκολιών ή έλλειψης ενδιαφέροντος) κυκλοφορία κειμένων με χειρόγραφα αντίγραφα διέσωσε πολλά από τα πρώιμα έργα, προτού δηλαδή η παραγωγή αντιγράφων εξελιχτεί σε ένα είδος βιοτεχνίας και εμπορίου. Υπάρχουν μαρτυρίες ότι από τον 5^ο π.Χ. αιώνα και μετά υπήρχε βιβλιεμπόριο στην Αθήνα. Με την όποια ζήτηση των αντιγράφων διασώθηκαν αρκετά από τα έργα του παρελθόντος. Τα υπόλοιπα πέρασαν στον κόσμο της σιωπής και της λήθης.

Την Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου, πόλη που έχτισε ο Μέγας Αλέξανδρος, οι Πτολεμαίοι την κατέστησαν ένα ισχυρό πνευματικό

κέντρο που ανταγωνίστηκε και πραγματικά ξεπέρασε την Αθήνα. Σε όλους σχεδόν του τομείς της μάθησης εκτός από τη φιλοσοφία.

Με τους αποικισμούς που είχαν προηγηθεί και προ παντός με την εκστρατεία του Μ. Αλεξάνδρου και υστερότερα με τους Διαδόχους, η ελληνική παιδεία είχε εξαπλωθεί στα παράλια της Μεσογείου. Η γλώσσα, τροποποιημένη μορφή της Αττικής (γνωστή ως κοινή) έγινε γλώσσα της διοίκησης και της εκπαίδευσης.

Πολλοί αλλόφυλοι συγγραφείς (Ζήνων, Λουκιανός κ.ά.) έγραψαν τα έργα τους στην ελληνική γλώσσα Άξιοι βιβλιοφύλακες και λόγιοι, που αφιέρωσαν τη ζωή τους στη συλλογή και διευθέτηση ελληνικών κειμένων ήταν αυτοί που διέσωσαν μεγάλο μέρος της ελληνικής γραμματείας.

Όταν οι Αλεξανδρινοί τον 3^ο π.Χ. αιώνα άρχισαν να ασχολούνται με την συλλογή και την έκδοση σε βιβλία (κυλίνδρους παπύρου) έργων του 7^{ου} και 6^{ου} αιώνα π.Χ. και εφεξής, διαπίστωσαν ότι είχε φτάσει ως αυτούς, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, μεγάλος όγκος λογοτεχνικών κειμένων, κυρίως ποιητικών. Η παραγωγή έργων που ήταν διαθέσιμη για πολλαπλασιασμό αντιτύπων υποδηλώνει ότι αυτά κυκλοφορούσαν σ' ένα σεβαστό αριθμό.

Οι αριθμοί είναι εντυπωσιακοί. Εξέδωσαν έξι βιβλία του Σπαρτιάτη ποιητή Αλκμάνα, δύο του Ίωνα Μίμνερμου και επτά του επίσης Σπαρτιάτη ποιητή Τυρταίου. Δέκα βιβλία του Αλκαίου, εννέα της Σαπφώς, επτά του Ίβυκου από το Ρήγιο της Ν. Ιταλίας, επτά του Ανακρέοντα κλπ. Επίσης πέντε χιλιάδες στίχους ιαμβικούς και ελεγειακούς του Αθηναίου Σόλωνα. Είναι ο ίδιος που σαν άρχων της Αθήνας το 594 π.Χ. έκανε νόμους που ρύθμιζαν τη λειτουργία των πρώτων σχολείων. Μπορείτε να το φανταστείτε; Σχολεία στην Αθήνα το 600 π.Χ.

Θα ήταν μακριά από την αλήθεια αν υποστηρίζαμε ότι η παιδεία είχε γίνει κοινωνικό αγαθό. Δεν είχαν όλοι πρόσβαση σ' αυτήν. Δεν έφτανε σε όλα τα κοινωνικά στρώματα. Η στοιχειώδης παιδεία γινόταν προσιτή μόνο με τη δαπάνη κάποιου ευεργέτη. Οι

κατώτερες τάξεις που δεν μπορούσαν να επωφεληθούν, έρχονταν σ' επαφή με την παιδεία πηγαίνοντας δωρεάν στο θέατρο ή ακούγοντας τους αοιδούς στις δημόσιες συγκεντρώσεις. Στο θέμα της παιδείας υπήρξε μεγάλη πρόοδος στην Αθήνα με την ίδρυση διαφόρων σχολών και εκπαιδευτηρίων.

Με το πέρασμα των χρόνων η παραγωγή των χειρογράφων έγινε κανονικό εμπόριο. Προσφορά και ζήτηση. Βασιλιάδες, άρχοντες, εύποροι πολίτες, διανοούμενοι, ζητούσαν αντίγραφα. Η κατοχή τους ανέβαζε το κύρος του ιδιοκτήτη.

Μιλήσαμε για προσφορά και ζήτηση. Ποια αντίγραφα είχαν περισσότερη ζήτηση; Σίγουρα τα έργα των πιο γνωστών δημιουργών. Και ποιος μπορεί να φανταστεί συγγραφέα πιο γνωστό από τον Όμηρο; Πολλά αντίγραφα τα έφαγε η φωτιά, η υγρασία, η φθορά του χρόνου. Κάποια ευτυχώς γλύτωσαν. Και οι Μούσες, που τόσο αγαπούν την ποίηση, γλύτωσαν από τη φθορά την Ιλιάδα και την Οδύσσεια.

Η παλαιότερη πλήρης σωζόμενη Οδύσσεια είναι από τα τέλη του 10^{ου} αιώνα και σήμερα βρίσκεται στη Λαυρεντιανή Βιβλιοθήκη στη Φλωρεντία. Εκεί φυλάσσεται σαν ένας από τους σπουδαιότερους θησαυρούς του ιδρύματος.

Λίγο παλαιότερα και ταυτόχρονα το πλήρες χειρόγραφο του Ομήρου οπουδήποτε στον κόσμο, είναι η Ιλιάδα την οποία ανακάλυψε ο Γάλλος Βελουαζών το 1788, ψάχνοντας στα σκοτεινά υπόγεια της Μαρκιανής Βιβλιοθήκης στη Βενετία. Είναι ένα έξοχο χειρόγραφο, 654 μεγάλες σελίδες, καμωμένες από δέρμα κατσίκας. Το χειρόγραφο αυτό, είναι γνωστό ως Venetus A. Υπολογίστηκε ότι δημιουργήθηκε γύρω στο 950 στο Βυζάντιο (Κωνσταντινούπολη). Το χειρόγραφο μεταφέρθηκε στην Ιταλία το 1468. Υπάρχουν και άλλα χειρόγραφα από την ελληνική παράδοση στο Βατικανό και στη Μονή της αγίας Αικατερίνης στο Σινά, όμως κανένα δεν μπορεί να συγκριθεί με το Venetus A.

Η ιστορία της επιβίωσης αρχαίων κειμένων δεν μπορεί να αγνοήσει το ρόλο που διαδραμάτισαν οι διάφορες μικρές ή μεγάλες βιβλιοθήκες της αρχαιότητας. Εμείς γνωρίζουμε τις πιο γνωστές: Αλεξάνδρειας, Περγάμου, Αθηνών, Ρώμης, κλπ.

Είναι τραγικό που καμιά από τις βιβλιοθήκες αυτές δε διέσωσε το θησαυρό της. Μα τότε ποια ήταν η προσφορά τους; Το θίξαμε για τη βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας: Η ταξινόμηση και η παραγωγή αντιγράφων.

Όλες οι πληροφορίες οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η Ακαδημία του Πλάτωνα διέθετε στη συλλογή της αρκετά από τα βιβλία που κυκλοφορούσαν σαν αντίγραφα στην εποχή της. Ο Αλεξανδρινός βιογράφος Σάτυρος (Διογένης Λαέρτιος 3.9) γράφει ότι ο Πλάτων επιφόρτισε τον φίλο και μαθητή του Δίωνα να αγοράσει, αντί ποσού εκατόν μνων, τους τρεις τόμους της φιλοσοφίας του Φιλόλαου.

Με την ίδρυση της φιλοσοφικής σχολής του Αριστοτέλη στην Αθήνα, το γνωστό μας Λύκειο, φτάνουμε στην πρώτη σοβαρή βιβλιοθήκη ιδρύματος. Ο Στράβων αποκαλεί τον Αριστοτέλη «τον πρώτο για τον οποίο γνωρίζουμε ότι συγκέντρωσε βιβλία».

Μια επιγραφή που βρέθηκε στην Κω (2^{ος} αιώνας π.Χ.) αναφέρει ότι διάφοροι ευεργέτες προσέφεραν χρήματα ή βιβλία για να εμπλουτιστεί η βιβλιοθήκη τους.

Η γλώσσα ήταν ένας από τους σπουδαιότερους παράγοντες σ' αυτό που εμείς αποκαλέσαμε ιστορία της επιβίωσης. Στη μακρά διαδρομή της η αλλαγή της ελληνικής γλώσσας υπήρξε βραδεία. Δεν είχε την τύχη της λατινικής που διασπάστηκε σε αρκετές χωριστές γλώσσες. Υπήρξαν κατανοητές διαφορές από τόπο σε τόπο, αλλά η γλώσσα παρέμεινε ενιαία. Η διαφορά γραπτής και προφορικής γλώσσας μεγάλωσε με το πέρασμα των αιώνων. Τη διαμεσολάβηση ανέλαβε η παιδεία.

Τον 7^ο μ.Χ. αιώνα, κατακτημένη από τους Άραβες, η Αίγυπτος δεν ήταν πια μέρος της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Αυτό το γεγο-

νός είχε σαν συνέπεια την σταδιακή έλλειψη του παπύρου, που ήταν απαραίτητη γραφική ύλη. Λένε πως στη ζωή δημιουργούνται προβλήματα για να επιλύονται. Έγινε μια ιστορική ανατροπή. Η περγαμινή (επεξεργασμένο δέρμα κατσίκας) άρχισε ν' αντικαθιστά τον πάπυρο, ακριβώς όπως τον 8^ο π.Χ. αιώνα ο πάπυρος αντικατέστησε την περγαμινή μεταξύ των Ελλήνων.

Η επινόηση της συνεχούς γραφής με πεζά γράμματα ήταν μια προοδευτική επανάσταση. Η επινόηση αυτή επέτρεπε στους γραφείς να παράγουν περισσότερα αντίγραφα σε λιγότερο χρόνο και μικρότερο κόστος, αφού χρειαζόνταν λιγότερες σελίδες για να χωρέσουν κάποιο κείμενο.

Τα κεφαλαία γράμματα έπιαναν το διπλάσιο χώρο. Ένας αναγνώστης επομένως στις ίδιες γραφικές επιφάνειες μπορούσε να διαβάσει διπλάσιο όγκο κειμένου. Ακόμη και το σύνολο ενός πρωτοτύπου κειμένου και όχι μόνο αποσπάσματα ή ανθολογίες, Κοντολογίς, η δουλειά για τους αντιγραφείς είχε γίνει πιο εύκολη και η παραγωγή αντιγράφων αυξητική.

Τον 8^ο αιώνα οι νόμοι του Βυζαντίου μεταφράζονταν στη Λατινική και στην Ελληνική γλώσσα, αλλά μόνο τα ελληνικά θεωρούνταν η φυσική γλώσσα της φιλοσοφίας και της λογοτεχνίας. Πολλοί αλλόφυλοι με κλασική παιδεία έγραφαν στην ελληνική γλώσσα και πολλές σχολές μελετούσαν αρχαία συγγράμματα.

Το πανεπιστήμιο της Κωνσταντινούπολης διέθετε βιβλιοθήκη με πάνω από 35.000 τόμους που περιλάμβαναν πολλά ελληνικά έργα μεταξύ των οποίων ένα χειρόγραφο των έργων του Ομήρου γραμμένο σε κυλίνδρους περγαμινής.

Μετά την πρώτη μετάφραση της «Οδύσσειας» στα λατινικά από τον Λίβυο Ανδρόνικο το 240 π.Χ. έγιναν, στο πέρασμα των αιώνων, άπειρες μεταφράσεις των ομηρικών κειμένων σε πολλές γλώσσες και σε πολλούς λαούς. Μέχρι σήμερα δεν στάθηκε δυνατό να καταρτιστεί ένας κατάλογος που να περιέχει όλες της μεταφράσεις, ούτε καν κατά προσέγγιση. Καινούργιες μεταφράσεις

εμφανίζονται στις διάφορες γλώσσες σχεδόν κάθε χρόνο. Πολλές από τις μεταφράσεις έχουν καταξιωθεί ως κλασικά έργα στις ευρωπαϊκές γλώσσες.

Από όλα τα λογοτεχνικά έργα, αν εξαιρέσουμε τη Βίβλο από την εν λόγω κατηγορία, αυτά που μεταφράζονται συχνότερα είναι η Ιλιάδα και η Οδύσσεια.

Υπάρχουν εκατοντάδες πλήρεις μεταφράσεις ή και επιλεκτικές. Όσοι δεν μπορούν να προσεγγίσουν τη γλώσσα του πρωτοτύπου, την ελληνική, χρησιμοποιούν τις μεταφράσεις προγενεστέρων στις γλώσσες που γνωρίζουν. Δεν χρειάζεται να τονίσουμε ότι η μετάφραση από το πρωτότυπο είναι η πιο ιδανική.

Τ' αρχαία χειρόγραφα των ομηρικών ποιημάτων έχουν χαθεί. Οφείλουμε τη διατήρηση των κειμένων τους στη φιλόπονη αντιγραφική δραστηριότητα των βυζαντινών που βασίζονταν σε έργα της Αλεξανδρινής φιλολογίας. Παρ' όλη τη διατήρηση των κειμένων αυτών πέρασε πολύς καιρός πριν η Ευρώπη έρθει πάλι σ' επαφή με τον Όμηρο.

ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΙΛΙΑΔΑΣ

Η Ιλιάδα δεν τελειώνει με την άλωση της Τροίας. Δεν τελειώνει με το τέλος του πολέμου. Για αυτά μιλάει ο Οδυσσέας στο ανάκτορο του Αλκίνοου στη Σχερία. Το μεγάλο αυτό έπος θα μπορούσε να ολοκληρωθεί με το θάνατο του Έκτορα από τον Αχιλλέα. Γιατί και ο μεγάλο μαχητής και αρχηγός των Τρώων είχε εξοντωθεί και η εκδίκηση για τον θάνατο του Πάτροκλου είχε ολοκληρωθεί. Θα μπορούσε να κλείσει η αυλαία με τους αλαλαγμούς θριάμβου των Αχαιών.

Με ένα τέτοιο τέλος όμως τι θα ήταν η Ιλιάδα; Ένα χρονικό πολέμου. Μια ιστορία αίματος και σφαγών. Μια αφήγηση για την αφήγηση.

Ο μεγάλος Όμηρος τελειώνει την Ιλιάδα του με ένα μεγάλο αιφνιδιασμό. Με μια σκηνή από τις δραματικότερες της παγκόσμιας γραμματείας. Διδακτική και συμβολική: Το νεκρό σώμα του Έκτορα άθαφτο δέκα μέρες έξω από τη σκηνή του Αχιλλέα. Μεγάλη ύβρις. Ο γερο-Πρίαμος αποφασίζει να πάει στη σκηνή του φονιά και να ζητήσει τη σωρό του γιού του, προσφέροντας δώρα, προσέξτε την περιγραφή.

Βρισκόμαστε στη ραψωδία Ω. Χάρη στον Ερμή, ο Πρίαμος κατορθώνει να φτάσει στη σκηνή του Αχιλλέα χωρίς να τον έχουν δει οι Έλληνες στρατιώτες, Τώρα όμως το Πρίαμος είναι μόνος του.

*«Και μπαίνει ο μέγας Πρίαμος άνιωστος, τον Αχιλλέα ζυγώνει,
τα δυο του πιάνει αμέσως γόνατα, και τ' αντροφόνα χέρια,
τα φοβερά, φιλεί, που του 'χανε πολλούς υγιούς σκοτώσει.
Σε συφορά βαριά πώς έπεσε κανείς που τύχει κάποιον
να 'χει σκοτώσει μες στον τόπο του, και σε άλλες χώρες φτάνει,*

σε πλούσιου αρχόντου σπίτι, κι όλοι τους σαστίζουν που τον βλέπουν,

παρόμοια κι ο Αχιλλέας εσάστισε να ιδεί τον Πρίαμο ομπρός του.

Σαστίσαν γύρα του οι σύντροφοι, κι ο ένας τον άλλο εθώρουν».

(Ω' 477-84)

Έχει πολλές φορές επισημανθεί ότι η πολυσύνθετη δύναμη αυτής της παρομοίωσης έγκειται στο ότι ενσαρκώνει την έννοια της αντιστροφής. Αυτό το σχολίασε, ήδη τον 12^ο αιώνα, ο επίσκοπος Θεσσαλονίκης Ευστάθιος, γράφοντας για τον στίχο Ω 480 ότι στην κύρια αφήγηση, σε αντίθεση με την παρομοίωση ο δολοφόνος είναι ο ικετευόμενος και όχι ο ικέτης.

Ο βασιλιάς ικέτης στο φονιά του γιού του! Από τα απίθανα που συμβαίνουν στη ζωή. Ακολουθεί και το πιο απίθανο. Ο σκληρός και άγριος πολεμιστής, ο μεγάλος αντίπαλος κι εχθρός, ο άνθρωπος που δε γνώριζε τι θα πει οίκτος, καταρρέει. Ξαφνικά βλέπει μπροστά του τη δυστυχία, θυμάται το γέρο πατέρα του, έρχεται στα ανθρώπινα μέτρα, λες και παθαίνει εσωτερική μεταστοιχείωση.

Καλοδέχεται τον ικέτη του και μοιράζεται μαζί του το κλάμα και το δείπνο. Δίνει εντολή να περιποιηθούν το νεκρό με λάδια και αρώματα. Γίνεται εκεχειρία για δεκατρείς μέρες για να ταφεί με τιμές ο Έκτορας.

Η φρικαλεότητα του πολέμου δίνει για λίγο την θέση της στις ανθρώπινες σχέσεις. Ο ποιητής είναι έξω από κάθε φυλετικό ή εθνικό κίνητρο. Ο παρατεταμένος πόλεμος και οι διαδοχικοί σκοτωμοί δεν μπόρεσαν να σβήσουν από τη μνήμη τις εικόνες της ειρηνικής ζωής. Έστω για λίγο στον κατάμαυρο ουρανό υπάρχουν φωτεινές ρωγμές. Για λίγο ή για πάντα;

Ο πόλεμος θα συνεχιστεί λίγο ακόμα. Σύντομα και ο Αχιλλέας θα είναι νεκρός. Το κάστρο θα πέσει και θα καταστραφεί. Ο όλεθρος θ' απλωθεί στην Τροία, μα και οι Αχαιοί θα έχουν πικρή ε-

πιστροφή. Έναν ωραίο επίλογο για την Ιλιάδα γράφει ο καθηγητής Ρίτσαρντ Μπούξτον:

«Με το τέλος του πολέμου, όταν θα έχει καθίσει η σκόνη στα ματωμένα χώματα των μαχών, όταν πια όλοι οι θρήνοι θα έχουν σιγήσει και όλα τα λάφυρα θα έχουν μοιραστεί, μας περιμένει ένα χρέος: Ο πόλεμος και τα δεινά του να μας γίνει παράδειγμα προς αποφυγή. Αυτό προσπάθησε να μας πει ο μεγάλος Όμηρος».

Η ΤΡΟΙΑ ΣΑΝ ΣΤΟΧΟΣ

Ο πόλεμος της Τροίας δεν έγινε σίγουρα για τα μάτια καμιάς ωραίας Ελένης. Τα αίτια που τον προκάλεσαν εξετάστηκαν και εξετάζονται ακόμη από ιστορικούς και μελετητές κάθε είδους.

Μια εύκολη απάντηση ήταν ότι η πόλη αυτή είχε τον έλεγχο των στενών στα Δαρδανέλια, εμποδίζοντας την διέλευση των πλοίων προς τον Εύξεινο Πόντο, άρα και το ελεύθερο εμπόριο. Μια άλλη εκδοχή υποστηρίζει, πως ο πόλεμος της Τροίας δεν ήταν ο μοναδικός και ότι περιοδικοί πόλεμοι γίνονταν στην περιοχή της Τρωάδας όταν οι Αιολείς άποικοι άρχισαν να εγκαθίσταται στα παράλια της Μικρασίας.

Άλλοι υποστηρίζουν ότι ο περιβάλλητος αυτός πόλεμος ήταν πολύ μικρότερης σημασίας από αυτόν που η επική ποίηση ύμνησε και τραγούδησε. Η υπερβολή προσθέτει πάντοτε γοητεία στις αφηγήσεις και τις ιστορικές διηγήσεις.

Υπάρχουν τέλος και οι οπαδοί του λεγόμενου «Ιστορικού Ρεαλισμού» που χτυπούν τα δικά τους νταούλια. Δεν υπήρχε, υποστηρίζουν, στην εποχή των Τρωικών (1200 π.Χ.) κανένα οργανωμένο εμπόριο και ο αποικισμός άρχισε πολύ αργότερα. Κατά τη γνώμη τους ο πόλεμος έγινε για λάφυρα και ληστεία. Για πλιάτσικο. Όσο πεζή και αντιποιητική αυτή η άποψη δεν παύει να είναι μία άποψη. Όποια κι αν είναι τα επιχειρήματά τους, είμαστε υποχρεωμένοι να τα λάβουμε υπ' όψη.

Ποια όμως ήταν η πόλη της Τροίας, που ο πόλεμος με τους Αχαιούς την έκανε διάσημη και ο θρύλος της ακόμα γοητεύει; Μέχρι τις ανασκαφές του Ερρίκου Σλήμαν το 1870, κανένας δεν πίστευε στην ύπαρξή της και όλοι νόμιζαν πως είναι μια ποιητική επινόηση. Μετά τον Σλήμαν και μέχρι το 1932 έγιναν παρατετα-

μένες και πολύχρονες ανασκαφές στο λόφο του Χισαρλίκ όπου εντοπίστηκαν τα ερείπια της αρχαίας πόλης.

Όλοι οι επιστήμονες υποστηρίζουν πως τα αρχαιολογικά ευρήματα είναι οι πιο αλάθευτοι μάρτυρες για να μας μιλήσουν για την ιστορία του ανθρώπου σε μακρινές εποχές και σε τόπους όπου δραστηριοποιήθηκε. Θαμμένα ερείπια ανακτόρων και πόλεων, τα στολίδια που βρίσκουμε σε πανάρχαιους τάφους, τα εργαλεία, τα όπλα ή τα αντικείμενα του κοινωνικού βίου, το χτίσιμο των σπιτιών κλπ. μας διαφωτίζουν και μας βοηθούν να μάθουμε την εξέλιξη του πολιτισμού.

Είναι γνωστό ότι όλοι οι πολιτισμοί της Μεσογείου εκτεινόταν προς τον νότο. Κρήτη, Αίγυπτος, Λεβάντε, Μεσοποταμία κλπ. Τι το ξεχωριστό είχε η Τροία για ν' αποτελέσει το επίκεντρο και το στόχο των Αχαιών; Τι επηρέασε τη σκέψη του Ομήρου και πίστεψε ότι η Τροία ήταν η πόλη που έπρεπε να λεηλατηθεί;

Όπως αποδεικνύουν τα ευρήματα των ανασκαφών δεν ήταν ούτε η μεγαλύτερη ούτε η ισχυρότερη πόλη της Εγγύς Ανατολής. Ήταν όμως από τις παλαιότερες αν όχι η παλαιότερη. Ανακαλύφθηκαν έξι ή επτά διαδοχικά στρώματα ερειπίων που σημαίνει ότι η πόλη καταστρέφονταν και ξαναχτιζόνταν πάνω στα δικά της ερείπια.

Το πρώτο στρώμα, η πρώτη πόλη, υπολογίζεται ότι έχει ηλικία που αγγίζει το 2.300 π.Χ. και το επάνω τελευταίο στρώμα το 1.200 π.Χ. Μιλάμε για την Τροία που ήταν χτισμένη πάνω στο λόφο Χισαρλίκ. Γιατί το Ίλιο στον κάμπο της Τρωάδας υπήρχε μέχρι τους ελληνιστικούς χρόνους.

Έκανε λάθος ο Ερρίκος Σλήμαν που υποστήριξε ότι η Ομηρική πόλη ήταν η Τροία ii (δεύτερο στρώμα ερειπίων από κάτω προς τα επάνω). Οι μελέτες και ανασκαφές που ακολούθησαν απέδειξαν ότι αυτή ήταν μεταγενέστερη. Καθιερώθηκε σαν Τροία vi. Τελευταία ο αρχαιολόγος Καρλ Μπλέγκεν εξέφρασε την προτί-

μησή του στην Τροία νίια, η οποία έπαψε να υπάρχει λίγο μετά το 1200 π.Χ.

Πιο πάνω είπαμε πως η Τροία δεν ήταν ούτε η μεγαλύτερη, ούτε η ισχυρότερη πόλη της Εγγύς Ανατολής. Ήταν όμως σίγουρα μια πλούσια πόλη. Στις ανασκαφές βρέθηκαν ένα σωρό πολύτιμα αντικείμενα που αποδεικνύουν του λόγου το αληθές.

Στις ανασκαφές του ο Σλήμαν ανακάλυψε έναν ολόκληρο θησαυρό. Επρόκειτο για μια μάζα ασημιού και χρυσού, έξι χρυσά βραχιόλια, δύο χρυσά στεφάνια, ένα χρυσό διάδημα, τέσσερα χρυσά σκουλαρίκια σε σχήμα καλαθιού, 56 σκουλαρίκια σε σχήμα όστρακου και 8.750 χρυσές χάντρες, πούλιες και καρφίτσες.

Δεν είναι δυνατό να γνωρίζουμε αν τα κοσμήματα αυτά φιλοτεγήθηκαν στην Τροία ή αλλού. Πολλά από αυτά θυμίζουν Αιγυπτιακά πρότυπα. Τα κοσμήματα αυτά ο Σλήμαν, μαζί με τέσσερα εκπληκτικής ομορφιάς τσεκούρια που οικειοποιήθηκε από τον ανταγωνιστή του Άγγλο διπλωμάτη Φρανκ Κάλμπερτ, τα απομάκρυνε λαθραία από την Τουρκία και τα έστειλε στη Γερμανία. Τα τρία από τα τσεκούρια αυτά είναι φτιαγμένα από ένα είδος όνυχα και το ένα από εντυπωσιακό αφγανικό λαζουρίτη, με ενσωματωμένα ψήγματα χρυσού.

Όλα αυτά τα ανεκτίμητα αντικείμενα, νόμιμα τα διεκδίκησε η Τουρκία. Τα διατήρησαν οι Γερμανοί και κατά πάσα πιθανότητα τα αφαίρεσαν οι Ρώσοι όταν οι Μπολσεβίκοι μπήκαν στο Βερολίνο. Η τύχη του θησαυρού αυτού ακόμη αγνοείται. Ας ελπίσουμε ότι δεν έχει καταστραφεί.

Η ανεύρεση χρυσών κτερισμάτων στις ανασκαφές τάφων ή ανακτόρων είναι βέβαια εντυπωσιακή. Υπάρχουν όμως πράγματα πιο ευτελή, πιο πεζά, που η μελέτη τους, πλουτίζει τις γνώσεις μας, περισσότερο από τα κοσμήματα. Να θυμηθούμε τον παιδικό τάφο στο νησί Ίσκια της Ιταλίας, με το σπασμένο ποτήρι κρασιού με στίχους στα ελληνικά, που μιλούσε για το κροντήρι του Νέστορα.

Στην περιοχή της Τρωάδας δεν υπήρχε χρυσός και ασήμι, ούτε όνυχας και λαζουρίτης, ούτε χαλκός και κασσίτερος Πώς βρέθηκαν εκεί; Η εύκολη απάντηση είναι με το εμπόριο. Το ανταλλακτικό εμπόριο, γιατί δεν υπήρχε ακόμη νόμισμα. Δίνω αυτό και παίρνω εκείνο. Τι όμως είχε να δώσει η Τροία; Ας κάνουμε ένα πιθανό σενάριο.

Τη δεκαετία του 1930, ο Σουηδός αρχαιολόγος Καρλ Μπλέγκεν, κάνοντας συμπληρωματικές ανασκαφές στην Τροία, ανακάλυψε εκατοντάδες μικροσκοπικές χρυσές χάντρες γύρω από τα υπολείμματα ενός αργαλειού ο οποίος είχε επάνω του ένα μισοτελειωμένο ύφασμα. Προσέξτε την είδηση: Στα προγενέστερα στρώματα της πόλης βρέθηκαν πάνω από 10.000 πήλινες σπείρες αδραχτιών κατάλληλα για να γνέθουν το μαλλί. Επίσης πάμπολλα βαρίδια που βοηθούν την ύφανση στον αργαλειό.

Θα τολμούσαμε να πούμε ότι με τόσες χιλιάδες αδράχτια η Τροία έγενθε και ύφαινε. Σε μεγάλη κλίμακα. Δεν είχε χρυσό και ασήμι, χαλκό και κασσίτερο και πολύτιμες πέτρες. Είχε όμως, όπως φαίνεται, παραγωγή νήματος και υφασμάτων.

Είπαμε πιο πάνω ότι η Τροία δεν ήταν ούτε η πιο μεγάλη ούτε η πιο ισχυρή πόλη της Εγγύς Ανατολής. Δεν ήταν η φοβερή θαλασσοκράτειρα δύναμη που να ελέγχει στρατιωτικά τα Δαρδανέλια (Ελλάσποντο). Χτισμένη δίπλα στα στενά είχε επαφή (όχι στρατιωτική) με τα πλοία που ταξίδευαν από το Αιγαίο προς τον Εύξεινο Πόντο και το αντίθετο. Όταν ο άνεμος ήταν βόρειος τα πλοία προς τον Εύξεινο περίμεναν στο γιαλό ν' αλλάξει ο άνεμος. Με το νοτιά συνέβαινε το αντίθετο. Περίμεναν τα πλοία που ταξίδευαν προς το Αιγαίο.

Όλα αυτά τα κάθε είδους πλεούμενα ήθελαν και προμήθειες. Σε νερό, τρόφιμα, κι άλλα είδη ανάγκης. Ήταν φυσικό να υπάρχει μια διαρκής αγορά.

Τα πλοία μετέφεραν πάσης φύσεως αγαθά. Η Τροία είχε περιζήτητα υφάσματα. Τα αντάλλαζε με ότι χρειαζόταν. Ο Όμηρος

βάζει την ωραία Ελένη να υφαίνει στον αργαλειό της περίτεχνο ύφασμα πάνω στο οποίο αποτυπώνει σκηνές από τον πόλεμο και τη ζωή της. Όταν ο γέρο Πρίαμος πηγαίνει στη σκηνή του Αχιλλέα για να εξαγοράσει τη σωρό του Έκτορα, ανάμεσα στα δώρα που του προσφέρει υπάρχει μια άμαξα φορτωμένη υπέροχα υφαντά: κιλίμια, κάπες, σκεπάσματα, φλοκάτες, χιτώνες κλπ.

Λέτε όλα αυτά να έχουν σχέση με τους αργαλειούς της Τροίας;

ΤΟ ΑΛΟΓΟ

Σε όλους τους πολέμους, από το 2000 π.Χ. μέχρι και τον δευτέρο ακόμα παγκόσμιο πόλεμο 1939-1945, το άλογο είχε πρωταγωνιστικό ρόλο. Με την εξέλιξη των μηχανικών μέσων ο ρόλος του αλόγου έπαψε να υφίσταται, όχι μόνο στους πολέμους, αλλά και στην καθημερινή ζωή των σύγχρονων κοινωνιών (μεταφορές, γεωργία κλπ.).

Ο Όμηρος, σε καταπληκτικές περιγραφές και παρομοιώσεις, παρουσιάζει πολλές σκηνές με άλογα. Αναφέρονται άλογα στις αρματομαχίες, στις θυσίες για τους νεκρούς Πάτροκλο και Έκτορα. Σε ιππικούς αγώνες προς τιμή των ηρώων, στα άλογα του βασιλιά Λαομέδοντα, στα άλογα του Αχιλλέα, κλπ. Τα καλύτερα άλογα ανήκουν στους Θράκες, που ήταν σύμμαχοι των Τρώων. Όπως περιγράφονται, ήταν λευκότερα από το χιόνι, γρήγορα σαν τον άνεμο, λαμπρά σαν τον ήλιο.

Υπάρχει ένα επίθετο στην Ιλιάδα, που επαναλαμβάνεται πολλές φορές: «ιππόδαμος», που σημαίνει δαμαστής αλόγων. Και οι Τρώες αγαπούν τα άλογα. Ο ποιητής αναφέρει πάμπολλα ονόματα που υποδηλώνουν κάποια σχέση με αυτά: Ιππόθοος, Ιππόλοχος, Ιππόμαχος, Μελάνιππος, Έυιππος. Όλοι τους πολέμησαν για την Τροία.

Θα αναφέρουμε δυο έξοχες παρομοιώσεις του Ομήρου που έχουν σχέση με τα άλογα. Στην πρώτη, η Πηνελόπη παρομοιάζοντας «τα γοργοτάξιδα πλοία που τα'χουν οι άνδρες γι' άτια» λέει πως αυτό που κάνει ο άνεμος για τα πλοία στη θάλασσα το κάνουν τα άλογα για το άρμα στην πεδιάδα. Εννοεί την ταχύτητα:

*«Πώς τρέχουν άτια τέσσερα, ζεμένα στο ίδιο αμάξι
όλα μαζί με πόδια γρήγορα, στου μαστιγιού τους χτύπους
κι αφηγορθώνονται στη βιάση τους το δρόμο να τελέσουν,*

όμοια κι εκείνου η πρόμνα ορθώνονταν, και φούσκωνε το κύμα της πολυφούρφουρης της θάλασσας τρανό, κρασάτο πίσω».

Οδύσσεια ν 81-85

Η δεύτερη καταπληκτική παρομοίωση έχει να κάνει με τον Έκτορα. Ο ποιητής τον παρομοιάζει μ' ένα όμορφο άλογο που τρέχει μέσα στον κάμπο, σίγουρο για τη χάρη και την αντοχή του. Θα ήθελα εδώ ο αναγνώστης να προσέξει τις λεπτομέρειες της περιγραφής. Μπορούσε να τις κάνεις ένας τυφλός; (Τους παρακάτω στίχους τους αναφέραμε και σε προηγούμενο κεφάλαιο. Αξίζει να τους ξαναθυμηθούμε).

*«Πώς ξάφνου το άτι που ξαπόστασε και χόρτασε κριθάρι
μες στο παχνί του, σπάει τα χάμουρα και πιλαλάει στον κάμπο
ποδοβολώντας, τι να λούζεται του αρέσει στο ποτάμι,
καμαρωτό, και το κεφάλι του κρατάει ψηλά κι οι χήτες
πίσω στις πλάτες του ανεμίζονται, κι αυτό αντριγιά γεμάτο
το φέρνουν γρήγορα τα γόνατα στις γνώριμες βοσκές του,
όμοια γοργά του Έκτορα εδούλευαν και γόνατα και πόδια».*

Ιλιάδα, Ο' 263-269

Να μη λησμονούμε το μεγάλο σύμβολο της νίκης των Αχαιών, που είναι ο Δούρειος Ίππος. Επινόηση του πολύτροπου Οδυσσέα. Χάρη σ' αυτήν την επινόηση έπεσε το κάστρο της Τροίας.

Ας πούμε με την ευκαιρία δυο λόγια για την ιστορία του αλόγου. Κατά πάσα πιθανότητα τα πρώτα άλογα εξημερώθηκαν στις αχανείς στέπες της Ευρασίας γύρω στο 4200 π.Χ. Στην αρχή σαν πηγή τροφής. Με το πέρασμα των χρόνων ο άνθρωπος ανακάλυψε ότι το όμορφο αυτό θηλαστικό μπορούσε να εξυπηρετήσει πολλές από τις ανάγκες του. Έφιπποι βοσκοί μπορούσαν να φυλάξουν μεγάλα κοπάδια αιγοπροβάτων. Επινόηθηκε το χαλινάρι και η στομίδα και ύστερα το σάγμα για τη φόρτωση του ζώου και το περιλαίμιο για την έλξη τροχοφόρου ή αρότρου.

Η μαζική χρήση του αλόγου από τους Σκύθες και τους Μογγόλους τους έδωσε τη δυνατότητα γρήγορων μετακινήσεων. Οι νο-

μαδικοί αυτοί λαοί για πολλά χρόνια πρωταγωνίστησαν στις αγανείς πεδιάδες της Ευρασίας από την Κίνα μέχρι την Κεντρική Ευρώπη.

Όλοι οι στρατοί από την πέρα αρχαιότητα μέχρι το τέλος του 18^{ου} αιώνα, θεωρούσαν τα έφιππα τμήματα κύρια δύναμή τους. Το ιππικό αποτελούσε πάντα την εκδοχή της υπεροχής και της ορμής¹.

---

¹ *Υ.Γ. Θα μπορούσε κανείς να συγκρίνει την αξία ενός αλόγου με ένα βασίλειο; Όχι φυσικά, Σας θυμίζω τι συνέβη σε κάποια στιγμή της ιστορίας: Σε μια μάχη το 1485, σκοτώθηκε το άλογο του βασιλιά της Αγγλίας Ριχάρδου Γ'. Όπως έμεινε πεζός και κόντευε να σκοτωθεί φώναξε απελπισμένος: «Δίνω το βασίλειο μου για ένα άλογο». Η φράση αυτή έμεινε στην ιστορία.*

ΟΙ ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

Όχι μονάχα στα ομηρικά έπη αλλά και σε όλη την μυθολογία και τη λογοτεχνία του αρχαίου ελληνικού κόσμου η γυναίκα είχε περίοπτη θέση. Η προφορική παράδοση και αργότερα η χρήση της γραφής διέσωσαν τα ονόματα άπειρων γυναικών. Πραγματικών ή φανταστικών. Θεές, βασίλισσες, πριγκίπισσες, ιέρειες, μάγισσες, μάντιες, κλπ. άφησαν τα ονόματά τους στις θρυλούμενες διηγήσεις και στα γραφτά κείμενα αμέτρητων συγγραφέων της αρχαιότητας.

Στο ομηρικό ονοματολόγιο υπάρχουν τα ονόματα 143, αν δεν κάνω λάθος, γυναικών. Θεών, θεοτήτων και ανθρώπων. Και όχι μόνο πρωταγωνιστριών. Ο θεός Όμηρος έδωσε στην αθανασία και τα ονόματα ταπεινών γυναικών. Θεραπαινίδες, δούλες, παιδιά ηρώων, Νηρηίδες κλπ. είναι παρούσες μέσα στα κείμενα του ποιητή.

Ο μεγάλος αυτός δημιουργός περιβάλλει πάντα με στοργή και αγάπη τις γυναίκες. Πολλές από αυτές τις έκανε αθάνατα πρότυπα, προικίζοντάς τες με χάρες και χαρίσματα, βρίσκοντας για την καθεμιά χαρακτηριστικά και λαμπερά επίθετα.

Εκτός από τα πρόσωπα της πρώτης γραμμής, τις πρωταγωνίστριες, όπως είναι η Ελένη, η Πηνελόπη, η Ανδρομάχη, η Εκάβη, η Αρήτη, η Ναυσικά, η Νιόβη, η Χρυσήίδα κλπ. κέρδισαν την αθανασία και γυναίκες που έζησαν στη σκιά των πρωταγωνιστριών: Η Ευρύκλεια, τροφός του Οδυσσέα, η Άδρηστη, θεραπαινίδα της Ελένης, η Ακτορίς και η Αυτονόη, θεραπαινίδες της Πηνελόπης, η Διομήδη, σκλάβα του Αχιλλέα κλπ.

Η μόνη γυναίκα, την οποία δίκαια επικρίνει ο Όμηρος, είναι η Κλυταιμνήστρα, σύζυγος του βασιλιά Αγαμέμνονα. Όταν αυτός

επιστρέφει νικητής από την Τροία, δολοφονείται από τον εραστή της βασίλισσας, τον Αίγισθο.

Ο Όμηρος ζωγραφίζει τις γυναίκες του έργου του με ποικιλία χρωμάτων κι αποχρώσεων. Στη μεγάλη του πινακοθήκη έχει γυναίκες πρότυπα, με ξεχωριστά προσόντα η κάθε μια.

Η Ελένη με το φωτοστέφανο της ομορφιάς της και τη φυσική της ευγένεια που την προφυλάσσει από κάθε μικροπρέπεια. Η Πηνελόπη, σύμβολο πιστής κι αφοσιωμένης συζύγου που ζει με την άσβηστη ελπίδα επιστροφής του Οδυσσέα. Η νεαρή Ναυσικά απλή, σεμνή, γεμάτη αυθορμητισμό και χάρη. Η Αρήτη, βασίλισσα των Φαιάκων, τέλεια οικοδέσποινα, ευγενική και καλοπροαίρετη. Η Ανδρομάχη, αγαπημένη σύζυγος του Έκτορα και μητέρα, που την τρώει η έγνοια για την τύχη του άντρα της και του παιδιού της. Η γριά Ευρύκλεια, οικονόμος και πιστή υπηρέτρια του Οδυσσέα και άλλες πάρα πολλές γυναικείες μορφές ζωντανεύουν μέσα στα κείμενα του ποιητή.

Σε αντίθεση με τη συμπάθεια του Ομήρου για τις γυναίκες, ο άλλος μεγάλος ποιητής της αρχαιότητας, ο Ησίοδος, δεν έχει να πει μια καλή κουβέντα γι' αυτές. Είναι εξοργιστικά μισογύνης.

Να πούμε και λίγα λόγια για τη ζωή των γυναικών στον αρχαίο ελληνικό κόσμο. Στην ομηρική εποχή, όπως διαβάζουμε στα κείμενα, το πρώτο που πρέπει να αναφέρουμε είναι το γεγονός ότι η γυναίκα δε μένει περιορισμένη στο σπίτι. Οι γυναίκες της ομηρικής εποχής κυκλοφορούν χωρίς περιορισμούς. Πάμπολλα τα παραδείγματα. Η Αρήτη κυκλοφορεί ελεύθερα στην πόλη των Φαιάκων και χαιρετιέται από τον κόσμο με σεβασμό.

Το ίδιο ελεύθερα κυκλοφορούν και οι νέες. Η Ναυσικά πάει μόνη της, μαζί με τις υπηρέτριες, να πλύνει τα ασπρόρουχα του παλατιού μακριά από την πόλη. Οι κυρίες της ανώτερης τάξης, όταν βγαίνουν από το σπίτι, συνοδεύονται πάντα από θερααινίδες.

Είναι γνωστό ότι στους επόμενους αιώνες και στην κλασική εποχή, η παρουσία των γυναικών σε πολλές δραστηριότητες της καθημερινής ζωής ήταν έντονη.

Εντύπωση προκαλεί η απεικόνιση των γυναικών στις εικαστικές τέχνες της εποχής, στη ζωγραφική και τη γλυπτική. Σε εκατοντάδες εκατοντάδων απεικονίσεις γυναικών σε αγγεία και ειδώλια ή αγάλματα, οι γυναίκες είναι καλαίσθητα ντυμένες και χτενισμένες Με χάρη και γούστο. Με αισθητική αντίληψη.

Η ΟΜΗΡΙΚΗ ΠΟΙΗΣΗ

Είναι βεβαιωμένο ότι η ποίηση του Ομήρου δεν αποτελεί κάτι το αρχέγονο. Προηγήθηκε μια μακρόχρονη επεξεργασία του ποιητικού λόγου. Υπήρξαν πολλοί ποιητές και πριν από τον Όμηρο.

Η ελληνική ποίηση είχε διανύσει, εξελισσόμενη, πολύ δρόμο πριν από τα ομηρικά έπη. Δυστυχώς, δεν έφτασε μέχρις εμάς κανένα από τα κείμενα αυτά. Μαρτυρούν την ύπαρξή τους πολλοί αρχαίοι συγγραφείς στα βιβλία τους. Ο ποιητικός λόγος εξελίχθηκε όπως συνέβη και στις πρακτικές τέχνες. Στη ναυπήγηση πλοίων, στην κεραμική, στην υφαντουργία και αργότερα στην επεξεργασία των μετάλλων κλπ.

Οι στίχοι του Ομήρου ακολουθούν ο ένας τον άλλο σαν το γλυκό κυματισμό της θάλασσας, όμορφοι, δροσεροί, γεμάτοι μυστική αρμονία και δύναμη. Όμως αυτό που απολαμβάνουμε από τις μεταφράσεις είναι μέρος μόνο από τη γοητεία που πρόσφεραν στους αρχαίους οι αντηχήσεις και η προφορά των λέξεων και των προτάσεων. Δυστυχώς δεν μπορούμε να φανταστούμε την εκφορά της παλιάς μας γλώσσας με τα μακρά και βραχέα φωνήεντα

Τα ποιήματα του Ομήρου είναι το προϊόν ενός πολιτισμού ο οποίος αναδύεται από μια σκοτεινή περίοδο, ατενίζει το μέλλον, όμως παράλληλα ανατρέχει στο παρελθόν, κατακλυσμένος από τις μνήμες και τις παραδόσεις της εποχής εκείνης.

Ο Όμηρος έχει διορατικότητα, γενναιοδωρία και πάθος στις αφηγήσεις του. Στην Ιλιάδα και την Οδύσσεια έχεις την αίσθηση πως οι νεκροί μιλάνε στους ζωντανούς, πως η χαρά κι η δυστυχία τους είναι και καημός δικός σου. Συζητάμε για τα κείμενα αυτά, εδώ και δυόμιση χιλιάδες χρόνια. Η συζήτηση αυτή δεν τελειώνει ποτέ. Θα συνεχίζεται στους αιώνες των αιώνων.

Υπάρχει στον Όμηρο μια αρχαιοελληνική λέξη: «άργος», που σημαίνει κάτι το φωτεινό ή λαμπερό. Ίσως από αυτό η Αγγλίδα ποιήτρια Άλις Οσβαλντ έγραψε στον πρόλογο της μετάφρασης της Οδύσσειας που πραγματοποίησε «Ο Όμηρος δεν είναι Έλληνας, Είναι το φως που λάμπει στον κόσμο».

Ανάμεσα στους κυματισμούς των στίχων του Ομήρου φυσάει ένας άνεμος αυστηρότητας και μεγαλείου.

Η ελληνική ποίηση επί αιώνες πριν τον Όμηρο είχε συσσωρεύσει όλα εκείνα τα στοιχεία, όλες τις αποστροφές του λόγου, την πληθώρα των λέξεων και των φράσεων που μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν σαν βασικά στοιχεία για τη συγγραφή των επών. Λέμε βασικά στοιχεία γιατί μόνον αυτά δεν επαρκούν. Έπρεπε να βρεθεί μια ποιητική ιδιοφυία για να ταξινομήσει, να αξιολογήσει και να συμπληρώσει αυτό το υλικό, να του δώσει πνοή και ζωή, να το κάνει έργο τέχνης. Ο ποιητής αυτός ήταν ο μέγας Όμηρος.

Αυτός είναι εκείνος που νοιάστηκε για τις πηγές (θρύλους, τραγούδια, παραδόσεις), που βρήκε, τις μνήμες του παρελθόντος. Έβαλε φαντασία και γνώση, δουλειά και ταλέντο. Φιλοδόξησε να κάνει ένα έργο που να θυμίζει το παρελθόν αλλά να φωτίζει το μέλλον. Και τα κατάφερε. Νίκησε τον χρόνο.

Φυσικά ο ποιητής μιλάει πίσω από τη σκηνή. Δεν κάνει κριτική και υποδείξεις. Αφηγείται. Δίνει εικόνες και δράσεις. Η δημιουργία του είναι ποιητική, όχι ιστορική. Εσύ ο ακροατής ή ο αναγνώστης θα ψάξεις να βρεις την αλήθεια. Δεν είναι ανάγκη να στην υποδείξει ο Όμηρος.

Ο Άγγλος συγγραφέας Ουίλιαμ Χάζλιτ, δημοσίευσε το 1808 μια μελέτη για την ποίηση του Ομήρου. Μεταξύ των άλλων γράφει: «Η ποίηση του Ομήρου είναι ηρωική, είναι γεμάτη ζωντάνια και δράση, είναι λαμπερή σαν ημέρα και δυνατή σαν ποτάμι. Με τη δύναμη του πνεύματός του ο Όμηρος αναμετριέται με όλα τα στοιχεία της φύσης και διεισδύει σε όλες τις σχέσεις της κοινωνι-

κής ζωής... Η πληθώρα των στοιχείων που απαντά στον Όμηρο είναι εκπληκτική: το μεγαλείο τους, η αλήθεια τους, η δύναμή τους και η ποικιλία τους».

Για το ίδιο θέμα το 1818, ο Πέρσι Μπις Σέλεϊ σ' ένα του δοκίμιο έγραφε: «Οφείλουμε να παραδεχτούμε ότι ο Όμηρος, ως ποιητής ξεπερνά τον Σαίξπηρ στην αλήθεια, την αρμονία, το διαχρονικό μεγαλείο, την ικανοποιητική πληρότητα των εικόνων του, την απόλυτη αρμονία τους με όσα αυτές συσχετίζονται».

Συγκρίνοντας τον Όμηρο με τον Λατίνο Βιργίλιο και την «Αινιάδα» του ο Α. Νίκολσον, σημειώνει τις βασικές διαφορές των δύο ποιητών της αρχαιότητας (Τους χωρίζουν βέβαια και επτά ατέλειωτοι αιώνες).

«Αντίθετα με τον Βιργίλιο, ο Όμηρος δεν αποτελεί μέρος της κλασικής εποχής, δεν έχει να κάνει με τη φρόνιμη διάκριση ή με τη ψύχραιμη διαχείριση της ζωής και της κοινωνίας. Προηγείται εκείνης της τάξης, είναι προκλασικός, υπερβολικός, ασυμβίβαστος, πουθενά δε θυσιάζει την αλήθεια για τη χάρη. Ο Βιργίλιος χρωματίζει με προσεκτική μεγαλοπρέπεια. Ο Όμηρος σκορπίζει με γενναϊόδωρη αφθονία, Ο Βιργίλιος είναι όπως ο ποταμός ανάμεσα στις όχθες του, ένα ήρεμο και διαρκές ρεύμα Ο Όμηρος είναι σαν τον Νείλο, ξεχύνει τα πλούτη του με μια ξαφνική υπερχειλίση».

Τα πάντα στη ζωή έχουν μια προϊστορία. Για να φτάσει ο στίχος σε τέτοια τελειότητα δούλεψαν στο παρελθόν πολλοί δημιουργοί. Μέσα από ατέλειωτες δοκιμές, επιτυχίες και αποτυχίες.

Πέρα από την αναντίρρητη επίδραση που είχαν τα Ομηρικά έπη στην παγκόσμια λογοτεχνία, αποτελούν και τεράστια δεξαμενή γνώσεων κάθε είδους. Για τη γλώσσα, για τις κοινωνικές δομές, για την τεχνική του πολέμου, για τις θρησκευτικές δοξασίες, για τα ήθη και έθιμα, για την καθημερινή ζωή της μακρινής εκείνης εποχής.

Στα ομηρικά κείμενα υπάρχει η αφτιασίδωτη αλήθεια, μια φωνή που μιλάει για τη μοίρα και την ανθρώπινη ύπαρξη με τρόπους που σε πείθουν και σε συγκινούν. Ο Όμηρος είναι ταυτόχρονα και σύγχρονος και πρωτόγονος. Η ποίησή του είναι «αθεράπευτα πρωτόγονη και θαυμαστά σύγχρονη».

Διαβάζοντας τον Όμηρο έχει μεγάλη σημασία ν' αναρωτηθούμε: Τι πιστεύουμε για τη ζωή; Είναι μια κατάσταση παντοτινής αξίας, το μεγαλύτερο θαύμα στο σύμπαν ή κάτι μεταβατικό και απελπιστικά ασήμαντο;

Ο Όμηρος πραγματεύεται όχι την κομψότητα, αλλά την αλήθεια. Όσο τρομερή κι αν είναι αυτή.

Μην είστε αφελείς και ψάχνετε να βρείτε τον Όμηρο. Όμηρος είναι η ίδια του η ποίηση. Σ' αυτήν υπάρχει το ηρωικό στοιχείο, η ευγένεια, η ευθύτητα, το θάρρος, η αμετακίνητη πίστη, η αλήθεια και η περιπετειώδης διάθεση.

Να προσέξουμε κάτι που ίσως μας διαφεύγει. Ο Όμηρος είναι μέγας και σπουδαίος ποιητής. Ναι. Όμως δεν κατέβηκε από τους ουρανό. Δεν ήρθε από το διάστημα. Αυτός και τα ποιήματά του είναι προϊόν ενός πολιτισμού που αναδύθηκε με αργές διαδικασίες από ένα σκοτεινό παρελθόν. Και πριν από τον Όμηρο υπήρχε ποίηση. Και πριν από τον Όμηρο υπήρχαν ακροατήρια που άκουγαν τους αοιδούς να την απαγγέλουν. Ο Όμηρος ήταν μια κορύφωση. Δεν ήταν ο εφευρέτης, αλλά αυτός που τελειοποίησε την εφεύρεση.

Είναι φορές που ο Όμηρος περιγράφει σκληρές ή και φρικαλέες σκηνές μαχών με μια γλώσσα συγκρατημένη, Ευγενική θα μπορούσαμε να πούμε. Αυτό οφείλεται ίσως στην πρόθεση του ποιητή να μετριάσει την απέχθεια του ακροατή προς τη βία ή είναι αποτέλεσμα γλωσσολογικής εξέλιξης, καθώς η ποίηση είναι από τη φύση της εκλεκτική στη χρήση λέξεων και προτάσεων.

Τα ποιήματα αυτά, η Ιλιάδα και η Οδύσεια, διασώζουν σίγουρα μέρος του μακρινού παρελθόντος. Αγγίζουν όμως και τη

σημερινή πραγματικότητα. Ο άνθρωπος δε μεταστοιχειώθηκε ξαφνικά. Εξελίχτηκε αλλά δεν άλλαξε είδος. Η ζωή εξακολουθεί να είναι πολύπλοκη με πολλά προβλήματα. Δεν υποδεικνύει λύσεις. Απλά δραματοποιεί την πραγματικότητα. Ας προτείνουν λύσεις οι φιλόσοφοι, οι πολιτικοί, οι κοινωνιολόγοι, το ιερατείο. Δεν είναι δουλειά μόνο της ποίησης.

Η επική ποίηση είναι όμορφη και πολύτιμη επειδή διασώζει από το μακρινό παρελθόν σπουδαίες δράσεις και φάσεις των ανθρώπινων κοινωνιών. Η μνήμη έχει διάρκεια τριών γενεών. Το έπος βρίσκεται μεταξύ μνήμης και ιστορίας.

Η ποίηση στον Όμηρο δεν έχει σκοπό να αναδείξει την ομορφιά, τη χάρη ή τα εντυπωσιακά παιχνιδίσματα της ελληνικής γλώσσας. Αυτά τα χρησιμοποιεί ο Όμηρος σαν δόλωμα για να κάνει τον ακροατή ή τον αναγνώστη του να πλησιάσει την ουσία που φυσικά δεν είναι άλλη από την αλήθεια της ζωής. Αυτή η αδιάρρηκτη σχέση του Ομήρου με τον κόσμο που τον περιβάλλει γεμίζει το έργο του με ρεαλιστικές απεικονίσεις και βαθιές παρατηρήσεις του ανθρώπινου ψυχισμού.

Ακούστε τώρα μια παράξενη επίδραση της ομηρικής ποίησης σ' ένα ευαίσθητο άτομο: Ο ποιητής και γιατρός Τζων Κητς, αφηγήθηκε κάποτε στους φίλους του μια αξιοπρόσεχτη ιστορία: Μεγάλωσε σ' ένα φτωχό προάστιο του Λονδίνου και ποτέ του δεν είχε δει θάλασσα. Όσα ήξερε γι' αυτή προέρχονταν από την επαφή του με τα ομηρικά κείμενα που διδάσκονταν στο σχολείο.

Την άνοιξη του 1814 βρέθηκε με φίλους του στην εξοχή. Όταν είδε τον άνεμο να φυσά σ' ένα μεγάλο χωράφι σπαρμένο κριθάρι, πράσινο ακόμα, κάνοντας τα στάχυα να κυματίζουν, φώναξε συνεπαρμένος: «Η παλίρροια, η παλίρροια». Οι ομηρικές περιγραφές για τον κυματισμό της θάλασσας ξεχείλισαν στη φαντασία του.

ΟΙ ΠΑΡΟΜΟΙΩΣΕΙΣ

Είναι σίγουρο, πως πολύ πριν από την τελική διαμόρφωση των Ομηρικών ποιημάτων, είχε πάρει οριστική μορφή ο επικός στίχος. Κοντά σ' αυτό ένα σύνολο εκφραστικών μέσων, όπως είναι τα επίθετα, οι μεταφορές, οι παρομοιώσεις και οι τακτικές επαναλήψεις ορισμένων στίχων. Είχε προϋπάρξει, θα λέγαμε ένα ορισμένο τυπικό στο επικό ύφος.

Το έχουμε τονίσει πολλές φορές, πως στη ζωή δεν υπάρχει παρθενόγνεση. Ο Όμηρος ακουμπάει στην πριν από αυτόν λαϊκή παράδοση, αλλά δε μένει εκεί. Περνάει δημιουργικά από το εργαστήρι του μυαλού του όλο το προϋπάρχων υλικό, το μεταπλάθει, το πλουτίζει, το υποτάσσει προσεχτικά σε' ένα μελετημένο καλλιτεχνικό σχέδιο.

Δεν υπάρχει σήμερα καμιά αμφιβολία, πως η Ιλιάδα και η Οδύσσεια είναι δημιουργήματα ενός μεγάλου ποιητή, που δεν του λείπει η πρωτοτυπία, η ποιητική ατομικότητα και εν μέρει η προσωπική του κοσμοθεωρία. Για ποια λαϊκή τέχνη μιλάνε όλοι, σχετικοί και άσχετοι, όταν βλέπουν πως τα έπη αυτά είναι διαποτισμένα από συνειδητή τέχνη; Η τελειότητα των ποιημάτων αυτών έκανε τον αρχαίο κόσμο να πιστεύει ότι όλος ο επικός κύκλος ήταν δημιουργίες του Ομήρου.

Οι αρχαίοι σχολιαστές του Ομήρου προσπαθούσαν να διακρίνουν στην Ιλιάδα και την Οδύσσεια στερεότυπες παρομοιώσεις που χρησιμοποίησε η λαϊκή παράδοση νωρίτερα. Όμως ο ποιητής αποφεύγει τις τετριμμένες εκφράσεις, επινοώντας καταπληκτικής καθαρότητας εικόνες από τη φυσική ζωή και τον κόσμο που μας περιβάλλει.

Στον πρώτο τόμο της «Ιστορίας της Ελληνικής Λογοτεχνίας» της Ακαδημίας Επιστημών της πρώην Ε.Σ.Σ.Δ και στη σελ 147

διαβάζουμε: «Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι ομηρικές παρομοιώσεις, που συχνά, μέσα στην αφήγηση, αποκτούν μια αποκλειστικά δική τους αυθυπαρξία. Πρόκειται για πλατιές ή σύντομες, αλλά πάντα ολοκληρωμένες εικόνες, που μοιάζουν με μικρά αυτοτελή ποιήματα. Μεταφέρουν παντοδύναμα τον ακροατή σε άλλες σφαίρες. Τον ποτίζουν με καινούργιες σκέψεις και αφού τον δροσίσουν, τον φέρνουν και πάλι στην καθαυτό αφήγηση.

Οι παρομοιώσεις, πάντα σχεδόν, εξαντλούν το περιεχόμενο της καινούργιας εικόνας. Ο ποιητής εξασφαλίζει έτσι τη δυνατότητα να επηρεάσει άμεσα τον ακροατή (Λέμε ακροατή γιατί η ποίηση τα χρόνια εκείνα του αναλφαβητισμού ήταν ακουστική). Παράλληλα με τη βασική αφήγηση, του προσφέρει μικρές αλλά λαμπρές εικόνες, κάνοντας έτσι πιο έντονη την αίσθηση του καταπληκτικού πλούτου και της ομορφιάς των παραστατικών μέσων. Αυτές οι παρομοιώσεις διακόπτουν τη μονοτονία της αφήγησης, ιδιαίτερα των πολεμικών σκηνών».

Σε ορισμένα σημεία βρίσκουμε σκόπιμη συσσώρευση παρομοιώσεων. Ο σκοπός αυτής της συσσώρευσης είναι φανερός: Κάθε παρομοίωση υποχρεώνει τον ακροατή σε μια διακοπή και επομένως ενεργεί επιβραδυντικά. Η συσσώρευση παρομοιώσεων χρησιμεύει για να παρουσιάζει τη δράση μακρότερη. Εκεί όπου δεν επαρκούν τα παραστατικά μέσα και η περιγραφή θα μπορούσε να γίνει κουραστική.

Έτσι, περιγράφοντας ο Όμηρος τη μάχη για το πτώμα του Πάτροκλου, στο σημείο που ο Μενέλαος και ο Μηριόνης μεταφέρουν το νεκρό και οι δύο Αίαντες απωθούν τους επιτιθέμενους Τρώες, ο ποιητής συσσωρεύει τέσσερις παρομοιώσεις: το κάψιμο μιας πόλης, τα μουλάρια που κουβαλούν ξύλα από ένα κακοτράχαλο μονοπάτι, τη δασωμένη πλαγιά, που συγκρατεί το νερό, το σμήνος των μικρών πουλιών μπροστά στο γεράκι.

Πώς μπορούσε να περιγραφεί πιο ζωντανά και παραστατικά η μάχη; Οι εικόνες των παρομοιώσεων είναι γνωστές στο κοινό,

καθώς αντιγράφουν, κατά κάποιον τρόπο, τη δράση της ζωής μέσα στη φύση. Διαβάστε την περιγραφή:

«Έτσι έφεραν αυτοί απ' τον πόλεμο με κόπο το κουφάρι, στα βαθουλά τραβώντας άρμενα· κι ο πόλεμος ξεσπούσε πάνω τους άγριος, ίδιος σύφλογο σε πολιτεία, που ξάφνου ψηλά πετάγεται φουντώνοντας, σωριάζονται τα σπίτια με αναλαμπή τρανή, κι απάνω της σφυρίζει η ορμή του ανέμου· όμοια και κείνους, όπως μάκραιναν, τους έπαιρνε από πίσω αλάγιαστη η βουή απ' τ' αλόγατα κι από των Τρώων τ' ασκέρη. Μ' αυτοί, ως μουλάρια που αρματώθηκαν με αλύγιστο κουράγιο κι απ' το βουνό δοκάρη ή γι' άρμενο μαδέρι κατεβάζουν σε μονοπάτι κακοτράχαλο, και κόβεται η καρδιά τους απ' τον ιδρώτα κι απ' τον κάματο, καθώς τραβούν με βιάση· όμοια κι αυτοί μοχτώντας σήκωναν στους ώμους το κουφάρι. κι οι δυο κρατούσαν Αίαντες πίσω τους. Πως του νερού τη φόρα κρατάει δασοπλαγιά που απλώνεται στον κάμπο πέρα ως πέρα, κι ως και τρανά ποτάμια φράζοντας το δρόμο τους αλλάζει, και ρίχνει τ' άγρια, πολυσάλευτα νερά τους μες στον κάμπο, κι ουδέ μπορούν, με φόρα ως χύνονται, καθόλου να τη σπάσουν· όμοια κι οι δυο αντισκόβαν Αίαντες των Τρώων τη φόρα πάντα. Μα τούτοι τρέχαν από πίσω τους, και πιο περίσσια απ' όλους, ο μέγας φουμισμένος Έχτορας κι ο γιος του Αγχίση Αινείας. Κι αυτοί, καθώς ψαρόνια σύγγεφο πετούν για καλιακούδες, κι όλα μαζί στρηνιάζουν βλέποντας από μακριά να φτάνει κάποιο γεράκι που το θάνατο στα μικροπούλια φέρνει· όμοια κι οι Αργίτες μπρος στον Έχτορα και στον Αινεία σκορπούσαν

στρηνιάζοντας, και πια είχαν όλοι τους τον πόλεμο ξεχάσει».

Αντίθετα από τον κόσμο της κύριας αφήγησης οι παρομοιώσεις σχηματίζουν μια εικόνα του έξω κόσμου. Ενός κόσμου που αχνολάμπει στη μνήμη, που υπάρχει μακριά από τα φριχτά πεδία των μαχών. Η φύση με τη χλωρίδα και την πανίδα της, η καθημε-

ρινή ειρηνική ζωή με τα μικρά ή μεγάλα της προβλήματα. Αυτός ο παράλληλος κόσμος των παρομοιώσεων δεν είναι βέβαια πάντα ιδανικός. Είναι όμως μακριά από τη σκληρή πολεμική αναμέτρηση.

Τις ομηρικές παρομοιώσεις τις συναντούμε πολύ συχνότερα στις λεγόμενες «σκηνές μάχης». Τέτοιες παρομοιώσεις βρίσκουμε στα έπη γύρω στις 164 και σαράντα περίπου άλλες. Με βάση αυτές τις διαπιστώσεις πολλοί διατύπωσαν τη γνώμη ότι, οι παρομοιώσεις χρειάζονται για να σπάνε τη μονοτονία. Ναι, και αυτό. Κύρια όμως σαν αντίθεση στη βαρβαρότητα του πολέμου.

Ο ποιητής ψυχανεμίζεται μια αντιστροφή: Ο εικονικός κόσμος των παρομοιώσεων, ένας κόσμος που ζει παράλληλα και θα εξακολουθήσει να υπάρχει και όταν καταλαγιάσει η βία, να γίνει το ζητούμενο.

Στο κεφάλαιο για την τυφλότητα του Ομήρου παραθέσαμε ενδεικτικά, ορισμένους στίχους από την Ιλιάδα για να στηρίξουμε την άποψη ότι ο ποιητής δεν ήταν δυνατόν να γεννήθηκε τυφλός. Δε θα μπορούσε να έχει γνώση τόσων λεπτομερειών της ζωής και της φύσης. Πιστεύω ότι και οι παρομοιώσεις που θα παραθέσουμε θα ενισχύσουν, εκτός των άλλων, την αρχική μας άποψη.

Εκείνο που από την πρώτη ανάγνωση κάνει εντύπωση στις παρομοιώσεις του Ομήρου είναι το γεγονός ότι ο ποιητής γνωρίζει με λεπτομέρειες τη ζωή έξω στη φύση. Περιγραφές πυρκαγιών, πλημμυρών, καταιγίδων. Τη ζωή των γιδάρηδων, των γεωργών, των κυνηγών. Τις συνήθειες των σαρκοβόρων, των πουλιών και των εντόμων. Τις ονομασίες και τις συμπεριφορές των ανέμων. Και όλα αυτά με μια διήγηση καθαρή, λαγαρή, πραγματικά ποιητική.

Στον Όμηρο όλα τα ονόματα συνοδεύονται από ένα επίθετο. Ακόμα και οι αντίπαλοι παρουσιάζονται με επίθετα επαινετικά, δοξαστικά (Θεός Έκτωρ, μέγας Πρίαμος κλπ.).

Η συστηματική χρήση των επιθέτων, ειδικά για θεούς και κύρια ονόματα, χρησιμεύουν για να ομορφαίνουν τον ποιητικό λόγο και αντίθετα με τις παρομοιώσεις είναι συνήθως στερεότυπα. Υποδηλώνουν το κύριο χαρακτηριστικό ενός προσώπου, ενός τόπου ή μιας έννοιας.

Από το πλήθος των παρομοιώσεων ξεχωρίσαμε μερικές ενδεικτικές για να πάρει ο αναγνώστης μια γεύση από τη γοητεία που προσφέρουν. Όλα τα αποσπάσματα είναι σε μετάφραση Ν. Καζαντζάκη – Ι. Κακριδή.

*«Πως τρώει φωτιά χαλάστρα ολόγυρα θεριακωμένο δάσο,
ψηλά σε ακρόβουνο, και φαίνεται το λάμπισμα απ' αλάργα·
όμοια κι αυτοί, ως κινούσαν, ξάστραφταν μες στα χαλκάρματά τους
κι η φλόγα τον αιθέρα σκίζοντας ανέβαινε στα ουράνια.*

*Κι αυτοί, καθώς πουλιά πετούμενα, για μακρολαιμουδάτοι
κύκνοι για χήνες για και γέρανοι, κοπαδιαστά πετούνε
στις ρεματιές του Καύστρου ολόγυρα, στο ασιανό λιβάδι,
χαρά γεμάτα, φτερακίζοντας ολούθε, κι ως καθίζουν,
χαλνούν τον κόσμο, πλημμυρίζοντας τον κάμπο απ' τις κραξιές
τους*

*όμοια κι αυτοί σωρός απ' τ' άρμενα κι απ' τα καλύβια μέσα
στον κάμπο εχύνουνταν του Σκάμαντρου· κι η γη βροντομαχούσε
άγρια απ' τα πόδια των αλόγων τους μαζί και τα δικά τους.
Και στάθηκαν στο λουλουδόσπαρτο σκαμαντρινό λιβάδι
αρίφνητοι, όσα τ' ανοιζιάτικα λουλούδια και τα φύλλα.*

*Πώς ξεχωρίζουν οι γιδάριδες τα γίδια δίχως κόπο,
που σκορπισμένα ανακατώθηκαν την ώρα που βοσκούσαν·
όμοια κι εκείνους οι ρηγάδες τους χωρίζαν κι ορδινιάζαν
να μπουν στη μάχη· κι ο Αγαμέμνωνας τη μέση ο πρωταφέντης
ίδιος ο Δίας ο κεραυνόχαρος στην κεφαλή, στα μάτια·
στο στήθος Ποσειδώνας έμοιαζε, στη μέση σαν τον Άρη.*

*Πώς τάυρος από τ' άλλα ζωντανά μες στο κοπάδι ο πρώτος,
κι απ' τις γελάδες, γύρω ως βόσκουνε, περίσσια ξεχωρίζει·
όμοια του Ατρέα το γιο εμεγάλυνε τη μέρα εκείνη ο Δίας,
τρανό μες στους πολλούς, περίλαμπρο στους αντρειωμένους μέσα.*

*Βροχή πώς ρίχνει ο Δίας αλύπητη, κι ο ποταμός φουσκώνει,
κι απ' τα ψηλά βουνά ξεχύνεται και πλημμυράει τον κάμπο,
και πλήθος δρυς κυλούν στο ρέμα του ξεροί, και πλήθος πεύκα,
και πλήθος λάσπες, ζύλα, φρύγανα και στο γιαλό τα ρίχνει·
παρόμοια ο μέγας Αίας χιμίζοντας στον κάμπο εκυνηγούσε
και σκότωνε και Τρώες και αλόγατα· κι ουδέ τον είχε νιώσει».*

Στα κείμενα του Ομήρου υπάρχουν 200 τουλάχιστον παρομοιώσεις. Με διαφορετικές αποχρώσεις, που πλουτίζουν τη γλώσσα με καινούργιες εκφραστικές δυνατότητες. Αυτές εκτός των άλλων χρειάζονται για να σπάνε λίγο το βαρύ κλίμα των αφηγήσεων πολεμικών σκηνών και να μετριάζουν τη μονοτονία.

Με τις παρομοιώσεις ο Όμηρος δημιουργεί έναν παράλληλο κόσμο –ειρηνικό– δίπλα στον άγριο κόσμο του πολέμου. Αντλεί τις παρομοιώσεις του από τον κόσμο της έμβιας φύσης. Εκτός από λιοντάρια, ελάφια και λύκους βρίσκουμε κάπρους, σκύλους, γαϊδούρια, μουλάρια, ταύρους, σφήκες, ακρίδες, μέλισσες, αετούς, κατσίκες, φίδια, άλογα κλπ. Μία δεύτερη πηγή είναι τα τοπία και τα φυσικά φαινόμενα: πλημμυρισμένα ποτάμια, χιονοθύελλες, άνεμοι, τρικυμισμένες θάλασσες, πυρκαγιές ή και σκηνές απόλυτης ηρεμίας. Οι περίτεχνες εκτενείς παρομοιώσεις είναι τέσσερις φορές συχνότερες στην Ιλιάδα από ότι στην Οδύσσεια.

Η «Ασπίς Αχιλλέως» που φιλοτέχνησε ο θεός Ήφαιστος ύστερα από παραγγελία της Θέτιδος, είναι μια μεγάλη παρομοίωση. Μια φανταστική και ονειρική περιγραφή εικόνων και δράσεων που απορεί κανείς πως αυτές χρεώνονται σ' ένα τυφλό Όμηρο.

Μα είναι δυνατόν ένας τυφλός να έχει τέτοια πανοραματική αντίληψη της φύσης και της ζωής;

Στην περιβόητη αυτή ασπίδα, με τρόπο θα λέγαμε σουρεαλιστικό, περιγράφεται από τον Όμηρο ένας ολόκληρος κόσμος, φυσικός και κοινωνικός: Γη, θάλασσα, ουρανός με το φεγγάρι και τα γνωστά αστέρια, γάμοι και γιορτές, χοροί με αυλούς και λύρες, φιλονικίες, παιδιά πάνω στα τείχη μιας πολιορκημένης πόλης. Εδώ βρίσκονται τα πάντα. Χωράφια, αμπέλια, κοπάδια, φρούτα. Η απεικόνιση ενός ολόκληρου κόσμου. Μην αμφιβάλλετε ότι αυτό μπορεί να γίνει. Κατά τον Όμηρο, οι θεοί μπορούν να τα κάνουν όλα.

Εκείνο που κυρίως πρέπει να προσέξουν σ' αυτόν τον μακρύ κατάλογο περιγραφών και εικόνων είναι το γεγονός ότι ο ποιητής προσπαθεί να μας βγάλει έξω από το σκηνικό του πολέμου. Υπάρχει και ζωή μακριά από αυτόν. Ένας κόσμος ειρήνης και ευτυχίας. Και τον κόσμο αυτό –τι φοβερή αντίθεση– τον απεικονίζει πάνω σε μια πολεμική ασπίδα.

Ο ΡΕΑΛΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΑΙΜΑΤΟΣ

Ο διάσημος Τόμας Έντουαρντ Λόρενς, που έγινε γνωστός σαν Λόρενς της Αραβίας, ισχυρίζονταν ότι μόνο αυτός μπορεί να κατανοήσει τον Όμηρο, γιατί στις μάχες που έλαβε μέρος σκότωσε ο ίδιος ανθρώπους με τα χέρια του. Σίγουρα ήθελε να πει, ότι οι περιγραφές των αιματηρών μαχών και προπαντός οι ανατριχιαστικές λεπτομέρειες θανάτων γίνονται από έναν άνθρωπο γνώστη του αντικειμένου. Προκαλεί κατάπληξη η γνώση ανατομίας του ανθρωπίνου σώματος από τον ποιητή. Ποιά ευαίσθητα σημεία όταν λαβωθούν μπορούν να προκαλέσουν τον θάνατο.

Ένας μελετητής ισχυρίστηκε ότι ο Όμηρος γνωρίζει πάνω από πενήντα τρόπους θανάτου στα πεδία των μαχών. Δεν γνωρίζω πόσους τρόπους. Θα παραθέσω μερικούς αντιπροσωπευτικούς. Φρικιαστικές εικόνες και περιγραφές. Δεν ξέρω αν η λέξη ρεαλισμός είναι αρκετή να συμπεριλάβει ορισμούς και συναισθήματα. Η έξοχη μετάφραση των στίχων είναι από το δίδυμο Ν. Καζαντζάκη - Ι. Κακριδή.

*«Κι όπως στεκόταν έτσι ασάλευτος, ίδια κολόνα ή δέντρο
αψηλοφούντωτο, κατάστηθα τον βρήκε το κοντάρι
του Ιδομενέα του πολεμόχαρου, κι ο θώρακας συντρίφτη
ο χάλκινος, που τον διαφέντευεν από το Χάρο ως τότε.
Τώρα όμως βούιζε κούφια, ως έσπαζε στου κονταριού το χτύπο.
Πέφτει με πάταχο, και βρέθηκε μπηγμένο το κοντάρι
μες στην καρδιά του, που ως σπαρτάριζε, του κονταριού την άκρη
σιγοκουνούσε, ωσόπου επάγωσε, και τ' άγριο τ' όπλο εστάθη».*

(Ν. 437-444)

*«Τώρα τον είχε ο κονταρόχαρος γιος του Φυλέα σιμώνει,
και πίσω στο κεφάλι του 'ριξε, στο σβέρκο, και περνώντας
μέσα απ' τα δόντια το κοντάρι του βαθιά τη γλώσσα κόβει.*

Στη γη σωριάστη, και τα δόντια του τον κρύο χαλκό δαγκώσαν»

(E 72-75)

*«Με το σπαθί χιμίζει ο Αντίλοχος και στο μελίγγι απάνω
του δίνει μια, κι αυτός ρουχνίζοντας πετιέται από τ' αμάξι
και βρέθη ορθός, με το κεφάλι του και με τους ώμους κάτω.
Ώρα στεκόταν έτσι, τι έτυχε σε άμμο βαθιά να πέσει,
ωσόπου σπρώχνοντάς τον τ' άλογα τον ξέπλωσαν στις σκόνες».*

(E 584-588ζ)

*«Κι ο πρωταφέντης Αγαμέμνονας αρπάζει το κοντάρι,
και σέρνοντάς τον του το τράβηξε μαυιάζοντας, σα λιόντας·
μετά με μια σπαθιά στο σβέρκο του του παραλυεί τα γόνα.
Σε μολυβένιον ύπνο, πέφτοντας, βυθίστηκεν το δόλιος».*

(Λ 238-241)

*«Πέρα μεριά ο χαλός επρόβαλε στον αφαλό του δίπλα,
και πέφτει βόγγοντας στα γόνατα, και τον σκεπάζει γνέφος
θολό, κι ως εσωριάστη, πάω του κρατούσε τ' αντερά του».*

(Υ 426-428)

Γιατί ο Όμηρος επιμένει τόσο να περιγράφει τις φριχτές σκηνές αίματος και θανάτων στη Ιλιάδα του; Μήπως απολαμβάνει τους σκοτωμούς; Μήπως τον μεθάει η μυρωδιά του αίματος; Νομίζω πως δεν χρειάζεται πολύ προσπάθεια να το κατανοήσουμε. Ο ποιητής βάζει σε πρώτο πλάνο την αποκρουστική εικόνα του πολέμου. Δεν θέλει να εξωραΐσει τίποτε από τους ανελέητους σκοτωμούς. Και όλα αυτά για ένα ανομολόγητο σκοπό: Οι αποκρουστικές εικόνες να μας κάνουν να μισήσουμε τον πόλεμο.

Να διαβάσουμε λίγες σειρές, για το θέμα αυτό, από το σπουδαίο βιβλίο που έγραψε για τον Όμηρο ο Άγγλος δημοσιογράφος και συγγραφέας Άνταμ Νίκολσον.

«Δεν υπάρχει καμία συγκάλυψη στην Ιλιάδα, καμία εξαπάτηση, καμία υποχώρηση μπροστά στο θέαμα της φρίκης, κανένας δισταγμός να καταγραφούν τα πικρά σχόλια απέναντι στην αιματοχυσία. Κανένας ευφημισμός των ακρωτηριασμών, καμία προ-

σποίηση... Είναι αυτή η διαύγεια που καθιστά τα λόγια της Ιλιάδας τα πιο τρομερά που γράφηκαν ποτέ».

Φρίκη ο πόλεμος, φρίκη το αίμα που χύνεται, φρίκη οι καταστροφές και τα δράματα. Ο άνθρωπος γυρνάει χιλιάδες χρόνια πίσω. Εξανθρωπίζεται. Ξυπνάει μέσα του το ένστικτο του αγριμιού.

ΠΡΟΣΩΠΙΚΑ ΕΠΙΘΕΤΑ

Ένα χαρακτηριστικό γνώρισμα στα κείμενα του Ομήρου είναι και τα κάθε λογής επίθετα, κυρίως όμως αυτά που συνοδεύουν τα ονόματα σπουδαίων προσώπων ή θεών. Φυσικά δεν μπορεί να επιβεβαιωθεί αν τα επίθετα αυτά είναι επίνοια του ποιητή ή έχουν ιστορική παράδοση. Οι ομηριστές πιστεύουν ότι τα περισσότερα επίθετα, κυρίως για αυτά που αφορούν γνωστούς ήρωες και θεούς, είναι προομηρικά.

Πολλοί υποστηρίζουν πως ο Όμηρος χρησιμοποιεί το όνομα ενός θεού ή ενός ήρωα, προσκολλημένο σε ένα περιγραφικό επίθετο ή φράση για πρακτικούς – τεχνικούς σκοπούς. Ότι με τον τρόπο αυτό γεμίζει το δεύτερο μέρος του εξάμετρου στίχου. Φυσικά δε θα τον κρίνουμε γι' αυτό. Αν όντως ισχύει αυτό τον συγχαίρουμε για την επινοήσή του. Έχουμε όμως μια απορία. Με τι γεμίξε το δεύτερο μέρος χιλιάδων και χιλιάδων στίχων όταν έλειπαν τα κύρια ονόματα;

Διαβάζοντας τα κείμενα βρήκαμε τέτοια επίθετα για τους σημαντικότερους 37 ήρωες και θεούς. Παραθέτουμε μερικά:

«*Ποδάρκης δῖος Ἀχιλλεύς*», ο γοργοπόδαρος θεϊκός Αχιλλέας

«*Πολύτλας δῖος Ὀδυσσεύς*», ο ταλαιπωρημένος θεϊκός Οδυσσεύς

«*Βοώπις πόντια Ἥρα*», η βοϊδομάτα θεά Ἥρα

«*Θεά γλαυκόπις Ἀθηνά*», η γλαυκομάτα θεά Αθηνά

«*Ἀναξανδρῶν Ἀγαμέμνων*», ο άρχοντας των ανδρών Αγαμέμνων.

Τα επίθετα αυτά και πολλές στερεότυπες φράσεις και εκφράσεις, ίσως σήμερα μας φαίνονται περιττές ή ότι έχουν απολέσει το αρχικό τους νόημα. Μα τα κείμενα αυτά γράφηκαν πριν από 2.750 χρόνια. Τα ακροατήρια ήταν αγράμματα και πολλά από τα ονόματα και τις ιστορίες άκουγε για πρώτη φορά. Ο μελετητής του Ομήρου Μίλμαν Πάρι λέει πως υπάρχουν 201 λέξεις στην

Ιλιάδα και την Οδύσσεια οι οποίες απαντώνται μόνο μία φορά στον Όμηρο και πουθενά αλλού σε ολόκληρη την ελληνική λογοτεχνία. Και λοιπόν; Ποιο είναι το μεμπτό; Βασικό γλωσσικό ιδίωμα των επών είναι η Ιωνική διάλεκτος. Αυτό δε σημαίνει ότι ο ποιητής δεν μπορούσε να χρησιμοποιήσει και λέξεις άλλων διαλέκτων. Και είναι φυσικό στο πέρασμα των καιρών πολλές λέξεις αντικαθίστανται από άλλες με το ίδιο νόημα και οι πρώτες να χάνονται στη λήθη.

Να μην λησμονούμε ότι κάθε μορφή αρχαϊκής ποίησης είναι μια διατηρημένη μνήμη. Ένα μασσωλείο που κρύβει θησαυρούς.

Και μια και μιλάμε για επίθετα, να υπενθυμίσουμε εδώ ότι ο Όμηρος χρησιμοποιεί 15 επίθετα για την πόλη της Τροίας. Τα περισσότερα από αυτά οφείλονται σίγουρα σε δική του επινόια. Τα επίθετα αυτά είναι τα παρακάτω:

1. Ευκτίμενον, 2. ερίβωλος, 3. ερατεινή, 4. ιρή, 5. αιπεινή, 6. υψίπυλος, 7. Ανεμόεσσα, 8. ευρυάγυια, 9. ευτείχεος, 10. ενσαιόμενον, 11. εύδητος, 12. εύπυργος, 13. οφρυόεσσα, 14. άστυ μέγα, 15, εύπωλος.

ΟΜΗΡΟΣ ΚΑΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ

Η επικράτηση του χριστιανισμού έγινε αιτία να τεθεί στο περιθώριο όλη η αρχαία ελληνική γραμματεία για πολλούς αιώνες. Και όχι μόνο. Οι ζηλωτές και οι φανατικοί οπαδοί της νέας θρησκείας πολλές φορές έφταναν στα άκρα. Ότι θύμιζε ελληνικό απορρίπτονταν. Ελληνισμός και ειδωλολατρία έγιναν συνώνυμα. Ναοί και μνημεία κατεστράφησαν, αγάλματα θεών και ηρώων έγιναν κομμάτια. Η καινούργια κοσμοθεωρία έβλεπε τον κόσμο μέσα από νέο πρίσμα.

Για τους πνευματικούς ανθρώπους και για όσους είχαν την τάση να παρακολουθούν τις θρησκευτικές και κοινωνικές διαφοροποιήσεις, η σύγκρουση ανάμεσα στο παλιό και το νέο θεωρούνταν αναπόφευκτη. Η παλαιά και η νέα θεολογία συνιστούσε ένα δύσκολο πνευματικό παιχνίδι. Ήταν φυσικό στα ράφια των βιβλιοθηκών να παραμεριστεί ο Όμηρος και η αρχαία «ειδωλολατρική» γραμματεία για να μπουν βιβλία με τις θέσεις και τις διακηρύξεις της νέας θρησκείας.

Η χριστιανική αποκήρυξη των αισθήσεων, των ηδονών, του σωματικού κάλους και γενικά της εγκόσμιας ευδαιμονίας και ευτυχίας έφτανε πολλές φορές σε σημείο υπερβολής. Είναι φανερό ότι η τέτοια θεώρηση της ζωής ήταν αντίθετη με την ελληνική νοοτροπία και την κατάταξη των αξιών.

Ο Χριστός δίδαξε αγάπη και ηθική. Αναμφισβήτητα ναι. Όμως και όλη τη ελληνική φιλοσοφία είχε σα βάση της την ηθική, γεγονός που βοήθησε να γίνουν κατανοητές και αποδεκτές οι χριστιανικές κοσμοθεωρίες.

Ο όχλος φυσικά, ως συνήθως, δε γνώριζε τίποτε και οι φανατικοί εθελουφλούσαν. Το ευτύχημα είναι ότι πολλοί τιτλούχοι της νέας θρησκείας, αρχιερείς, επίσκοποι κλπ. είχαν καλή ελληνική

μόρφωση και αρνούσαν να καταδικάσουν ως ακατάλληλα ότι είχε δημιουργήσει η ελληνική διανόηση. Χωρίς αυτούς φοβάμαι ότι δε θα είχε διασωθεί ότι διασώθηκε από την αρχαία ελληνική γραμματεία.

Είχαν στο κάτω-κάτω σοβαρά επιχειρήματα οι μορφωμένοι αυτοί αρχιερείς. Πολλοί προσπάθησαν να συμφιλιώσουν τις διδασκαλίες του Χριστού με τις επιταγές της ελληνική φιλοσοφίας. Υπήρχαν άπειρα κείμενα άπειρων συγγραφέων.

Όλα αυτά είχαν κάποιο κίνητρο. Κάποια σημεία σύγκρισης. Τι γίνεται όμως με το θέμα που κυρίως, μας ενδιαφέρει; Τι γίνεται με τον Όμηρο; Ποιος ασχολούνταν με την Ιλιάδα και την Οδύσσεια; Τα έπη αυτά αποτελούσαν, ως την επικράτηση του Χριστιανισμού, βασικό μάθημα στα σχολεία του ελληνικού και τους ρωμαϊκού κόσμου.

Είναι σίγουρο ότι ο Όμηρος για αιώνες πολλούς παραμελήθηκε. Είναι επίσης σίγουρο ότι δεν λησμονήθηκε. Όλη η μετά από αυτόν ελληνική γραμματεία ασχολούνταν μαζί του, δεν ήταν δυνατόν να αγνοηθεί.

Μερικά πιο προχωρημένα και ευαίσθητα μυαλά δεν έπαψαν να γοητεύονται από τις δημιουργίες του Ομήρου. Θα αναφέρω ένα τέτοιο μυαλό και μάλιστα από τον χώρο της εκκλησίας. Πρόκειται για τον πασίγνωστο αρχαιολάτρη και σοφό Αρχιεπίσκοπο Θεσσαλονίκης Ευστάθιο (12^{ος} αιώνας). Ασχολήθηκε συστηματικά με την πρώτη καλλιτεχνική δημιουργία λόγου των Ελλήνων, δηλαδή με τον Όμηρο. Σπουδαίο το έργο του με τίτλο «Παρεκβολαί εις την Ομήρου Ιλιάδα και Οδύσσεια». Με το έργο του φέρει στο φώς μια σημαντική συλλογή ερμηνευμάτων και σχολίων για τα δύο έπη.

Ο Ευστάθιος οδηγεί τον αναγνώστη του ως δάσκαλος στην πορεία της κατανόησης, της ομηρικής σκέψης και έκφρασης. Η ερμηνευτική του ανάλυση είναι ευαίσθητη και ακολουθεί την ερμηνευτική μέθοδο του Αρίσταρχου.

Σε μια έκδοση – ανατύπωση του έργου του Ευστάθιου, που είχε εκδώσει στη Λειψία το 1828 ο Ματθαίος Δέβαρης, διαβάζουμε μεταξύ άλλων στον πρόλογο «Έτσι ο αναγνώστης βλέπει τελικά να ανοίγεται μπροστά του ένας δυνατός και ευχερής τρόπος απόλαυσης της πλούσιας Ομηρικής γλώσσας, η οποία αποτελεί και μετά από τόσους αιώνες έμπνευση για τους σύγχρονους δημιουργούς». Συγχρόνως όμως, έχει στα χέρια του ένα σπάνιο έργο αφού το πρωτότυπο του Ευστάθιου σώζεται ως το μοναδικό αντίγραφο της εποχής του στη Μαρκινή Βιβλιοθήκη της Βενετίας.

Η σύγκρουση ανάμεσα στην παλιά παγανιστική πίστη και στο δόγμα της νέας θρησκείας συνιστούσε ένα μεγάλο και δύσκολο πρόβλημα. Όσο οι λόγιοι και οι αναγνώστες της πρώιμης χριστιανικής Εκκλησίας ήθελαν ν' απαλείψουν τα παλαιά συγγράμματα, τόσο συχνά ακούγονταν φωνές, πως η νέα ηθική δεν μπορούσε ν' αγνοήσει τα διδάγματα των παλιών φιλοσόφων και ποιητών.

Γράφει ο Αλμπέρτο Μάνγκουελ: «Ένας από τους πιο μορφωμένους χριστιανούς λογίους, ο άγιος Ιερώνυμος, προσπάθησε σε όλη του τη ζωή να πετύχει τη συμφιλίωσή τους. Ο Ιερώνυμος αντιλήφθηκε ότι ποτέ δεν θα μπορούσε ν' αποκηρύξει ειλικρινά τον Όμηρο ως τη δική του αφετηρία και πως δεν μπορούσε ν' αγνοήσει την πνευματική και αισθητική ευχαρίστηση την οποία του είχαν δώσει τα βιβλία του Ομήρου. Αντίθετα μπορούσε να δημιουργήσει μια ιεραρχία στην οποία ο Όμηρος και οι αρχαίοι συγγραφείς ήταν η αναγκαία βάση και η Βίβλος η ψηλότερη κορυφή».

Οι φανατικοί και οι ακρότητες δεν έλειψαν από τους οπαδούς της νέας χριστιανικής κουλτούρας. Ο Ιερώνυμος κατηγορήθηκε ότι χρησιμοποιούσε συχνά τα γραφτά των αρχαίων συγγραφέων στο εκκλησιαστικό του έργο «μολύνοντας το ιερό με το βέβηλο». Ο Ιερώνυμος υπερασπίστηκε τους κλασικούς συγγραφείς με επιχειρήματα που χρησιμοποιούνταν για αιώνες.

ΟΜΗΡΟΣ ΚΑΙ ΒΙΒΛΟΣ ΟΜΟΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΔΙΑΦΟΡΕΣ

Ο μεγάλος Βόλφγκανγκ Φον Γκαίτε είχε πει, πως αν η Ευρώπη είχε υιοθετήσει, σαν Βίβλο της, τα κείμενα του Ομήρου και όχι την Παλαιά Διαθήκη, η ιστορία θα ήταν πολύ διαφορετική και ίσως καλύτερη. Αυτό κατά κάποιο τρόπο σημαίνει, ότι ο μεγάλος αυτός φιλόσοφος και συγγραφέας, κάνοντας σύγκριση των δύο κειμένων έδινε πλιότερους πόντους στον Όμηρο.

Χωρίς να κάνουμε σχολαστική ή επιστημονική ανάλυση ας προσπαθήσουμε να βρούμε όποιες βασικές ομοιότητες και διαφορές υπάρχουν και θα πούμε και άλλα στη συνέχεια. Είναι εξάλλου και το βασικό θέμα του βιβλίου μας.

Έχουμε πει ότι οι θρύλοι και οι παραδόσεις ενός λαού δεν είναι παρά μικρές ή μεγαλύτερες παραμορφώσεις ιστορικών αληθειών. Και τα δύο κείμενα, η Παλαιά Διαθήκη και αυτά του Ομήρου βρίθουν παμπάλαιων μύθων, θρύλων και παραδόσεων. Αντίστοιχα τα κείμενα αυτά είναι τα αρχαιότερα σωζόμενα μνημεία του γραπτού λόγου των δύο λαών. Των Εβραίων και των Ελλήνων.

Υποστηρίζουμε ότι τα ομηρικά έπη τα συνέγραψε ένας μεγάλος εμπνευσμένος ποιητής. Η Παλαιά Διαθήκη που θεωρείται «το Βιβλίο των Βιβλίων» δεν είναι παρά η αρχαία Εβραϊκή λογοτεχνία και είναι ένα άθροισμα 49 βιβλίων διαφόρων συγγραφέων – περί τους δεκαπέντε – και σίγουρα διαφορετικών εποχών.

Τα κείμενα αυτά θεωρούνται «ιερές γραφές» γιατί κύριο θέμα τους είναι η θεολογία του Ισραήλ. Αυτό καθόλου δε σημαίνει ότι δεν αποτελούν λογοτεχνία. Ο Γιάκομπ Μπούρκχαρντ υποστηρίζει πολύ σωστά: «Οι τέχνες, όποια κι αν είναι η καταγωγή τους, πέρασαν τα κρίσιμα νιάτα τους στην υπηρεσία της θρησκείας».

Η αρχαιότητα ενός έργου δε μειώνει την αξία του. Αν το έργο αυτό ακτινοβολεί και εξακολουθεί να επηρεάζει το σήμερα θίγοντας ή λύνοντας προβλήματα που απασχολούν την κοινωνία, σημαίνει ότι είναι επίκαιρο. Αυτό που ασκεί όποια επίδραση είναι κάτι που ζει.

Η Παλαιά Διαθήκη, είναι ένα σύνολο από έργα που αναφέρουν ιερά ρητά, πνευματικές, ηθικές και θρησκευτικές δοξασίες, Η επίδραση του αρχαίου Εβραϊσμού πάνω στην εξέλιξη του πολιτισμού είναι σημαντική. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι οι «ιερές γραφές» μαζί με την ελληνική φιλοσοφία και αργότερα με την συμβολή του Χριστιανισμού, έθεσαν σαν πρώτη αξία την ανθρώπινη ηθική.

Ο ιστορικός και συγγραφέας Έρβιν Λάθς, στην «Παγκόσμια Ιστορία της Λογοτεχνίας» τόμος Α΄ σελ. 24, γράφει: «Επί δύο χιλιάδες χρόνια η “Βίβλος” είναι για τον δυτικό πολιτισμό το καθαυτό “Βιβλίο των Βιβλίων”. Αυτό ίσχυε μέχρι τον περασμένο αιώνα για όλους τους αναγνώστες της που συνδέονταν δογματικά ή θρησκευτικά μαζί της ... Όταν όμως αυτή η ηθική ισχύς της “Βίβλου” περιορίστηκε το να είναι η διατύπωση ενός δόγματος συνειδητού, η “Βίβλος” έχασε την παντοδυναμία της».

Ο πυρήνας της Βίβλου είναι η θρησκευτική ηθική. Οι σχέσεις που πρέπει να διέπουν τον άνθρωπο και το θείο.

Φυσικά και τα ομηρικά κείμενα μιλάνε για ηθική, αλλά όχι μόνο για θρησκευτική. Θίγουν ευρύτερα προβλήματα που απασχολούν τον άνθρωπο. Εμπεριέχουν αυτό που σήμερα θα ονομάζαμε «κοινωνική ηθική». Η συμπεριφορά των ηρώων μέσα στην κάθε φορά διαμορφούμενη πραγματικότητα, δείχνει το μέγεθος και την ποιότητα αυτού του είδους της ηθικής.

Για πάνω από χίλια χρόνια, από το 700 π.Χ. έως την καθιέρωση του Χριστιανισμού το 350 μ.Χ., τα ομηρικά κείμενα κυκλοφορούσαν μέσα στον ελληνικό κόσμο της Μεσογείου. Πρώτα με το στόμα των αοιδών και των ραψωδών κι αργότερα, με τη διάδοση

της γραφής και σαν ανάγνωσμα. Οι Έλληνες κι αργότερα οι Ρωμαίοι δίδασκαν τα κείμενα αυτά στα παιδιά τους.

Στον Όμηρο, οι λόγοι, οι δράσεις και οι συμπεριφορές των ηρώων συνδέονται δομικά μεταξύ τους ακολουθώντας μια λογική και εξηγήσιμη σειρά γεγονότων. Αυτά έχουν συγκεκριμένο στόχο: την ανάδειξη όχι μόνο της προσωπικής αλλά και της κοινωνικής ηθικής συμπεριφοράς.

Διαβάζοντας την Ιλιάδα και την Οδύσσεια βρισκόμαστε σε μια περιοχή αναπαράστασης ενός μακρινού κόσμου που πια δεν υπάρχει. Είναι μια σημαδιακή εποχή της ανθρώπινης ιστορίας που στον συγκεκριμένο χώρο και χρόνο παρουσιάζει αξιοπρόσεχτη πολιτισμική ιδιαιτερότητα.

ΛΟΓΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΠΑΡΑΛΟΓΙΣΜΟΙ

Οι πάμπολλες απόψεις των διαφόρων ομηριστών οδηγούν σε μια σύγχυση και σ' ένα χάος άνευ προηγουμένου, γύρω από αυτό που ονομάστηκε – εδώ και διακόσια χρόνια «Ομηρικό Ζήτημα». Μεγάλα ονόματα της διανοήσης, φιλόσοφοι, συγγραφείς και καθηγητές με μεγάλη φήμη, εκφράζουν διαφορετικές και αντικρουόμενες απόψεις.

Από την εποχή των περίφημων θεωριών του Γερμανού καθηγητή Φ.Α. Βολφ (προλεγόμενα στον Όμηρο) το ομηρικό ζήτημα έχει συνδεθεί με το πρόβλημα της γραφής, Αν δηλαδή τα έπη που έφτασαν ως εμάς διατηρήθηκαν και διαδόθηκαν με τον προφορικό λόγο ή με τη γραφή. Εδώ αρχίζει ο πόλεμος. Όχι ο δεκαετής τρωικός, αλλά αυτός που διαρκεί διακόσια και πλέον χρόνια.

Λέχτηκαν και γράφηκαν τόσα πολλά Λογικά και άλογα. Συνετά και ασύνετα. Πιθανά ή αδικαιολόγητα. Γι' αυτούς που υποστηρίζουν την προφορική παράδοση έχουμε πει αρκετά. Έχουμε τονίσει το μέγα πρόβλημα των αμέτρητων ονομάτων, λόγων και παρομοιώσεων που δεν μπορούν να κρατηθούν στη μνήμη και για το δύσκολο δακτυλικό εξάμετρο, που και με τη γραφή ακόμη παρουσιάζει προβλήματα πειθαρχημένου λόγου.

Για τη δυσκολία αυτή ο Γερμανός φιλόσοφος Φρίντριχ Νίτσε είχε παρατηρήσει με οξυδέρκεια, πως ο Όμηρος όντας δέσμιος του εξάμετρου, χορεύει με αλυσίδες, Η σοβαρή ποίηση έχει κανόνες, Γλωσσικούς, μετρικούς, νοηματικούς. Εδώ φαίνεται πως ισχύει το ρηθέν «Δρυός πεσούσης πας ανήρ ξυλεύεται». Ο καθένας υποστηρίζει τη γνώμη του. Περίεργη ή ανεξήγητη, έλλογη ή άτοπη.

Σε προηγούμενα κεφάλαια αναφερθήκαμε σε αρκετές από τις απόψεις αυτές. Να προσθέσουμε εδώ ακόμη μερικές. Ο Σάμουελ

Μπάτλερ υποστήριξε ότι την Οδύσσεια την συνέγραψε γυναίκα. Ο Μίλμαν Πάρι περιοδεύοντας τη Νότια Σερβία συνάντησε λαϊκούς τραγουδιστές – στο πρότυπο των αρχαίων αιιδών – που μπορούσαν να κρατούν στη μνήμη τους μεγάλα αποσπάσματα από τοπικές μπαλάντες ή από έμμετρα ιστορικά αφηγήματα Έβγαλε λοιπόν το συμπέρασμα ότι ήταν δυνατόν να κρατηθούν στη μνήμη των αιιδών και ραψωδών της αρχαιότητας τα ομηρικά έπη. Πάμπολλοι υποστήριξαν ότι η Ιλιάδα και η Οδύσσεια είναι λαϊκές δημιουργίες, Λαϊκή Δημοτική ποίηση και επομένως ο Όμηρος μας περισσεύει.

Να ξεκαθαρίσουμε εδώ, μια κι έξω, ότι ομαδική ποιητική δημιουργία δεν μπορεί να υπάρξει. Ο όρος Λαϊκή Δημοτική Ποίηση δεν κυριολεκτεί. Δηλαδή αν μαζευτούν πενήντα, εκατό ή χίλια άτομα μπορούν να παράξουν ποιητικό έργο; Όχι βέβαια.

Έτσι πίσω από όποια ποιητική δημιουργία κρύβεται πάντα ένας δημιουργός που στην προκειμένη περίπτωση το όνομά του δεν έχει διασωθεί. Η τέτοια ποιητική δημιουργία πρέπει να λέγεται ανώνυμη και όχι λαϊκή ή δημοτική. Ο λαός απλά μπορεί ν' αλλάξει τον τόπο, τον χρόνο, το όνομα ενός προσώπου ή ν' αντικαταστήσει μια λέξη στο κείμενο με μια καλύτερη. Δημιουργός παραμένει ο ένας, ο αρχικός.

Ο μόνος λόγος που μια ποίηση με ανώνυμο συγγραφέα λέγεται λαϊκή, οφείλεται στο γεγονός ότι η ποίηση αυτή άγγιξε σε κάποια στιγμή, σε κάποια εποχή την ψυχή του λαού. Την αγάπησε και τη διατήρησε. Ταυτίστηκε συναισθηματικά μαζί της.

Ας αναφερθούμε τώρα σε δύο ακόμη λογισμούς ή παραλογισμούς, από τους άπειρους που μέχρι σήμερα έχουνε γίνει γνωστοί. Ο ομηριστής Μίλμαν Πάρι και ο συνεργάτης του Α.Β. Λόρντ υποστήριξαν μια πρωτότυπη αλλά ατεκμηρίωτη θεωρία. Προσπάθησαν να αποδείξουν τη λύση της υπαγόρευσης των κειμένων από τον ποιητή σε κάποιον «γραμματικό». Αυτή η εικαζόμενη υπαγόρευση έγινε αιτία οι δύο αυτοί ομηριστές να δεχθούν

τα ομαδικά ειρωνικά σχόλια πολλών διανοουμένων, οι οποίοι διερωτώντο: γιατί να είναι ο Όμηρος, ο πρώτος που έκανε το αποφασιστικό βήμα, από τον προφορικό στον γραπτό λόγο, και γιατί να μην κατέγραφε ο ίδιος το έργο του.

Οι σχολαστικοί και ανόητοι κριτικοί των λογοτεχνικών έργων δεν έλειψαν σε καμιά εποχή. Πολλοί από αυτούς παρατήρησαν τις συχνές παρομοιώσεις για τα λιοντάρια και τα ζώα που ζούνε την έσω Ασία. Έβγαλαν λοιπόν το συμπέρασμα ότι η Ιλιάδα και η Οδύσσεια έχουν κατά κάποιο τρόπο πάρει πολλά στοιχεία από παλιά ασιατικά έπη. Είχαν την εντύπωση ότι στον ελλαδικό ή μικρασιατικό χώρο δεν υπήρχαν λιοντάρια. Μα όλη η ελληνική μυθολογία πάμπολλες φορές αναφέρεται σ' αυτά. Μα είναι δυνατόν να εξάγουμε συμπεράσματα για τα ομηρικά έπη με κριτήριο την ύπαρξη ή όχι λιονταριών στην Ελλάδα; Το επιχείρημα είναι επιπόλαιο και άστοχο. Αν ρίξουμε μια ματιά στους μύθους του Ηρακλή με το λιοντάρι της Νεμέας, το λιοντάρι του Κιθαιρώνα, τις απεικονίσεις στα μυκηναϊκά ξίφη με κυνηγούς λιονταριού και προπαντός την πολύ σημαντική πληροφορία του Ηροδότου, ότι στην εποχή του (5^{ος} αιώνας π.Χ.) υπήρχαν λιοντάρια στην Ελλάδα, στη ζώνη μεταξύ Νέστου και Αχελώου.

Για τους πρώτους αιτιούς και ραψωδούς της προομηρικής και ομηρικής εποχής γνωρίζουμε λίγα πράγματα. Ξέρουμε πως πολλοί από αυτούς ήταν τυφλοί και τραγουδούσαν σε δημόσιους χώρους, στις αυλές των βασιλέων και των αρχόντων. Παίρνοντας σαν αφορμή την παράταση των τελικών γεγονότων στην Ιλιάδα και την Οδύσσεια το Τ.Ε. Λόρενς (ο γνωστός μας Λόρενς της Αραβίας) έκανε την εξής παρατήρηση: «Ίσως η πληκτική καθυστέρηση της αποκορύφωσης που παρατείνεται ... μπορεί να είναι το μέσο το οποίο διαθέτει ο φτωχός αιτιός για να παρατείνει τη φιλοξενία του οικοδεσπότη του».

Οι τέτοιες απόψεις είναι αυθαίρετες. Οι περισσότεροι αιτιοί ήταν μέλη του ιερατείου ή ανήκαν στο προσωπικό των βασιλιά-

δων και των αρχόντων. Και γιατί ν' αποκλείσουμε την ύπαρξη ερασιτεχνών αοιδών που δεν είχαν την ανάγκη φιλοξενίας και ελεημοσύνης;

Και τα δύο γνωστά έπη του Ομήρου, η Ιλιάδα και η Οδύσσεια, αρχίζουν μετά από περίοδο δέκα ετών. Η Ιλιάδα σχεδόν μια δεκαετία μετά τη απαρχή πολιορκίας της Τροίας και η Οδύσσεια δέκα χρόνια μετά την άλωση του κάστρου.

Δεν γνωρίζω αν αυτοί οι περίοδοι των δέκα χρόνων είχαν κάποιο συμβολισμό ή σχεδιάστηκαν έτσι από τον Όμηρο ώστε στον παρόντα χρόνο ν' αναφέρονται δράσεις κι αφηγήσεις από το παρελθόν. Οι ιστορίες δεν έχουν χρονική σειρά. Ξεκινώντας τις αφηγήσεις του ο ποιητής λίγο προτού φτάσουμε στο τέλος, γεμίζει με τον τρόπο του το αφηγηματικό κενό της δεκαετίας. Παίζει με το κοινό ανεβάζοντας την ένταση και το ψυχολογικό του φορτίο.

Δηλαδή μεγάλοι συγγραφείς, που καμιά οικονομική ή άλλη αιτία δεν τους υποχρέωνε ν' απλώσουν σε μάκρος τις ιστορίες τους ήταν αφελείς; Οι γίγαντες Λ. Τολστόι, Βίκτωρ Ουγκώ και τόσοι και τόσοι άλλοι;

Λογισμού και παραλογισμού, συνέχεια. Ο Μπάρρυ Λόουελ, είναι καθηγητής σε αμερικάνικο πανεπιστήμιο με ιδιαίτερα ενδιαφέροντα σε ζητήματα της ομηρικής ποίησης και της γραφής. Το 1991 εξέδωσε ένα βιβλίο στο οποίο φέρνει τη θεωρία της υπαγόρευσης στα ακραία της όρια. Υποστηρίζει ότι όχι μόνο ο ίδιος ο Όμηρος υπαγόρευσε τα έπη του σε κάποιον «γραμματέα», αλλά και ότι το ελληνικό αλφάβητο επινοήθηκε ειδικά για να καταγραφούν τα ομηρικά έπη, για να υπάρχει ένα στερεότυπο κείμενο. Θεωρεί μάλιστα ότι την προσαρμογή - διασκευή του φοινικικού αλφαβήτου σε ελληνικό, όπως το αποκαλεί, έκανε ο τρωικός ήρωας Παλαμήδης!!!

Τι είναι αυτά τα παλαβά που μας γράφεις κύριε καθηγητά; Δηλαδή το ελληνικό αλφάβητο (δανεισμένο από τους Φοίνικες) είναι διασκευασμένο από τον Παλαμήδη; Το χρονικό περιθώριο από

τον Παλαμῆδη μέχρι τον Όμηρο είναι αβυσσαλέο. Πεντακόσια πάνω κάτω χρόνια (τρωικά 1270, Όμηρος 770). Εκτός αν πήραμε τη γραφή από τους Φοίνικες το 1250 π.Χ. και την ίδια εποχή γράφηκε η Ιλιάδα και η Οδύσσεια.

«Τι να πούμε, τι ...» που τόσο όμορφα τραγουδάει ο Μανώλης Μητσιάς.

Η ΙΛΙΑΔΑ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΠΟΥ ΕΙΝΑΙ ΑΝΤΙΠΟΛΕΜΙΚΗ

Όποιος διαβάσει με προσοχή την Ιλιάδα (και όχι σαν ένα ευχάριστο παραμύθι) θα διαπιστώσει το περίεργο φαινόμενο ενός πολεμικού έργου που υπερασπίζεται την ειρήνη. Παρά την φαινομενική του συντηρητικότητα το έργο του Ομήρου είναι καθαρά προοδευτικό και διδακτικό. Το μάταιο μακελειό του πολέμου, οι φρικτές σκηνές αίματος και οδύνης που περιγράφονται, τα δράματα που ακολουθούν έχουν ένα σκοπό: Να καταραστούμε τον πόλεμο.

Μα, λένε πολλοί, σ' όλο το έργο ο Όμηρος εξυμνεί το «κλέος» ανδρών». Την παλληκαριά και τα κατορθώματα των ηρώων. Και λοιπόν; Ποιος λαός δεν καμαρώνει την ανδρεία των μαχητών της στα πεδία των μαχών; Ποιος λαός δεν τραγουδά τον ηρωισμό των προγόνων της. Ποιος λαός δεν υψώνει μνημεία για την δόξα τους;

Ακολουθώντας μια δοκιμασμένη τεχνική ο Όμηρος, πάντα στις περιγραφές των σκοτωμών και των σκηνών αίματος, βάζει σαν αντιδιαστολή μια εικόνα από τη φύση ή την ειρηνική ζωή, Υπενθυμίζει με τον τρόπο αυτό στον ακροατή ή τον αναγνώστη ότι ο πόλεμος είναι μια κακή παρένθεση και ότι μακριά από αυτόν η ζωή είναι καλύτερη.

Πολλές φορές το έχουμε τονίσει. Ο Όμηρος δεν κάνει κήρυγμα. Περιγράφει ή αφηγείται τις δράσεις και τα γεγονότα με γλώσσα σκληρή, ρεαλιστική.

Η ανάμνηση ενός παραδείσου –μιας ειρηνικής ζωής– κάνει ξανά και ξανά την εμφάνισή της στον Όμηρο. Όχι σαν κομμάτι της τρέχουσας σκηνής, αλλά σαν πλαίσιο με το οποίο συγκρίνεται. Το φορτωμένο αίματα και οδύνες παρόν. Ο πόλεμος καταλαμβάνει το προσκήνιο στην Τροία, η βία της θάλασσας – και η οργή του

Ποσειδῶνα – κατακλύζει την Οδύσσεια. Όμως η ειρήνη εξακολουθεί να επιβιώνει στο βάθος του νου και διαρκώς ξεπροβάλλει μέσα από την ομηρική ποίηση.

Παντού στον Όμηρο, δίπλα στις σκληρές και βίαιες σκηνές των μαχών, ο κόσμος της ειρήνης διαρκώς επανέρχεται στην επιφάνεια σαν μνήμη ή νοσταλγία και συνάμα σαν προοπτική.

Ο Σιμόν Βέιλ, καθώς και πολλοί άλλοι ομηρολόγοι, έχουν ερμηνεύσει την Ιλιάδα σαν ένα αντιπολεμικό ποίημα. Σαν ένα θαυμαστό έργο που χρησιμοποιεί τον πόλεμο εναντίον του πολέμου. Ο πόνος και η δυστυχία είναι μέρος της ζωής, μα υπάρχει στον κόσμο ένα απόμακρο φως. Είναι η ελπίδα για μια τυπική και ειρηνική ζωή.

Ας θυμηθούμε πώς τελειώνει η Ιλιάδα. Φυσικά θα περίμενε κανείς, σ' ένα ηρωικό πολεμικό αφήγημα, ν' ακούσει τους αλλαγμούς και τις κραυγές θριάμβου των νικητών όταν πέσει το κάστρο. Αυτό ήθελε η παράδοση. Και ακριβώς εδώ, λίγο πριν από την πτώση της Τροίας, ο Όμηρος κάνει τη μεγάλη υπέρβαση. Την απροσδόκητη ανατροπή.

Βρισκόμαστε κοντά στο τέλος του έπους. Ο Αχιλλέας, πιστεύοντας πως η εκδίκηση είναι μέρος της δικαιοσύνης, καταδιώκει και σκοτώνει τον Έκτορα. Τον σέρνει κάθε μέρα δεμένο πίσω από το άρμα του γύρω από τον τάφο του Πάτροκλου. Επί δέκα μέρες το σώμα του ήρωα της Τροίας μένει άταφο. Μέχρι το τέλος της 23^{ης} ραψωδίας βλέπουμε έναν Αχιλλέα άγριο, ανήμερο, εκδικητικό, που είναι κουφός στα παρακάλια του ικέτη, ανελέητος. Και ξαφνικά στην τελευταία ραψωδία αντικρίζουμε έναν Αχιλλέα διμετρικά αλλαγμένο.

Εδώ ακολουθεί μία σκηνή, που θα τη ζήλευαν οι μεγαλύτεροι δραματικοί συγγραφείς του κόσμου. Μια σκηνή που δικαιώνει το έργο και κάνει τον Όμηρο μέγα δραματοουργό.

Απροσδόκητα, μέσα στη νύχτα, έρχεται στο ελληνικό στρατόπεδο, στη σκηνή του Αχιλλέα, ο γέρος βασιλιάς της Τροίας Πρία-

μος, συνοδευόμενος από ένα φρουρό του. Φέρνει δώρα στον Αχιλλέα για να ζητήσει το σώμα του Έκτορα για ταφή. Όλοι γύρω μένουν εμβρόντητοι, άφωνοι. Ο βασανισμένος γέρος αγκαλιάζει τα γόνατα και φιλά τα χέρια του ήρωα ζητώντας έλεος. Τα χέρια που σκότωσαν το γιό του. Του λέει να θυμηθεί κι αυτός τον γέρο πατέρα του που θα τον τρών οι έγνοιες και τα βάσανα. Η συνέχεια είναι γνωστή.

Ο Αχιλλέας συμπονά τον Πρίαμο, τον καλοδέχεται και τον φιλοξενεί. Δίνει εντολή να περιποιηθούν το σώμα του Έκτορα και το παραδίδει για ταφή. Κηρύσσεται εκεχειρία δώδεκα ημέρες. Με την ταφή του Έκτορα και την έστω προσωρινή συμφιλίωση τελειώνει η Ιλιάδα.

Η τέτοια συμπεριφορά του Αχιλλέα θεωρήθηκε στην αρχαιότητα ότι ανανεώνει τα παλιά ιδανικά της πολεμικής αρετής. Οι σύγχρονοι πολυμαθείς και «πολιτισμένοι» μελετητές, αμφιβάλλουν αν μπορεί να γίνει δεκτή μια τέτοιου είδους μεταστροφή στην συμπεριφορά και τον χαρακτήρα του Αχιλλέα. Για το λόγο αυτό πολλοί υποστηρίζουν ότι η τελευταία ραψωδία της Ιλιάδα είναι εμβόλιμη.

Ο μεγάλος Ι.Θ. Κακριδής, στην τελευταία του εργασία για τον Όμηρο γράφει: «Δεν υπάρχει αμφιβολία πως η τελευταία ραψωδία ανήκει στον Όμηρο. Είναι αλήθεια πως μας ξαφνιάζει η απότομη μεταστροφή στα αισθήματα του Αχιλλέα, από το ανήμερο μίσος στη βαθιά συμπόνια. Ακριβώς όμως αυτό το απίστευτο θέλησε να μας δώσει ο Όμηρος σαν πιστευτό. Ο μέγας Όμηρος. Και το κατόρθωσε με τη μεγάλη του τέχνη...». Με τη σκηνή αυτή ο ποιητής μας απομακρύνει συνειδητά από τα πεδία των μαχών. Στο κάτω – κάτω υπάρχει και ανθρωπιά. Η ζωή δεν είναι μόνο πόλεμος και σκοτωμοί. Στην ασπίδα του Αχιλλέα ο Ήφαιστος απεικονίζει ειρηνικές σκηνές.

Για τον πόλεμο ο Όμηρος χρησιμοποιεί χαρακτηριστικά επίθετα όπως: πολυδάκρυτος, φριχτός, βίαιος, οδυνηρός, πικρός, κλπ.

Αυτά δείχνουν συμπάθεια για τον πόλεμο; Η Ιλιάδα ονομάστηκε βιβλίο του πολέμου γιατί έναν τέτοιο πόλεμο περιγράφει. Και λοιπόν; Εκατοντάδες βιβλία στην εποχή μας περιγράφουν πολέμους. Είναι κατακριτέα; Να θυμηθώ μερικά σπουδαία τέτοια βιβλία που διάβασα στη νιότη μου: «Η Ζωή εν Τάφω», του Στρατή Μυριβήλη, «Πόλεμος και Ειρήνη», του Λ. Τολστόι, «Τίποτε Νεώτερο από το Δυτικό Μέτωπο», του Έριχ Μ. Ρέμαρκ, «Για Ποιον Χτυπά η Καμπάνα» του Έρνεστ Χέμινγουεϊ και πολλά άλλα.

ΕΚΤΩΡ ΚΑΙ ΤΙΜ ΚΟΛΙΝΣ

Η μόνιμη κριτική που γίνεται για την Ιλιάδα του Ομήρου είναι ότι αυτή εξυμνεί «το κλέος ανδρών» και πως είναι μια ιστορία αίματος και πολέμου. Και πως ο πόλεμος που περιγράφεται έχει σκηνές βαρβαρότητας. Υποστηρίζεται, φανερά ή με μισόλογα, πως ο Όμηρος συμπαθεί τον πόλεμο.

Ο Όμηρος δεν είναι καμιά έξαλλη φιγούρα που γοητεύεται από τη βία και την οδύνη του πολέμου. Είναι άτομο εξαιρετικά οργανωμένο και συγκροτημένο, ψύχραινα παρόν για να περιγράψει τις ακρότητες και να θυμίζει τη μαγεία της ειρηνικής ζωής. Πολλοί θέλησαν να τον παρουσιάσουν σαν μαινόμενο δερβίση, καβάλα σε πολεμικό άτι, ν' ανεμίζει το πολεμικό λάβαρο. Σίγουρα δεν έχουν δίκαιο.

Δηλαδή τι έπρεπε να δει κάνεις στα πεδία των μαχών και δεν το καταλάβαμε. Ανταλλαγή φιλοφρονήσεων και προσφορά λουλουδιών; Όλοι οι πόλεμοι είναι βάρβαροι. Και στην αρχαιότητα την «απολίτιστη» και στην σημερινή πολιτισμένη εποχή, όπου με μια μόνο βόμβα και σε χρόνο δευτερολέπτων σκοτώθηκαν 300.000 άνθρωποι και ισοπεδώθηκε μια πόλη, η Χιροσίμα.

Μεταξύ των άλλων, κατακρίνεται ο ήρωας των Τρώων Έκτωρ, γιατί μιλώντας στους πολεμιστές του την παραμονή μιας μάχης τους παρότρυνε να είναι σκληροί και αδίστακτοι. Υπερασπιζόμενοι την πόλη τους να ρίξουν τους Έλληνες στη θάλασσα. Τι το πιο φυσικό ένας πολέμαρχος μιλώντας στους στρατιώτες του πριν από τη μάχη να τους εμψυχώνει και να τους φανατίζει. Δανείζομαι ένα παράδειγμα από τη σύγχρονη ιστορία που αφηγείται ο Α. Νίκολσον:

«Στις 19 Μαρτίου 2003, παραμονή της εισβολής των συμμαχικών δυνάμεων στο Κουβέιτ, 35 χιλιόμετρα από τα σύνορα του

Ιράκ, ο Άγγλος συνταγματάρχης Τιμ Κόλινς συγκέντρωσε τους στρατιώτες του σε κάποιο σημείο της ερήμου κι εκφώνησε ένα λόγο. «Από εσάς περιμένω να τους σαρώσετε. Εξολοθρεύστε τους αφού αυτό επέλεξαν. Ο εχθρός δεν πρέπει να έχει καμιά αμφιβολία ότι είμαστε η νέμεσή του και ότι θα επιφέρουμε τη δίκαιη καταστροφή του. Καθώς πεθαίνουν θα ξέρουν πως οι πράξεις τους ήταν εκείνες που τους οδήγησαν σε αυτό το σημείο. Μη τους δείξετε κανένα έλεος...».

Αν συγκρίνουμε τα λόγια του Έκτορα με αυτά του συνταγματάρχη, Τιμ Κόλινς μετά από 3.000 χρόνια πια είναι η διαφορά; Παντού και πάντα ο πόλεμος είναι κατάρα και όλεθρος. Τι κάνει ο Όμηρος στην Ιλιάδα; Περιγράφοντας τις φρικιαστικές σκηνές των μαχών βάζει στα μικρά σκόπιμα διαλλείματα σκηνές από την ειρηνική ζωή. Δεν κάνει κήρυγμα με τα λόγια, Περιγράφει. Εσύ καλείσαι να βγάλεις τα συμπεράσματά σου. Πόλεμος για ειρήνη.

ΜΙΑ ΕΥΛΟΓΗ ΑΠΟΡΙΑ

Όλη η αρχαιότητα, χωρίς εξαίρεση, ύμνησε τον Όμηρο σαν μεγάλο ποιητή και σαν δάσκαλο με γνώσεις πολλές και σοφία. Τα κείμενά του διδάσκονταν στα ελληνόπουλα για αιώνες πολλούς. Και μετά την κυριαρχία της Ρώμης στα λατινικά σχολεία, ένδειξε αποδοχής της ποιότητάς τους. Η Ιλιάδα και η Οδύσσεια ήταν για τα χρόνια εκείνα «Η Βίβλος των Ελλήνων».

Από την αρχαιότητα μας έχει παραδοθεί ένας κατάλογος που περιλαμβάνει τα ονόματα επτά ιστορικών προσώπων, από την κυρίως Ελλάδα και την Ιωνία, με τον γενικό τίτλο «Οι επτά σοφοί της αρχαιότητας». Ποιοι τον συνέταξαν και πότε ακριβώς δεν γνωρίζουμε. Τα πρόσωπα αυτά έζησαν και έδρασαν τον 7^ο και 6^ο αιώνα π.Χ. Σε διαφορετικές πόλεις, σε διαφορετικά γνωστικά αντικείμενα. Φιλοσοφία, αστρονομία, μαθηματικά, πολιτική κλπ. και σίγουρα έγραψε ο καθένας από αυτούς τη μικρή ή μεγάλη ιστορία του.

Μιλώντας όμως κανείς για σοφούς της αρχαίας Ελλάδας, είναι φυσικό, ο νους να πηγαίνει αβίαστα στους κορυφαίους στοχαστές που ανέδειξε ο ελληνισμός όπου γης. Σε ονόματα δηλαδή σαν του Αριστοτέλη, του Πλάτωνα, του Σωκράτη, του Ηράκλειτου, του Επίκουρου, του Πυθαγόρα, του Δημόκριτου κλπ. Κανένας από τους κορυφαίους αυτούς διανοητές δεν συμπεριλαμβάνεται στον κατάλογο. Οι θεωρούμενοι επτά σοφοί της αρχαιότητας ήταν: 1) Θαλής ο Μιλήσιος. 2) Πιττακός ο Μυτιληναίος. 3) Βίας ο Πριηνεύς. 4) Κλεόβουλος ο Ρόδιος. 5) Σόλων ο Αθηναίος. 6) Περίανδρος ο Κορίνθιος. 7) Χίλων ο Λακεδαιμόνιος.

Προς τιμή τους οι αρχαίοι ανέγραψαν τα ονόματά τους στο τέμενος του Απόλλωνα στους Δελφούς σαν μόνιμα και αιώνια σύμβολα του Κώδικα της ηθικής δεοντολογίας. Να πούμε εδώ ότι

πολλοί δεν συμφωνούσαν με τον κατάλογο, για διαφορετικούς ο καθένας λόγους. Υποστήριζαν ότι πρέπει να συμπεριληφθούν ονόματα όπως του Επιμενίδη, του Αναξαγόρα, του Πυθαγόρα, του Πεισίστρατου, του Αριστοτέλη κ.ά.

Και εδώ γεννιέται η μεγάλη απορία. Γιατί αγνοήθηκαν οι γίγαντες του πνεύματος Αριστοτέλης, Πλάτων, Πυθαγόρας, Δημόκριτος, κλπ.; Γιατί δεν μπήκε πρώτο το όνομα του Ομήρου; Θα ήταν δίκαιο μια και ήταν ο αρχαιότερος. Η απάντηση βέβαια δεν μπορεί να είναι εύκολη.

Για τον Όμηρο υπάρχει η δικαιολογία, ότι τον καιρό που καταρτίστηκε ο κατάλογος, ήταν εποχή που ο υμνούμενος έως τότε βίος των ηρώων και των ημίθεων είχε αρχίσει σιγά – σιγά να χάνει την αίγλη του και η θετικότερη αντιμετώπιση της πραγματικότητας είχε αρχίσει να διαλύει τη γοητεία του θρύλου. Για τους κολλοσσούς που αναφέραμε υπάρχει ο ισχυρισμός ότι ο κατάλογος καταρτίστηκε νωρίτερα.

Λέγεται πως με τον κατάλογο αυτό τιμήθηκαν οι πρωτοπόροι, οι προγενέστεροι των μεγάλων φιλοσόφων, που έζησαν σε εποχές που οι άνθρωποι ζούσαν ακόμα στο μισοσκοτάδο. Χάρη σ' αυτούς (ή τους ανθρώπους σαν αυτούς) άρχισε να διαλύεται ο κόσμος των μύθων και της δεισιδαιμονίας και άρχισε η κρίση και η λογική να προσγειώνει τον άνθρωπο στην πραγματικότητα.

Το είπαμε και πιο πάνω. Έπρεπε ο Όμηρος να είναι πρώτος στη λίστα των επτά σοφών. Δεν πειράζει. Όμως εμείς όταν αναφερόμαστε σ' αυτούς θα πρέπει να λέμε: «Ο Όμηρος και οι επτά σοφοί...».

Η ΤΡΟΙΑ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΠΤΩΣΗ

Για τον Λουκιανό, Έλληνα συγγραφέα του 2^{ου} μ.Χ. αιώνα, η Τροία ήταν ένας παράδοξος «τόπος μνήμης», όπου και τα ερείπια ακόμη έχουν καταστραφεί. Από όλους τους ποιητές μόνο το όνομα του Ομήρου ταυτίστηκε με το όνομα «Τροία». Όμηρος και Τροία έγιναν ένα αξέχαστο σύμβολο.

Μετά την καταστροφή της Τροίας γύρω στο 1200 π.Χ. για πέντε αιώνες την περιοχή της χερσονήσου Τρωάδας κατοικούσαν αραιοί πληθυσμοί, μέχρι που αποικίστηκε ξανά γύρω στο 700 π.Χ. και πάλι από τους Αιολείς.

Για διακόσια ακόμα χρόνια η περιοχή αυτή λησμονήθηκε χωρίς να απασχολήσει την Ιστορία. Ο Ηρόδοτος από την Αλικαρνασσό της Μικράς Ασίας, αρχίζει την ιστορία του από την άνοδο στο θρόνο της Περσίας του Κύρου του Μεγάλου το 560 π.Χ. Ο ίδιος συγγραφέας περιέγραψε στα βιβλία του και τους Ελληνο-περσικούς πολέμους (492-481 π.χ.).

Στον πρόλογο της ιστορίας του ο Ηρόδοτος έγραψε ότι «παρουσιάζει τις ιστορικές του έρευνες για να μη λησμονηθούν με τον καιρό τα έργα των ανθρώπων και να μη μείνουν αμνημόνευτα τα μεγάλα και θαυμαστά έργα των Ελλήνων και των βαρβάρων».

Η αναφορά σε ορισμένα ιστορικά γεγονότα στο κεφάλαιο αυτό, δεν έχει σκοπό να διδάξει ιστορία. Μας ενδιαφέρει ο χώρος και ο τόπος που μνημονεύεται στην Ιλιάδα του Ομήρου και πως οι διάφοροι κατακτητές απέδωσαν φόρους τιμής στο μέρος που πολέμησαν Αχαιοί και Τρώες. Στη συνέχεια θ' αναφερθούμε στις προσπάθειες των αρχαιολόγων για να εντοπίσουν τον χώρο τα αρχαίας Τροίας, μέχρι της ανασκαφής του Ερρίκου Σλήμαν.

Το 546 π.Χ. ο Κύρος κατέκτησε τις Σάρδεις, πρωτεύουσα της Λυδίας και λίγο αργότερα υπέταξε τις ελληνικές αποικίες στη δυ-

τική ακτή της Μικράς Ασίας μαζί με την Τροία (Ιλιο) και τις άλλες πόλεις της Τρωάδας. Οι διάδοχοί του, Κύρου Δαρείος και Ξέρξης επιχείρησαν τρεις εκστρατείες εναντίον της Ελλάδας. Αφορμή στάθηκε η βοήθεια των Αθηναίων και των Ερετριέων (30 πλοία) στις επαναστατημένες ελληνικές πόλεις της Ιωνίας το 499 π.Χ. Ο πόλεμος κράτησε τέσσερα χρόνια, η επανάσταση κατεστάλη και η Μίλητος καταστράφηκε ολοσχερώς.

Ο Δαρείος που διαδέχτηκε τον Κύρο, τον πατέρα του, ορκίστηκε να πάρει εκδίκηση από τους Αθηναίους και το 492 π.χ. εισέβαλε στην Ελλάδα με επικεφαλής του στρατού τον Μαρδόνιο, γιο της αδερφής του. Η πρώτη αυτή εκστρατεία απέτυχε, γιατί ο στόλος του από 300 πλοία και 20.000 άνδρες καταστράφηκε ολοσχερώς από μεγάλη θύελλα έξω από τη χερσόνησο του όρους Αθω. Ο στρατός του στην ξηρά βρήκε σθεναρή αντίσταση από τα θρακικά φύλλα, το υπόλοιπο του στρατού γύρισε στην Ασία. Έτσι τελείωσε άδοξα η πρώτη εκστρατεία.

Τον επόμενο χρόνο (491 π.Χ.) ο Δαρείος έστειλε στην Ελλάδα ένα άλλο εκστρατευτικό σώμα με αρχηγό τον Δάτη. Ο περσικός στρατός με πολυάριθμο στόλο διέπλευσε το Αιγαίο και αποβιβάστηκε στον κόλπο του Μαραθώνα, 42 χιλιόμετρα από την Αθήνα,. Εκεί οι Αθηναίοι με ηγέτη τον Μιλτιάδη συνέτριψαν τον περσικό στρατό, σε μια μεγάλης σημαίας μάχη. Έτσι τελείωσε και η δεύτερη αποτυχημένη εκστρατεία.

Ο Δαρείος πέθανε το 486 π.Χ. και τον διαδέχτηκε ο γιος του Ξέρξης. Ο εξαδελφός του Μαρδόνιος, που ήταν επικεφαλής της αποτυχημένης πρώτης εκστρατείας του 492, τον έπεισε να επαναλάβει τον πόλεμο του πατέρα του εναντίον της Ελλάδας. Τη άνοιξη του 481 π.Χ. ξεκίνησε η τρίτη εκστρατεία. Ο Ξέρξης προτού περάσει από την Ασία στην Ευρώπη, στρατοπέδευσε στον κάμπο της Τρωάδας. Επωφελούμενος της ευκαιρίας προσκύνησε την ακρόπολη της Τροίας και θυσίασε πολλά βόδια στο εκεί ιερό της Αθηνάς.

Αυτή η τελευταία λεπτομέρεια πρέπει να προσεχθεί. Τι σημαίνει το προσκύνημα του Ξέρξη στην Τροία; Κάτι πολύ σπουδαίο. Ότι οι ιστορίες και οι μύθοι των Τρωικών ήταν γνωστοί και στους Πέρσες. Πώς; Δεν γνωρίζουμε. Υποθέσεις μόνο μπορούμε να κάνουμε. Ή οι παραδόσεις γύρω από τον τρωικό πόλεμο μεταδόθηκαν προφορικά στους γειτονικούς λαούς ή τα ίδια τα κείμενα του Ομήρου ήταν γνωστά, τουλάχιστον στον ανακτορικό περίγυρο. Είναι γνωστό ότι πολλοί Έλληνες φιλοξενούνταν για ποικίλους λόγους στις βασιλικές αυλές.

Την άνοιξη του 334 π.Χ. ο Μέγας Αλέξανδρος ξεκίνησε την εκστρατεία του κατά της Περσίας με σκοπό να απελευθερώσει τις ελληνικές πόλεις τις Μικράς Ασίας. Την εκστρατεία είχε προετοιμάσει ο πατέρας του, Φίλιππος, με σύμφωνη γνώμη και υποστήριξη του κοινού των ελλήνων. Με τον όρο αυτό είχε αποφασιστεί να αποκαλείται η συνομοσπονδία όλων των πόλεων – κρατών υπό την αιγίδα των Μακεδόνων στη συνέλευση της Κορίνθου το 337 π.Χ. Απείχε μόνο η Σπάρτη.

Ο Αριανός, που συνέγραψε την ιστορία της εκστρατείας του Μεγάλου Αλεξάνδρου, αναφέρει ότι μόλις αυτός πέρασε τον Ελλήσποντο προχώρησε προς την ενδοχώρα και φτάνοντας στην Τροία πρόσφερε θυσία στο ιερό της Αθηνάς που βρίσκονταν εκεί δωρίζοντας την πανοπλία του. Στη συνέχεια πήγε με τον Ηφαιστίωνα και προσκύνησε τους τύμβους του Αχιλλέα και του Πάτροκλου. Ο Αριανός γράφει πως ο Αλέξανδρος καλοτύχησε τον Αχιλλέα γιατί βρέθηκε ένας Όμηρος και ύμνησε τα κατορθώματά του.

Μετά τον θάνατο του Μεγάλου Αλεξάνδρου το 323 π.Χ. άρχισαν οι ατελείωτες διαμάχες μεταξύ των στρατηγών διαδόχων του. Η αυτοκρατορία διαμελίστηκε, έγιναν πόλεμοι και μεταξύ των επιγόνων, ιδρύθηκαν και διαλύθηκαν βασιλεια. Πρωταγωνίστησαν οι κυριότεροι στρατηγοί του, Αντίπατρος, Λυσίστρατος, Αντίγονος, Σέλευκος και τα παιδιά τους. Ο Πτολεμαίος που ήταν

διοικητής σατράπης της Αιγύπτου δεν έλαβε μέρος στις εμφύλιες διαμάχες. Ανακηρύχθηκε βασιλιάς και η δυναστεία του κυβέρνησε την Αίγυπτο κοντά τριακόσια χρόνια, μέχρι την κατάκτησή της από τους Ρωμαίους.

Σε όλη τη διάρκεια της ελληνιστικής περιόδου η αρχαία πόλη της Τροίας, γνωστή ως Ίλιο και στη Ρωμαϊκή περίοδο ως Νόβουμ Ίλιουμ, συνέχισε να αποτελεί τόπο προσκυνήματος στον οποίο έκαναν επισκέψεις ή χορηγούσαν δώρα και προνόμια όλοι οι κατακτητές που κυβέρνησαν τη δυτική Μικρά Ασία. Από τον Ξέρξη, τον Αλέξανδρο και τους διαδόχους μέχρι τους Ρωμαίους. Η θρυλούμενη αυτή περιοχή είχε ξεχωριστό ενδιαφέρον για τους Ρωμαίους γιατί πίστευαν πως ο τρωικός ήρωας Αινείας μετά την πτώση της πόλης πήγε στην Ιταλία και έχτισε τη Ρώμη. Όλοι οι αυτοκράτορες της Ρώμης μετέπειτα ισχυρίζονταν ότι είχαν την καταγωγή τους από τον Ιούλιο γιο του Αινείας.

Η τοποθεσία της αρχαίας Τροίας ταυτίστηκε από τους Έλληνες συγγραφείς της αρχαιότητας με την πόλη Ίλιον. Το όνομα της πόλης αυτής χρησιμοποίησε ο Όμηρος στο έργο του σχετικά με τον πολυετή πόλεμο Αχαιών και Τρώων: «ΙΛΙΑΣ».

Ο Στράβων στα «Γεωγραφικά» του αναφέρεται στην Τροία και την Τρωάδα. Υποστήριξε ότι η πόλη της Τροίας ήταν πεντέμισι χιλιόμετρα βαθύτερα προς την ενδοχώρα από ότι πιστεύεται. Λέγεται πως επισκέφτηκε την περιοχή γύρω στα 214 π.Χ. μαζί με τον συγγραφέα Δημήτριο Σκήψιο (από την αρχαία πόλη Σκήψη της Τρωάδας). Ο Σκήψης είχε γράψει βιβλία για τους συμμάχους των Τρώων που αναφέρονται στη ραψωδία Β΄ της Ιλιάδας. Αυτός υποστηρίζει ότι η Τροία είχε καταστραφεί εντελώς στο τέλος του Τρωικού πολέμου και δεν ανοικοδομήθηκε ποτέ και ότι το Ίλιο απείχε πέντε και πλέον χιλιόμετρα προς την ενδοχώρα. Ο Στράβωνας λέει ότι το Ίλιο αναστηλώθηκε από τον Λυσίμαχο, που μετά τον θάνατο του Μεγάλου Αλεξάνδρου κυβέρνησε τη βορειοδυ-

τική μικρά Ασία, προφανώς τηρώντας μια υπόσχεση που είχε δοθεί από τον Αλέξανδρο.

Στους ελληνιστικούς χρόνους χτίστηκε στην αιγιακή ακτή στη νοτιοδυτική προεξοχή της Τρωάδας μια πόλη. Σύντομα η πόλη που πήρε το όνομα Αλεξάνδρεια Τρωάδα, έγινε η πολυπληθέστερη της περιοχής. Στη διάρκεια της βασιλείας του Αυγούστου (27 π.Χ. – 14 μ.Χ.) δημιουργήθηκε στην πόλη μια ρωμαϊκή αποικία που έφτασε στο αποκορύφωμα της ακμής της επί βασιλείας του Αδριανού (117–138 μ.Χ.). Στα μέσα του πρώτου μ.Χ. αιώνα πραγματοποιήθηκαν εδώ οι πρώτες χριστιανικές κοινότητες. Αυτές οι πρώιμες χριστιανικές κοινότητες αναφέρονται στις πράξεις των αποστόλων, από τις οποίες είναι γνωστό ότι ο Απόστολος Παύλος επισκέφτηκε την Αλεξάνδρεια Τρωάδα δύο φορές μεταξύ 48-53 μ.Χ.

Εύλογα θ' αναρωτηθεί ο αναγνώστης. Τι σχέση μπορεί να έχει η καινούργια πόλη με την ιστορία των τρωικών; Θα το διαπιστώσει στο επόμενο κεφάλαιο στο οποίο θα μιλήσουμε για τη μεγάλη ιστορία των ανασκαφών του 19^{ου} αιώνα. Για την αγωνιώδη προσπάθεια των αρχαιολόγων να εντοπίσουν τον χώρο της ομηρικής Τροίας. Όταν και το Ίλιο και η Αλεξάνδρεια Τρωάδα είχαν καταστραφεί από σεισμούς και σε πολλούς τα ερείπιά τους πιστευόταν σαν ερείπια της ομηρικής Τροίας.

Ο Ιούλιος Καίσαρας που ισχυριζόταν πως είναι κατ' ευθείαν απόγονος του Αινεία, επισκέφτηκε την περιοχή το 48 π.Χ. περιδιάβηκε το μέρος όπου υποτίθεται ήταν η πόλη της Τροίας, αλλά όπως γράφει ο Λουκιανός παντού υπήρχαν αγκάθια και δέντρα και πως και τα ερείπιά της είχαν καταστραφεί.

Κατά καιρούς επισκέφτηκαν την υποτιθέμενη περιοχή της Τροίας ο Αδριανός, ο Αντώνιος Πίος, ο Ιουλιανός Μάρκος Αυρήλιος και ο Καρακάλλας. Όλοι σχεδόν οι αυτοκράτορες της Ρώμης. Ακόμη και ο Μέγας Κωνσταντίνος, λέγεται πως είχε σκεφτεί να χτίσει την πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας του εκεί, αλλά στο τέ-

λος προτίμησε το Βυζάντιο, παλιά αποικία των Μεγαρέων στο Βόσπορο.

Δεν μπορούμε φυσικά ν' απαριθμήσουμε τα ονόματα αμέτρητων επισήμων επισκεπτών στην περιοχή της Τροίας. Δεν είναι αυτός και ο σκοπός του βιβλίου μας. Θα ήταν νομίζω παράληψη να μην αναφέρουμε την επίσκεψη στην περιοχή του Μωάμεθ του Πορθητή το 1462. Να σημειώσουμε εδώ ότι ο Μωάμεθ ήξερε να γράφει και να διαβάζει ελληνικά, από τον δάσκαλό του Κυριακό. Αυτός του μίλησε σίγουρα για τον Όμηρο. Ο Σουλτάνος δεν έχασε την ευκαιρία να πολιτικολογήσει. «Σε μένα, είπε, έδωσε ο Αλλάχ τη χαρά να εκδικηθώ τους Έλληνες για την καταστροφή της Τροίας».

Όπως φαίνεται από όσα είπαμε, σε γενικές γραμμές η τοποθεσία της Τροίας δεν ξεχάστηκε ποτέ. Όσοι τύχαινε να διαβάσουν την Ιλιάδα του Ομήρου ήταν φυσικό να θέλουν να ξέρουν τη μοίρα της πόλης και την ακριβή γεωγραφική της τοποθεσία.

Είπαμε πολλά ιστορικά. Δεν ήταν στο σχεδιασμό μας. Ήταν όμως απαραίτητα για να αποδείξουμε ένα πράγμα. Ο γεωργικός χώρος της Τρωάδας όπου ήταν χτισμένη η Τροία – Ίλιον δεν είχε λησμονηθεί ποτέ. Αναφέραμε επισκέψεις και επισκέψεις στον χώρο από το Ξέρξη μέχρι τον Μωάμεθ τον Πορθητή. Οι πρώτοι ανασκαφείς Κάλμπερτ και Ερρίκος Σλήμαν σίγουρα μελέτησαν την ιστορία. Δεν είδαν τα ερείπια της Τροίας στον ύπνο τους. Δεν τους φώτισαν οι μάντιες και οι προφήτες.

ΑΝΑΖΗΤΩΝΤΑΣ ΤΗ ΧΑΜΕΝΗ ΤΡΟΙΑ

Στον σκοτεινό μεσαίωνα και μέχρι την ανατολή της Αναγέννησης, η αρχαία ελληνική και Λατινική γραμματεία λαθροβιούσε σε ορισμένες μεγάλες βιβλιοθήκες ή στα παλάτια μορφωμένων και χαρισματικών αρχόντων και κυβερνητών. Φυσικά και ο Όμηρος και ο Βιργίλιος. Η Ιλιάδα, η Οδύσσεια και η Αινειάδα ήταν στο μισοσκόταδο. Ο Βιργίλιος σαν νεώτερος από τον Όμηρο κατά εφτακόσια χρόνια και Λατίνος, μνημονεύεται την περίοδο αυτή συχνότερα από τον Όμηρο και λόγω της κυριαρχίας του Ρωμαϊκού πολιτισμού στην Ευρώπη.

Ο Όμηρος όμως δεν είχε χαθεί. Σαν ένας αρχαίος θησαυρός από χρυσάφι και περιέμενε την αποκάλυψή του. Η αποκάλυψη έγινε για δύο κυρίως λόγους. Με την Αναγέννηση άρχισε να πνέει ένας πιο φιλελεύθερος αέρας. Ιδρύθηκαν Πανεπιστήμια και Σχολές, άρχισαν τα μεγάλα ταξίδια, αυξήθηκε η επιθυμία να γνωρίσουμε το παρελθόν. Πρωταγωνιστικό ρόλο έπαιξε και η ανακάλυψη της τυπογραφίας (1450) Τώρα υπήρχε η δυνατότητα ένα έργο να τυπωθεί σε χιλιάδες αντίτυπα, άρα περισσότερος κόσμος να έρθει σ' επαφή μ' αυτό.

Μεγάλοι φιλόλογοι και διανοητές άρχισαν να μεταφράζουν την Ιλιάδα και την Οδύσσεια και να γράφουν κριτικές μελέτες για τα δύο αθάνατα έπη. Στη Γερμανία, στη Γαλλία και στην Αγγλία ο Όμηρος έγινε αντικείμενο μελέτης και διδασκαλίας από τις φιλολογικές σχολές των πανεπιστημίων.

Τον 17^ο και 18^ο αιώνα το άστρο του Ομήρου έλαμπε στον ευρωπαϊκό ουρανό. Ο μεγάλος Γκαίτε, λίγο πριν από τον θάνατό του το 1832, έγραφε στο τελευταίο του βιβλίο, πως υπήρξε τυχερός στον αιώνα που έζησε για να δει την αναγέννηση του Ομήρου στην Ευρώπη. «Ευτυχής είναι εκείνη η λογοτεχνική εποχή», έ-

γραφει, «κατά την οποία μεγάλα έργα τέχνης του παρελθόντος ξαναβγαίνουν στην επιφάνεια και γίνονται μέρος των καθημερινών μας σχέσεων. Για εμάς ο ήλιος του Ομήρου ανέτειλε και πάλι και σύμφωνα με τις απαιτήσεις της εποχής μας. Σ' αυτά τα ποιήματα δεν βλέπουμε πια ένα βίαιο και μεγαλειώδη ηρωικό κόσμο αλλά μάλλον το καθρέφτισμα της αλήθειας...».

Ήταν αναμενόμενο, με τη διάδοση των Ομηρικών κειμένων να εγερθεί ένα νέο ζήτημα. Υπήρξε η ομηρική Τροία, ή η Ιλιάδα είναι μόνο ποιητική επίνοια; Κι αν ναι, σε πιο ακριβώς σημείο ήταν χτισμένη η θρυλούμενη πόλη; Για χίλια και πλέον χρόνια, οι επισκέψεις βασιλιάδων και επισήμων στον χώρο της υποτιθέμενης Τροίας είχαν ξεχαστεί και οι σημειώσεις διαφόρων περιηγητών δεν ήταν και πολύ γνωστές.

Η αρχαία πόλη της Τροίας είχε εξαφανιστεί από προσώπου γης για αιώνες και αιώνες. Ήρθε όμως το πλήρωμα του χρόνου για να εντοπίσουν τα ερείπια και την ύπαρξή της οι Ευρωπαίοι περιηγητές. Είναι αυτοί που με τις έρευνες και τις περιγραφές τους έδωσαν το ερέθισμα στους αρχαιολόγους και στους αρχαιολάτρες να την ξεθάψουν και να βγει στην επιφάνεια, δικαιώνοντας όσους πίστεψαν ότι μέσα στα ομηρικά έπη υπήρχαν και στοιχεία ιστορίας.

Στην πραγματικότητα η τοποθεσία της Τροίας δεν ξεχάστηκε ποτέ. Οι περιγραφές των πρώτων περιηγητών δείχνουν ότι τα ερείπια του Ιλίου και της Αλεξάνδρειας Τρωάδας εξακολουθούν να επιδεικνύονται σαν τοποθεσία –λανθασμένα– της ομηρικής πόλης.

Ένας από τους πολλούς Ευρωπαίους περιηγητές, που έψαξαν για την τοποθεσία της αρχαίας Τροίας, ήταν ο Ρίτσαρντ Πρόκοκ. Αυτός εξερεύνησε τη βορειοδυτική Τρωάδα τον Ιούλιο του 1740. Λέγεται πως αναγνώρισε με επιφύλαξη τους τύμβους του Αίαντα, του Αχιλλέα και άλλων ηρώων. Ένας άλλος μελετητής ο Ζαν Μπατίστ Λε Σεβαλιέ, που επισκέφτηκε την Τρωάδα το 1785 με

την Ιλιάδα ανά χείρας πείστηκε ότι η τοποθεσία της Τροίας δεν ήταν κοντά στο Αιγαίο, αλλά ψηλά στην κοιλάδα του ποταμού Σκάμανδρου.

Ο Έντουαρντ Ντάνιελ Κλάρκ, καθηγητής στο Κέμπριτζ διαφώνουσε με την άποψη του Λε Σεβαλιέ. Αυτός και ο μαθητής του Τζον Μ. Κρίπς επισκέφτηκαν το 1801 την Τρωάδα, την περιηγήθηκαν για δεκαπέντε ημέρες και ισχυρίστηκαν ότι με κάποια μέθοδο που εφάρμοσαν ανακάλυψαν την τοποθεσία του αρχαίου Ιλίου. Ο Κλάρκ δημοσίευσε σε βιβλίο του την ανακάλυψη το 1812.

Η τοποθεσία αυτή ήταν γνωστή στην περιοχή με το όνομα Χι-σαρλίκ, που στην τουρκική γλώσσα σημαίνει κάτι σαν κάστρο ή τείχος. Ίσως από τα ερείπια, δυτικά του λόφου, έξι περίπου χιλιόμετρα από τις ακτές του Αιγαίου. Όταν ο καθηγητής Κλαρκ επισκέφθηκε την περιοχή, μαζί με τον Κριπς, γράφει πως οι χωρικοί της περιοχής κουβαλούσαν τις πέτρες από τα γκρεμισμένα τείχη για να χτίσουν τα σπίτια τους. Ο Κλαρκ συμπέρανε ότι αυτή ήταν η τοποθεσία του Ιλίου.

Έχει καθιερωθεί πια σα γνώση, κάθε φορά που ακούμε ή διαβάζουμε κάτι για την Τροία, το μυαλό μας να πηγαίνει στον Ερρίκο Σλήμαν. Είναι φυσικό. Αυτός ξέθαψε κι έβγαλε στην επιφάνεια τα ερείπια της θρυλικής Τροίας. Όμως, φυσικό είναι και να γνωρίσουμε τι προηγήθηκε των ανασκαφών του Σλήμαν και τι ακολούθησε. Του πρέπει, σίγουρα, η τιμή. Όμως είναι λάθος να πιστεύουμε ότι ήταν ο θεόπνευστος φυσιοδίφης (δεν ήταν αρχαιολόγος) που τα πρόβλεψε όλα χάρη στις γνώσεις και την ευφυΐα του. Έπαιξαν ρόλο και οι συγκυρίες.

Είναι συχνό φαινόμενο στη ζωή, πριν από μια μεγάλη ιδέα, πριν από μια σπουδαία ανακάλυψη, να έχουν προηγηθεί προσπάθειες και άλλων εκτός από τον τελικό πρωταγωνιστή. Αυτοί οι άλλοι φυσικά βρίσκονται εκτός σκηνης, στο μισοσκόταδο.

Ας συνεχίσουμε, όμως τη μικρή ιστορία των ανασκαφών της Τροίας κι ας αφήσουμε στον αναγνώστη τη δυνατότητα ν' αξιολογήσει και -κατά την Αποστολική ρήση- ν' αποδώσει τα του Καίσαρος τω Καίσαρι και τα του θεού τω θεό.

Την πρώτη αρχαιολογική ανασκαφή στην Τρωάδα, με σκοπό τον εντοπισμό της θέσης της αρχαίας Τροίας, έκανε το 1864 ο Γιόχαν φον Χαν Αυστριακός πρόξενος ανατολικής Ελλάδος και Σύρου. Πιστεύοντας τα επιχειρήματα του Λε Σεβαλιέ ξεκίνησε τις ανασκαφές πολύ βορειότερα από το Χισαρλίκ. Δεν βρήκε τίποτε το αξιόλογο και γύρισε απογοητευμένος στη Σύρο. Ο Τζ. Κουκ γράφει ότι ο φον Χαν ήταν τόσο απογοητευμένος που κατέληξε στο συμπέρασμα ότι ποτέ δεν υπήρξε ιστορική Τροία και ότι η Ιλιάδα εξιστορεί έναν παλιό μύθο.

Αξίζει εδώ να πούμε δυο λόγια για μια παράξενη ιστορία. Ο Σκοτσέζος Τσαρλς Μακλάφεν, ερασιτέχνης γεωλόγος και εκδότης εφημερίδας, έγραψε το 1822 μια διατριβή για την πεδιάδα της Τροίας όπου υποστήριζε ότι η τοποθεσία της Τροίας πρέπει να ήταν η ίδια με εκείνη του Ιλίου και του Ρωμαϊκού Νόβουμ Ίλιουμ. Ο Μακλάφεν δεν είχε πάει ποτέ στην Τρωάδα και το έργο του δε προσέχτηκε. Ο ίδιος υποστήριζε ότι η διατριβή του ήταν πλήρης, βασισμένη σε αρχαίες πηγές.

Ο Μακλάφεν επισκέφτηκε την Τρωάδα μετά από 25 χρόνια το 1847 και σε ηλικία ογδόντα ετών δημοσίευσε σε βιβλίο, επί τέλους το έργο του, το 1863. Το έργο του, που αναβάθμιζε τους ισχυρισμούς για το Χισαρλίκ, υποβάθμιζε την τοποθεσία του Λε Σεβαλιέ.

Η πρώτη ανασκαφή στην τοποθεσία του Χισαρλίκ έγινε από τον Φρανκ Κάλμπερτ, η οικογένεια του οποίου βρισκόταν στην Τρωάδα από τις αρχές του 1800. Ο αδερφός του Φρανκ, ο Φρέντερικ, ήταν Βρετανός πρόξενος στο Τσανάκαλε. Όταν ο Κάλμπερτ διάβασε την πραγματεία του Σκοτσέζου Τσαρλς Μακλάφεν έστρεψε την προσοχή του στο Χισαρλίκ. Το 1865 αγόρασε ένα

χωράφι στα βόρεια του λόγου κι άρχισε τις ανασκαφές. Βρήκε ελληνιστική και προϊστορική κεραμική και κάτω από τα θεμέλια υποτιθέμενου ναού της Αθηνάς, στρώματα που χρονολογούνταν από την εποχή του χαλκού.

Τα οικονομικά του Κάλμπερτ δεν ήταν και πολύ ανθηρά. Κατάλαβε ότι για μια μεγάλης έκτασης ανασκαφή χρειαζόνταν κεφάλαια που αυτός δεν διέθετε. Επιστράτευσε όσους γνωστούς διέθετε, έβαλε λυτούς και δεμένους για να πείσει το Βρετανικό Αρχαιολογικό Μουσείο να χρηματοδοτήσει τις ανασκαφές. Η προσπάθεια απέτυχε.

Όμως είχε έρθει το πλήρωμα του χρόνου. Η τύχη, η φύση και οι θεοί έστειλαν στον κατάλληλο χώρο, τον κατάλληλο χρόνο, τον κατάλληλο άνθρωπο, να συνεχίσει τις ανασκαφές. Είχε αρχίσει ν' ανεβαίνει στους ουρανούς το όνομά του Ερρίκου Σλήμαν.

Ο Ερρίκος Σλήμαν (1822-1890) στην αυτοβιογραφία του λέει ότι γνώρισε τον Όμηρο όταν ήταν οχτώ χρονών από τα ιστορίες που του διηγόταν για τους ήρωες των τρωικών, ο πατέρας του. Πέρασε δύσκολα εφηβικά χρόνια γιατί τα οικονομικά της οικογένειας δεν ήταν σε καλή κατάσταση. Έκανε πολλές δουλειές σαν υπάλληλος και γραφέας. Ήταν άνθρωπος με φοβερή θέληση και φιλομάθεια. Αποφάσισε να μάθει γλώσσες και σύντομα έμαθε κατά σειρά: Αγγλικά, Γαλλικά, Ολλανδικά, Ισπανικά, Ιταλικά, Πορτογαλικά και Ρωσικά. Το 1856 σε ηλικία τριάντα τεσσάρων χρόνων άρχισε να μαθαίνει ελληνικά.

Παράτησε τη δουλειά του υπαλλήλου κι έκανε επιχειρήσεις. Πολλοί τον κατηγορήσαν ότι οι επιχειρήσεις αυτές δεν ήταν και πολύ καθαρές. Κοντολογίς έκανε μεγάλη περιουσία και μπόρεσε τώρα να εκπληρώσει το παιδικό του όνειρο. Να βρει την αρχαία Τροία.

Ο Σλήμαν επισκέφτηκε για πρώτη φορά την Τροία το 1868. Εκεί γνώρισε τον Φρανκ Κάλμπερτ που τον έπεισε ότι η τοποθεσία του Χισαρλίκ ήταν αυτή της αρχαίας Τροίας. Το 1870 γύρισε από

την Αμερική μαζί με την ελληνίδα σύζυγό του Σοφία και πήγε στη Τρωάδα. Στην αρχή συνεργάστηκε με τον Κάλμπερτ που είχε κάνει την πρώτη δοκιμαστική ανασκαφή στο Χισαρλίκ το 1863. Αργότερα οι δυο άνδρες μάλωσαν και τις ανασκαφές ανέλαβε εξ' ολοκλήρου ο Σλήμαν.

Σαν ερασιτέχνης αρχαιολόγος έκανε και λάθη. Πίστευε πως η ομηρική Τροία βρισκόταν στο πρώτο – από κάτω προς τα επάνω – στρώμα της πολύχρονης ερειπωμένης πόλης. Από τα πρώτες ανασκαφές είχε διαπιστωθεί ότι η πόλη χτίστηκε και καταστράφηκε πολλές φορές. Από σεισμούς, πυρκαγιές, πολέμους, κλπ. Ο Σλήμαν ανακάλυψε έξι στρώματα. Ο Μπλέγκεν που έκανε και αυτός ανασκαφές στην Τροία πολύ αργότερα το 1932, είπε ότι τα στρώματα ήταν εννέα, τοποθετώντας την ομηρική Τροία στο στρώμα επτά από κάτω προς τα επάνω.

Στην περίοδο 1871-1873 ο Σλήμαν χρησιμοποιώντας 100-150 εργάτες από τα γύρω χωριά, κυρίως Έλληνες, άνοιξε ένα βαθύ όρυγμα πλάτους σαράντα μέτρων, στην καρδιά του λόφου Χισαρλίκ. Στις 31 Μαΐου 1873 ανακάλυψε ένα θησαυρό από χάλκινους λέβητες που περιείχαν χρυσά και ασημένια κύπελλα, διάφορα αγγεία και αιχμές από δόρατα και μια εκπληκτική συλλογή χρυσών κοσμημάτων. Το θησαυρό αυτό ο Σλήμαν κατόρθωσε να τον φυγαδεύσει στη Γερμανία. Δυστυχώς τα αντικείμενα του σπάνιου αυτού θησαυρού εξαφανίστηκαν μυστηριωδώς από το μουσείο του Βερολίνου το 1945 με την είσοδο των Σοβιετικών στρατευμάτων στην πόλη.

Ο Σλήμαν κατηγορήθηκε από τους τιτλούχους καθηγητές και αρχαιολόγους σαν τυχодиώκτης και τυμβωρύχος. Όποιες όμως κι αν ήταν οι κριτικές των επαγγελματιών, στα μάτια του κόσμου ο

Σλήμαν έγινε ήρωας. Ήταν ο άνθρωπος που ανακάλυψε έναν κόσμο που μέχρι τότε όλοι πίστευαν ότι ήταν φανταστικός².

---

² *Υ.Γ. Ο Ερρίκος Σλήμαν έκανε έρευνες και στις Μυκήνες, Οι ανασκαφές που έκανε εκεί το 1876 έφεραν το φως πέντε λυκοειδείς τάφους. Οι τάφοι περιείχαν άφθονα χρυσά και ασημένια αντικείμενα, σπαθιά και εγχειρίδια με χρυσές λαβές. Τα πρόσωπα των νεκρών ανδρών ήταν καλυμμένα με νεκρικές μάσκες από λεπτά φύλλα επεξεργασμένου χρυσού. Μία από αυτές ονομάστηκε «μάσκα του Αγαμέμνονα» γιατί ο Σλήμαν πίστευε ότι οι νεκροί των τάφων ήταν ο Αγαμέμνονας και οι σύντροφοί του. Έκανε λάθος. Μεταγενέστερες μελέτες έδειξαν ότι οι τάφοι ήταν του 15^{ου} αιώνα, τρεις αιώνες νωρίτερα από τα τρωικά.*

Ο ΟΜΗΡΟΣ ΣΤΙΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΕΣ ΤΗΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ

Οι Ρωμαίοι έβαλαν στη ζωή τους τον Όμηρο από πολύ νωρίς. Η γνωριμία τους με τον Όμηρο σίγουρα οφείλεται στην άμεση επαφή που είχαν κυρίως με τις ελληνικές αποικίες της Νότιας Ιταλίας και της Σικελίας, όπου τα έπη ήταν πολύ διαδομένα. Θα πίστευε κανείς ότι τα ομηρικά κείμενα επηρέασαν μόνο, σε μεγάλο βαθμό, τη Λατινική ποίηση. Αποδεικνύεται όμως πως αυτά είχαν μεγαλύτερη αποδοχή από τους καλλιτέχνες κάθε είδους – κύρια εικαστικούς – και από τον κόσμο κάποιου επιπέδου. Βρέθηκαν άπειρα τεχνουργήματα και απεικονίσεις ζωγραφικής σε αγγεία ή τοιχογραφίες, με θέματα από την Ιλιάδα και την Οδύσσεια. Στις μεγάλες πόλεις, Ρώμη, Πομπηία κλπ., οι εύποροι συνήθιζαν να στολίζουν τα σπίτια τους με τοιχογραφίες που παρίσταναν σκηνές από τα δύο έπη, κυρίως από την Οδύσσεια.

Ο Αμερικανός καθηγητής Τζόσεφ Φάρρελ υποστηρίζει ότι πιθανώς η τέτοια αποδοχή να οφείλεται στην πεποίθηση ότι οι Ρωμαίοι κατάγονται από έναν ήρωα του Τρωικού πολέμου, τον Αινεία. Πιστεύει πως οι Λατίνοι ήθελαν, κατά κάποιο τρόπο, να συνδέσουν το ηρωικό ελληνικό παρελθόν με το Ρωμαϊκό παρόν.

Από όσα γνωρίζουμε για τα ρωμαϊκά σχολεία, ο Όμηρος καταλάμβανε κεντρική θέση στη διδακτέα ύλη. Άντρες σαν το Κικέρωνα, τον Πλίνιο, το Σενέκα και τον Λουκίλιο, που πίστευαν ότι υπηρετούν ηθικές αξίες, παραθέτουν συχνά στα κείμενά τους αποσπάσματα από τα ομηρικά έπη.

Οι Ρωμαίοι τιμούσαν ευλαβικά την Ιλιάδα και την Οδύσσεια ως παρακαταθήκη βαθιάς σοφίας και ως εγχειρίδιο ορθής συμπεριφοράς. Όταν επρόκειτο για ζητήματα προσωπικού και κοινωνικού ήθους, το κύρος του Ομήρου ήταν τεράστιο.

1. Ρώμη

Από τις χώρες που επικρατούσε το ελληνικό στοιχείο τα ομηρικά ποιήματα μεταφυτεύθηκαν, κυρίως στην Ιταλία. Για το γεγονός αυτό δεν χρειάζεται να αιτιολογήσουμε τίποτε. Οι χώρες αυτές σταδιακά κατακτήθηκαν από τους Ρωμαίους. Τι πιο φυσικό οι κατακτητές να δανειστούν στοιχεία κουλτούρας και πολιτισμού από τους κατακτημένους. Να μη ξεχνούμε ότι η μισή Σικελία ήταν ελληνική αποικία.

Πρώτη μετάφραση στα λατινικά της Οδύσσειας, σε αρχαίο ιταλικό στίχο, έκανε για τους μαθητές του ο Λίβιος Ανδρόνικος γύρω στο 240 π.Χ. Η μετάφραση αυτή, αν κρίνουμε από τα ελάχιστα αποσπάσματα που διασώθηκαν, δεν ήταν και πολύ σπουδαία. Ωστόσο διδάσκονταν στα σχολεία μέχρι την εποχή του Οράτιου.

Πολλοί ποιητές της εποχής εκείνης ήταν πραγματικοί μιμητές του Ομήρου. Βοηθούσαν και ο συγκυρίες. Ήταν η εποχή των σκληρών αγώνων των Ρωμαίων και των Καρχηδονίων. Πολλοί από αυτούς τους ποιητές, όπως ο Ναίβιος (περίπου 272-200 π.Χ) και ο Ένιος (239-169 π.χ.) σκέφτηκαν ότι οι ρωμαϊκές παραδόσεις και η ρωμαϊκή πρωτοϊστορία, όπως και η σύγχρονή τους πραγματικά ηρωική ιστορία, αξίζουν μια ποιητική επική απεικόνιση. Έγραψαν πολύστιχα ποιήματα στο πρότυπο της Ιλιάδας, δίνοντας μάλιστα χαρακτηριστικά των ομηρικών ηρώων στα δικά τους ηρωικά πρόσωπα. Οι ιστορίες τους άρχιζαν από την πτώση της Τροίας και περιλάμβαναν μέχρι και τις περιπλανήσεις του Αινεία τον οποίο θεωρούσαν πρόγονό τους. Η αντιγραφή και η μίμηση δεν αποτελούν στοιχεία καμιάς μεγαλόπνοης δημιουργίας. Από όλα αυτά τα ποιήματα σώθηκαν 600 περίπου στίχοι.

Μερικές λεπτομέρειες από αυτά τα ποιήματα χρησιμοποίησε αργότερα για την «Αινειάδα» του ο Βιργίλιος. Ένας Όσκυς στην καταγωγή και Έλληνας στη μόρφωση, ο Ένιος, θεωρούσε τον εαυτό του πραγματικό διάδοχο του Ομήρου, ισχυρίζονταν ότι του

είχε παρουσιαστεί ο ποιητής και τον είχε ευλογήσει για να γράψει ένα επικό ποίημα. Από τους λίγους στίχους που σώθηκαν φαίνεται καθαρά πως ο Έννιος όχι μόνο μιμούνταν τις ομηρικές εικόνες και παρομοιώσεις αλλά και τις άλλες μεθόδους της ελληνικής επικής ποίησης. Η προσφορά του στη ρωμαϊκή λογοτεχνία είναι σημαντική, γιατί πρώτος αυτός εισήγαγε τον ελληνικό επικό εξάμετρο, που τον προσάρμοσε στις ιδιομορφίες της λατινικής φωνητικής.

Αυτή η καινοτομία είχε σαν αποτέλεσμα να προσδώσει ένα υψηλό ύφος στην αδούλευτη ως τότε λατινική γλώσσα. Για πολύ καιρό το ποίημά του ήταν στην επικαιρότητα και άφησε φανερά ίχνη στη μετέπειτα ρωμαϊκή λογοτεχνία. Από αυτόν τον Έννιο μέχρι τους μεγάλους κλασικούς Λατίνους, υπήρξαν αρκετοί ποιητές, αλλά από το έργο τους δεν σώθηκε σχεδόν τίποτε.

Ο Ρωμαίος ποιητής Οράτιος είχε γράψει μια επιστολή προς έναν νεαρό μαθητή της ρητορικής, τον Λόλιο Μάξιμο, λέγοντάς του ότι ξαναδιάβαζε τον Όμηρο και ότι, κατά τη γνώμη του, ο Όμηρος καλύτερα από οποιαδήποτε ρήτορα, θα μπορούσε να μας δείξει «τι είναι έντιμο και τι ανέντιμο, τι είναι χρήσιμο και τι είναι επιβλαβές. Δέξου τη συμβουλή μου, του έγραφε. Εμπιστεύσου εκείνον ο οποίος είναι σοφότερος από εσένα τώρα που είσαι ακόμη νέος. Το νέο βαρελάκι κρατά για πολύ καιρό το άρωμα του κρασιού που περιείχε».

Στην περίπτωση μας ταιριάζει η ρήση ότι ο άνθρωπος είναι ζώο μιμητικό. Τα έργα των μεγάλων δημιουργών επηρεάζουν λίγο ή πολύ αυτά των επομένων. Ο Όμηρος επηρεάζει τον Έννιο κι αυτός τους μετέπειτα. Ακόμα και τον Λουκρίτιο και τον Βιργίλιο. Και στους δυο αυτούς ποιητές υπάρχουν πολλά σημεία που θυμίζουν Έννιο.

Να πούμε και λίγα λόγια για τον μεγάλο της λατινικής λογοτεχνίας, τον Βιργίλιο. Είναι ο ποιητής της «Αινειάδας». Όπως είναι γνωστό οι Ρωμαίοι θεωρούσαν γενάρχη τους τον ήρωα της Τροίας

Αινεία, που μετά την καταστροφή της πόλης από τους Αχαιούς πήγε στην Ιταλία. Έτσι λέει η παράδοση.

Ο Βιργίλιος αντέγραψε σε πολλά σημεία τον Όμηρο. Η μυθολογία και οι θεοί παίζουν και σ' αυτόν μεγάλο ρόλο. Πολλές παρομοιώσεις και κάποτε στίχους ολόκληρους, τα παίρνει από τον Όμηρο. Τον βοήθησε ως ένα βαθμό και η Αλεξανδρινή ποίηση και ιδιαίτερα το έπος του Απολλώνιου του Ρόδιου για τους αργοναύτες. Η «Αινειάδα» το ποίημα αυτό, του Βιργιλίου, αν και υποδεέστερο της Ιλιάδας και της Οδύσσειας, έγινε για τους Ρωμαίους βαθιά εθνικό.

Στη Ρώμη ο Οκταβιανός, που αργότερα έγινε αυτοκράτορας σαν Αύγουστος, φαίνεται πως υπήρξε πάτρωνας του Βιργιλίου. Ο ποιητής του αφιέρωσε δύο νεανικά του έργα, τις «Εκλογές» και τα «Γεωργικά». Λέγεται πως με την παρότρυνση του Αυγούστου άρχισε να γράφει την «Αινειάδα».

Ο Βιργίλιος πέθανε το 19 π.Χ. Δεν παντρεύτηκε ποτέ. Λίγο προτού πεθάνει ζήτησε από τους φίλους του να κάψουν τα χειρόγραφα της «Αινειάδας». Οι φίλοι του αποφάσισαν να μην τον υπακούσουν. Σύντομα το έργο του εκδόθηκε και κυκλοφόρησε πλατιά. Τι τον ώθησε σ' αυτήν την απόφαση; Ίσως η επίγνωση ότι δεν μπόρεσε να ξεπεράσει τον Όμηρο.

Στους αιώνες που ακολούθησαν η επική ποίηση έχασε τη λάμψη της και υποβαθμίστηκε. Τα αίτια είναι πολλά, κοινωνικά και ιστορικά (χριστιανισμός, ανάπτυξη της πεζογραφίας, διάδοση της γραφής κλπ.). Από δω και πέρα και μέχρι την Αναγέννηση, Όμηρος και Βιργίλιος και φυσικά όλη η αρχαία γραμματεία διασώζονται χάρη σε μεμονωμένους μορφωμένους και σοφούς ανθρώπους ή σε συλλέκτες και διάφορες βιβλιοθήκες.

Τον 19^ο αιώνα ο ποιητής Τζάκομο Λεοπάρντι, που θεωρούσε τον εαυτό του προσεκτικό αναγνώστη τόσο του Ομήρου όσο και του Βιργιλίου έγραφε: «Πάντα θα θαυμάζουμε περισσότερο τον Αχιλλέα τον οποίο περιέγραψε ο Όμηρος παρ' όλα τα ελαττώματά

του, απ' ότι τον τέλειο ήρωα τον οποίο ενσάρκωσε ο Αινείας του Βιργιλίου. Αυτό συμβαίνει λόγω της αυταπάτης και της πειθούς, που καθιστούν τον πρώτο πιο πιστευτό».

Από το σχολείο γνωρίζουμε ότι κήτορες της Ρώμης και πρόγονοι των Λατίνων ήταν τα δίδυμα αδέρφια Ρωμύλος και Ρέμος. Η παράδοση έλεγε ότι τους ανέθρεψε μια λύκαινα. Την εποχή του Βιργιλίου (πέθανε το 19 π.Χ.) γενάρχης των Λατίνων παρουσιάζεται ο τρωικός ήρωας Αινείας. Το έπος «Αινειάδα» που έγραψε ο Βιργίλιος θεωρείται η κορυφή της λατινικής ποίησης. Τελικά τι ισχύει; (Ας απαντήσουν οι ιστορικοί).

Το 401 ο Αλάριχος, βασιλιάς των Γόθων, εισέβαλε στην Ιταλία και μετά από εννιά χρόνια πολέμων κατέκτησε τη Ρώμη. Η συμφιλίωση με το παγανιστικό παρελθόν που είχε κάποια απήχηση στους χριστιανούς της Ρώμης ατόνησε. Τα αρχαία κείμενα τα μελετούσαν όσοι είχαν παιδεία, στα μοναστήρια και τα αβαεία και τα αντέγραφαν σε διάφορα εργαστήρια.

Η πτώση του γοτθικού βασιλείου δεν άργησε, εμφανίστηκαν οι Βάνδαλοι και το 455 κυριεύσαν και λεηλάτησαν τη Ρώμη. Ήταν η απαρχή μακροχρόνιων πολέμων που κατέστρεψαν όλη την Ιταλική χερσόνησο και βύθισαν τον κόσμο στη φτώχεια και τη δυστυχία. Το ενδιαφέρον για τα βιβλία ατόνησε. Ο Όμηρος και οι ιστορίες του έγιναν μακρινή ανάμνηση. Έπρεπε να περάσουν πολλοί αιώνες για να ζωντανέψει στη δύση η αγάπη για την αρχαία λογοτεχνία και τον Όμηρο. Στην ανατολική αυτοκρατορία, όπου είχε παγιωθεί κάποιο είδος σταθερότητα, ο Όμηρος διαβαζόταν ακόμα στις σχολές και τις βιβλιοθήκες.

2. Ιταλία

Η εποχή της αναγέννησης ήταν κατάλληλη για την εκ νέου αναβίωση των αρχαίων κειμένων που για χίλια περίπου χρόνια, είχαν μείνει στο περιθώριο. Ο ανανεωτικός και φιλελεύθερος αέρας που είχε αρχίσει να φυσάει στην Ευρώπη, παραμέριζε θρησκευτικές, φυλετικές και γλωσσικές διαφορές.

Ο Όμηρος δεν είχε πεθάνει. Ανέτειλε πάλι σαν ήλιος πελώριος για να φωτίσει τη λογοτεχνία και τη διανοήση. Οι πρώτοι ουμανιστές π.χ. όπως ο Πετράρχης κ.ά. είχαν την επιθυμία να μάθουν ελληνικά για να μπορούν να διαβάζουν την Ιλιάδα και την Οδύσσεια στο πρωτότυπο. Πολλοί νεαροί Ιταλοί πηγαίνουν στο Βυζάντιο να μάθουν ελληνικά.

Η επίδραση του Ομήρου στην λογοτεχνία της λατινικής γλώσσας την εποχή εκείνη είναι ολοφάνερη. Η αντανάκλαση της ομηρικής επιρροής φαίνεται καθαρά στο έργο του Τάσσο «Απελευθερωμένη Ιερουσαλήμ». Ο Βοκάκιος που δεν γνώριζε ελληνικά, παρακάλεσε έναν μορφωμένο βυζαντινό, τον Πιλάτο (στα 1360) που ήταν περαστικός από την Ιταλία, να του μεταφράσει προφορικά την Ιλιάδα και την Οδύσσεια. Στα 1396 εμφανίζεται στη Φλωρεντία ο Έλληνας σοφός Μανουήλ Χρυσολωράς κι αρχίζει να διδάσκει την ελληνική γλώσσα. Αργότερα, στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, την έδρα της ελληνικής γλώσσας στη Φεράρα την κατέχει ο σοφός Έλληνας Θεόδωρος Γαζής και στη Φλωρεντία ο Αργυρόπουλος, δάσκαλος του γνωστού ουμανιστή Α. Πολιτσιάνο.

Την εποχή αυτή γίνεται η μεγάλη τεχνολογική επανάσταση της τυπογραφίας από το Γκούτενμπεργκ. Η Ιταλία έχει πια δικές της εκδόσεις του ομηρικού κειμένου που τις οφείλει στον περίφημο βενετσιάνο εκδότη Άλδο Μανούτιο. Γίνονται προσπάθειες για νέες μεταφράσεις του Ομήρου. Σε λίγο η γνωριμία με τον Όμηρο και την ελληνική λογοτεχνία έχει πλατιά διαδοθεί σε όλη την Ιταλία. Όλη αυτή η γνωριμία για τον Όμηρο γίνεται, φυσικά, κάτω από τον ίσκιο της λατινικής λογοτεχνίας. Για πολλά ακόμη χρόνια οι Λατίνοι ποιητές, Οράτιος, Βιργίλιος κλπ., θα θεωρούνται υπέρτεροι του Ομήρου. Όταν όμως, άρχισε η συστηματική μελέτη και ανάλυση τη αρχαίας λογοτεχνίας, Ελληνικής και Ρωμαϊκής, τα πράγματα άλλαξαν: Ο ΟΜΗΡΟΣ ΚΑΘΙΣΕ ΞΑΝΑ ΣΤΟ ΘΡΟΝΟ ΤΟΥ ΣΤΕΦΑΝΩΜΕΝΟΣ.

3. Γαλλία

Η συστηματική μελέτη της ελληνικής λογοτεχνίας και γλώσσας αρχίζει στη Γαλλία με κάποια καθυστέρηση. Γύρω στα 1530 παρουσιάστηκαν σπουδαίοι ελληνιστές και εκδότες ελληνικών έργων. Έως τότε η αρχαία ελληνική λογοτεχνία και φυσικά ο Όμηρος, ήταν σχεδόν άγνωστη. Η πλατιά γνωριμία μ' αυτή (την αρχαία ελληνική λογοτεχνία) την οφείλουμε στον Ραμπελέ.

Την εποχή αυτή στη Γαλλία γράφονται τα πρώτα έπη. Τα έργα αυτά είναι πολύ μέτρια. Ο Βολταίρος ισχυριζόταν ότι οι Γάλλοι έχουν λιγότερες ικανότητες από τους άλλους λαούς για τη δημιουργία επικής ποίησης. Αρκετοί Γάλλοι, όπως ο Λεμάρ γνωρίζουν τον Όμηρο, όχι από το πρωτότυπο αλλά από τις λατινικές μεταφράσεις. Η πρώτη μετάφραση του Ομήρου στη γαλλική γλώσσα, έργο του Σαλέλ, έγινε το 1545. Ο Σαλέλ θεωρούσε τον Όμηρο πατέρα των τεχνών.

Οι περισσότεροι Γάλλοι συγγραφείς την εποχή του Λουδοβίκου ΙΔ' μιμούνταν στα έργα τους το λατινικό ρητορικό ύφος. Αυτό όμως δεν εμπόδιζε τον Ρακίνα, γνώστη της ελληνικής λογοτεχνίας, να εκτιμά πολύ τον Όμηρο. Εκτιμούσε πολύ τον Όμηρο και ο Μπουαλώ που σ' ένα του βιβλίο λέει: «Ο Όμηρος έχει μορφωθεί από την ίδια τη φύση. Τα έργα του είναι ανεξάντλητος θησαυρός από ενδιαφέροντα θέματα. Ότι αγγίζει γίνεται χρυσάφι. Όλα στα χέρια του αποκτούν μια καινούργια γοητεία... Μια ευτυχημένη φλόγα εμψυχώνει το λόγο του. Δεν χάνει το δρόμο του και δεν κάνει υπερβολικές παρεκβάσεις. Η υπόθεση των έργων του ξετυλίγεται και πλέκεται αυθόρμητα... Αγαπάτε τα ποιήματά του, αλλά με μια αγάπη γνήσια...».

Σίγουρα υπήρχαν και άνθρωποι πνευματικοί που δεν τους άγγιζε θετικά ο Όμηρος. Πολλοί από αυτούς υποστήριζαν ότι η παλιά λογοτεχνία δεν έχει να προσφέρει τίποτε στο παρόν και ότι η σύγχρονη τους είναι απείρως καλύτερη. Το είπαμε και σε προηγούμενο κεφάλαιο. Ο κριτικός δε φτάνει να έχει κεφάλι στους

ώμους. Πρέπει το κεφάλι αυτό να έχει μέσα μυαλό και όχι πουτίγκα.

Καλύτερη κατανόηση του Ομήρου θα βρούμε στο δεύτερο μισό του 18^{ου} αιώνα. Ο μεγάλος Ζαν-Ζακ Ρουσσώ θαύμαζε το ποιητή για τη φυσική του απλότητα και τη γοητευτική του αφήγηση. Την ίδια γνώμη έχει για τον Όμηρο και ο Ντιντερό. Γράφει: «Τι όμορφη απλότητα, πόσο άσχημα κάναμε ν' απομακρυνθούμε από αυτή. Αν θέλουμε να καταλάβουμε τι πόνο νιώθει ο πατέρας που έχασε το γιο του, ας ακούσουμε τον Πρίαμο...».

4. Αγγλία

Ο αέρας της προόδου και του φιλελευθερισμού, που φυσούσε στην εποχή της Αναγέννησης, έγινε αιτία να προσεχθεί και να τελειοποιηθεί η εθνική και λογοτεχνική γλώσσα στην Αγγλία. Αυτό έγινε με βάση τη μελέτη των αρχαίων γλωσσών και των λογοτεχνιών τους. Και μια που η ελληνική ήταν μια από τις γλώσσες αυτές, αναπόφευκτα μελετήθηκε και η αρχαία ελληνική λογοτεχνία με πρωτιά τον Όμηρο και τα έπη του.

Το ενδιαφέρον για την ελληνική γλώσσα ξεκινάει στην Αγγλία αρκετά νωρίς. Μεγάλος θαυμαστής της ήταν ο φίλος του Έρασμου, Θωμάς Μουρ. Στο βιβλίο του «Ουτοπία» (1518) θεωρεί την ελληνική γλώσσα ανώτερη από όλες τις άλλες. Στα 1540 ιδρύεται έδρα της ελληνικής γλώσσας στο Κέμπριτζ, αλλά γενικά ως το τέλος του 16^{ου} αιώνα την εκτίμηση του κοινού την είχαν ο Λατίνοι και όχι οι Έλληνες συγγραφείς. Λίγοι ήξεραν τον Όμηρο κι αυτοί τον θεωρούσαν κατώτερο από το Βιργίλιο.

Τα πράγματα άλλαξαν με την αγγλική μετάφραση του Ομήρου που έγινε από τον Τσάπμαν. Θεωρήθηκε μεγάλο πνευματικό γεγονός. Η μετάφραση εκδόθηκε τμηματικά το 1615. Η μετάφραση αυτή έγινε κτήμα της αγγλικής λογοτεχνίας, γιατί ο Τσάπμαν επεξεργάστηκε τη μετάφραση μ' ένα εκφραστικό και ρωμαλέο ύφος, με μια γλώσσα προσιτή και προσεγμένη και γενικά με έμπνευση και ταλέντο.

Ο επικός ποιητής Ντράιντεν, που σαν θαυμαστής μετέφρασε την «Αινειάδα» του Βιργιλίου, στο τέλος της ζωής του παραδέχτηκε ότι ο Λατίνος ποιητής ήταν επηρεασμένος από τον Όμηρο, τον οποίο έβρισκε πιο κοντά στο δικό του πνεύμα. Στον Όμηρο θαύμαζε «την ακούραστη ορμητικότητα της αφήγησης». Χωρίς τον Όμηρο, είπε, δεν θα υπήρχε ούτε ο Βιργίλιος.

Ο Γουώτον, που ήταν σύγχρονος του Ντράιντεν, θέλοντας ν' αντικρούσει τις παρατηρήσεις του Γάλλου Περρώ, ότι η Ιλιάδα έχει υπερβολική τραχύτητα, υποστήριξε ανάμεσα στα άλλα ότι «η απλότητα των αισθημάτων των αρχαίων δεν είναι δείγμα τραχύτητας αλλά υγείας».

Να πούμε εδώ μια αλήθεια. Η προσέγγιση και η μελέτη των αρχαίων κειμένων από τους κριτικούς και τους σοφούς διαφόρων λαών δεν γίνεται μόνο από περιέργεια ή για θαυμασμό και αγάπη γι' αυτά. Όλοι οι πολιτισμένοι λαοί, Ιταλοί, Γάλλοι, Άγγλοι, Γερμανοί κλπ. μελετούν τις αρχαίες λογοτεχνίες για να βελτιώσουν και να τελειοποιήσουν τη δική τους. Φροντίζουν ταυτόχρονα να επεξεργαστούν μια εθνική λογοτεχνική γλώσσα σύμφωνα με τα πρότυπα των αρχαίων. Οι μεγάλοι έρωτες και οι αγάπες για τον Όμηρο δεν λείπουν, δεν λείπουν όμως και οι σκοπιμότητες.

5. Γερμανία, Κάτω Χώρες

Στη Γερμανία και στις Κάτω Χώρες, Ελβετία, Ολλανδία κλπ. η Αναγέννηση στα πρώτα της χρόνια είχε αποκλειστικά λατινικά χαρακτηριστικά. Αυτό οφείλεται και στο γεγονός ότι η εθνική γλώσσα στις Χώρες αυτές ήταν παραμελημένη σε αντίθεση με την Ιταλία, Γαλλία, Ισπανία Αγγλία που προσπαθούσαν να τελειοποιήσουν την εθνική τους γλώσσα με βάση τη μελέτη του ύφους των αρχαίων συγγραφέων. Μεγάλοι συγγραφείς, όπως ο Έρασμος και ο Έσσυος, επηρεασμένοι από την «Αινειάδα» του Βιργιλίου, έγραψαν τα έργα τους στα λατινικά. Ο Έρασμος έλεγε ότι την εθνική του Ολλανδική γλώσσα τη χρησιμοποιούσε μόνο όταν χρειαζόταν να συνεννοηθεί με το υπηρέτη του.

Στις χώρες αυτές δεν μπορούσαν ακόμη να εκτιμήσουν τον Όμηρο και τις ιδιομορφίες του πολιτισμού που περιγράφει στα έργα του. Η μελέτη της ελληνικής γλώσσας και της αρχαίας ελληνικής γραμματείας δεν είχε ακόμα αρχίσει. Αυτό συνέβη όταν η λατινολατρεία παραμερίστηκε με τη συμβολή της μεταρρύθμισης, που συμβούλευε τους πιστούς να μελετούν την ελληνική γλώσσα. Μη σας φαίνεται παράξενο που η καθολική εκκλησία συμβούλευε τους πιστούς να μάθουν τη γλώσσα των «ειδωλολατρών» Ελλήνων. Το έκανε αυτό, κυρίως για να μπορούν να ερμηνεύουν την Αγία Γραφή, που ήταν γραμμένη στην αρχαία ελληνική γλώσσα.

Η μεταρρύθμιση δεν απόρριπτε γενικά τη μελέτη των αρχαίων συγγραφέων. Τους έκρινε κυρίως από ηθική άποψη. Στο διάστημα αυτό άρχισε να γίνεται γνωστός ο Όμηρος. Ο μεγάλος λατινιστής Έρασμος διάβαζε τον Όμηρο στα ελληνικά και δεν τον έβλεπε εχθρικά όπως ισχυρίζεται ο Τσεζαρόττι. Στα κείμενα του Εράσμου υπάρχουν πολλές αναφορές στον Όμηρο. Εκατό περίπου ομηρικούς στίχους τους θεωρούσε αποφθέγματα και τους συμπεριέλαβε στην περίφημη συλλογή του «Αμάτζια» μεταφράζοντάς τους σε ποιητικό λόγο στα λατινικά.

Ο Ράιχλιν είναι ο πρώτος διδάσκαλος της ελληνικής γλώσσας στη Βασιλεία. Σε λίγο καιρό στις γερμανικές σχολές καθιερώνεται η ελληνική γλώσσα και ο συνεργάτης του Λούθηρου Μελάγχθων, συμβουλεύει να μελετάνε τον Όμηρο για σκοπούς ηθικούς και πρακτικούς. Υποστήριζε ότι: «Η μελέτη της γλώσσας αναπτύσσει την ευφράδεια που τόσο την εκτιμά και ο Όμηρος, αφού έχει προικίσει τον Οδυσσέα του με μεγάλη ρητορική ικανότητα. Ο ίδιος ο Όμηρος υπόσχεται να μας μεταδώσει σπουδαία και άξια μαθήματα, και γι' αυτό τραβάει την προσοχή όλων εκείνων που ασχολούνται με τις επιστήμες από αγάπη προς την αρετή».

Για τον Λούθηρο, όπως και για τον Μελάγχθωνα, ο Όμηρος είναι ακρογωνιαίος λίθος στην παγκόσμια λογοτεχνία. Γι' αυτούς ο Όμηρος είναι και πηγή σοφίας κι επιστήμης. Ο Λούθηρος εκ-

φράζει το θαυμασμό του για την οργάνωση του ποιητικού κειμένου και για το τεράστιο ταλέντο του ποιητή που χάρη σ' αυτό δόξασε τα γεγονότα της Τροίας, που ήταν ασήμαντα στην πραγματικότητα.

Από όλους τους πνευματικούς ανθρώπους αυτή την εποχή στη Γερμανία ξεχωρίζει ο Βίνκελμαν που έγραψε την περίφημη «Ιστορία της αρχαίας Τέχνης». Αυτός λατρεύει με πάθος τον Όμηρο και το θεωρεί απaráμιλλο καλλιτέχνη. Ο Βίνκελμαν είχε γοητευτεί από τις αισθησιακές εντυπώσεις που του προξενούσαν οι περιγραφές και η γλώσσα του Ομήρου.

Υπήρχαν σίγουρα και πολλοί συγγραφείς και κριτικοί που υποβάθμιζαν την αξία των ομηρικών επών. Τι το πιο φυσικό; Άλλοι δεν τον κατανοούσαν συγκρίνοντας τα έργα αυτά με τις δοξασίες και τα πιστεύω της εποχής τους και άλλοι γιατί πίστευαν πως στην Ιλιάδα γίνεται υπερβολική προβολή της βίας. (Ποιος μπορεί να προσδιορίσει μια εποχή στην ιστορία της ανθρωπότητας όπου απουσιάζει η βία).

Ο Χέντερ είχε διατυπώσει την άποψη πως δεν πρέπει να κρίνουμε τον Όμηρο με βάση τις ιδέες της εποχής μας. Να ένα απόσπασμα από τα πιστεύω του: «Για την κατανόηση του Ομήρου είναι απαραίτητο να γνωρίζουμε την εποχή του και να έχουμε την ικανότητα να μεταφερθούμε και να προσαρμοστούμε σ' αυτή. Οι λαϊκοί μύθοι, οι θρύλοι και η μυθολογία πηγάζουν από την πίστη και τα αισθήματα του λαού, από τις δυνάμεις και τις τάσεις του, όταν οι άνθρωποι ονειρεύονται εκείνα που δεν ξέρουν και δεν βλέπουν και δημιουργούν με όλη τους την ψυχή. Οι ιδέες του Ομήρου για τους θεούς, τη φύση, τη γη, την ηθική, είναι περιορισμένες από την εποχή του και από το θρύλο που χρησιμοποιεί.

Η ειλικρίνεια και η σοφία, που συμπλέκει το ζωντανό σύνολο, το αδρό περίγραμμα των χαρακτήρων του, ο όχι έντονος αλλά απαλός τρόπος της αφήγησής του, η μουσική που κυλάει ακούραστο από τα χείλη του, τον κάνουν μοναδικό στο είδος του στην

ιστορία της ανθρωπότητας. Η άμεση επαφή του με τη ζωή, με τη φύση και τη θεότητα δίνει στον Όμηρο τεράστια πλεονεκτήματα απέναντι στον Όσσιαν (που ήταν της μόδας τότε). Όποιος θέλει να δημιουργήσει θεούς και ήρωες, ας μαθητεύσει στον Όμηρο. Ο Όσσιαν είναι τόσο υποκειμενικός όσο ο Όμηρος είναι αντικειμενικός. Στον όμηρο η αφήγηση κυλάει μόνη της ...»

Ο Όμηρος έγινε πλατύτερα γνωστός στη Γερμανία, χάρη στην έμμετρη μετάφραση τους Φος. Όλοι από καιρό γνώριζαν πόσο ο Γκαίτε και ο Σίλλερ θαύμαζαν τον Όμηρο από τη νεαρή τους κιόλας ηλικία. Οι μεγάλοι αυτοί συγγραφείς και φιλόσοφοι ένοιωσαν απέραντη θλίψη όταν ο περιώνυμος καθηγητάκος Αουγκούστο Βολφ το 1795 δημοσίευσε τα «Προλεγόμενα στο Όμηρο» και όπου ατεκμηρίωτα υποστήριζε ότι οι έλληνες τον 8^ο π.Χ. αιώνα δεν είχαν γραφή, άρα δεν υπήρξε ποτέ κανένας Όμηρος.

Στην αρχή ο Γκαίτε ταλαντεύτηκε με τη θεωρία του Βολφ, αλλά αργότερα την απέρριψε και αυτός. Στα γεράματά του (1 Φεβρουαρίου 1827) έγραψε στον Έκερμαν: Ο Βολφ εκμηδένισε τον Όμηρο, το ποίημά του όμως δεν μπορεί να το βλάψει· σ' αυτό το ποίημα υπάρχει η ίδια θαυματουργή δύναμη που υπάρχει και στους ήρωες...».

Ο Γκαίτε που σε όλη του τη ζωή λάτρευε τη φύση και την απλότητα, διατήρησε μέχρι τα βαθειά του γεράματα την ίδια γνώμη για τη φυσικότητα και την ανθρωπιά του Ομήρου. Όσο για τον Βολφ τα είπαμε σε προηγούμενα κεφάλαια. Υπήρξε και κλέφτης και ψεύτης. Κλέφτης γιατί δανείστηκε τις ιδέες του από τους προλαλήσαντες Τερρασόν, Ομπινιάκ,. Βούντ και Χέντερ για το ίδιο θέμα (τον κατηγορούν γι' αυτό με βαριούς χαρακτηρισμούς ο Βιλαμόβιτς Μέλεντορφ και ο Γ. Φίνελερ) και ψεύτης γιατί ισχυρίστηκε ότι όλη η αρχαιότητα συμφωνούσε μαζί του.

Ο ΟΜΗΡΟΣ ΣΤΗ ΡΩΣΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

Μετά τον 12^ο αιώνα αρχίζει για τη Ρωσία η αφομοίωση του Βυζαντινού Πολιτισμού. Μέχρι τότε μπορούμε να πούμε ότι η αχανής αυτή χώρα βρισκόταν στο βαθύ σκοτάδι του μεσαίωνα. Όταν στη χώρα αυτή άρχισαν να φυσάνε οι άνεμοι του δυτικού πολιτισμού τα πάντα άρχισαν, αργά αλλά σταθερά, ν' αλλάζουν.

Οι κοινωνικές δομές για πολλούς ακόμη αιώνες έμειναν αναλλοίωτες αλλά οι προνομιούχες τάξεις άρχισαν να ενδιαφέρονται για πολιτισμό και μόρφωση. Κοντά στην αποκλειστική μέχρι τότε εκκλησιαστική λογοτεχνία άρχισε δειλά – δειλά να εμφανίζεται η αρχαία ελληνική και λατινική λογοτεχνία.

Στον τομέα της τέχνης και πιο συγκεκριμένα σ' αυτή της γραπτής λογοτεχνίας οι Ρώσοι σημείωσαν αλματώδη πρόοδο. Και όχι μόνο. Όλα τα ζητήματα που είχαν κινήσει το ενδιαφέρον των μορφωμένων ανθρώπων της Δύσης, βρήκαν ζωνήρή απήχηση και στους Ρώσους.

Για πρώτη φορά το όνομα του Ομήρου αναφέρεται γύρω στα 1250, όταν ο μητροπολίτης του Σμολένσκ Κλήμης αναγκάζεται να δικαιολογηθεί, όταν τον κατηγορούν για τη συμπάθεια που ένοιωθε για την ελληνική σοφία και συγκεκριμένα για τον Όμηρο, τον Αριστοτέλη και τον Πλάτωνα. Επίσης γύρω στα 1260 κυκλοφόρησε στη Ρωσία ένα ιστορικό μυθιστόρημα με θέμα τον Αλέξανδρο τον Μακεδόνα. Στο βιβλίο αυτό γίνονται διάφορες παραπομπές στον Όμηρο και αναφέρονται πολλοί ήρωες της Ιλιάδας.

Τον 15^ο αιώνα έφτασε στη Ρωσία μια νοτιοσλαβική μετάφραση με τίτλο «Παραβολές για την Τροία». Ακολούθησαν πολλά αποσπασματικά κείμενα γύρω από τα τρωικά επηρεασμένα από τον Όμηρο. Διασκευές και παραφθορές χωρίς κάτι το αξιόλογο.

Το τρένο του πολιτισμού και της λογοτεχνίας ωστόσο είχε ξεκινήσει στη Ρωσία.

Καθώς περνούσαν οι αιώνες, στη Ρωσία αναπτύχθηκε η πολιτιστική κίνηση. Άρχισαν οι αλλαγές και ανταλλαγές με τη Δύση και η ανάγκη της μόρφωσης απλώθηκε παντού. Άνοιξαν ελληνικές και λατινικές σχολές. Αυξήθηκε το ενδιαφέρον για τον αρχαίο πολιτισμό και τη λογοτεχνία και ιδιαίτερα για τον Όμηρο.

Ανάμεσα στα βιβλία και τα χειρόγραφα που έφερε μαζί του στη Ρωσία από το Άγιο Όρος (Αθω) ο Αρσένιος Σουχάνωφ, ύστερα από διαταγή του Μίκωνα, υπήρχαν και τα έργα του Ομήρου, του Ησίοδου, του Αισχύλου κλπ.

Μπορούμε να πούμε ότι το 18^ο αιώνα ήταν για την Δυτική και τη Ρωσική λογοτεχνία η εποχή του κλασικισμού. Το ενδιαφέρον για τον Όμηρο ξεπέρασε κάθε προσδοκία. Σε όλη την Ευρώπη γίνονταν συζητήσεις επί συζητήσεων, εκδίδονταν βιβλία, στις κλασικές σχολές και τα πανεπιστήμια ήταν το πρώτο θέμα. Ο Όμηρος ανεστήθη εκ νεκρών.

Πάμπολλοι Ρώσοι συγγραφείς και διανοούμενοι ασχολήθηκαν με την Ιλιάδα και την Οδύσεια, είτε προσπαθώντας να τις μεταφράσουν είτε γράφοντας εκτεταμένα σχόλια. Φυσικά δεν μπορούσε να μην ασχοληθεί με τον Όμηρο και ο μεγαλοφυής Λομόνωσφ. Θεωρούσε τα έργα του Ομήρου σαν πρότυπα καλλιτεχνικής δημιουργίας. Δοκίμασε κι αυτός να μεταφράσει την Ιλιάδα. Στα χαρτιά του βρέθηκαν αρκετοί μεταφρασμένοι στίχοι.

Μετά το 1820 το ενδιαφέρον για τον Όμηρο γίνεται πιο έντονο. Ο Πούσκιν, έφηβος ακόμα, διάβασε τα δύο ποιήματα του Ομήρου στη γαλλική μετάφραση του Μιτοπμέ. Σ' ένα του γραφτό αναφέρει και τον Όμηρο ανάμεσα στους αγαπημένους του ποιητές. Στα 1823-1825 δημοσιεύτηκε μια πεζή μετάφραση της Ιλιάδας και στα 1826-1828 και η πεζή μετάφραση της Οδύσειας. Με εντολή του Τσάρου Αλέξανδρου Α' στα 1820-30 ο καθηγητής στο πανεπιστήμιο της Πετρούπολης Ντιμήτρι Ποπόφ έκανε την

πλήρη πεζή μετάφραση της Ιλιάδας . Η μετάφραση αυτή βρίσκεται τώρα στη Δημόσια Βιβλιοθήκη Σαλτικώφ στην Πετρούπολη.

Το αποκορύφωμα των σοβαρών μεταφράσεων του Ομήρου στη Ρωσία εκφράστηκε με την καταπληκτική εργασία του Ν. Ι. Γκνιέντις πάνω στην Ιλιάδα. Ο φοβερός αυτός πνευματικός εργάτης αφιέρωσε είκοσι ολόκληρα χρόνια από τη ζωή του για να κάνει μια ανεπανάληπτη μετάφραση της Ιλιάδας στα Ρώσικα.

Ο ακαδημαϊκός καθηγητής Σ.Μ. Ράντσιγκ, εκτιμώντας το έργο του Γκνιέντις, μεταξύ άλλων γράφει: «Αυτή την εργασία πρέπει να τη θεωρούμε όχι μόνο σαν ένα σπουδαίο λογοτεχνικό επίτευγμα, που μύησε το ρωσικό κοινό και τη ρωσική λογοτεχνία σ' ένα από τα πιο μεγαλειώδη έργα της παγκόσμιας ποίησης. Πλούτισε τη ρωσική λογοτεχνική γλώσσα με νέες εικόνες και εκφράσεις, αλλά και σαν αποτέλεσμα μεγάλης επιστημονικής –ερμηνευτικής προσπάθειας, γιατί ο συγγραφέας στην επεξεργασία της μετάφρασης έκανε πολύτιμες έρευνες για τη βαθύτερη κατανόηση του κειμένου».

Ο Ν.Ι. Γκνιέντις ήξερε θαυμάσια την ελληνική γλώσσα και χρησιμοποίησε στη μετάφρασή του τις καλύτερες επιστημονικές πληροφορίες για τη σημασία και την ερμηνεία των λέξεων του αρχικού κειμένου. Αξιοπρόσεχτη είναι η βαθιά ιστορική του αντίληψη για τον κόσμο της αρχαιότητας. Υποστήριζε ότι για να καταλάβουμε τα έπη πρέπει να μεταφερθούμε στον αιώνα του Ομήρου, να γίνουμε σύγχρονοί του, να ζήσουμε με τους ήρωές του σ' ένα κόσμο που πια δεν υπάρχει. Ο Γκνιέντις ήθελε να δώσει στη μετάφρασή του τον γνήσιο, μη εξωραϊσμένο Όμηρο, μακριά από τη λεπτότητα και την αβρότητα των σαλονιών.

Για τον σπουδαίο αυτόν διανοούμενο, ο κόσμος της Ιλιάδας ήταν ένας κόσμος που εξέφραζε την «παιδική ηλικία της ανθρωπότητας», όπως θα υποστήριζαν αργότερα οι μεγάλοι θεωρητικοί και μελετητές του αρχαίου ελληνικού πνεύματος.

Οι αρνητές της ύπαρξης του Ομήρου, σαν μοναδικού δημιουργού της Ιλιάδας και της Οδύσσειας, εφάρμοσαν μεθόδους «ιστορικοκριτικής ανάλυσης» ψάχνοντας να βρουν ενδείξεις που να στηρίζουν τις απόψεις τους. Στην αρχή σήκωσαν πολύ σκόνη. Όταν αυτή καταλάγιασε έχασαν το κοινό τους. Η συντριπτική πλειοψηφία των συγγραφέων και των σοφών της Ευρώπης αποποιήθηκε τις θεωρίες τους.

Ένας από αυτούς ήταν και ο Γκνιέντις, που αφιέρωσε μεγάλο μέρος της ζωής του μελετώντας την ελληνική γλώσσα και τον Όμηρο. Είχε μελετήσει τα έργα του Βίκο, του Βουντ, του Βολφ του Τσεζαρόττι, του Φος κ.ά. πάνω στο ομηρικό ζήτημα και η γνώμη του πάνω στις καινούργιες θεωρίες ήταν αρνητική.

Οι θεωρίες αυτές, βγαλμένες από το σκοτάδι ύστερα από 2.500 χρόνια, αμφισβητούσαν αυτό που παραδέχονταν όλος ο αρχαίος κόσμος. Ότι δηλαδή υπήρξε ένας ποιητής που έγραψε την Ιλιάδα και την Οδύσεια και αυτός ήταν ο Όμηρος. Στους αρνητές αυτούς απάντησε ο Γκνιέντις λέγοντας πως η αμφιβολία απέχει πολύ από την αλήθεια. Τους αποκαλούσε πλούσιους σε φθόνο, αλλά φτωχούς στο πνεύμα. Έγραψε σ' ένα του ποίημα:

*«... Και με την τερατώδη τους κομπάζοντας πλάνη
καταξεσκίζουν την αθάνατη κληρονομιά του ποιητή
και τη μοιράζουν σε πολλούς τραγουδιστάδες».*

Αυτό είναι μια ξεκάθαρη απάντηση στη «θεωρία των μικρών ασμάτων». Στη συρραφή δηλαδή πολλών ασμάτων για τη δημιουργία του μεγάλου έπους.

Οι μεταφράσεις, τα άρθρα, τα σχόλια και οι συζητήσεις στα μεγάλα πνευματικά ιδρύματα αποκάλυψαν έναν καινούργιο κόσμο στους Ρώσους αναγνώστες. Από τους πρώτους που εκφράστηκαν κολακευτικά για την ποίηση του Ομήρου ήταν ο ελληνιστής Κριλόφ και ο ποιητής Πούσκιν.

Με τη γνώμη του Γκνιέντις, του Γκόγκολ και του Ζουκόφσκυ συμφωνεί και ο Μπελίνσκι και διαφωνεί με τις απόψεις εκείνων

που αρνούνται, πως ο συγγραφέας των ομηρικών ποιημάτων είναι ένας.

Ας πλησιάσουμε τώρα λίγο τα ιερά τέρατα των Ρώσικων Γραμμάτων, τα βαριά θωρηκτά της ρωσικής λογοτεχνίας: Γκόγκολ, Ντοστογιέφσκι, Μπελίνσκι, Λ. Τολστόι, Τσερνισέφσκι, Τουργκένιεφ. Έχουν αρκετά να μας πουν για τον Όμηρο.

Το ομηρικό ζήτημα απασχόλησε και τον Γκόγκολ. Πήρε φανερά αρνητική στάση απέναντι σε όλες τις καινούργιες ατεκμηρίωτες θεωρίες που αρνούσαν την ύπαρξη του Ομήρου. «Πόσο ηλίθιοι είναι οι Γερμανοί εξυπνάκηδες –γράφει σ' ένα από τα γράμματά του– που σοφίστηκαν πως τάχα ο Όμηρος είναι μύθος και όλο του το έργο λαϊκά τραγούδια και ραψωδίες.

Σε πολλά τους σημεία τα έργα του είναι φανερά επηρεασμένα από τον ποιητή, κυρίως από την Οδύσσεια «Όσους υποφέρουν και βασανίζονται από την ευρωπαϊκή του τελειότητα -γράφει- η Οδύσσεια θα τους επηρεάσει ευεργετικά. Θα τους θυμίσει πολλή παιδική ομορφιά, που (αλίμονο) την έχουμε χάσει, μα που η ανθρωπότητα πρέπει να την αποκτήσει ξανά».

Ο Π. Β. Ανένκοφ λέει, πως μέσα στα λίγα βιβλία που πήρε μαζί του ο Γκόγκολ όταν πήγε στη Ρώμη ήταν και η Ιλιάδα σε μετάφραση του Γκνιέντιτς.

Ο Ντοστογιέφσκι είχε γοητευτεί από τον Όμηρο. Σ' ένα του γράμμα στον αδερφό του Μιχαήλ, που διεύθυνε ένα φιλολογικό έντυπο, έγραφε: «Ο θεός έστειλε τον Χριστό ενσαρκωμένο στη γη για να σώσει τους ανθρώπους. Το ίδιο έκανε και με τον Όμηρο. Μα μη τον συγκρίνουμε με τον Βίκτωρα Ουγκώ, αλλά μόνο με τον Χριστό...».

Σε μεγάλη εκτίμηση είχε την ποίηση του Ομήρου και ο Μπελίνσκι, που σε πολλά του κείμενα τον θεωρεί πρότυπο. Τον αποκαλεί αθάνατο «αιώνια νέο γέροντα, αφελή μεγαλοφυΐα, που συγκέντρωσε στο πρόσωπό του όλη τη σύγχρονή του σοφία».

Προτιμάει την απλότητα και τη ζωντάνια του Ομήρου από την κομψευόμενη λειτουργία του Βιργιλίου στην «Αινειάδα». Ο Μπελίνσκι παρατηρεί: «Παρ' όλο που η Ιλιάδα και η Οδύσσεια είναι εθνικά ελληνικά δημιουργήματα, ανήκουν ταυτόχρονα σε όλη την ανθρωπότητα». Διαβάζοντας τον Όμηρο βλέπετε ολοκληρωμένη μια καλλιτεχνική τελειότητα».

Ο μεγάλος Λέων Τολστόι διαβάζοντας τον Όμηρο από τις μεταφράσεις, όταν ακόμα ήταν νέος, είχε καταλάβει ότι η ποίηση αυτή έχει αξιοθαύμαστες αρετές. Αργότερα, όταν με πάθος μελετούσε την ελληνική γλώσσα, κατάλαβε πόσο λίγο αποδίδουν τη γνήσια ουσία του Ομήρου οι μεταφράσεις. Σε ένα γράμμα του στο Φετ (1870) εκφράζει με καταπληκτική παραστατικότητα τη σχέση που υπάρχει ανάμεσα στον Όμηρο και στους μεταφραστές του: «Άνοστη αλλά αυθόρμητη σύγκριση: Το βρασμένο (διατηρημένο) νερό με το νερό της πηγής που σου πονάει τα δόντια, που είναι γεμάτο με λάμψη και ήλιο, ακόμη και με σκουπιδάκια, που το κάνουν ακόμη πιο καθαρό και πιο φρέσκο δεν υπάρχει μόρφωση χωρίς τη γνώση της ελληνικής γλώσσας».

Οι καιροί άρχισαν ν' αλλάζουν και σιγά – σιγά, προοδευτικά, τον ρομαντισμό στη λογοτεχνία άρχισε να παίρνει ο ρεαλισμός. Άρχισε να εμφανίζεται στον καλλιτεχνικό ορίζοντα καινούργια ομάδα νέων δημιουργών. Στην ομάδα αυτή ανήκει ο Τσερνισέφσκι ο οποίος γνωρίζει τα μεγάλα προτερήματα της ομηρικής ποίησης και υποδειχνει, πως για την κατανόηση του Ομήρου ή όποιου αρχαίου ποιητή, πρέπει να έχουμε υπόψη τις συνθήκες του περιβάλλοντος όπου έζησε.

Μεγάλη εκτίμηση για την ποίηση του Ομήρου είχε και ο Τουργκένιεφ. «Η ψυχή μου, έγραφε, επιθυμεί ν' αρμενίσει στη θάλασσα του ομηρικού έπους». Σε μια διατριβή του στα 1841 γράφει: «Τα ποιήματα του Ομήρου μας παρουσιάζουν το πραγματικό, ή καλύτερα, το μοναδικό πρότυπο της επικής ποίησης. Ότι θα θέλαμε να βρούμε σε τέτοιου είδους ποιήματα το συναντάμε

σε μεγάλη αφθονία στην Ιλιάδα και στην Οδύσσεια: απλότητα, δύναμη, έμπνευση, γοητευτική περιγραφή των αρχαίων ηθών και εθίμων, ζωντανή απεικόνιση των μαχών και τόσα άλλα, που δεν μπορεί κανείς να τα εξαφανίσει με λίγα λόγια».

Εκατοντάδες συγγραφείς και διανοούμενοι, γνωστοί και άγνωστοι, μικροί και μεγάλοι ασχολήθηκαν με τον Όμηρο στο παρελθόν. Το θέμα «ΟΜΗΡΟΣ» όμως δεν έχει εξαντληθεί. Γράφονται ακόμα και θα γράφονται χωρίς τελειωμό άρθρα και βιβλία για τα σημαντικά αυτά ποιήματα. Επαινετικά ή όχι, ο Όμηρος είναι αθάνατος³.

---

³ Υ.Γ. Έχω μια απορία. Αν γίνει η Δευτέρα παρουσία και αναστηθούν οι νεκροί και διαβάσει ο καθηγητάκος μας ο Βολφ ότι οι Έλληνες είχαν γραφή τον 8^ο αιώνα, όσα επαινετικά έγραφαν για τον Όμηρο εκατοντάδες σπουδαίοι λογοτέχνες και διανοούμενοι θα ζητήσει συγνώμη για όσα ατεκμηρίωτα υποστήριξε ή θα τρέξει να κρυφτεί πάλι στον τάφο του;

ΟΜΗΡΟΣ ΚΑΙ ΙΣΛΑΜ

Στο Βυζάντιο η μελέτη της ελληνικής γλώσσας σήμαινε γενικά τη μελέτη των αρχαίων συγγραφέων και φιλοσόφων. Την ίδια εποχή στα μεγάλα κέντρα του αραβικού πολιτισμού (Βαγδάτη, Κάιρο, Δαμασκό) οι διδασκαλίες του Αριστοτέλη και του Πλάτωνα είχαν μεγάλη διάδοση. Είναι γνωστό ότι πολλά έργα του Αριστοτέλη διασώθηκαν από τους Άραβες.

Τον ένατο αιώνα ο Αμπού Ουθμάν αλ Τζαχίζ κατηγορήσε τους λογίους ότι προτιμούσαν τον Αριστοτέλη από το Κοράνι, αν και ο ίδιος είχε επηρεαστεί από τον φιλόσοφο σε πολλά από τα βιβλία του. Αν και μπορούμε να ισχυριστούμε ότι η μετάφραση της ξένης γραμματείας (κυρίως ελληνικής και λατινικής) άρχισε στα μέσα του όγδοου αιώνα, στη διάρκεια της εξουσίας του χαλίφη αλ Μανσούρ. Η παράδοση της μετάφρασης αρχαίων ελληνικών κειμένων καθιερώθηκε έναν αιώνα αργότερα, αρχίζοντας από ένα παράξενο όνειρο.

Μια νύχτα στη Βαγδάτη ο χαλίφης αλ Μαμούν, γιος του διάσημου Χαρούν αλ Ρασίντ (χίλιες και μια νύχτες) είδε στον ύπνο του έναν γλωμό γαλανομάτη άνδρα, συνοφρωμένο και με φαρδύ μέτωπο. Με την βεβαιότητα αυτών που ονειρεύονται, ο χαλίφης κατάλαβε ότι ο ξένος ήταν ο Αριστοτέλης. Ο αλ Μαμούν και ο Αριστοτέλης συνομίλησαν όλη τη νύχτα. Το πρωί ο χαλίφης έδωσε διαταγή να ιδρυθεί στη Βαγδάτη βιβλιοθήκη, η οποία θα φιλοξενούσε ένα κέντρο μετάφρασης αρχαίων ελληνικών κειμένων, κυρίως των φιλοσόφων.

Το κέντρο τέθηκε υπό την διεύθυνση του λόγιου Χουνάν αλ Ιμπαντί, οποίος με τη βοήθεια μιας σχολής μαθητών μετέφρασε στη συριακή και στην αραβική σχεδόν το μεγαλύτερο μέρος της ελληνικής φιλοσοφίας και επιστήμης.

Αν και η ποίηση δεν περιλαμβανόταν στην αποστολή του κέντρου, με πρωτοβουλία του Χουνάν μεταφράστηκαν ορισμένα αποσπάσματα του Ομήρου, όπως μαρτυρείται από αρκετές πηγές. Ο Χουνάν φαίνεται πως γνώριζε αρκετά τον Όμηρο, γιατί συχνά χρησιμοποιούσε αυτές τις γνώσεις για ν' αποσαφηνίζει ορισμένες δυσκολίες στα αρχαία κείμενα, όπως και στα άγνωστα ονόματα.

Ένας σύγχρονος του λόγιος, ο Γιουσούφ Ιμπραχίμ, αφηγήθηκε μια παράξενη ιστορία για τον Χουνάν. Κάποτε κάλεσαν τον Ιμπραχίμ να επισκεφτεί έναν ασθενή ελληνικής καταγωγής του οποίου η θεία ήταν Ελληνίδα δούλη του Χαρούντ αλ Ρασίντ. Εκεί πρόσεξε έναν παράξενο άνδρα με τα πλούσια μαλλιά του να πέφτουν στο πρόσωπο, ο οποίος απάγγελνε στον ασθενή οικοδεσπότη αποσπάσματα από τον Όμηρο στο πρωτότυπο. Ο ξένος ήταν ο Χουνάν ο οποίος είχε αποστηθίσει στα ελληνικά πολλά επεισόδια από τον Όμηρο.

Δεν έχουμε καμιά επιβεβαιωμένη πηγή για συστηματική μετάφραση του Ομήρου στα αραβικά. Είναι σχεδόν βέβαιο ότι έγινε. Δεν θα μπορούσαν διαφορετικά να γίνουν τόσες και τόσες παραλλαγές από τις ιστορίες της Ιλιάδας και της Οδύσσειας. Αργότερα και από διαφορετικούς παράδρομους οι παραλλαγμένες αυτές ιστορίες απλώθηκαν και στην Ευρώπη. Το ταξίδι του Οδυσσέα συνεχίστηκε με τα φανταστικά ταξίδια του Σεβάχ του Θαλασσινού.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Κάναμε μια σταχυολόγηση των απόψεων για τον Όμηρο από πολλούς συγγραφείς και διανοούμενους. Παλιούς και νεότερους. Έλληνες και ξένους. Είπαμε κι εμείς την ταπεινή μας γνώμη. Σαν να πήραμε μέρος σε μια συζήτηση που άρχισε πριν από 2.500 χρόνια και δεν έπαυσε ποτέ.

Το είπαμε και το ξαναείπαμε πολλές φορές. Η Ιλιάδα και η Οδύσσεια, όσο κι αν απέχουν από την πραγματική ιστορία, δεν αποτελούν εύπεπτα αναγνώσματα για να περνά η ώρα, ούτε παραμύθια για μικρά παιδιά. Είναι αθάνατα μνημεία του ανθρώπινου πολιτισμού και δεν είναι τυχαίο που οι αιώνες υποκλίνονται μπροστά τους.

Αυτά τα έπη είναι τα αρχαιότερα γραπτά κείμενα της Ευρώπης. Μήπως η παλαιότητά τους μιας κάνει να μην τα προσεγγίζουμε με όση χρειάζεται προσοχή; Η συγγραφέας Έμιλι Βερμιούλ λέει: «Το πρώιμο δεν ισούται πάντα με το πρωτόγονο».

Ο Όμηρος αψηφά τα δεσμά του χρόνου. Αυτά τα ποιήματα, που αποτελούν τον θεμέλιο λίθο της δυτικής λογοτεχνίας, εξακολουθούν ν' αποτελούν αντικείμενα διαρκούς μελέτης σε όλα τα μεγάλα πνευματικά ιδρύματα του κόσμου. Έχει ειπωθεί, ότι τα κείμενα αυτά, είναι αθεράπευτα πρωτόγονα και θαυμαστά σύγχρονα. Πάει να πει διαχρονικά. Είναι γεγονός ότι η συγκίνηση που σε πλημμυρίζει όταν πλησιάζεις τον Όμηρο είναι κάτι πρωτόγνωρο. Έχεις την αίσθηση ότι ο χρόνος μετατοπίστηκε. Ότι υπάρχεις και ζεις στο παρελθόν. Ένα παρελθόν που κανείς δεν πίστευε ότι ήταν τέτοιο, μέχρι τη στιγμή που ένας κατ' εξοχήν ρομαντικός, ο Ερρίκος Σλήμαν φώτισε το σκοτεινό εκείνο τμήμα της προ-ιστορίας.

Ειπώθηκαν και γράφηκαν πολλά για την σύνθεση των επών. Αναφέραμε αρκετά. Μια είναι η αλήθεια κι ας ζητήσουν συγνώμη οι αρνητές. Η υψηλή ποιότητα των κειμένων δεν μας επιτρέπει να απομυθοποιήσουμε τον Όμηρο. Δεν ήταν ένας απλός αοιδός, αλλά ένας μεγάλος δημιουργός.

Ύστερα από τόσους και τόσους αιώνες, ο θαυμασμός για τα αρχαία αυτά κείμενα εξακολουθεί να υπάρχει. Σε Ανατολή και Δύση. Συνεχής, αμείωτος, γενναιόδωρος.

Για παράδειγμα, διαβάστε ένα απόσπασμα κριτικής που δημοσίευσε η μεγάλη εφημερίδα «Ουάσιγκτον Ποστ» για ένα ακόμη βιβλίο για τον Όμηρο. «... συνοψίζει όλα εκείνα τα στοιχεία για τα οποία ακόμα ανατρέχουμε στον Όμηρο: τη σοφία του, την ατρόμητη συνάντησή του με το χειρότερο, την αγάπη για την αγάπη και το μίσος του για τον θάνατο, το εύρος της αγκαλιάς του, την ενέργεια και την λάμψη του, την αντίστασή του στη νοσταλγία...».

Καταθέτω κι εγώ το φτωχό μου κείμενο στον άγνωρο τάφο του Ομήρου σαν στεφάνι τιμής. Στο φλογισμένο πνεύμα του ανθρώπου που μας φανέρωσε την αφτιασίδωτη αλήθεια για τη ζωή, σε μια ενδιαφέρουσα εποχή που δεν πρόκειται να επαναληφθεί.

Ομολογώ ότι έχω ένα μικρό άγχος. Αν μπόρεσα, σε ικανοποιητικό βαθμό, να πλησιάσω μερικά από τα άπειρα προβλήματα που απορρέουν γύρω από το ομηρικό σύμπαν. Με παρηγορεί η ελπίδα ότι ο Όμηρος είναι τόσο μεγαλειώδης, που θα συγχωρήσει τις όποιες αστοχίες μου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ι. Θ. Κακριδής: «Ομηρικές Έρευνες», Αθήνα 1947.
- Ι. Θ. Κακριδής: «Ξαναγυρίζοντας στον Όμηρο», Αθήνα 1971.
- Ι. Θ. Κακριδής: «Προομηρικά, Ομηρικά», Αθήνα 1980.
- Ι. Θ. Κακριδής: «Το Μήνυμα του Ομήρου», Εστία 1985.
- Όλγα Κομνηνού: «Σχέδιο και Τεχνική της Ιλιάδας», Αθήνα 1947.
- Δημήτρης Φωτιάδης: «Ζωή και Τέχνη», ΚΕΡΔΟΣ 1958.
- Ακαδημία Επιστημών Ε.Σ.Σ.Δ.: «Ιστορία της Ελληνικής Λογοτεχνίας».
- Θεόδωρος Μαυρόπουλος: «Οδύσσεια», Εφ. ΤΟ ΒΗΜΑ, 2021.
- Καζαντζάκη – Κακριδή: «Ομήρου Ιλιάδα», Ο.Ε.Δ.Β., 1988.
- Γιάννη Κορδάτου: «Προλεγόμενα εις τον Όμηρο», Εκδ. ΑΙΩΝΑΣ, 1956.
- Άνταμ Νίκολσον: «Γιατί ο Όμηρος έχει Σημασία», ΨΥΧΟΓΙΟΣ, 2016.
- Ρόμπερτ Φόουλερ: «Όμηρος, είκοσι εισαγωγικές Μελέτες».
- Δ. Μαρωνίτης – Λ. Πολκάς: «Αχαϊκή Επική Ποίηση».
- Αλμπέρτο Μάγκουελ: «Όμηρος, Ιλιάδα και Οδύσσεια».
- Πιέτρο Τσιτατι: «Οδυσσέας και Οδύσσεια», ΩΚΕΑΝΙΔΑ, 2005.
- Τζον Φρεελυ: «Ταξιδεύοντας με τον Όμηρο», ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ, 2017.
- Πανεπιστήμιο Οξφόρδης: «Ιστορία του Πολιτισμού» ΕΚΔΟΤΙΚΗ 1954.
- Έρβιν Λάατς: «Παγκόσμια Ιστορία της Λογοτεχνίας», Αθήνα 1963.
- Ν. Παπαδόπουλος: «Ομηρικό Ονοματολόγιο», Αθήνα 2003.
- Αριστοτέλης: «Ποιητική», εκδ. ΚΕΡΔΟΣ, Αθήνα 1982.
- Βακαλο Ελένη: «Ομιλία και Γραφή», Αθήνα 1972.
- Γκράμσι Αντόνιο: «Λογοτεχνία και Εθνικισμός», Αθήνα 1971.
- Δημήτριος Σ.: «Οι Μεγάλοι Λογοτέχναι», εκδ. ΔΕΛΤΑ 1969.
- Εκδοτική Αθηνών Α.Ε.: «Προϊστορία και Πρωτοϊστορία».

- Θουκυδίδης: «Επιτάφιος Περικλή», εκδ. ΠΑΤΑΚΗ 2002.
- Θύραθεν εκδόσεις: «Βυζαντινό Λεξικό Σουΐδα», Αθήνα 2002.
- Κραής Βάλτερ: «Ιστορία της Αρχαίας Λογοτεχνίας»,
Αθήνα 1973.
- Μόργκαν Ι.: «Η πρωτόγονη Κοινωνία», εκδ.
Αναγνωστίδης, 1956.
- Παναγιωτάκης Π. :»Ιστορία Αρχ. Ελλ. Λογοτεχνίας»,
Αθήνα 1969.
- Προκοπίου Αγγ.: «Ιστορία της Τέχνης», Πεχλιβανίδης,
Αθήνα 1972.
- Πασσάς Ι.: «Εγκυκλοπαίδεια ΗΛΙΟΣ», Αθήνα 1968.
- Άρνολντ Χάουζερ: «Κοινωνική Ιστορία της Τέχνης»,
Αθήνα 1968.
- Χατζίνης Γιάννης: «Η τέχνη είναι Δύσκολη», Αθήνα 1962.
- Χατζίνης Γιάννης: «Ελληνικά Κείμενα», εκδ. Οικονομική,
Αθήνα 1956.
- Άτρακτος Φραμς: «Ιστορία της ελληνική γλώσσας», εκδ.
Αθήνα 2003.
- Εκδοτική Αθηνών: «Ιστορία του ελληνικού ένθους», Αθήνα 1970.
- Βάρναλης Κων/νος: «Αισθητικά Κριτικά», εκδ. ΚΕΔΡΟΣ,
Αθήνα 1965.
- Μανακίδου Φ.: «Αρχαία Ελληνική Γραμματεία», Αθήνα 2008.
- Μαρωνίτης Δ.: «Ομήρου Οδύσσεια», Αθήνα 2003.
- Καζαντζάκης Ν.: «Ιστορία της Ρώσικης Λογοτεχνίας»,
Αθήνα 1965.
- Ευσταθίου: «Παρεκβολαί στην Ιλιάδα και Οδύσσεια», εκδ.
ΚΥΠΕΙΡΟΣ.
- Ζαν Ρισπεν: «Ελληνική Μυθολογία», εκδ. ΑΡΓΩ, 1970.
- Ισαάκ Ασιμωφ: «Το χρονικό του κόσμου», εκδ. Πανεπιστήμιο
Κρήτης, 2001.
- Ίδρυμα Μ. Τριανταφυλλίδη: «Ιστορία της Ελληνικής Γλώσσας»,
2001.

- Πανταζίδης Ιωαν.: «Ομηρικό Λεξικό», ΕΚΔΟΣΗ 1888, Αθήνα.
Αλεξοπούλου Κατ.: «Μορφές Χρονικότητας στον Όμηρο»,
Αθήνα 2004.
Ζάννας Πάυλος: «Οι Μεταμορφώσεις του Αφηγητή»,
Αθήνα 1984.
Τσιώλης Γιάννης: «Θεωρία της Λογοτεχνίας» Αθήνα 1996.